НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Алла Архангельська

FEMINA COGNITA

УКРАЇНСЬКА ЖІНКА У СЛОВІ Й СЛОВНИКУ

КИЇВ
Видавничий дім Дмитра Бураго
2019

УДК 811.161.2’374-055.2
ББК 81.2.Укр. - 3
А 87

Рекомендувала до друку Вчена рада Інституту української мови НАН України (протокол № 9 від 3 жовтня 2019 р.)

Науковий редактор – член-кореспондент НАН України, доктор філологічних наук, професор **Єрмоленко С. Я.**

Рецензенти:
Кислюк Л.П., доктор філологічних наук, старший науковий співробітник Інституту української мови НАН України;
Масенко Л.Т., доктор філологічних наук, професор Національного університету «Києво-Могилянська академія»;
Загнітко А.П., член-кореспондент НАН України, доктор філологічних наук, професор Донецького національного університету ім. В. Стуса.

А 87 **Архангельська А. Femina cognita. Українська жінка у слові й словнику** / А. Архангельська. – Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2019. – 444 с. (Серія «Студії з українського мовознавства»).

ISBN 978-966-489-480-4

Zpracování a vydání publikace bylo umožněno díky finanční podpoře MŠMT ČR a Fondu pro podporu vědecké činnosti UP v Olomouci grantového projektu *FPVČ2017/01 Žena v novém ukrajinském slovníku: lingvoekologický rozměr.*

У монографії комплексно представлено стимули та чинники новітньої фемінізації назв осіб жіночої статі в контексті загальних процесів мовної та соціальної динаміки сьогодення, визначено словотвірну зорієнтованість фемінізації у теорії номінації, встановлено національну специфіку оновлення системи похідних фемінативів, їх лінгвістичний статус в проекції на гнучку стабільність мовної норми, проблеми узусу та словотвірної, лексичної та стилістичної норми. Систему словотвірних фемінативів розглянуто в синхронно-діахронному вимірі, досліджено систему мовних позначень жінки в українській граматичній традиції кінця XIX – початку XX століття та словникарстві доби українізації (1918–1933 рр.) з урахуванням їх лексикографічної фіксації у радянський та пострадянський період та можливі впливи на оновлення системи найменувань жінки мови західноукраїнської діаспори. Вивчено й узагальнено суспільну думку пересічних мовців та академічної спільноти щодо новітніх фемінативів та фемінізації жіночого лексикону. Схарактеризовано стан та наслідки фемінізувальних процесів у сучасному мовленні, наголошено на необхідності професійної мовознавчої дискусії щодо стильового перерозподілу наявних, нових та ревіталізованих фемінативів з урахуванням «больових точок» новітньої фемінізації жіночого назовництва, окреслено можливі шляхи вирішення проблем оновлення сучасного жіночого фемінікону.

Для мовознавців, викладачів, учителів, аспірантів, магістрантів, студентів-філологів та усіх небайдужих до долі української мови.

ISBN 978-966-489-480-4
Copyright © Palacký University Olomouc, 2019.
Copyright © Alla Arkhanhelska, 2019.

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА 7

РОЗДІЛ І. ФЕМІНІЗАЦІЯ ТА ФЕМІНАТИВ У НАУКОВІЙ ПАРАДИГМІ АНТРОПОЦЕНТРИЧНО СПРЯМОВАНОЇ ЛІНВІСТИКИ 13

1.1. Метамова дослідження фемінативної підсистеми української мови 13

1.2. Словотвірна фемінізація (моція) в теорії номінації . . 28

1.3. Стимули й чинники оновлення системи словотвірних фемінативів української мови 41

1.3.1. Націоналізація (vs етнізація, автохтонізація, українізація) української мови 46

1.3.2. Українізація українського фемінінного лексикону . . 51

1.3.3. Динаміка українського фемінінного лексикону: у пошуках «свого» та «чужого» 55

1.3.4. Оновлення сучасного фемінінного лексикону і мовний пуризм 65

1.3.5. Оновлення сучасного фемінінного лексикону і мова західної української діаспори 74

1.3.6. Український фемінінний лексикон і явище міфологізації культурного й мовного минулого 81

1.4. Лінгвістичний статус новітніх фемінативів 87

1.4.1. Новітні найменування осіб жіночої статі: між узусом і нормою 87

1.4.2. Новітні найменування осіб жіночої статі: між лексичною Сциллою і стилістичною Харибдою 97

1.4.3. Новітні найменування осіб жіночої статі і проблеми комунікативного етикету 112

РОЗДІЛ ІІ. ПРОСТОРОВА І ЧАСОВА ГЛИБИНА ФЕМІНІЗУВАЛЬНИХ ПРОЦЕСІВ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ 120
2.1. Фемінативи й фемінізація в українській граматичній традиції першої половини ХХ століття . . .120
2.2. Фемінативи й фемінізація жіночого лексикону в словникарстві доби українізації 130
2.2.1. Фемінативи й фемінізація жіночого лексикону в словнику живої народнорозмовної мови Д. Яворницького 132
2.2.2. Фемінативи й фемінізація жіночого лексикону в двомовних «репресованих» словниках 1918 року та доби українізації. 137
2.2.4. Фемінативи й фемінізація жіночого лексикону в «Російсько-українському словнику ділової мови» 159
2.2.5. Фемінативи й фемінізація жіночого лексикону в Академічному російсько-українському словнику за ред. А. Кримського та С. Єфремова 164
2.2.6. Доля фемінативів доби українізації у радянському та пострадянському словникарстві 169
2.3. Фемінативи й фемінізація у «діаспорному» варіанті української мови 180
2.4. До потреби створення словника-індекса українських фемінативів від кінця ХІХ до початку ХХІ століття . . .189

РОЗДІЛ ІІІ. ФЕМІНАТИВИ Й ФЕМІНІЗАЦІЯ У МОВНІЙ СВІДОМОСТІ СУЧАСНИХ УКРАЇНЦІВ: СОЦІОЛІНГВІСТИЧНИЙ ВИМІР 192
3.1. Сприйняття мовної норми в суспільній свідомості українців: враховувати чи не враховувати? 192
3.2. Ставлення колективу мовців до проблем фемінізації жіночого лексикону: вивчати чи «ще не час»? 198
3.3. Ставлення пересічних українських мовців до фемінативів та фемінізації 201
3.3.1. Загальна характеристика учасників опитувань СЛО_2013 та СЛО_2018/2019 201

3.3.2. Ставлення респондентів до ідей фемінізму 208
3.3.3. Чи необхідне жінці окреме професійно-статусне найменування? 219
3.3.4. Чинники появи новітніх професійно-статусних найменувань жінки в сучасному українському мовленні . 223
3.3.5. Ставлення пересічних мовців до активного вживання фемінативів в сучасному українському мовленні. 229
3.3.6. Мотивації вживання / невживання респондентами фемінативів. 234
3.3.7. Ставлення жінок і чоловіків до вживання фемінативів в сучасному українському мовленні 242
3.3.8. Вплив фемінізованих позначень жінки на її суспільний статус 253
3.3.9. Вживання фемінізованих / нефемінізованих позначень жінки у схвальному контексті 259
3.3.10.Вживання фемінізованих /нефемінізованих позначень жінки у несхвальному контексті 266
3.3.11. Динаміка ставлення респондентів до фемінативів та фемінізації жіночого лексикону (за результатами СЛО_2013 та СЛО_2018/2019) 274
3.4. Ставлення академічних працівників як законодавців мовної норми до ідей фемінізму, фемінативів та фемінізації жіночого лексикону 280
3.4.1. Загальна характеристика учасників опитування СЛО_2019 280
3.4.2. Ставлення респондентів до ідей фемінізму 282
3.4.3. Чи необхідне жінці окреме професійно-статусне найменування? 283
3.4.4. Чинники появи новітніх професійно-статусних найменувань жінки в сучасному українському мовленні. 284
3.4.5. Ставлення академічних вчених до активного вживання фемінативів в сучасному українському мовленні. 286
3.4.6. Мотивації вживання / невживання респондентами фемінативів. 287

3.4.7. Ставлення жінок та чоловіків до вживання фемінативів в сучасному українському мовленні 288
3.4.8. Вплив фемінізованих позначень жінки на її суспільний статус 289
3.4.9. Вживання фемінізованих / нефемінізованих позначень жінки у схвальному контексті 290
3.4.10. Вживання фемінізованих / нефемінізованих позначень жінки у несхвальному контексті 291
3.5. Порівняння результатів соціолінгвістичних опитувань СЛО_2013, СЛО_2018/2019 і СЛО_2019 293

РОЗДІЛ IV. «УКРАЇНІШ ФЕМІНІНІШ», АБО ЩО НАМ РОБИТИ З ФЕМІНАТИВАМИ? 298
4.1. «Наша язикова скрута»: «ковані слова» як «спосіб зарадити лихові»? 298
4.2. Сім баб – сім рад, аби добрих: про потребу діалогу в контексті «спільної мови». 306
4.3. Фемінативи в новітній українській мові: засвідчення тенденції чи троянський кінь українського правопису? 320
4.4. «Облаштування» фемінативів в «організмі мови»: чеський досвід і українська перспектива 337
4.4.1. Стабілізація нового найменування жінки в чеському мовопросторі: широта й глибина дискусії . .337
4.4.2. Неологічні назви жінок в сучасній чеській мові: вектори та шляхи творення 344
4.4.3. Нові назви жінок в неографічному просторі сучасної української мови 352
4.5. Шляхи вирішення проблеми форсованої фемінізації українського жіночого лексикону 367
ПІСЛЯМОВА. 372
ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА 380
СЛОВНИКИ ТА ДОВІДНИКИ 415
ПРЕДМЕТНИЙ ПОКАЖЧИК 419
ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК 425
АНОТАЦІЯ. 429
ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА 436

ПЕРЕДМОВА

Українська мова є настільки особливе
й естетично пригоже явище,
що його не можна руйнувати
своєю необережністю та байдужістю
Їржі Марван

Запропонована увазі читача книга стала результатом багаторічних спостережень та роздумів автора над одним із найбільш неоднозначно оцінюваних векторів мовної динаміки сьогодення – фемінізацією українського жіночого лексикону. Нові й актуалізовані назви осіб жіночої статі на межі XX – XXI століть стрімко увірвалися в український культуромовний простір, викликаючи щире захоплення однієї частини мовців і мовознавців та щире обурення іншої. Сьогодні в суспільстві маємо, з одного боку, не усвідомлене певною мірою уявлення, що йменування української жінки має бути особливим, зокрема й з огляду на окремішність нашої мови та особливу повагу до жінки в українській соціокультурній традиції, з іншого, позицію активного чи пасивного прийняття (сприйняття) чи неприйняття (несприйняття) новітніх мовних позначень жінки українськомовними громадянами з соціально та мовно прогресивною чи консервативною психологією. Так чи так новітні фемінативи стали знаком новітньої доби, її ціннісним виміром, проявом народної мовотворчості й нового мовомислення, виявом «мовного смаку» оновленого українського культуромовного суспільства, яке визнало фемінізовані позначення жінки «справді українськими», актуальними, прикметною ознакою нашої мови, стану її словотвірної системи у взаємодії внутрішніх і зовнішніх ресурсів для творення нових номінативних одиниць, її динаміки з тенденцією до мовної аналогії та мовної аномалії.

Цілком і безумовно підтримуючи прагнення українського суспільства до відродження наших питомостей, нашого коріння, національної специфіки й самобутності української мови, снагу «виполювати страшний кукіль із нашої золотої пшениці» (В. Сімович),

вважаємо за необхідне ґрунтовно й максимально неупереджено дослідити й осмислити усі аспекти цього багатомірного, складного й суперечливого явища, усі «плюси» й «мінуси» процесу й результатів новітньої фемінізації жіночого назовництва, спроектованого на минуле, сьогодення й майбутнє нашої мови, й таки спробувати провести межу між тими явищами, яких об'єктивно потребує літературна мова і які були штучно стримувані у попередні періоди розвитку, й тими, що перебувають уже поза цими потребами.

Усвідомлюючи дискусійність окресленої проблеми, ми намагалися вивчити й зіставити різні погляди на фемінативи й фемінізацію українського жіночого лексикону, показати об'ємне бачення цього явища, поєднати його сьогодення з минулим і майбутнім, проаналізувати усі позитиви й можливі негативні впливи фемінізувальних процесів на «нове обличчя» нашої мови, окреслити свій погляд на новітні українські фемінативи, підкріпивши його якомога більшою кількістю мовних фактів і надійних аргументів. Метою книги стала «мова – розмова в контексті спільної мови» з читачем, який може не поділяти висловлених у ній думок та поглядів. Її завдання – викликати читача на розмову, спонукати до діалогу, до власної оцінки цього надто яскравого, виразного й суперечливого явища сьогодення, аби не знехтувати його своєю байдужістю. Тож у книзі ми наважилися подати своє бачення проблеми й запропонувати читачеві задуматися над ключовими питаннями, дотичними до новітньої фемінізації жіночого лексикону: Яким же явищем є в українській мові творення фемінізованих позначень жінки: помітним чи послідовним, тобто системним; обов'язковим чи необов'язковим; з високою мірою регулярності чи регулярним; історично сформованим як процес із стабільною активністю у словотвірній системі української мови чи таким, що розвивається за принципом «піків»? Чи справді фемінізація виявляла ознаки послідовності у період «розстріляного Відродження» і була як наша національна традиція насильницьки перерваною й зневаженою поколіннями мовознавців та лексикографів радянської доби? Як ставляться мовці й мовознавці до процесів

і результатів сучасної неофемінізації? Як дискутується це питання в суспільстві й академічній спільноті? Чи є підстави настільки перебільшувати роль позамовного чинника й не зважати на мовні обмеження у сьогочасній фемінізувальній всенародній мовотворчості? Як оцінювати новітні й ревіталізовані фемінативи і якою міркою «виміряти» їх доцільність у нашій мові? Які шляхи виходу із ситуації, що склалася?

У першій частині книги здійснено спробу окреслити у взаємодії усі стимули та чинники оновлення українського жіночого лексикону в контексті загальних процесів мовної та соціальної динаміки сьогодення, націоналізації (українізації) нашої мови, пошуків «свого», питомого й відмежування від «чужого», накинутого мові у попередні періоди її розвитку; простежити точки дотику фемінізувальних процесів з ідеями гендерної лінгвістики, з мовним пуризмом, впливами діаспорного варіанта української мови, процесами міфологізації нашого історичного та мовного минулого. Явище словотвірної фемінізації українського жіночого лексикону розглянуто з погляду його лінгвістичного статусу у взаємодії гнучкої стабільності норми й узусу, наявних суперечностей між лексичною і стилістичною нормою з урахуванням «больових точок» новітньої фемінізації жіночого назовництва, зокрема й питань українського комунікативного етикету.

Друга частина дослідження мала на меті простежити місце фемінізувальних процесів і фемінативів в українській граматичній традиції початку XX століття та лексикографічному спадку доби українізації, окреслити тенденції, виявити способи творення й фіксацію мовних позначень жінки у словникарстві цього періоду, з'ясувати долю тогочасних фемінативів у лексикографічній практиці радянської та пострадянської доби. Дотичною до цього періоду виявилася й мова західної української діаспори, яка могла зафіксувати й зберегти у своєму лексиконі тогочасні фемінативи, властиві західному варіанту української літературної мови.

Із переконаністю у тому, що громадську думку носіїв мови щодо фемінізації й фемінативів в новітній українській мові вивчати й

враховувати «не рано», ми провели протягом шести років (з 2013 по 2019 рік) три соціолінгвістичні опитування з метою окреслити й узагальнити оцінку українським суспільством фемінативів та фемінізації у двох вимірах: з боку пересічних носіїв мови та з боку фахівців найвищого рангу – працівників мовознавчих та літературознавчих інституцій Національної академії наук України. Опису та систематизації їх результатів присвячений третій розділ цієї книги.

Заключна частина праці узагальнює стан і наслідки фемінізувальних процесів в сучасному українському мовленні і, спираючись на окреслене «маємо те, що маємо», містить роздуми над тим, «що з цим робити». У ній проаналізовано відображення активності фемінізувальних процесів у мові ЗМІ, означено як нагальну потребу діалогу, серйозної мовознавчої дискусії з приводу некерованої фемінізації українського жіночого назовництва, висловлено спостереження й думки щодо залучення фемінативів до нової редакції українського правопису. Вивчаючи питання входження новітнього мовного позначення жінки в «організм мови», його «облаштування» й стабілізації в номінативній системі, ми залучили до матеріалів книги й чеський досвід, з нашого погляду надзвичайно цінний і показовий для всіх, хто вдумливо й посинівськи ставиться до слова й до своєї мови. У цьому розділі проаналізовано фемінативний сегмент чеських та українських неологічних словників, простежено тенденції фіксації і творення неологічних назв осіб жіночої статі у двох мовах. Як один із шляхів вирішення проблем фемінізації українського жіночого лексикону розглянуто можливість застосування теорії та практики мовного менеджменту та мовного маркетингу.

Залучення до аналізу чеського матеріалу не є випадковим: апологети фемінізації назв осіб жіночої статі саме чеську звичайно ставлять за приклад мови, «у якій все це є» (то чи ж «ми гірші»?), проте цілісного бачення формування чеської фемінативної системи й регулярності парних іменників жіночого роду в чеській мовній традиції в її зіставленні з українською наше мовознавство ще

не випрацювало. Повчальним в оцінці новітніх фемінативів може стати і досвід чеського пуризму, і вміння уважно й обережно ставитися до кожного нового в мові слова, й ґрунтовно та аргументовано вести мовну дискусію, зокрема й належним чином відповідати на виклики й імператив феміністської (гендерної) лінгвістики.

Ми свідомі того, що в оцінці новітніх та ревіталізованих фемінативів вагомим залишається суб'єктивний чинник: комусь такий мовний «прогрес» чи «український прорив» до душі, комусь – ні. Проте критерій «подобається» ↔ «не подобається» – не аргумент у науковій дискусії. Бо ж маємо не лише стверджувати, а й підтверджувати. Визнаючи свою належність до людей з відносно консервативною (законослухняною) соціальною та мовною психологією, але не байдужих до долі свої мови, ми намагалися максимально аргументувати й підтвердити фактами свої думки й переконання, проте готові вислухати усі можливі контраргументи, взяти до уваги вагомі докази й факти з боку своїх опонентів. Бо тільки діалог у «контексті спільної мови» зможе сформувати погляд на ті цінності людського й мовного буття, які вимагають визнання правоти не тільки за собою, але й за іншими.

Частиною цієї книги є й розлогий список використаної літератури та словників, на дані яких ми спиралися в аналізі явища новітньої фемінізації українського жіночого лексикону в ретроспективі й у пошуку перспективи. Він відображає широкий спектр концепцій, думок та підходів до аналізованого явища й дотичних до нього питань. Посилання на більшість використаних джерел подано безпосередньо у тексті. В окремих випадках, особливо у разі використання електронних ресурсів, аби не ускладнювати сприйняття тексту, посилання вміщено у виноски. Список літератури оформлено за вимогами міжнародних датабаз WOS та Scopus. Аби спростити читачеві ознайомлення з книгою, її текст забезпечено предметним та іменним покажчиками.

Щиро сподіваємося на те, що книга зацікавить не лише небайдужих до питань новітньої фемінізації українського жіночого лексикону, але й допоки байдужих, тих, хто сьогодні споглядає цей

процес пасивно, хто до кінця не усвідомлює, що відбувається з нашою мовою завдяки не лише необмеженій словотвірній свободі, але й нашій байдужості.

Автор уклінно дякує всім своїм колегам та однодумцям, за підтримки яких ця книга була написана. Праця над нею стала результатом міжінституційної науково-дослідної співпраці Університету ім. Ф. Палацького в Оломоуці та Інституту української мови Національної академії наук України. Книга постала в рамках грантового проекту, профінансованого Фондом підтримки наукової діяльності професорсько-викладацького складу Університету ім. Ф. Палацького в Оломоуці та Міністерством освіти, науки та спорту Чеської Республіки (грант FPVČ2017/01 «*Žena v novém ukrajinském slovníku: lingvoekologický rozměr*»). Сердечна подяка директору Інституту української мови НАН України доктору філологічних наук, професору *Павлу Юхимовичу Гриценку,* за підтримки й сприяння якого ця книга була видана в Україні.

Особлива вдячність рецензентам – доктору філологічних наук, старшому науковому співробітнику Інституту української мови НАН України *Ларисі Павлівні Кислюк*, доктору філологічних наук, професору Національного університету «Києво-Могилянська академія» *Ларисі Терентіївні Масенко* та члену-кореспонденту НАН України, доктору філологічних наук, професору Донецького національного університету імені Василя Стуса *Анатолію Панасовичу Загнітку* – за доброзичливе її прочитання, поради та цінні зауваження.

РОЗДІЛ І

ФЕМІНІЗАЦІЯ І ФЕМІНАТИВИ У ДОСЛІДНИЦЬКІЙ ПАРАДИГМІ АНТРОПОЦЕНТРИЧНО СПРЯМОВАНОЇ ЛІНГВІСТИКИ

Мова – не просто інструмент,
а простір, в якому ми живемо
Франтішек Данеш

1.1. Метамова дослідження фемінативної підсистеми української мови

Іменники на позначення осіб жіночої статі формують окрему номінативну підсистему української мови, так званий жіночий лексикон, за М. П. Брус – фемінікон української мови [Брус 2014: 37]. Комплексне вивчення цієї підсистеми вимагає виваженої й впорядкованої системи термінопонять та термінопозначень, що дасть змогу виявити як специфіку самої фемінативної підсистеми, так і її складників (питомих та запозичених) на різних мовних рівнях (фономорфологічному, словотвірному, лексичному, фразеологічному, морфолого-синтаксичному), простежити витоки її формування та динаміку розвитку, окреслити стимули й рефлексії потужної актуалізації жіночого словотворення у контексті бурхливих мовотворчих процесів сьогодення, осмислити результати й наслідки сучасної фемінінної неологізації у системно-нормотворчій, функційно-стилістичній та соціолінгвістичній площинах аналізу.

Метамова наукових досліджень, що так чи так торкаються питання складників українського жіночого лексикону, сьогодні далека від усталеності й одностайності. З одного боку, дається взнаки складність і різнорідність засобів мовного позначення особи жіночої статі, які формуються взаємодією типологічно відмінних апелятивних, онімних назв і антропоформул та відонімних апелятивних дериватів, що виникли у царині лексики, словотвору й синтаксису і виявляють різну активність та продуктивність із синхронно-діахронного погляду, різні стимули їх появи й актуалізації (деактуалізації) у сучасному мовленні. Цю номінативну систему формують гетеронімні назви (*батько – мати, брат – сестра, дядько – тітка*), власні імена жінок (*Ірина, Марія, Ганна*, зокрема й відмаскулінні кореляти *Мирослав – Мирослава, Стефан – Стефанія*), антропоформули мовної ідентифікації жінки (*княгині Глібова Всеславина дочи Ярополка Изяславича; Вівдя, по первому мужу Грициха, а по другому мужу Тимчиха*), «непаспортні» народні прізвищеві назви (*Бондар – Бондариха, Шепель – Шепелиха, Шахрайчук – Шахрайчучка*), патроніми (*ковалиха, лимариха, старостиха, професорша* (*професорова*)), андроніми (*ковалівна, лимарівна, попівна*), зокрема й матроніми (*мачухівна, вдовівна*), моційні кореляти (*студент – студентка, виконавець – виконавиця, бог – богиня*), кодеривати (*Волинь – волинянин, волинянка, Англія – англієць, англійка*, *читати – читач, читачка*), черезкрокові похідні одиниці (*мажоритарний* – Ø<мажоритарник> – *мажоритаристка, прикид* – Ø<прикидник> – *прикидниця, сигарета* – Ø<сигаретник> – *сигаретниця*), номінанти feminina tantum (*модистка, покоївка, праля, породілля*), генеричні маскулінізми в контексті морфолого-синтаксичних засобів мовного позначення особи жіночої статі (*жінка-космонавт, дівчина-бригадир, директор прийшла, нова декан*) та родо-статеві транспозити як наслідок використання чоловічих родо-особових назв на позначення жінки (*мужик, бабохлоп, бородуля, гренадер, друзяка*). Невіддільною частиною системи фемінінних найменувань є й фразеологія, де представлені як власне жіночі номінації, так і факти родо-статевої

транспозиції (*гарна, як у лузі калина; струнка як тополя; баба як тур; хвацький хлопець (хлоп); гетьман у спідниці*). У ширшому мовно-стратифікаційному контексті як сегмент системи фемінативів слід розглядати й систему діалектних та субстандартних (жаргонних, сленгових тощо) найменувань жінки (*прадка, сновальниця, шахверка, худуха*, *віжлунка, білотка*, *ацетонка, синюшниця, ґьорлиця*) [Брус 2010б: 23–34; 2010а: 41–46; Нелюба – Старченко 2016: 257–263]. З іншого боку, вагомий вплив на систему термінопозначень у мовознавчих працях справляє й сам об'єкт дослідження – уся система фемінативів чи окремий її сегмент, який перебуває у колі наукових інтересів дослідника, що так чи так виявляє свої термінні вподобання, та, оскільки йдеться про засоби мовної ідентифікації осіб жіночої статі, бачення дослідником проблем жіночого лексикону в руслі традиційної чи феміністської (гендерної) лінгвістики[1].

[1] Досліджувати питання роду, статі та гендеру як соціокультурного складника статі в мовному й культурному контексті в нашому баченні жодним чином не означає ідентифікувати себе з ідеями феміністської (гендерної) лінгвістики та феміністської критики мови. Ймовірно, саме тому з гендерної лінгвістики сьогодні поступово виокремлюється окремий її напрям – лінгвістична гендерологія, представники якої намагаються досліджувати питання роду, статі, гендеру, андроцентризму в мові максимально об'єктивно, не лише поза феміністським імперативом з його баченням жіночого у мові та культурі як «дискримінованого», але й всупереч йому. Тому й кваліфікувати усіх мовознавців, хто цікавиться цими питаннями, як «сприйнятливих до ідей феміністської лінгвістики», є щонайменше некоректно [див. Космеда 2014а: 92], так само, як і шукати витоки й розбудову української гендерної лінгвістики у працях І. Франка, Л. Булаховського, Ю. Шевельова та ін. [Космеда, Саліонович 2014а: 22–92, 2014б: 227–286]. Тим не менше сьогодні поліпарадигмальний термін *гендер* виявився настільки «модним» і «всюдисущим» [див. дет. Архангельская 2018], що його намагаються використовувати й на позначення системи найменувань жінки (гендерна дискримінація vs *сексизми-фемінативи* (див. Круглий стіл «Масова комунікація та проблеми статі» в Острозькій академії, 02.11.2011), *гендерні фемінітиви (неологізми)* [Маслова 2011; Залєвська 2006], ба навіть *гендерована мова* [Синчак 2013: 117–134] чи *гендеровані закінчення* (йдеться про іменники зі зумисне виокремленим «гендерованим (фемінізувальним) закінченням» на кшталт *політик_иня:* https://cedos.org.ua/uk/pages/polityka-vykorystannia-henderovanykh-zakinchen), пов'язують появу й функціонування нових фемінізованих позначень особи жіночої статі виключно з її особливим статусом в українській мові та культурі, з проблемами гендерної

На позначення елементів означеної підсистеми «жіночого словотвору» (А. М. Нелюба) останнім часом використовують і як родові, і як видові терміни *назви особи жіночої статі* (Л. О. Родніна), *назви істот жіночого роду, назви жіночого роду* (І. І. Ковалик), *номінації на позначення жінок, категорія potina feminina, фемінінний номінант, фемінатив* (А. М. Архангельська, О. О. Тараненко, М. Ю. Федурко), *фемінітив* (М. П. Брус, С. П. Семенюк), *моція* (Н. Ф. Клименко), *назви моції* (Л. П. Кислюк), *моційні найменування, моційні утворення, моційні деривати, моційні кореляти* тощо [див. дет. Кислюк 2017: 328; Біловус 2017: 173–189, 2018: 152–165]. Пошук компактного та зручного у використанні терміна на позначення процесів і результатів творення назв особи жіночої статі, що виявляє необхідні й достатні дериваційні потенції, привів дослідників до думки про доцільність уведення до лінгвістичного лексикону ряду спільнокореневих слів з основою *фемін-*. М. П. Брус уважає: показовим визначенням іменників, що характеризують жінок, є *фемінітив*. Спільнокореневими до нього виступають *фемінітивний, фемінітивність, фемінізація, фемінізувати, фемінізування*. На її переконання, в сукупності наведені й інші терміни цього ряду дозволять об'єднати апелятиви (додамо – не лише апелятиви, а й оніми й відонімні деривати) на

дискримінації та досягненням гендерної рівності [Малахова 2011, 2012, 2016; Міньковська – Малахова 2015] тощо, а про пошук гендерних асиметрій у системі найменувань жінки, які є лише у поодиноких випадках справді гендерними, годі й говорити. Крім того, термін *гендер* і його похідні дослідницьки некоректно використовують щодо вивчення лише жінки й жіночого (фемінінного) в мові та культурі, не акцептуючи ці термінопозначення щодо вивчення чоловіка та чоловічого (маскулінного). Під *гендером* розуміють навіть дослідницьку модель, що є результатом високого рівня абстрагування і дозволяє узагальнити та теоретизувати знання про природу соціокультурної взаємодії представників різної статі [Пац 2014: 221]. Отож, ідеться не про сам термін *гендер*, а про його коректне й виважене терміновживання. Слова *гендер* зовсім не варто сахатися, бо ж у системі фемінативів, формування якої перебуває під впливом як мовних, так і позамовних чинників, таки маємо, і непоодинокі, прояви соціокультурного складника статі, і в аналізі його важко оминути. Проте й розглядати фемінативну підсистему мови лише в площині ідеологічно обтяжених гендерних координат суспільного мислення і феміністського імперативу дослідницьки невиправдано й недоцільно.

позначення жінок у цілісну номінативну підсистему, забезпечать чітке її структурування за різними відношеннями й процесами та виразну ідентифікацію на тлі лексичної (додамо – на загал номінативної) системи мови, дадуть змогу цілісно й подетально охопити категорію іменників-назв жінок [Брус 2006а; 2011].

Доволі активне упродовж останніх десятиліть залучення термінів з основою *фемін-* до численних мовознавчих студій виявило не цілком одностайне їх понятійне наповнення. Першим каменем спотикання виявився термін на позначення самого процесу творення назв осіб жіночої статі – **фемінізація**, не заявлений у жодному з наявних сьогодні словників лінгвістичних термінів. Не засвідчений він ані в енциклопедичному словнику «Українська мова» [УМЕ 2000; 2004; 2007], ані в «Словнику сучасної лінгвістики» А. П. Загнітка [ССЛ/Загн. 2012], ані в «Лінгвістичній енциклопедії» О. О. Селіванової [ЛЕ/Сел. 2010], ані в «Короткому словнику мовознавчих термінів» [КТСЛТ/Єрм. 2003]. Натомість у суспільній свідомості поліпарадигмальний термін *фемінізація* допоки відомий як такий, що має стосунок до біології, генетики, медицини, соціології, політології, ідей фемінізму. В тлумачних словниках та словниках іншомовних слів *фемінізація* (від лат. *fēmina* – жінка, самка) – «розвиток у особин чоловічої статі жіночих вторинних ознак (напр., високого «жіночого» голосу у чоловіків)», похідні – *фемінізувати* «спричиняти фемінізацію», *фемінізуватися* «набувати жіночих вторинних ознак, піддаватися фемінізації», *фемінізований, фемінізаційний* [СУМ 11. Т.10: 547, 574]. У цьому типі словників термін *фемінізація* звичайно забезпечений позначкою *біол.*

В аспектних словниках термін тлумачать як «набуття чоловіками жіночих рис характеру, що проявляється в поведінці, одязі, стилі життя», як «збільшення кількості жінок у тій чи іншій сфері діяльності, у соціальних, економічних чи політичних процесах, а також прояв жіночих характеристик» [СГТ/Ден.], уже без будь-яких словникових ремарок. Прикметно, що в україномовному словнику гендерних термінів З. Шевченко реєстрове слово

фемінізація відсутнє. У спеціальних термінологічних словниках дізнаємося, що фемінізація може спостерігатися при порушенні гормонального балансу, що це розвиток психічних і соматичних ознак, властивих жіночій статі, що її синонімом виступає вірилізація тощо [МЕЛЕ; ПСД]. Водночас цей термін сьогодні виявляє значні синтагматичні потенції: *фемінізація судової системи (адвокатури, армії, бідності, епідемії ВІЛ/СНІДу, школи, професії вчителя, вимог до учнів, науки, трудової міграції в Україні, публіцистики в Галичині), зсув гендерної ідентичності в бік фемінізації, фемінізація гендерних ролей* та ін., де *фемінізація* позначає різні прояви ожіночнення – збільшення кількості жінок в окремих сферах життєдіяльності людини або підвищення ролі жінки в них. Пор.: *Фемінізація водного спорту на Олімпійських іграх* (Мета новини, 18.12.2018); *Ольга Сумська зіграє чоловіка. У нас йде повна фемінізація в суспільстві* (Gazeta.ua, 10.02.2012); *Збройні сили Франції твердо посідають перше місце в НАТО за «фемінізацією»* (ТСН.ua, 10.02.2011); *Елементи фемінізації змінили образ матері* (ТСН.ua, 10.02.2011) – про відмову частини жінок годувати новонароджених груддю; *Фемінізація зайнятості як прояв дискримінації у сфері трудових відносин* (Правознавець, 18.12.2018).

Тимчасом у численних мовознавчих студіях натрапляємо на термін *фемінізація* в інших, часом далеких одне від одного значеннях: «надання іншомовним словам унаслідок їх адаптації українською мовою (українізації) жіночого родового значення та типового жіночого закінчення *-а (-я)* під впливом польської мови і на відміну від російської: *адреса, жирафа, комода, кляса, синтакса, оркестра, парада, променада* [Огієнко 1958], «жіночотворчість» [Ковалик 1962], «ожіночнення» сучасного українського лексикону (збільшення кількості найменувань особи з маркером жіночої статі), творення нових професійних та статусних жіночих найменувань, фемінізація української мови як актуалізація лексико-граматичного класу слів – назв осіб жіночої статі [Космеда 2014б: 161–172], родо-статева транспозиція у лексиці та фразеології [Савчук – Дзюбенко 2014], надання образам слов'янського

міфосвіту жіночих характеристик з ознакою материнства [Кайдаш 2010: 104], у парадигмі гендерної лінгвістики – пропаганда жіночих форм як нормативних і стилістично нейтральних на тлі фемінізації цілої мови [Малоха-Крупа 2012: 134] та на загал (вже у суспільних науках) – поширення ідей фемінізму [Климчук 2017]. Як бачимо, формування та розвиток мовознавчих ідей щодо термінного позначення процесу фемінізації як «ожіночнення» та розуміння цього поняття допоки не виявляє закономірного та поступального плину.

Подібне явище спостерігаємо й щодо терміна **фемінатив (фемінітив)**. Визначення й розуміння обсягу позначуваного ним поняття, яке останнім часом надійно увійшло до термінного апарату мовознавчих (і не лише гендерно спрямованих) студій, не є одностайним. Його дефініцію нам вдалося віднайти у Вікіпедії (вільній енциклопедії): «*фемінітúви (фемінативи*; *nomina feminativa, nomina feminina*; від лат. *fēmina* – жінка, *fēminīnus* – жіночий) – група морфологічних одиниць, маркованих граматичним жіночим родом, альтернативних або парних аналогічним одиницям чоловічого роду, що утворює здебільшого стилістично забарвлений прошарок словникового складу, сфера вжитку якого часто перебуває за межами літературного мовлення»[2]. Безіменний автор визначення, як бачимо, залучає до цього розряду лише морфологічні одиниці, тимчасом як поняття *фемінатив*, за нашим переконанням, є набагато ширшим, оскільки включає у себе і лексичні, і словотвірні, і морфологічні, і морфолого-синтаксичні одиниці, і фразеологічні, – на загал усі засоби мовного позначення особи жіночої статі. У «Словнику гендерних термінів» З. Шевченко читаємо: «Фемінітиви – це слова жіночого роду, альтернативні або парні аналогічним поняттям чоловічого роду (які зазвичай використовуються до всіх людей незалежно від їхньої статі): *льотчик – льотчиця, письменник – письменниця, професор – професорка, директор – директриса* тощо. Фемінітиви часто використовують у боротьбі з гендерною сліпотою для посилення гендерної чутливості. На

[2] https://uk.wikipedia.org/wiki/Фемінітиви

думку деяких феміністів/-ок, сучасні мовні норми сприяють дискримінації жінок і завищенню значущості чоловіків, у той час як завдання фемінітивів – відновити гендерно-лінгвістичну рівність» [СГТ/Шевч.].

Натомість у традиційному українському мовознавстві за терміном *фемінатив* (*фемінітив*) закріпилося зовсім інше понятійне наповнення: **фемінативи** (лат. *femina* – жінка) – слова, які потенційно є виразниками чоловічої і жіночої статі, а в структурі мови марковані граматичним жіночим родом, що й зумовило їхню назву: *невдаха, нероба, плакса, нахаба, непосида, сирота, забіяка, задавака, сіромаха.* **Маскулізми**[3] та **фемінативи:** *суддя, слуга, листоноша* [ССЛ/Загн. Т. 4: 77]. Саме цей термін традиційно використовують українські мовознавці та автори граматик на позначення слів спільного роду з жіночим маркером *-а (-я),* які здебільшого творять стилістично забарвлений шар експресивно-оцінної лексики, із залученням до цього розряду питомо чоловічих родо-особових назв, утворених за старою латинською моделлю на *-а* (*воєвода, староста, суддя*) [див. Матвіяс 1974: 26; Безпояско – Городенська – Русанівський 1993: 57–63; Загнітко 1996: 156; Воловенко 2009; Бабич 2005]. Проте сьогодні маємо величезну кількість праць, у яких під фемінативом розуміють або мовне позначення особи жіночої статі на загал, або корелят зі значенням жіночого роду до іменника чоловічого роду на позначення істоти – як людини (*дизайнерка, лідерка*), так і тварини (*горобчиця, одудиця, соколиця*) [Брус 2006б: 28–34; Кислюк 2012в: 52–66; Семенюк 2012: 81–95; Тараненко 2015а; Ґрещук і кол. 2007; Космеда 2014б: 161–172 та ін.].

---

[3] Маскулі́зми (лат. *masculinus* – чоловічий) – іменники, що мають форму граматичного чоловічого роду, але позначають осіб обох статей; інколи їх кваліфікують як слова спільного роду (М. Панов), розмежування статі не закладене у формі слова. Це назви офіційних адміністративних, посадових осіб: *президент, прем'єр-міністр, посол, дипломат;* назви наукових ступенів і звань: *кандидат* або *доктор наук, доцент, професор;* назви осіб за військовим фахом: *лейтенант, капітан, офіцер;* назви соціально-оцінних характеристик: *депутат, член уряду* [ССЛ/Загн. Т. 1: 168].

У кількох працях, присвячених термінопозначенням у царині підсистеми найменувань осіб жіночої статі [Брус 2006а; 2011], М. Брус вмотивовує доцільність використання терміна *фемінітив (фемінатив)*[4], утвореного від *femina* за допомогою латинських формантів *-іт-ив (-ат-ив*) за аналогією до *інфінітив, генітив, субстантив* тощо, оскільки їм властиве однакове мутаційне значення «той, що виражений твірним словом» і спільне лексичне значення «словесне іменування особи жіночої статі», та наголошує на їх термінній еквівалентності [Брус 2008: 211]. Далі вона пропонує надавати перевагу саме терміну *фемінітив (фемінатив)* для виокремлення номінацій на позначення жінки, термінам *фемінітивний (фемінативний)* – для позначення словотворчих засобів, словотвірних значень, словотвірних моделей, типів, парадигм, *фемінітивність (фемінативність)* – для вираження ознак жіночості словотворчими засобами, словотвірними типами та вважає за доцільне вживання у цьому термінному полі назв *фемінізація, фемінізувати, фемінізований, фемінізування*[5] [Брус 2008]. Лише зауважимо, що на позначення словотвірних засобів радше було би використати не атрибут *фемінативний (фемінітивний)* (пор. *фемінний* [Клименко 2000: 354]), а прозоріший за словотвірною семантикою *фемінізувальний* як більш коректний аналог дієприкметника теперішнього часу *фемінізуючий*, що з кінця XX століття активно вживався, часом паралельно із *фемінінний*, *фемінітивний*,

---

[4] Додамо, що у працях, присвячених дослідженням цього процесу та його результатів, автори послуговуються як терміном *фемінітив* (пор. «Щодо найуживаніших однослівних термінів «фемінатив» і «фемінітив», то видається логічним, що при творенні іменника від латинського прикметника *femininus* має залишатися суфікс *-in*, отже, за аналогією: *femininus → femini (n) – us + тив → фемінінтив*» [Кислюк 2013: 115], так і *фемінатив*. У цій праці базовим є термін *фемінатив*. У разі цитування праць дослідників, де перевагу надано терміну *фемінітив*, залишаємо оригінальну версію.

[5] Не цілком зрозуміло, що автор мала на увазі під терміном *фемінізування*, бо на це термінопозначення в науковому дискурсі, окрім наведеної праці М. Брус, ми не натрапили. Проте слово *фемінізування* нам видалося надзвичайно точним і влучним позначенням значно форсованого в сучасному українськомовному суспільстві й некерованого процесу творення й уживання словотвірних фемінативів, тож саме в такому розумінні його буде використано у цій праці.

жіночотворчий, у працях з питань жіночого словотвору І. І. Ковалика, І. І. Фекети, С. П. Семенюк, М. П. Брус. Додамо, що в окремих студіях дослідники на позначення фемінативів послуговуються й термінами *фемінізми* (в однині – *фемінізм*), *феміністичні номінанти*, які не видаються вдалим через потужні асоціації з фемінізмом як суспільним рухом за звільнення жінок [Брагина 1981; Алексеенко 2004].

Пізніше, окреслюючи коло термінів для опису жіночого словотвору шляхом моції, М. Брус пише: «Спеціальними словотвірними термінами, необхідними для здійснення опису моційних утворень, слід вважати поняття *фемінітивна підсистема, похідні фемінітиви, словотворча база фемінітивів, словотворчі засоби фемінітивів, словотвірна категорія фемінітивів, словотвірні розряди фемінітивів, способи творення фемінітивів, словотвірна семантика фемінітивів, словотвірна похідність фемінітивів, відмаскулінні утворення, відфемінітивні утворення* та інші» [Брус 2011: 18].

Терміни *фемінізація, фемінатив (фемінітив)* та їх численні похідні увійшли в метамову української лінгвістики лише з останньої третини XX століття. Їх не засвідчують ані перші мовознавчі та граматичні праці в Україні XVI–XVII століть – «Граматика словенская» Лаврентія Зизанія (1569), «Адельфотес» Арсенія Елассонського (1591), «Граматика слов'янська» Мелетія Смотрицького (1619), «Лексикон латинський» Є. Славинецького та А. Корецького-Сатановського (1642), «Лексикон словенороський» Памво Беринди (1627), «Граматика словенська» Івана Ужевича (1643), ані пізніші у часі граматики XIX століття – «Граматика слов'яноруська» Михайла Лучкая (1830), «Граматика руского язика» Якова Головацького (1851), ані граматики початку XX століття – «Українська граматика для школи» С. Тимченка (1907), «Граматика руської мови» С. Смаль-Стоцького і Ф. Ґартнера (1914), ані граматики доби українізації – «Граматика української мови» В. Сімовича (1918), І. Нечуя-Левицького (1918), «Уваги до сучасної української мови» О. Курило (1920), «Українська граматика

для самонавчання» М. Левицького (1923), «Українська мова» М. Наконечного (1928), «Українська фраза: коротенькі начерки» М. Сулими (1928), ані «Норми української літературної мови» О. Синявського (1931).

Згадано термін *фемінізація* лише у праці «Наша літературна мова» І. Огієнка (1958), проте на позначення запозичених іменників, адаптованих українською мовою у жіночому роді, так званих граматичних фемінативів. Не вдавалися до цих термінів й автори академічної граматики «Сучасна українська літературна мова» за заг. ред. І. К. Білодіда (1969). У загальнотеоретичних працях та граматиках української мови термін *фемінітив*(*и*) з'являється у значенні «іменники спільного роду» в останні десятиріччя минулого та на початку нинішнього століття [Безпояско – Городенська – Русанівський 1993: 57–63]. Уживанню ж терміна *фемінітив* у значенні «словотвірне найменування жінки» та похідних від нього почали торувати шлях більш ранні у часі праці І. І. Ковалика та І. І. Фекети, присвячені власне жіночому словотвору [Ковалик 1958, 1962; Фекета 1968]. Натомість праці з українського історичного словотвору, зокрема й фемінінного, його оминали [Гумецька 1958; Бевзенко 1960; Самійленко 1964]. Пізніше вживання термінів з основою *фемін-* поступово усталюється в мовознавчих працях, присвячених вивченню категорій роду та статі на лексичному (фразеологічному), морфологічному та словотвірному рівнях, і не лише з погляду гендеру.

На загал складається враження, що серед найближчих сусідів-слов'ян українське мовознавство щодо назв осіб жіночої статі виявилося найбільш «фемінізованим». У білоруському мовознавстві окреслені терміни вживають лише в окремих працях з історичного словотвору [Паўленка 1978] і студіях, спрямованих на сучасні дослідникові дериваційні процеси [Пискун 1972]. Сьогодні використання терміна *фемінізація* в мовознавчому контексті активізувалося у працях білоруського політолога-гендериста В. Гарбацького [Гарбацкі 2012, 2016] та фахівця з гендеру та трансгендеру А. Першая [Першай 2013]. Російські мовознавці наприкінці

минулого століття вдавалися до використання термінів з основою *фемін-* на позначення парних іменників жіночого роду лише спорадично [Моисеев 1959, 1965; Брагина 1981]. Активізацію термінів *фемінізація, фемінативи* спостерігаємо в останніх за часом їх написання працях [Белякова 2007; Нещименко 2008, 2009а, 2012б; Миретина 2011; Баданина 2017; Лешкова 2017; Кронгауз 2018]. Академічна граматика російської мови іменує фемінативи *существительными со значением женскости* [Русская грамматика 1980: 180], у працях фахівців зі словотвору їх називають *парные существительные женского рода, существительные женского рода со значением лица* [Янко-Триницкая 1966; Протченко 1960], у ранніх працях – Г. П. Нещименко [Нещименко 1960]. Польські автори використовують термін *фемінізація*, досліджуючи мову головно під гаслом ідей гендерної лінгвістики [Малоха-Крупа 2012, Krysiak 2019, Stępień 2018, Hołojda 2018], традиційна лінгвістика звичайно віддає перевагу термінопозначенням *nazwy żeńskie, nazwy kobiet, słowotwórstwo nazw żeńskich, żeńskie neologizmy osobowe* тощо. У чеському мовознавстві маємо аналогічну ситуацію: терміни з основою *femin-* у мовознавчому дискурсі не надто популярні навіть серед представників феміністської лінгвістики, зорієнтованих на реформування чеської мови з метою встановлення гендерного балансу [Valdrová 2003, 2005; Valdrová – Knotková – Čapková – Paclíková 2010]. Представники традиційної чеської лінгвістики, що ще від початку XX століття вивчали й вивчають питання співвідношення роду та статі й способи його мовного вираження поза системою гендерно спрямованих ідей [Oberpfalcer (Jílek) 1933b; Eisner 1946, 1948; Hrušková 1967, Hubáček 1996; Čmejrková 2002; Daneš 1997, 1999; Hoffmannová 2012], використовують латинські назви *maskulinum, femininum* на позначення родових значень іменників, а щодо процесу фемінізації та його результатів-фемінативів – лише традиційні термінні позначення *názvy ženských osob, ženská pojmenování, ženskost, slovotvorný proces přechylování, jména přechýlená*.

Окреслимо коло термінів, які будуть використані у цій праці для вивчення й осмислення різних аспектів *категорії жіночості (фемінативності)* у проекції на сьогодення, яку розглядатимемо як узагальнене абстрактне поняття на позначення сукупності номінативних одиниць, об'єднаних загальним значенням «особа жіночої статі» [Брус 2006а]. Під терміном *фемінізація* розумітимемо творення мовних позначень особи жіночої статі з експлікованим чи імплікованим жіночим родо-особовим маркером. Під терміном *фемінатив* – мовні одиниці (і апелятиви, і оніми), що у різний спосіб ідентифікують жінку: гетеронімні назви, особові жіночі імена, анропоформули (прізвищеві назви, андроніми, патроніми), номінанти feminina tantum, словотвірні номінанти (моційні кореляти щодо назв осіб чоловічої статі, кодеривати, результати «черезкрокового» словотвору), аналітичні найменування особи жіночої статі прикладкового типу. Усі ці різнорідні одиниці творять *фемінативну підсистему* української мови. Оскільки у цьому дослідженні увагу буде зосереджено головно на словотвірних процесах, дотичних до поповнення сучасного українського жіночого лексикону, операційними термінними одиницями стануть *словотвірна фемінізація* та *словотвірний фемінатив*. Для позначення форманта, використовуваного для творення словотвірного фемінатива, буде вжито термін *фемінізувальний*.

Терміном *маскулінізми* (*masculina generica*) буде позначено назви осіб чоловічого роду в генералізувальній (генеричній) функції, яка виявляється у їхній здатності іменувати особу не лише чоловічої, але й жіночої статі та змішану групу осіб без огляду на стать (*посол, генетик, теоретик, політолог*)[6]. У сильній позиції

[6] У деяких працях, граматиках та словниках лінгвістичних термінів їх визначають як *маскулізми* [Смольская 1986, 1993; ССЛ/Загн.] і залучають як один із різновидів до групи іменників спільного роду [Безпояско – Городенська – Русанівський 1993: 57–63; Алексієнко – Зубань – Козленко 2013: 263] на тій підставі, що розмежування за статтю не закладене у формі слова. Їх також називають *словами спільної статі, двородовими лексемами.* З терміном *маскулізм* пов'язують вживання назв соціально-актуалізованих осіб жіночої статі. Корелятивні пари називають *іменниками парного роду*, до яких належать назви істот, здебільшого осіб, родова ознака яких виражена суфіксально-флективним способом, тобто

максимального розрізнення протиставлюваних одиниць маскулінний номінант актуалізує й диференціює сему «чоловіча стать» як

зовнішньою структурою окремого слова. Наявність генеричного маскулізма (у нашій праці – маскулінізма) автори «Теоретичної морфології української мови» мотивують лише екстралінгвальними чинниками: «Утворення такого типу назв осіб сягає тих часів, коли потреба парних найменувань жіночого роду не диктувалася виробничою зайнятістю, іменники позначали особу взагалі, без вказівки на стать. З подальшим суспільним розвитком, коли застосування жіночої праці розширилося, частина іменників, не змінюючи зовнішньої форми слова, паралельно почала виражати грамему жіночого роду [Безпояско – Городенська – Русанівський 1993: 54–57]. Подібну думку простежуємо й у підручнику з морфології сучасної української літературної мови М. В. Леонової: «У відсутності корелятивних форм жіночого роду в словах типу *адвокат, хлібороб, механік* відображається соціальний уклад життя попередніх епох, коли безправна жінка не могла здобути професію нарівні з чоловіком. Коли ж уклад суспільства змінюється, мовна система продовжує утримувати старі форми, хоча й наповнює їх новим змістом [Леонова 1983: 41]. Натомість інші дослідники вбачають у цьому факті (на широкому слов'янському тлі) вплив передусім лінгвальних чинників [див. дет. Шульга 1997, 2003; Страусов 2009]. При цьому всі сходяться на думці: у чоловічому найменуванні первинною є семантична функція особи взагалі і вторинна семантична функція роду, у жіночому найменуванні такої закономірності не існує: тут домінує стать і другорядність, віддаленість повідомлення про особу [Безпояско – Городенська – Русанівський 1993: 55–56; Валюх 2014: 8]. Це підтримує збереження безкорелятивних форм чоловічого роду на позначення осіб і жіночої статі (*фахівець, експерт*) [Леонова 1983: 41]. На підставі подвійної взаємодії семантики особи та статі в найменуваннях чоловічого роду А. К. Смольська називає маскулінізми *двофункційними номінантами* [Смольская 1993].

Не можемо оминути увагою у цьому зв'язку й ідею, засвідчену в одній із останніх за часом видання праць з питань фемінізації М. Вакуленка, де він пропонує чоловічу форму (йдеться про генеричний маскулінізм типу *депутат, критик, дослідник* тощо) кваліфікувати як одиницю т. зв. *загального* роду, а не чоловічого, оскільки в такому випадку йдеться про осіб різної статі. Загальний рід, на його думку, об'єднує осіб різної статі, а також позначає особу невизначеної статі [Вакуленко 2018: 87]. Посилаючись на типологію родових значень в енциклопедичному словнику української мови [Озерова 2004: 552], він наполягає на розрізненні загального і спільного роду, оскільки в останньому випадку йдеться про особу, стать якої відома. Проте подальші аргументи не просто дивують: «Скажімо, у складених абревіатурах на базі «прикментик + іменник» іменникова частина, що позначає особу, традиційно представлена формою чоловічого роду: *власкор, членкор, профорг*, *старпом.* Але в цих випадках та сама форма позначає окрему особу відомої статі – тому тут ідеться про спільний, а не загальний рід. І далі: «Практика вживання загального роду узгоджується із загальномовною тенденцією до зникнення родів» [Вакуленко 2018: 87, 88].

найбільш значущу, у слабкій, значною мірою гетерогенній [див. дет. Безпояско – Городенська – Русанівський 1993: 60], – виявляє можливість залучення й жіночого референта, деактуалізацію семи статі та її нейтралізацію як несуттєвої у даному контекстному вживанні. У формах однини маскулінізмів (загальнородова функція) наявність осіб чоловічої та жіночої статі практично завжди потенційно мається на увазі (*професор = чоловік + жінка*), у формах множини генералізувальне значення повністю деактуалізує сему «стать», відтак назви такого типу постають у позародовій функції «людина взагалі». Для маскулінізмів це явище є системним, причому в слов'янських мовах воно має не причиновий, а наслідковий характер, оскільки стало результатом відповідних процесів в історії субстантивного відмінювання [див. дет. у праці Архангельская 2011: 42–49]. Термін *masculina tantum* буде вжито на позначення мовних одиниць, що з біофізіологічних та соціокультурних причин позначають лише осіб чоловічої статі (*скопець, кастрат, імпотент, бородань, вусань, коваль, шкуродер, гицель* тощо). Під *маскулінізацією* розумітимемо факти граматико-семантичної транспозиції – уживання соціально активних іменників чоловічого роду – назв осіб за професією, науковим званням, титулом, соціально-політичним станом чи функцією на позначення референта-жінки: *будівельник, кардіохірург, академік, декан, продюсер* тощо.

Окреслимо й розуміння деяких термінів, дотичних до проблематики цього дослідження. Під *андроцентризмом* (від грец. *andros* – чоловік, мужчина) розумітимемо домінування чоловічого в системі та структурі мови, що розвивалася в просторі патріархатних[7] координат суспільного мислення. Прояви андроцентризму в мові кваліфікуватимемо як наслідок мовної еволюції, а не чоловічого свавілля створеної чоловіками мови (пор. у розумінні

[7] Уважаємо за доцільне розрізняти терміни *патріархальний* і *патріархатний*: термін *патріархальний* уживати на позначення зв'язку із архаїчністю, певною застарілістю, минувшиною, а також вірністю традиціям, звичаям, термін *патріархатний* – для позначення якісних характеристик патріархату – андроцентричної організації суспільства, в якій у господарстві та суспільних відносинах домінує чоловіче.

гендерної лінгвістики: «Андроцентризм являє собою не тільки картину світу, представлену крізь призму чоловічого досвіду, що фіксує й відтворює (називає) світ з чоловічого погляду, але й міцну статеву ієрархію, де жінка мислиться й представляється як «чуже», «інше» або й узагалі ігнорується» [СГТ/Шевч.]). *Постпатріархатні мови* розглядатимемо як мови з різною мірою вираження у їх системі та структурі соціально й культурно зумовленої андроцентричної (маскулінної) домінанти, що відображена в їх сучасному розвитку, актуальних змінах співвідношення чоловічого та жіночого, а також у зміні ролі жінки в суспільстві [див. дет. Архангельська 2015: 91–94].

1.2. Словотвірна фемінізація (моція) в теорії номінації

Опис фемінативної підсистеми української мови має опиратися на наявну сьогодні в українській лінгвістиці методологічну і термінну базу не лише словотвору, а ширше – теорії номінації, яка дозволяє говорити про різнорівневу систему способів і засобів мовної ідентифікації особи жіночої статі та враховувати специфіку фемінативів української мови. Дискутивною для нас є думка А. Нелюби про те, що «потреби називання жінки, визначення її місця і значущості в українській спільноті повністю може задовольнити дериваційно-номінативна система української мови» [Нелюба 2011б: 189], проте не можемо заперечити значну питому вагу дериваційних процесів у творенні номінантів на позначення особи жіночої статі.

Оскільки в центрі уваги цього дослідження перебуватиме новітня словотвірна фемінізація українського жіночого лексикону, а «кількісно і якісно це одна з найрухоміших і наймінливіших тематичних груп інноваційного словотвору» [Нелюба 2011б: 190], зупинимося на словотвірних фемінативах, які у нашому розумінні пов’язані із поняттям моції[8].

[8] А. М. Нелюба, чітко відмежовуючись від гендерної лінгвістики й застосування поняття *гендерний словотвір* (цілком абсурдного, у чому ми колегу безумовно

В українському мовознавстві під *моцією* (від лат. *motio* – рух)[9] розуміють спосіб афіксального словотворення іменників зі значенням жіночої статі від іменників чоловічого роду суфіксальним, рідше флексійним способом [Клименко 2000: 345; Словотвір української мови 1979][10]. До цього процесу залучають творення парних іменників зі значенням жіночої статі за родом професійної діяльності, національністю, місцем проживання, соціальним станом (*аспірант – аспірантка, школяр – школярка, робітник – робітниця, лікар – лікарка, крутильник – крутильниця, поет – поетеса, француз – француженка, українець – українка, волинянин – волинянка, барон – баронеса*), андроніми (значення «дружина особи, названої твірним словом»): *бондариха, лісничиха, головиха, купчиха, генеральша*, кодеривати, мотивовані дієсловами (*вередун – вередунка, шептун – шептуха*), назви на позначення родин-

---

підтримуємо), категорично не погоджується і з терміном *моція* як позначенням способу афіксального словотворення іменників зі значенням жіночої статі від іменників чоловічого роду суфіксальним, рідше флексійним способом: «Можна стверджувати, що в українській жіночій деривації творення назв жінок не від назв чоловіків, а безпосередньо від назв дій, ознак, процесів і т. ін., вже є нормативним. У таких і інших словотвірних процесах водночас убачаємо зростання тенденції до унезалежнення жіночого словотворення від чоловічого (своєрідна словотвірна емансипація) і хибності постулату про жіночі словотвірні засоби як модифікаційні». Далі А. М. Нелюба окреслює свої авторські пріоритети щодо вживання нехай не термінологічного, проте змістово окресленого й наповненого поняття *жіночий словотвір* vs *жіноча деривація* [Нелюба 2011б: 189, 2014: 100].

[9] Слід зазначити, що латинський термін *моція* в українському мовознавстві (як і в інших слов'янських мовах) не надто популярний через його обмежені словотвірні потенції. В україномовних працях вживаними є термінопозначення *моція, моційний корелят*, в російських *моция, мовирование*. У чеській і словацькій мовах уживають питомі еквіваленти цього терміна *přechylování*, *prechyl'ovanie*, що мають ширші словотвірні потенції (чес. *nosnost*) і дають змогу утворювати достатні ряди термінопозначень: чес. *jména přechýlená, přechylovací formant (přípona), přechylovací model*, слов. *prechylené mená, prechyl'ovací prípona.*

[10] О. О. Тараненко під *суфіксальною фемінізацією (моцією),* яку розглядає у контексті актуальних динамічно-мовотворчих процесів сьогодення, розуміє не лише творення, але й актуалізацію іменників жіночого роду, похідних від іменників чоловічого роду, на позначення осіб жіночої статі переважно за родом занять (професійною та суспільною діяльністю) та соціальним становищем (посадою, званням тощо), рідше – за місцем проживання, етнічною належністю та деякими іншими ознаками [Тараненко 2015а: 68].

них стосунків: *брат – братова*. До флексійних дериватів залучено *кум – кума, раб – раба, маркіз – маркіза* та власні жіночі імена *Валентин – Валентина, Роман – Романа*. Безсумнівно, що з погляду сьогодення потребує перегляду й осучаснення не лише поділ фемінізувальних формантів на продуктивні, малопродуктивні та непродуктивні, але, на жаль, і репертуар прикладів, наведених у цьому авторитетному енциклопедичному словнику української мови. Через недогляд до ілюстративного матеріалу щодо відмаскулінного словотвору, цебто до парних іменників, потрапили непарні найменування feminina tantum *покоївка* (наприкінці словникової статті цей же приклад наведено у рубриці назв осіб жіночої статі, неспіввідносних з іменниками чоловічого роду), характеристична назва *сплюха* (зазначимо, що СУМ 11 це слово кваліфікує як *чол.* і *жін.* «людина, яка любить спати, багато спить», а *сплюх* як іменник чоловічого роду «чоловік, який любить спати, багато спить») та професійне найменування *стюардеса*.

Осучаснення й уточнення вимагають і різновиди моції. Як приклади моції у словнику кваліфіковано андроніми (*лісничиха, суддиха*), проте залишився неокресленим статус жіночих патронімів (*стельмах – стельмахівна, бондар – бондарівна*). До моції залучено власні імена, проте поза увагою залишилися андронімічні прізвищеві назви на зразок *Гончар – Гончариха* «дружина чоловіка на прізвище Гончар». Не виокремлено й явище кодеривації (факти подвійної мотивації, зумовлені можливістю моції та паралельного творення назв осіб чоловічої та жіночої статі від дієслівних, прикметникових, дієприкметникових, прислівникових твірних основ), яка посідає особливе місце у системі моційних корелятів (*крикун – крикуха, шептун – шептуха, вершник – вершниця* тощо). У межах кодеривації вочевидь слід було розглядати й демографічні назви (*Україна – українець, українка*), і жіночі патроніми (resp. матроніми) (*стельмах – стельмахович, стельмахівна, вдова – вдовенко, вдовівна*). В інформації про відфемінінний словотвір як приклади суфіксального творення наведено *вдова – вдівець*, флексійного – *зозуля – зозуль* та зворотного (редеривації) – *доярка – дояр*,

проте цей вид афіксального (рідше – флексійного та зворотного) словотворення іменників, вочевидь з огляду на його виразну нечисленність у системі найменувань осіб, у окремий підтип моції не виокремлено.

На наше переконання, явище моції виказує всі ознаки системи, виявляючи доцентрові й відцентрові взаємодії у її структурі, доволі чіткі ядрові й периферійні зони, тому в енциклопедичному словнику варто було б навести, нехай і стислі, відомості про усі її прояви. В системі моційних корелятів усе ж таки слід говорити про наявність *чоловічої* (відмаскулінної) *моції* (творення назв осіб жіночої статі від відповідних назв осіб чоловічої) та *жіночої* (відфемінінної) *моції* (творення назв осіб у зворотному напрямку), якщо ми говоримо про моцію як системне явище, що має свою структуру і виявляє свою динаміку. Найдавніші назви осіб чоловічої статі, творені на основі жіночих найменувань, нечисленні: *кума → кум, вдова → вдівець, сусіда → сусід, відьма → відьмак*[11], зокрема й у назвах тварин, де дефемінінний вектор моції в українській мові представлений так само епізодично, як і в системі назв осіб: *дрохва – дрохвич, гадюка – гадюк*, *лебедя → лебідь*[12]. Більш пізніми у часі є оцінні найменування особи чоловічої статі, які небезпідставно можна уважати дефемінінними утворами, адже у семантиці їх твірної основи закріплені стереотипно жіночі характеристики: *моргуха → моргун, говоруха → говорун, цокотуха → цокотун*[13]*, блудниця → блудник, вертихвістка → вертихвіст, по-*

---

[11] П. І. Білоусенко з цього приводу зазначав, що, починаючи з перших фіксацій XVII століття, утворено близько трьох десятків іменників на позначення осіб чоловічої статі від іменників – назв осіб жіночої статі, значна частина яких має мутаційне, а не модифікаційне словотвірне значення, тобто їхнє лексичне значення суттєво відрізняється від лексичного значення мотивувального слова. До них належать похідні *дівич* «син діви», *попадич* «син попаді», *бабій* «ловелас», *бабяк* «бабій, ледащо», *бабич* «монах, який мав дружину до вступу в монастир» тощо [Білоусенко 1993: 45].

[12] Такі і їм подібні назви фіксують у своїх словниках Б. Грінченко та Д. Яворницький [СУЯ/Гр. та СУМ/Яв.].

[13] С. П. Семенюк зазначає, що за припустимої кодеривації фемінативи творилися значно раніше, ніж найменування чоловічого роду. Однак з часом під впливом

таскуха → потаскун, б…дь → б…дун, *курва → курвач (курвель)*[14]. Уже в XX столітті з'являються *доярка → дояр, свинарка → свинар, прибиральниця → прибиральник*, *суфражистка → суфражист, феміністка → фемініст, стриптизерка → стриптизер,* оказіональні *берегиня → берегун, балерина → балерун, принадниця → принадник, проститутка → проститут.* З часом під впливом типового й безумовно домінувального для моції відмаскулінного її вектора такі найменування й у спеціальних працях перестали кваліфікувати як відфемінінні. Сьогодні вони мовною спільнотою сприймаються як типові кореляти жіночого роду, утворені від їх чоловічих панданів і попри те, що у лексикографічній практиці вони фіксуються паралельно, без вказівки на похідність: *вдова* «жінка, яка після смерті чоловіка не одружилася вдруге», *вдівець* (удівець) «чоловік, що після смерті дружини не одружився вдруге»; *кум* «хрещений батько по відношенню до батьків хрещеника і до хрещеної матері; батько дитини по відношенню до хрещеного батька і хрещеної матері», *кума* «хрещена мати по відношенню до батьків хрещеника і до хрещеного батька; мати дитини по відношенню до хрещеного батька і хрещеної матері» [СУМ 20. Т. 2: 96–97; Т. 4: 396–397].

У чеському мовознавстві з виходом програмної праці М. Докуліла «Tvoření slov v češtině. Teorie odvozování I» [Dokulil 1962] ономасіологічний підхід до словотвору та явища *моції* (чес. *přechylování*) став домінувальним. Отож видається доцільним окреслити розуміння моції чеськими вченими, адже чеська мова щодо цього явища у слов'янському світі має особливий статус: у ній творення парних іменників зі значенням жіночої статі є стабільною і тяглою мовною традицією, явищем регулярним і обов'язковим, причому чоловічі та жіночі кореляти є практично завжди цілком рівнозначними як семантично, так і стилістично, а

лінгвальних та екстралінгвальних чинників між чоловічими та жіночими особовими назвами встановилися відношення симетрії [Семенюк 2000: 9].

[14] Таке саме явище спостерігаємо й у прикладах, що засвідчують «ожіночнення» суто маскулінних у традиційній культурі характеристик: *чорт → чортиця, волхв → волхвиня, диявол → дияволиця.*

винятки постають як справді поодинокі [Šticha (ed.) 2011: 576–596, Černá 2012: 143]. Для чеського культуромовного колективу надзвичайно важливою виявилася роль граматичної традиції, авторитет мовної норми, яка декларувала обов'язковість моції. Наприкінці XVIII – на початку XIX століття у період чеського *národního obrození*, коли особливо гостро постала проблема пошуку точки відліку у відродженні чеської мови як знака нації – мовної норми, мовознавці доби національного відродження Й. Юнгманн, Й. Добровський та ін. [див. дет. Křítek 1974; Auty 1974; Jedlička 1974] зійшлися на думці про доцільність повернення до норми старочеської книжної мови добілогорського періоду з її правилом обов'язковості творення жіночого родо-особового номінанта від чоловічого. До того ж чеська мова мала значну перевагу в своєму історичному розвитку, а в процесі національного відродження зазнавала інтенсивного свідомого регулювання [див. Marvan 2010; Тараненко 2015а: 110].

У найновішому лінгвістичному словнику чеської мови [Osolsobě, Rusínová 2017: 1465; Ziková 2017: 1465–1466] *přechylování* (моцію) визначають як зв'язок між іменниками-назвами істот, які відрізняються семою статі й мають спільну твірну основу: *otrok* (раб)[15] [SEX:+MASK] – *otrokyně* (рабиня) [SEX:+FEM]. Такий зв'язок традиційно розуміють як асиметричний, у якому одна із назв є твірною, інша – похідною. Основою моції є зміна біологічного роду (статі) і, відповідно, граматичного. Фемінізувальний формант має статус однофункційного і покликаний надавати похідному слову додатково лише значення жіночої (vs чоловічої) статі. Єдиною змістовою рисою, яка принципово відрізняє твірне та похідне слово, є додатковий знак (формант), що сигналізує про жіночу (vs чоловічу) стать. У результаті моції можуть творитися як назви жіночого роду від чоловічих (чоловіча моція): *tchán* (тесть, свекор) [SEX:+MASK] – *tchyně* (теща, свекруха) [SEX:+FEM], так і чоловічого від жіночого (жіноча моція):

[15] Тут і далі для кращої сприйнятності українськомовним читачем наводимо у дужках відтворення чеських прикладів українською мовою.

vdova (вдова) [SEX:+FEM] – *vdovec* (вдівець) [SEX:+MASK]. Найвиразнішу групу з-поміж словотвірних найменувань осіб жіночої статі творять демаскулінні деривати. Зауважмо, що в теоретичній праці М. Докуліла моція залучена до однієї з трьох ономасіологічних (номінативних) категорій – *модифікації*, сутність якої полягає у наданні похідному слову ознаки, яка докорінно не змінює, а лише специфікує чи модифікує значення твірного. Йдеться про семантичну операцію з одним денотатом, коли до обсягу даного поняття (звичайно субстанційного) додається певний додатковий знак, який це поняття модифікує (збагачує) [Dokulil 1962: 46]: *učitel – učitelka.*

У сегменті книги «Tvoření slov v češtině II. Odvozování podstatných jmen», яка стала практичною ілюстрацією ідей М. Докуліла, З. Грушкова розгортає ономасіологічну теорію моції, зауважуючи, що з-поміж моційних корелятів відмаскулінного типу мають місце факти кодериваціі. У таких випадках жіноча назва залучається до двох мотиваційних відношень: з одного боку, до деривації, з іншого – до моції (*jezdec – jezdkyně, mladík – mladíce*). У такий спосіб фемінізувальний формант набуває подвійної функції (і мутаційної, і модифікаційної). Там же вона звертає увагу на негомоморфну функційність фемінізувального форманта у андронімах – назвах, що вказують на стосунок (належність) особи жіночої статі до особи чоловічої статі. Такі форманти виявляються специфікованими не лише на зміну статі, але й на семантичне розширення (додатковий семантичний компонент) «дружина особи чоловічої статі» (додамо, що подібне явище спостерігаємо і в українських, і у чеських (нечисленних, на відміну від української) андронімічних назвах недорослих, несамостійних дітей за професією чи статусом батька: *бондар – бондаренко, бондарівна, стельмах – стельмашенко, стельмахівна, король – королевич, королівна; král – kralevic, kralevicna, car – carevic, carevna*). В особливу групу З. Грушкова виносить моцію типу конверсії, коли фемінізувальним формантом є лише граматична флексія, що змінює деклінаційну характеристику похідного слова: *Jan – Jana, František – Františka,*

don – dona, magistr – magistra, markýz – markýza [Hrušková 1967: 536–551]. Подібне явище спостерігаємо й щодо форманта *-ov(á)* (*švagrová, mistrová*), який, однак, є складним: роль граматичного форманта у ньому виконує фіналія *-a*, натомість *-ov-* несе на собі давню семантику присвійності, що проступає у творенні і андронімів, і прізвищевих найменувань жінок (*profesor – profesorová*, *Novák – Nováková, Navrátil – Navrátilová*). На загал стає очевидним, що у царині моції мають місце й периферійні факти, зумовлені семантично неоднозначним характером фемінізувального форманта.

І попри те, що чеські академічні граматики й сьогодні залучають моцію до модифікаційної категорії [Mluvnice češtiny 1986; Šticha a kol. 2013: 152–153; Šticha a kol. 2018: 515–521], дослідники почали уважніше приглядатися й до твірної основи (у теорії М. Докуліла – ономасіологічного базиса). Вони помітили, що традиційне розуміння моції як процесу зміни статі суб'єкта найменування не цілком враховує специфікацію статі та генералізувальний потенціал форми вихідного маскулінізма[16]. Одні чоловічі

[16] Основи моції як словотвірного процесу чеські мовознавці традиційно пов'язують із поняттям немаркованості/маркованості членів бінарних опозицій, уведеним до граматики Р. Якобсоном: чоловічий рід як немаркований член опозиції належить до усього класу, у той час як жіночий, маркований – лише до частини класу. Маркованому члену опозиції властиве те ж саме значення, що й немаркованому, але з додаванням ще однієї диференційної семи (у випадку з жіночим родом – семи фемінінності) [Якобсон 1985: 210–221]. М. Зікова пише: підґрунтя моції полягає в тому, що з немаркованих за ознакою статі [SEX] назв утворюються марковані. При цьому не змінюється лексичний клас базової лексеми, проте регулярно змінюються якісні характеристики ознак [MASK] або [FEM], що виступають функціями семантичної категорії біологічного роду [SEX]. Немарковані за ознакою статі імена, що стають потенційними твірними у процесі моції, мають характеристики наведених рис [SEX: [+MASK, +FEM]], а марковані за ознакою статі, моційні кореляти, мають характеристики [SEX: [-MASK, +FEM]] або [SEX: [+MASK, -FEM]]. Наприклад, *učitel – učitelka, žába – žabák* (учитель – учителька, жаба – самець жаби). Базові твірні *učitel* та *žába* є немаркованими за статтю, вони можуть реферувати до істот чоловічої та жіночої статі. Похідні *učitelka* та *žabák* є маркованими за статтю і, відповідно, реферують до особи жіночої статі чи самця тварини. На цьому ж принципі базуються відношення у парах *vdova – vdovec, baletka – baleťák, Novák – Nováková* (вдова – вдівець, балерина – танцівник балету, *Новак* (чоловік із таким прізвищем) – жінка

родо-особові назви мають специфіковане значення чоловічої статі (*tchan, bratranec, Petr, Nezval*), інші – неспецифіковане, змістово гіперонімічне, яке виражає вищу міру абстракції і покриває своїм номінативним обсягом підмножини назв на позначення представників обох статей. Йдеться про факти, коли ономасіологічним базисом виступає так званий генеричний (генералізувальний) маскулінізм, що може позначати у слабкій позиції як людину взагалі, так і особу чоловічої та жіночої статі, тобто вказувати на референта обох статей (*učitel, inženýr, vlastenec*). А оскільки твірні основи з неспецифікованим значенням чоловічої статі у процесі моції посутньо переважають кількісно, то у чеському мовознавстві виникає альтернативна думка про моцію як відношення, у межах якого семантика статі не модифікується додаванням ознаки «жіночість» до твірної основи, а лише специфікується [Ziková 2003: 125–132], на підставі чого це явище пропонують залучати не до модифікаційної, а до мутаційної категорії [Cvrček a kol. 2010: 96–97; 2013: 82–83] або ж узагалі розглядати творення назв осіб жіночої статі як цілком незалежне від чоловічих особових назв [Adámková 2004; Rusinová 2004][17].

Як бачимо, чеські мовознавці досить уважно приглядаються до негомоморфності поняття моції, до неоднорідності твірних основ (ономасіологічних базисів) та фемінізувальних формантів (ономасіологічних ознак) у її системі, хоча й, за поодинокими винятками, не заперечують її статусу модифікаційної ономасіологічної категорії та в жодному разі – обов'язковості уживання на позначення жінки найменування з граматичним чи словотвірним маркером жіночої статі. Однак система словотвірно похідних фемінативів

як дружина (дочка) чоловіка на прізвище *Новак*). У таких випадках від твірних *vdova, baletka*, маркованих за ознакою статі [SEX: [-MASK, +FEM]] та *Novák* [SEX: [+MASK, -FEM]], виникають такі самі марковані за ознакою статі одиниці, але з протилежними статевими характеристиками *vdovec, baleťák* [SEX: [+MASK, -FEM]] та *Nováková* [SEX: [-MASK, +FEM]] [Ziková 2003: 126].

[17] Подібну думку про цілком незалежне, паралельне формування маскулінних та фемінінних дериватів у російському мовознавстві значно раніше висловлював О. І. Мойсеєв [Моисеев 1959: 176–189], проте вона не знайшла широкої підтримки в наукових колах, оскільки для значної частини слов'янських фемінативів структурно-семантичний зв'язок з маскулінізмом не можна заперечити.

(моційних корелятів) та її закономірностей у чеській мові суттєво відрізняється від української. Справа не лише в статусі регулярності й обов'язковості моції в чеській мові, а передусім у тому, що вагомою й надзвичайно важливою її умовою є обов'язкова семантична відповідність вихідного і похідного слова, практична відсутність у жіночого корелята додаткових семантичних (зокрема й прагматичних) та стилістичних характеристик.

Дослідники вказують на семантичну своєрідність модифікаційної словотвірної категорії «жіночість» порівняно з іншими модифікаційними категоріями. О. А. Земська, наприклад, переконана, що ця категорія не модифікує значення базового слова, а лише закреслює один семантичний компонент «чоловік» і додає інший – «жінка» [Земская 1992: 149]. А. П. Загнітко вважає, що співвідносність іменників – назв осіб чоловічого і жіночого роду полягає, з одного боку, у спільності значення, адже корелятивні іменники називають особу за тією самою ознакою, а з іншого, – у відмінності як семантики, так і формально-морфологічної структури, оскільки співвідносні іменники, які називають осіб різної статі, мають у своїй морфемній структурі різні суфікси [Загнітко 1996: 157]. Неузгодженості окремих груп фемінативів щодо їх належності до ономасіологічної категорії модифікації[18] помічає

[18] У «Словнику сучасної лінгвістики» О. Селіванової ономасіологічна категорія модифікації розглядається як тип відношень між твірною і похідною основами слова, при якому ці ознаки мають спільне понятійне ядро, а в похідній основі виникають додаткові значення зменшення/збільшення, варіативності, емотивності тощо (*шити – дошити, перешити; бити – вибити; ріка – річка – річенька*). Для дієслів модифікаторами можуть бути дієслова різних родів дії, для іменників – це зменшувальні, збільшувальні, пестливі форманти [СЛ/Сел. 2010: 471]. За визначенням Н. Ф. Клименко, сутність модифікаційного перетворення вихідного слова конкретної словотвірної парадигми відбувається внаслідок додавання до нього семантичного модифікатора, найчастіше суфікса, який лише доповнює, видозмінює його значення. Афікс-модифікатор додає до його семантики інформацію, що стосується певних об'єктивних ознак предмета чи їх інтенсивності, увиразнюючи малі або великі розміри, актуалізуючи кількісний компонент у структурі змісту, який указує на невизначену кількість, що сприймається як єдине ціле. Це може бути інформація про сприйняття людиною предмета або ситуації з позитивною чи негативною оцінкою, часто інформація про об'єктивні розміри предметів поєднується з суб'єктивною їх оцінкою [Клименко 1998: 29].

М. Брус: «для більшості фемінітивів характерна модифікація, яка полягає у збігу частиномовної належності мотивувальних і мотивованих слів, їх об'єкта номінації – особи за певною ознакою та в додаванні до мотивувальних слів ознаки жіночої статі (*славіст > славістка, спонукач > спонукачка, старовір > старовірка*). Фемінітивам, що походять від окремих маскулінативів, дієслів <…>, властива мутація, яка відображає творення дериватів з новою лексичною семантикою, відмінною від значення твірного слова (*гетьман > гетьманівна, староста > старостиха, прясти (пряду) > прядунка…*)» [Брус 2011: 19]. Про те, що деякі модифікаційні похідні розвивають паралельно із основним вторинні – мутаційні – значення, говорить і М. П. Лесюк [Лесюк 1987: 38] (пор. працю С. П. Семенюк, де до відіменникових дериватів з модифікаційним значенням жіночої статі залучено назви осіб жіночого роду, мотивовані іменниками чоловічого роду зі значенням особи та найменування зі значенням «дружина особи, названої мотивуючим словом» [Семенюк 2000: 8] та працю З. Валюх, у якій дослідниця оперує термінопозначеннями *пряме модифікаційне значення* (vs *чисто модифікаціне значення*), а значення «дружина (дочка) особи, названої твірним словом», визначає як *супровідне у межах модифікації* [Валюх 2014: 5–12]).

Узагальнюючи, додамо, що в системі фемінативів української мови модифікаційне значення властиве найчисленнішим відмаскулінним апелятивам *віолончеліст – віолончелістка, латиніст – латиністка, лаборант – лаборантка, представник – представниця*, особовим іменам онімного (*Ярослав – Ярослава, Олег – Ольга, Теорфіл – Теорфіла, Стефан – Стефанія* тощо) та відонімного характеру (як-от у «непаспортних» прізвищевих

З визначення обох авторів залишається незрозумілим, чи фемінативи узагалі залучаються до модифікації, проте, спираючись на визначення Н. Ф. Клименко, З. Валюх аналізує модифікаційну словотвірну семантику в фемінативах української мови, зауважуючи, що у межах цієї категорії «кількісно найбільшу групу модифікаційних дериватів охоплюють іменники із семантикою жіночої статі» [Валюх 2014: 5–9, 12]. Натомість М. П. Лесюк однозначно залучає фемінізацію до розряду модифікаційних утворень [Лесюк 1987: 38].

назвах *Коваль – Ковалиха, Шепель – Шепелиха, Грищук – Грищучка*), а також апелятивним фемінативам, твореним флексією *-а* (*правнук – правнука, мовчун – мовчуня, дон – дона, інфант – інфанта)*, що формують ядро системи моції. Натомість справді наближеним до мутаційного виявляється похідне значення жіночих патронімів, що набувають негомоморфного значення «жіноча стать + сема «недорослість, несамостійність» + «дочка чоловіка, названого твірною основою»: *королівна, попівна, стельмахівна* та андронімів (жіноча стать + «дружина чоловіка, названого твірною основою») як родинного типу (*брат – братова (братиха), шваґер – шваґрова*), так і соціально-статусного (*генерал – генеральша, війт – війтиха, млинар – млинариха, піп – попадя, директор – директорова (директорша)*). Ці групи фемінативів і кількісно, і якісно формують периферію словотвірної системи жіночих назв. З погляду сьогодення і в ядровій, і в периферійній зонах мають місце непродуктивні типи та архаїчні моделі словотворення, а сам факт їх існування лише підтверджує динаміку розвитку системи одиниць, творених за принципом моції. Загалом же у визначенні обсягу поняття моції доцільно рухатися за В. Флейшером, який розумів моцію як експліцитну деривацію іменників *іншого* (курсив наш – *А.А.*) *роду*, що називають особу або тварину [див. Неупокоева 2008: 369].

Щодо кодериватів, то тут маємо явище подвійної мотивації як синкретичне, яке можна розглядати і в контексті модифікації (відмаскулінного творення фемінатива), і в контексті мутації (окрема назва особи жіночої статі, утворена паралельно з чоловічою за принципом рівнопохідності): це і т. зв. демографічні найменування, які, на відміну від усіх інших найменувань жінки, є в українській мові регулярними: *українець – українка, грек – грекиня, волинянин – волинянка*, віддієслівні, відприкметникові, відприслівникові тощо маскулінізми і фемінативи: *читач – читачка, юнак – юначка (юнка), вершник – вершниця*. У випадках, коли послідовність деривації встановити складно або й неможливо, вчені пропонують говорити про *суплетивну моцію* [Неупокоева 2008:

365–368]. М. Докуліл був переконаний, що при визначенні похідності того чи того слова треба брати до уваги як значеннєве, так і формальне узгодження («міру звукової відповідності» між твірним і похідним словом). Для прикладу він наводив *mladík – mladice (← mladý)*. Особова назва *mladice*, за М. Докулілом, є ближчою за семантикою до чоловічої назви *mladík*, ніж до *mladý*, оскільки має із назвою *mladík* спільну ознаку – рису молодої людини, отже «на цій підставі, власне, всі назви осіб жіночої статі, які мають чоловічі відповідники, є ближчими саме до цих чоловічих назв, аніж до інших мотивувальних слів» [Dokulil 1962: 111]. Так чи так, але ядро системи словотвірних фемінативів, творених шляхом моції, і кількісно, і якісно формують відмаскулінні деривати, у більшості випадків – семантичні (родо-статеві) кореляти до відповідних чоловічих назв. Інші факти, які частково виходять за межі модифікації, не настільки якісно й кількісно порушують «спокій системи», щоб можна було говорити про «хибність постулату про модифікаційну природу жіночих словотворчих засобів» [Нелюба 2011б: 200].

Значно гострішою у цьому контексті постає інша, практично невідома чеській мові проблема. В системі усталених у нашій мові словотвірних фемінативів, засвідчених академічними словниками української мови, маємо значну кількість лексикографічно «маркованих» одиниць із позначками *розм., заст., рідко, обл., зневажл.* тощо. Одні фемінативи з часом обмежувальні позначки втрачають, інші – ні, причому в різних лексикографічних джерелах позначки можуть різнитися під впливом суб'єктивного бачення укладачами та головним редактором того чи того фемінатива: приміром, слово *директорка* СУМ 11 та ВТССУМ подають як розмовне, СУМ 20, СУМ/Жайв., РУС як нейтральне, *бухгалтерка* СУМ 11, СУМ 20, ВТССУМ кваліфікують як розмовне, РУС та РУУРС – як нейтральне, *організаторка* СУМ 11 подає як рідковживане, СУМ 20 як розмовне, РУС, РУУРС, ВТССУМ – як нейтральне [дет. Архангельська 2016: 179]. У сфері ж новітньої фемінізації українського жіночого лексикону шляхом моції у багатьох

випадках неофемінатив (особливо утворений всупереч системно-структурним обмеженням) супроводжується потужними семантико-прагматичними та стилістичними наростками [див. Тараненко 2015а: 104, 107, 113, 114; Стишов 2012а: 28; Архангельська 2011а: 101–102; Кислюк 2013: 114–118, 2012а: 115 та ін.], що стає перешкодою на шляху їх кваліфікації як парних найменувань осіб жіночої статі, словотвірних корелятів, жіночих відповідників до чоловічих найменувань тощо і залучення до реєстру нормативних словників без спеціального маркування[19]. Крім того, більшість українських неофемінативів мають не лише сумнівну естетичну сприйнятність, але й виявляються порівняно з найменуваннями чоловіка обтяженими і семантично, і стилістично, отримують значну кількість експресивних нашарувань, даючи підстави для суб'єктивно-оцінного використання їх у мовленні (див. дет. розділ IV).

1.3. Стимули й чинники оновлення системи словотвірних фемінативів української мови

Фемінативна словотвірна підсистема української мови як сукупність засобів мовної ідентифікації особи жіночої статі має комплексний, багатоаспектний і різнорівневий характер. Її онтологічні параметри й функціонування є результатом складної взаємодії як внутрішніх, іманентних закономірностей мовної системи в цілому, так і значного впливу зовнішніх, позамовних чинників. Тому, на нашу думку, надзвичайно важливо розрізняти серед досліджуваних фемінативів *релятивні* – професійно-статусні

[19] Не можемо у цьому зв'язку не згадати думку Г. П. Нещименко, відомої дослідниці слов'янського фемінінного словотвору. Вивчаючи його з погляду соціолінгвістики та текстолінгвістики й стоячи на позиції «за» словотвірну фемінізацію, яка, на її переконання, і в російській мові радянської доби стримувалася штучно, вона висловлює у цьому зв'язку думку, з якою важко погодитися: «Відсутність фемінативів у словниках пояснюється тим, що жіночі кореляти кваліфікують як словоформи, а не автономні лексеми. Саме з цієї причини багато парних фемінативів не засвідчують словники, позаяк їх наявність і дериваційне втілення бачиться укладачами словників очевидним, легко прогнозованим фактом» [Нещименко 2012б: 15–16].

найменування, зокрема й титульні, демографічні назви за расовою, територіальною, національною ознакою [Гак 1999: 74] тощо та *кваліфікативні* й *оцінні найменування* [див. дет. Архангельська 2007: 99–101], адже активність продукування, скажімо, релятивних найменувань жінки за професією, родом діяльності, соціальним станом та статусом зумовлювалася в усі періоди й нелінгвальними (соціокультурними чинниками), натомість у інших групах фемінативів такі чинники не мали вирішального значення. Фемінізація українського жіночого лексикону розвивалася у системі патріархатних координат суспільного мислення, відтак цілком природно виявляє складні інтеракції маскулінного і фемінінного.

У сучасних працях з історичної морфології української мови чітких та однозначних свідчень про характер та динаміку творення у нашій мові більш ранніх періодів її розвитку парних іменників на позначення особи жіночої статі виявити не вдалося [Крижанівська 2010, 2011; Наєнко 2010]. Головним чином фрагментарно порушено це питання у працях з історичного словотвору [див. Гумецька 1958; Бевзенко 1960; Самійленко 1964; Білоусенко 1993; Кровицька 2002а, 2002б; пор. Сенів 1980], частина з яких присвячена найменуванням осіб взагалі або лише осіб чоловічої статі. До того ж, і попри наявність спеціальних історичних словників української мови, у багатьох із них не завжди чітко відмежовано жіночі назви, що були власне *утворені*, а не просто засвідчені чи виявлені у пам'ятках або текстах у аналізований авторами період [див. дет. Архангельська 2013а: 33–34]. І лише дослідження І. І. Ковалика та І. І. Фекети почали торувати шлях системному вивченню цього питання в українському мовознавстві [Ковалик 1958, 1962; Фекета 1968]. Сьогодні до питань становлення, розвитку й динаміки системи словотвірних фемінативів української мови (як на позначення осіб, так і на позначення істот) звернена особлива увага [Семенюк 2000, 2002/2003, 2012; Тараненко 2005а; Брус 2001, 2003, 2006а, 2006б, 2009, Валюх 2005, 2014; Федурко 2010; Пузыренко 2008; Пономарів 2011; Нелюба 2011а, 2011б; Космеда 2014б]. Проте у більшості праць систему фемінативів розглядають поза

зв'язком із системою відповідних маскулінних найменувань, що не є методологічно виправданим і дослідницьки доцільним. Такий підхід до аналізу не дає можливості надійно простежити вектори розвитку, динаміку формування парних іменників жіночого роду на базі чоловічих чи інших уже наявних найменувань, які виступають для них твірними, у ретроспективі, виявити інтенсивність фемінізувальних процесів у різні періоди розвитку української мови порівняно з системою найменувань осіб чоловічої статі та доказово підійти до такого явища, як фемінізація, в староукраїнській, новій українській мові, українській мові радянської доби та новітній українській мові на межі тисячоліть. Крім того, названі праці виконані на дещо відмінному стильовому матеріалі й позначені не цілком тотожними підходами до аналізу.

Фемінативна підсистема розвивалася з різною активністю в різні періоди історії української мови у складній взаємодії стимулювальних і стримувальних чинників як позамовного, так і мовного характеру, проте на межі тисячоліть її розвиток набув особливої потужності. Відомо, що у мові відображаються й акумулюються не лише її андроцентричні домінанти, соціальні стереотипи й концепти маскулінного й фемінінного, але й наші сучасні погляди, уявлення, сприйняття та оцінка цих об'єктів реальної та ментальної картини світу [Алексеенко 2006а: 205–206; 2006б: 22–30]. У бурхливих мовотворчих процесах сьогодення відбиваються нові й актуалізовані явища й тенденції розвитку сучасної дійсності та їх сприйняття суспільством (суспільством в цілому або його різними верствами) – як нових соціальних, політичних, ідеологічних, культурних і морально-духовних цінностей або, навпаки, антицінностей, оновлене бачення тих чи тих аспектів соціальної дійсності, критичне осмислення попередньої системи цінностей і в певних випадках – окреслення можливостей виходу з неї [Тараненко 2015а: 12]. Особливу активність мовотворчих процесів сьогодення спостерігаємо у царині професійно-статусних і титульних найменувань осіб жіночої статі з погляду чоловічої та жіночої референції, оскільки саме у цьому сегменті фемінативної

підсистеми мови найбільш виразно виявляє себе складна інтеракція позамовних і мовних чинників їх появи й функціонування як наслідок конфлікту між формою (з обмеженими можливостями) та змістом (з необмеженими можливостями). Відомо, що у мовах з андроцентричним принципом граматичної та словотвірної будови система назв осіб жіночої статі за професією, родом занять, соціальним станом і статусом, професійним титулом змушена, за висловленням О. О. Тараненка, постійно «наздоганяти» (за окремими випадками дефемінінного словотвору) систему відповідних назв чоловічої статі, неминуче відстаючи від неї навіть тоді, коли в самій соціальній дійсності вже з'являються об'єктивні підстави для відповідного позначення жінки й семантичний чинник номінації уже може вступати в дію [Тараненко 2015в: 16].

Суфіксальна фемінізація – явище, що надзвичайно стрімко увірвалося у «життя» мови й суспільне буття українців на межі XX – XXI століть. Серед словотворчих процесів на сучасному етапі розвитку української мови цей різновид фемінізації формує один із найпотужніших магістральних номінаційних потоків новітньої доби, а сама тематична сфера фемінінного словотворення без перебільшення передує у переліку найактуальніших «тем» у мовному житті сучасного українського суспільства. Бурхливі та суперечливі процеси оновлення українського фемінінного лексикону як факт нової української мовотворчості на загал узгоджуються із потужною активізацією процесів мовної динаміки у загальнослов'янському мовному просторі, вони зумовлені спільними тенденціями демократизації і лібералізації суспільних та мовних норм і покликані забезпечити розвиток мови відповідно до її нового соціально-політичного статусу. Втім, перебуваючи у руслі загальних динамічних тенденцій, значною мірою спільних і для інших слов'янських мов, українська мова виявляє цілу низку специфічних рис.

Мовотворчість пострадянської доби стимульована комплексом чинників, з-поміж яких О. О. Тараненко виокремлює загальносоціальний, системно-нормотворчий та номінативно-експресивний

[Тараненко 2015б]. Оновлювальна фемінінна словотворчість цього періоду позначена, *по-перше*, потужною соціалізацією сучасної жінки, її залученням до сфер «чоловічої» діяльності, відтак – появою широкого кола понять, що потребують мовного вираження чи уточнення; у такому разі йдеться про об'єктивну потребу створення нових назв чи заміну вже наявних іншими, більш доцільними; *по-друге*, потребою в подальшому коригуванні, нормуванні й систематизації різних сегментів словотвірної структури української літературної мови як мови незалежної держави у напрямку пошуків її національної ідентичності (resp. «відновлення» її чистоти та автентичності); *по-третє*, потребою в розширенні загальностилістичних (номінативно-експресивних) і власне стильових можливостей мовного самовираження суспільства. Перший та другий чинники певною мірою, проте не цілком, співвідносяться із тенденцією до інтернаціоналізації та націоналізації (автохтонізації) систем словотворення національних мов у дзеркалі національної культури, третій чинник – з тенденцією до їх демократизації (на ширшому слов'янському тлі) [Тараненко 2015в: 3; див. також Słowotwórstwo / nominacja 2003; Онхайзер 2009: 46–64].

Другий чинник особливо характерний для мов із низькою соціолінгвістичною позицією, що розвивалися й продовжують розвиватися під потужним впливом інших (у нашому випадку – сусідніх слов'янських – *А.А.*) мов [Ткаченко 1989: 178–191], та загальним ірраціональним ставленням соціокультурного колективу до своєї мови. За Ф. Данешем, раціональне ставлення передбачає інструментальне усвідомлення мови як засобу спілкування, оцінку її виражальних засобів за критеріями прийнятності та адекватності виконуваним функціям, дотримання колективних мовних норм. Ірраціональне – захоплене ставлення до мови як чуда, богоданого, унікального знака, символа національної ідентичності[20].

[20] Див., наприклад, працю В. В. Німчука «Українська мова – священна мова» [Німчук 1992: 35–38], а також усталені в сучасній українській культурі її позначення: *калинове чудо (диво), співуча, солов'їна, калинова, барвінкова, оксамитова, тополина мова* тощо, які виявляють абсолютизоване і вже фактично бездумне

Таке ставлення, на думку вченого, визначає традиціоналістичний підхід до мови, прикметними рисами якого є певний ізоляціонізм, пуризм і под. [Daneš 1999: 25]. У термінах української лінгвістики йдеться про реалістично-прагматичний і романтично-народницький погляди на мову.

В оновленому українському культуромовному просторі процесам активізації моційного словотворення сприяли усі три окреслені О. О. Тараненком чинники розбудови словотвірної системи мови, проте в українському суспільстві пострадянської доби надзвичайно потужною виявилася тенденція до її максимальної націоналізації (українізації, автохтонізації), пов'язана з системно-нормотворчим чинником – прагненням до максимально повної реалізації тих можливостей, які закладені в словотворчому потенціалі української мови і які формують її своєрідність, та дотичним до нього соціально-мовотворчим чинником – прагненням звільнити номінативну систему від спадку (тягаря, мовних залишків) радянського минулого, що у взаємодії перекликаються з ідеями національно-мовного пуризму. Не можна оминути увагою й уплив на суспільну свідомість українців глобалізаційних процесів, що розвиваються в сучасному світі, передусім поширення ідей фемінізму та його передбачуваний результат – потужний імператив феміністської (гендерної лінгвістики), гасла якої про «рівність мовну і позамовну» упродовж останнього десятиліття на українських теренах лунають усе гучніше. Перебіг цього процесу відбувається сьогодні на тлі далекого від однозначного ставлення до його результатів колективу мовців та академічної спільноти.

1.3.1. Націоналізація (vs етнізація, автохтонізація, українізація) української мови

Не можна не погодитися з О. О. Тараненком у тому, що «не меншим, а, можливо, навіть більшим, ніж власне соціальний,

---

захоплення однією із особливостей української мови, зовсім не найпотрібнішою для її успішного функціонування в сучасному світі [Тараненко 2009а: 16].

стимулом до активізації моційного словотворення в українській мові на сучасному її етапі є системно-нормотворчий чинник – прагнення до максимально повної реалізації тих можливостей, які закладені в словотворчому потенціалі української мови і формують її своєрідність [Тараненко 2015а: 69–70]. Питання націоналізації української мови як мови з ослабленою традицією державного функціонування сьогодні є одним із безумовно пріоритетних. В умовах залежного від сусідньої російської мови розвитку культурна еліта керується прагненням (не завжди, звичайно, прямо усвідомленим) посилювати, культивувати саме ті особливості структури української мови, що їх справді можна вважати питомим й визначальними для неї і що вирізняють її на тлі російської [Тараненко 2015а: 109]. Від здобуття державності національна свідомість, а з нею і мовна свідомість починають «наче народжуватися заново» (М. Бахтін), підняті до національної ідеї та національного духу, а українськоцентрична мовна особистість стає осердям та рушійною силою цього нового народження. Розвиватися у такому контексті означає перестати жити в розламі між минулим і сьогоденням, вийти за межі віджилого, нежиттєздатного, «не-свого», розплутати і з'єднати нитку «своїх» традицій, адже українське суспільство має притаманні йому як живому, цілісному організму свої внутрішні ресурси й механізми, що забезпечать реальний саморозвиток і цивілізаційний співрозвиток з іншими, відновлення цілісності національного геополітичного, мовно-культурного і ментального простору українства.

Оновлення мови виступає символом соборності, національної незалежності й протистояння ідеології тоталітаризму. Базові опозиції «ми» – «вони», «своє» – «чуже», «питоме» – «чужорідне» постають як основоположні й у питаннях часткового перегляду її нормативних засад у напрямку національної самобутності. Звичайно такі опозиції мають дуже стійкий характер, отримують різне мовне вираження залежно від історичних умов, особливостей національної культури, характеру мовної свідомості суспільства, ступеня стандартизації літературної мови. Зауважимо, що

етимологічно слово *чужий* містило семи «небезпека», «загроза»[21]. У цьому зв'язку очищення мови від усього, що загрожує її національній ідентичності, бачиться як пошук і повернення в обіг «національних питоменностей української мови і виведення на світло денне чужого, позбавленого коріння й ґрунту» [Шевельов 1941], як визбирування й культивування «свого, одмітного» …, що відбивало «властиву нації звичку думати» [Курило 2008: 15].

Терни на цьому шляху сьогодні усім відомі, проте чи не найскладнішими проблемами мовного поступу з огляду на національно-мовний чинник як прагнення до обмеження наслідків іншомовних впливів на структуру української мови й розширення наявності її питомих, органічних елементів у проекції на соціально-мовний контекст виявилося усвідомлення «свого» і «не-свого», окреслення та надійна аргументація «своїх» традицій, реальної їх тяглості, пошук автентичної норми в опозиції з нормою російської мови, з'ясування й використання об'єктивних законів і закономірностей української мови для відбудови й розбудови нового, шляхи інтеграції у світовий культуромовний простір за збереження національної ідентичності.

Так чи так питання націоналізації української мови проектується на найбільш визначальні для українства її віхи, передусім на 20-і – 30-і роки XX століття, що стали знаковим періодом для українського народу й нації. Вони позначені в нашій історії як період *українізації*[22] *(коренізації*) і були сприйняті українською спільнотою як перша реальна можливість національно-державного, національно-культурного і національно-мовного відродження[23]. Для партійного керівництва країни українізація означала виховання

---

[21] Чужий народ, люд, чуже, небезпечне плем'я, що перебуває поза «своєю», домашньою родиною [ESJČ/Mach. 1968: 88; SESČ/Holub 1968: 114; ЕСУМ. Т.6: 351–352].

[22] В. Шейко та Л. Тишевська припускають, що термін *українізація* з'явився наприкінці XIX – на поч. XX століття і його спорадично вживали до революції 1917 року, доки він не набув «прав громадянства», ставши позначенням періоду коренізації [Шейко – Тишевська 2006].

[23] Див. дет. [Мацюк 2018: 199–216].

кадрів з представників корінної національності, впровадження в роботу партійного, господарського та радянського апаратів рідної для населення мови, розширення мережі шкіл та інших навчальних закладів з навчанням українською мовою, розвиток національної культури. Комуністи ВКП(б) розуміли її як одну з складових соціалістичного будівництва: це дозволить народним масам «зрозуміти ленінізм рідною мовою», щоб можна було «без лишніх труднощів» будувати соціалізм. Натомість Центральна Рада уявляла цей процес значно ширшим: вона обстоювала українізацію всього життя в Україні, усього громадського простору, розуміла українізацію як всеосяжний процес національного, державотворчого, політичного, соціально-економічного і духовного розвитку українського народу, тож українізація проголошувалася «принципом» і «програмою» УЦР. У той час спостерігаємо певне розмежування термінів на позначення цього періоду: термін *українізація* усталився на позначення напряму й змісту діяльності українських національних сил, *коренізація* сприймалася як увага до розвитку, поширення й використання української, а не якоїсь іншої мови, до поступу саме української культури в інтересах радянської влади, натомість партійними функціонерами коренізація розумілася радше як призначення етнічних українців на державні посади.

Відомо, що з часу її запровадження політика радянської українізації просувалася нерівномірно. Неоднозначними за своїм змістом, шляхами проведення і результатами були окремі її етапи. Більшовики, однак, тримали цей процес під постійним наглядом, за його виконанням мали стежити спеціальні районні та міські інспектори українізації. М. Скрипник, один із свідомих її прихильників, наполягав на «правильному проведенні українізації». У харківських часописах, зокрема, лунали заклики, щоб «українізацію у встановлений термін було завершено» (Довершити українізацію. Вісти ВУЦВК, 20.05.1925). Проте в цілому вона мала поступальний характер до початку 30-х років, що дало змогу назвати цей період Українським Відродженням [див. дет. Шевченко 2004]. Крім іншого, він був позначений розвитком освіти українською

мовою, активізацією української наукової діяльності (саме у цей час було створено Всеукраїнську академію наук, Інститут української наукової мови, видано 18 словників, переважно двомовних, з яких 15 були термінологічними), 80% середньої школи і 30% вищої були охоплені вивченням української мови і навчанням українською мовою, на 85% була українізована преса, видавництва переходили на видання майже виключно українськомовних книг. Зміст стратегічного наративу «українізація», засвідчений документами більшовицької влади (до згортання цього процесу в 1929 р.), визначав потребу формування лінгвістичного знання про українську мову <…>, зумовлюючи перспективу створення нових напрямків дослідження мови в теоретичних і прикладних розвідках науковців [Мацюк 2018: 208]. У літературі та мистецтві, за словами І. Франка, нова генерація «прагнула модерним європейським способом зобразити своєрідність життя українського народу» і робила це настільки стрімко й яскраво, що деякі автори порівнюють цей період з добою європейського Ренесансу [Франко 1982: 110]. Українізація сприяла подоланню зросійщення української інтелігенції, зокрема наукової, відкривала можливості для виховання національної еліти відповідно до своїх мовно-культурних джерел. Національно-культурний процес осучаснював кращі традиції українства. Проте у межах одного десятиліття, розвиваючись у надзвичайно суперечливих, заплутаних і складних умовах, українська освіта, наука, культура, мова й література зазнали як відродження, так і занепаду. Паростки українізації, що буйно проросли на українському ґрунті, були обірвані й знищені, у 30-х роках тимчасову політику партії згорнуто, «винних» покарано, «висновки зроблено».

І попри усі трагічні наслідки українізації, «вона мала помітний вплив на зміну суспільної ролі й функцій української мови, яка завдяки цьому, хоч і ненадовго, вперше в новітній історії стала мовою державних установ, зросла її культура й помітно розширилася сфера вживання [УМЕ 2000: 645–646]. Однак цей період не варто ідеалізувати. Він був революційним, а революційний час,

як відомо, вимагав революційних, відтак не завжди виважених рішень. Він був позначений практикою мовного будівництва без належної і необхідної для мовотворчості теорії. Саме у цьому періоді розвитку української мови окремі кола сучасних мовознавців і пересічних носіїв мови вбачають «золотий вік» української словотвірної фемінізації.

1.3.2. Українізація українського фемінінного лексикону

На межі тисячоліть українськомовна спільнота знову повертається до вже оновленого у часі поняття *українізація*. І попри те, що слово набуло в сучасному українському мовопросторі високої міри вживаності та знакового для українства змісту, лексикографічна практика його нового прочитання суспільством не відображає. Словники СУМ 11 та ВТССУМ засвідчують це слово у значенні «впровадження української культури, мови, звичаїв». Не витлумачено у мовознавчому контексті цей ключовий для сьогочасної української лінгвістики термін і в енциклопедичному словнику української мови [УМЕ 2000: 645, 2004; 2007: 724–725][24]. Натомість у різних джерелах натрапляємо на такі його визначення. У Вікіпедії (вільній енциклопедії) читаємо: *Українізація – політичне просування та впровадження елементів української мови та української культури в різних сферах суспільного життя*. Ігор Лосев у статті «Українізація: жахалка чи категоричний імператив?» у газеті «Тиждень» (07.05.2014) пише: *Українізація не зводиться лише до мови. Це масштабне явище. У сучасних обставинах вона є перетворенням Homo Soveticus на українця, гідного громадянина цивілізованої європейської держави і в цьому сенсі європейця <…> Українізація – це створення національно-культурного середовища в інтересах більшості населення країни.*

[24] Українізація – розширення функціонування української мови, впровадження її до офіційного вжитку в державних, політичних, громадських та культурно-освітніх установах та організаціях у 20-х роках на території УРСР та в місцях компактного проживання українців у інших республіках СРСР.

Насправді українізація сьогодні – це забезпечення реальних можливостей всім охочим опанувати державну мову, ознайомитися з українською культурою, історією, традицією і жити в українському духовному просторі, якщо є таке бажання. <…> Українізація – це європеїзація. У розумінні Сергія Жижко, *українізація означає звільнення поневоленого розуму українців від російщини, якщо вживати вираз Чеслава Мілоша (польського поета, прозаїка). <…> Це шлях подолання імперських рефлексів, якими нас кодує російська мова, література, кінематограф, попса* (Нова Січ, 30.10.2018)[25].

Сьогодні в українському мовознавстві практично усталилося розуміння *українізації* як *націоналізації*[26] *(автохтонізації, етніза-*

---

[25] Сьогодні це слово визначається широким семантичним спектром: *"Лагідна українізація": як указ Президента за рік вплинув на розвиток української мови. Навесні 2018 року Президент України Петро Порошенко підписав Указ "Про невідкладні заходи щодо зміцнення державного статусу української мови та сприяння створенню єдиного культуромовного простору України"* (Freeradio.com.ua, 07.01.2019); *Десять кроків до професійної українізації* [комп'ютерних] *програм* (E-bookua.org.ua, 07.11.2010); *Київрада підтримала українізацію сфери обслуговування* (Informator.news, 05.10.2017); *«Українізація – це конкретні справи»* (назва конференції під гаслом боронити українську мову, що пройшла у Києві в приміщенні видавництва «Смолоскип» 10.03.2013)*; «Лагідна» чи «сувора»: яка українізація краща* (Радіо Свобода, 30.01.2017); *Чи потрібна Україні українізація? Сьогодні чи не найбільшу загрозу суверенітету України становить втрата свого інформаційно-культурного простору*, *що фактично вже сталося* (Універсум, №7-9, 2004); *Українізація України* (назва статті Надії Лихолоб, Svitua.orga, 03.07.2018), *Культурно-ментальна і мовна українізація України* (назва розділу посібника «Українська людина в європейському світі: виміри ідентичності», Київ 2015), *Перш ніж українізувати ресторани і кафе, потрібно українізувати голови* (112.ua, 25.04.2017), *Русифікація в час українізації* (Збруч, 21.03.2017), а також *насильницька українізація, совєтизація українізацією*, *українізація Росії*, *прискорена українізація, тотальна українізація, українізація українського лексикону, українізація термінологічних словників, українізація перекладуваного тексту, українізація української армії* тощо. Пор. також художнє відтворення проблеми українізації у творах Миколи Куліша «Мина Мазайло», в «Усмішках» Остапа Вишні «Українізація. Інтермедія до п'єси «Вій» та комедії Семена Ковбеля «Українізація. Комедія на одну дію з часів голосної українізації України москалями» (Канада, 1939).

[26] Не відбиває специфіки оновленого значення й тлумачення слова *націоналізація* і СУМ 11, ВТССУМ та СУМ/Жайв.: 1. Примусове відчуження приватної власності у власність держави. 2. Організація чого-небудь на національній

ції) – відродження та плекання питомих мовних явищ та одиниць, боротьба за збереження, відстоювання національного «Я», а особливо творення нових слів, враховуючи структурно-семантичні, стилістичні та інші особливості рідної мови й використовуючи всі потенційні можливості, закладені в ній, прагнення до повернення національної ідентичності й самобутності українській мові [Стишов 2012б: 410]. Націоналізацію розуміють як свідоме віддалення від непитомих варіантів і зміцнення «національного варіанта» за рахунок давніх питомих, діалектних словотвірних засобів і моделей або спільних з іншими слов'янськими мовами, які не сприймаються як загроза специфіці національної мови [Słowotwórstwo / nominacja 2003: 100]. До того ж, на думку славістів, націоналізація у різних слов'янських мовах може мати різні орієнтації: якщо для російської мови це єдине розуміння націоналізації, то для білоруської та української мов істотним є аспект націоналізації, який полягає в дерусифікації [Онхайзер 2009][27]. Тож вияви українізації (автохтонізації) вбачають у послідовній і свідомій тенденції націоналізації корпусу української мови, його дерусифікації, відновленні самобутніх ресурсів мовної діяльності в усіх її визначальних складниках: номінації, предикації та оцінці [Карпіловська 2012б]. Вектори й наслідки дерусифікації сьогодні простежуємо в лексиці, словотворенні, граматиці, правописі.

В українській мові розмежовують два аспекти тенденції націоналізації: активізацію питомих ресурсів словотвірної номінації та знеросійщення (відновлення порушеної питомої структури мови), різні за мотивацією: з погляду внутрішньомовного чинника – це потреба номінувати нові поняття або нові аспекти вже відомих понять, з погляду позамовного йдеться про відновлення порушеної

основі, силами даної нації. Натомість у інтернет-блогах *націоналізацію* українці розуміють як необхідність уведення графи про національність у всі державні реєстраційні документи.

[27] Пор. позицію білоруських мовознавців, які розглядають тенденцію націоналізації своєї мови як свідоме відштовхування від російської мови і зближення з польською внаслідок змін мовних орієнтацій суспільства [Лукашанец 2008: 117–118].

мовної структури внаслідок дії історико-політичних чинників радянського періоду [Кислюк 2017: 311]. У словотворенні як провідному способі української номінації це виявляється передусім в «активних процесах дистанціювання від російської мови» [Літературна норма і мовна практика 2013: 68] – заміні словотвірних моделей, скалькованих із російських зразків, на моделі, виформувані на внутрішніх ресурсах української мови впродовж історії функціонування її літературного стандарту, в свідомому віддаленні, відмежуванні від словотвірних варіантів чи словотвірних синонімів, спільних або запозичених з російської мови, в зміцненні національних варіантів, на загал – відновленні типологічних особливостей української словотвірної системи. Такий процес відродження української словотвірної номінації спирається на мовну практику українського національно-культурного відродження 1920-х – 1930-х років, періоду «коренізації» [Карпіловська 2012б].

Як бачимо, українізацію в мовознавчому контексті головно розуміють як дерусифікацію, проте, за нашим глибоким переконанням, українізація лише дерусифікацією не вичерпується. Тут ми цілком підтримуємо Сергія Жижка у його баченні цього процесу: «Українізація – процес відродження української мови, відвоювання належних їй прав і сфер уживання. У широкому розумінні українізація являє собою дерусифікацію, деполонізацію, дерумунізацію тощо» [Жижко 2008: 655]. Додамо: вислів *українізація української мови*, якого дослідники часто уникають через його тавтологічність, нам не видається формально й лінгвістично некоректним. Процес націоналізації мови, що тривалий час перебувала під потужним впливом іншої (сусідньої), відомий і іншим мовам (пор. терміносполуку доби чеського національного відродження *počeštění češtiny*).

У своїх виважених формах тенденція до українізації українського фемінінного лексикону покликана забезпечити усунення свідомих деформацій у його складі, зокрема вилучення усього, що не є для нашої мови природним, не відбиває її типологічних рис. Ця тенденція спрямована на перегляд нормативних засад

української мови у напрямку відштовхування від іншомовних впливів, пошук національної самобутності та активізацію її мовностилістичних домінант, сформованих у попередні роки і задекларованих у добу українізації. Процес активізації творення фемінативів (*мовознавка, літературознавка, філологиня, критичка, мовчиня, директриня, правдописка, прозаїчка, старостка, велетка, олігархиня, патріарха* тощо) з розлогою їх варіантністю (*критичка / критикиня; мовкиня / мовчиня; канцлерка / канцлериня / канцлеркиня / канцлериця; педіатриця / педіатриня; прозаїчка / прозаїця / прозаїкиня; податківиця / податківка* і т. п.) супроводжується перерозподілом уже наявних у мові дериватів зі значенням жіночої статі, засвідчених словниками з обмежувальними позначками *розм., заст., рідко* (*філософка, літератка, інженерка*), та актуалізацією фемінативів, наявних у лексиконі української мови доби українізації і засвідчених у мові української діаспори (*лідерка, членкиня, прем'єрка* тощо).

Наявність неприродних деформацій у структурі української мови, спричинених впливом сусідньої і домінувальної російської мови, безглуздо заперечувати, в окремих сегментах номінаційної (і ширше – мовної) системи вона була надзвичайно потужною, однак говорити про тотальний і рівновеликий вплив цього процесу на усі без винятку сфери українського лексикону з боку лише російської мови – принайменшім необ'єктивно і дослідницьки некоректно. Одним із найбільш суперечливих сегментів номінаційної системи української мови з погляду «деспотизму» сусідньої (російської) мови є фемінативна її підсистема.

1.3.3. Динаміка українського фемінінного лексикону: у пошуках «свого» та «чужого»

Тенденція до суфіксального творення іменників зі значенням жіночої статі від маскулінних найменувань безумовно властива українській мові як мові з розвиненою категорією роду. У новітній академічній граматиці та академічних виданнях читаємо: «В сучасних тенденціях стосовно родової категоризації іменника

помітним явищем (розрядка наша – *А.А.*) постає співвідносність назв осіб чоловічого й жіночого роду. Ця співвідносність є найтиповішим і найпродуктивнішими способом творення іменників на позначення осіб в українській мові. Вона втілюється в суфіксальному різновиді афіксальної деривації. За допомогою суфіксів утворюються співвідносні іменники жіночого роду від іменників чоловічого роду на позначення осіб за фахом, суспільною діяльністю, національністю, територіальною належністю» [Вихованець – Городенська 2004: 91]; проте «в деяких випадках співвідношення «назва особи чоловічої статі» – «назва особи жіночої статі» не має регулярного, обов'язкового характеру, оскільки значну частину іменників у формі чоловічого роду використовують для позначення осіб як чоловічої, так і жіночої статі, наприклад, численні назви за професією, тому відповідні іменники виступають насамперед як узагальнені особові назви» [Грищенко 1997: 331].

Не можна не враховувати й власне мовні обмежувальні чинники, що підтримують уживання маскулінної як узагальнено-особової назви на позначення особи жіночої статі. Відомо, що можливість утворення назв жіночого роду в українській мові залежить і від морфологічної, і від фонетичної будови слова – українській мові як одній із наймилозвучніших мов світу невластиве нагромадження приголосних на морфонологічному шві. Так, від основи іменника чоловічого роду, яка закінчується важким для вимови сполученням приголосних, наприклад, *-кт, -тр, -рг*, *-вт,* не може утворюватися назва жіночого роду із суфіксом *-к(а)*: *ад'юнкт, арбітр, драматург, комсорг, металург, педіатр, психіатр, терапевт*. Продуктивний моційний формант *-к(а)* в українській мові не узгоджується з цілим рядом твірних основ на іншомовного походження на *-лог, -граф, -соф, -філ, -фоб, -ер, -ор, -ар, -ус, -стр, -ій, -ель, -ур, -іст* (*філолог, картограф, філософ, бібліофіл, слов'янофоб, балетмейстер, монтер, дисконтер, прокурор, нотаріус, архіваріус, магістр, парламентарій, менестрель, трубадур, стиліст*), іншомовними й питомими основами на *-ор, -ар* (*куратор, оратор, токар, слюсар, вапняр, вівчар)*, з твірними основами

на *-ець* (*їздець, мудрець, закарпатець, іракець, лондонець*). Обмежувальним чинником може виступати й непродуктивність словотвірної моделі на *-ик, -ік* (*практик, холерик, флегматик, класик, трагік, симпатик, плановик, передовик, фізик, діалектик*). До групи «проблемних» щодо їх фемінізації назв належать і складні іменники чоловічого роду з другою частиною *-знавець* (*мовознавець, театрознавець, літературознавець, музикознавець*), з нульсуфіксальними основами композитного типу (*водовоз, казнокрад, радіотехнік, квасовар, землемір, хлібороб*), складноскорочені слова *завпед, профорг, завмаг, завуч, фізорг, власкор, логопед* та ін. Ряд продовжують лексеми *посол, академік, агроном*, *астроном, суддя*, *староста*, *хлібодар, миловар, зоотехнік, коняр, бацилоносій, маг, крадій, бос* тощо. Вагомим обмежувальним чинником є й конфлікт омонімів (*рахівник – рахівниця, вівчар – вівчарка, електрик – електричка, жниварь – жниварка, столяр – столярка* тощо) [див. дет. Недбайло 1970: 26–33; Фекета 1968: 18–19; 1974: 77–79; Чак 1997: 6–8; Масенко 1979: 88–79; Мерінов 2005: 38–41; Воловенко 2013: 12–18; Карпіловська і кол. 2017: 386, 388; Кислюк 2018: 334]. На заваді творенню жіночих найменувань опиняється й суміщена двозначність питомо андронімічних фемінізувальних формантів *-ша* та *-иха*, що пізніше розширили свої номінаційні потенції на найменування жінки за родом діяльності (*агрономша* – «дружина агронома» і «жінка-агроном»). Вагомим обмежувальним чинником був і залишається вплив офіційно-ділового стилю, де стать особи-фахівця не має актуального значення [Клименко 2018: 334; Мацько – Сидоренко – Мацько 2003: 54]. З-поміж нелінгвальних чинників найвагомішим є неактуальність референта, «відсутність» жінки у професіях, родах занять тощо, які традиційно визнавалися «чоловічими»: *м'ясник, інквізитор, гайдук, кожум'яка, бондар, гицель, сталевар, шахтар, токар, слюсар-сантехнік* тощо.

У найновішій праці, спрямованій на дослідження впливу суспільних змін на розвиток української мови, читаємо: «З міркувань уникнення експресивності не рекомендовано утворювати іменники жіночого роду з використанням суфікса *-к(а)* від

найменувань-композитів з кінцевою основою *-лог,* оскільки внаслідок чергувань утворюється фіналь *-ложк(а)*, що в українській мові має предметне значення, яке надає новотворам негативного, стилістично зниженого забарвлення, пор. *біологиня, філологиня* – **біоложка*, **філоложка*, перше утворення цілком можливе з погляду морфотактики (пор. *грекиня, богиня*), проте не підтримане практикою вживання (розрідження наше – *А.А.*), оскільки для багатьох спеціальностей, занять осіб ознака статі є нерелевантною, пор. *гуманіст, теоретик, аналітик*. Друге заблоковане морфонологічною нормою української мови. Тут появу назви жіночої статі можна розглядати як надлишковість у номінації [Карпіловська і кол. 2017: 386]. Тож наявність морфонологічної норми, яка здатна «заблоковувати» окремі новітні номінації жінки, допоки фахівцями від словотвору таки декларується.

У проекції на сьогодення у цьому зв'язку постає кілька важливих питань. В якому співвідношенні щодо стримування процесу словотвірної фемінізації перебувають чинники лінгвальні та нелінгвальні? Наскільки питомим для української мови є маскулінізм у генералізувальній функції? І чи справді стійка українська традиція словотвірної фемінізації була насильницьки перервана у радянські часи потужним диктатом штучно визначених і силоміць нав'язаних жорстких правил, інспірованих нормою російської мови?

Частина захисників та прихильників регулярності української словотвірної фемінізації наполягає: «жіноче словотворення» у радянські часи перебувало під потужним диктатом штучно визначених і силоміць нав'язаних жорстких правил російського словотвору під впливом ідеологічних чинників. З-поміж таких «диктувальних» А. М. Нелюба називає 1) штучне нав'язування прикладкової моделі творення назв жінок (*жінка-майстер, жінка-кравець, жінка-лікар*) і водночас обмеження використання готових словотвірних відповідників *майстриня, кравчиня, лікарка*; 2) визначення і стилістичне маркування активних в українській мові формантів творення назв жінок як розмовних і в таких спосіб

обмеження-звуження використання самих дериватів; фактично встановлено суворий нагляд за дотриманням стилістичної цноти як формантів, так і самих дериватів-лексем; 3) з-поміж наявних у словотворенні продуктивністю відзначалися форманти *-ш(а)* і *-к(а)*, використання дериватів із цими формантами виходило і за межі розмовного мовлення; 4) дотримання штучно визначених і встановлених правил приєднання (прив'язаності) словотвірних формантів до твірних основ без будь-яких можливостей новотворчості (з певними засторогами така творчість була уможливлена лише в художній мові): 5) масове спустошення іменникових парадигм: від значної кількості тогочасних назв чоловіків не утворювано жіночі номени; 6) у загальномовній практиці називання жінок знехтувано надбанням діалектів, жаргонів, просторіччя. Обмеження дериваційних потуг у жіночому назовництві зумовлено, на переконання А. М. Нелюби, й деякими лінгвістичними (розрідження наше – *А.А.*) чинниками, зокрема намаганням деяких мовознавців науково обґрунтувати небажаність творення лексем на позначення жінок через їхній позакультуромовний статус [Нелюба 2011а: 135–136].

Дослідник переконаний: в української мови жодних власне лінгвальних системотвірних обмежень для фемінінного словотворення немає, бо ж у сприятливих умовах серед слів *стрілець, ловець, борець, їздець, митець, охоронець, топограф, біолог, академік, продавець, виборець* є ті, що вже зреалізували свої словотворчі можливості (*мисткиня, продавчиня, біологиня, виборчиня*), а інші – виявляють свої приховані можливості до принагідного природного продовження ланцюжка *стрілець – стрільчиня, ловець – ловчиня, топограф – топографиня*. У жіночому словотворі є лише лжестримувачі, і саме у зв'язку з таким здебільшого штучним станом у системі «жіночого словотворення» сформувалася безпідставна думка про неможливість творення назв жінок від низки іменників на позначення чоловіків [Нелюба 2011а: 137]. Не погоджуючись із думкою З. Валюх про «нульову спроможність» деяких іменників чоловічого роду (*стрілець, ловець, борець, охоронець,*

топограф, біолог, виборець, академік) до творення корелятивних пар зі значенням жіночого роду [Валюх 2005: 107], А. М. Нелюба твердить: на цій ланці українська мова не виявляє жодної недостатності, а закономірності фемінізації (у його розумінні – «словотвірний аванс») в українському «жіночому назовництві» просто неспрацьовані. На його переконання, сьогочасний український фемінінний словотвір жодним чином не порушує «словотвірного спокою», бо єдиним обмежувачем для словотвірних процесів на позначення особи жіночої статі була і залишається неактуальність референтів [Нелюба 2011а: 135–137, 2009в: 135, 2009а: 159–172, див. також Ґінзбург 2012а: 81; Пузыренко 2008: 222–223].

Таке бачення гальмівних чинників словотвірної фемінізації українських маскулінних найменувань добре вписується у помітне посилення тенденцій (як «наукового», так і «наївного» характеру) до затятого «відштовхування» від російської мови, що характеризує не так полюс української мови, як української мовної свідомості в прагненні до збереження національної самобутності. Посилення уваги українського суспільства та самих мовців до питань автентичності й ідентичності своєї мови активізувало процеси, спрямовані на дерусифікацію та націоналізацію української мови, з неминучим, за словами О. О. Тараненка, суб'єктивізмом в оцінках «свого» і «чужого» та «гіперкоректним» відштовхуванням від російських зразків [Тараненко 2010: 56–57]. Загальнонаціональна снага відмежуватися від усього, «що Руссю пахне», вилилася сьогодні у намагання за будь-яку ціну «вдягнути» маскулінізми у генералізувальній функції (*лінгвіст, професор, соціолог, філософ, член-кореспондент* тощо) «в запаску та очіпок», яке лише посилюється a priori висловлюваним багатьма мовознавцями твердженням про факт існування «золотого віку» української словотвірної фемінізації 20-х – 30-х років XX століття, «розстріляного Відродження», розтоптаного важким чоботом радянської ідеології, і що саме потужний тиск російської мови й авторитет російських мовознавців, а не власне мовні стримувачі цього процесу були визначальними в обмеженнях словотвірних потуг моції

щодо цілої низки чоловічих назв, головно професійно-статусного та титульного типу.

Беззастережна переконаність частини української академічної спільноти у природності фемінізації українських маскулінізмів, на жаль, декларується як аксіома, що не потребує доведення, і нагадує мантри[28], у яких давній санскрит замінено українською мовою і які справляють резонансний, психологічний і духовний вплив на зміну стану національної свідомості, національного самоусвідомлення й набувають властивостей сугестії – механізму цілеспрямованого навіювання, пробудження в свідомості й пам'яті українського народу «відмінної» від російської культури й мови ролі жінки. Це цілком узгоджується з актуальними для сучасного українського соціуму морально-ціннісними аксіомами, орієнтирами й зміною панівної ідеології, які провокують гіпертрофовану популяризацію одних і цілеспрямоване витіснення з мовного простору інших засобів мовної ідентифікації жінки як *non est certum* – несправжніх, неправильних, ненадійних. Зі щирими патріотичними намірами українізувати українську систему найменувань жінок, але, на жаль, часто в поєднанні з певною мовною необізнаністю та надмірною безапеляційністю або й цілеспрямованою упередженістю, а головно – без будь-якої аргументації, дослідники твердять: маскулінізація – чужорідне українській мові явище, позаяк суперечить її морфолого-синтаксичним нормам [Пономарів 1999: 44; Федурко 2010: 435], воно насильницьки накинуте нам диктатом радянської системи та нормою російської мови, «приписане» мові авторитарними заявами В. В. Виноградова [Семиколєнова – Шиліна 2006: 32–40], Є. Куриловича [Пузыренко 2008: 219–225], а «білі плями» в українському відмаскулінному «жіночому словотворі» – «від лукавого», від «старшого брата», це – «чуже», «не-наше». Складається враження, що російською

[28] Санскритське слово *мантра* складається із кореня *man-* «думати» (від якого також походить слово *ум (розум)* manas) і суфікса *-tra*, що позначає інструмент чи локалізацію (місце)). Буквальний переклад «інструмент мислення» [Macdonell 1927: 162].

мовою й ідеологами «злиття націй» нам на цьому сегменті номінативної системи справді зурочено, пороблено і задавнено… А українською мовою упродовж цілого радянського періоду хтось керував, як лялькою-маріонеткою, бо вона протягом більше ніж півстоліття жодної життєздатності і жодного спротиву жорстким «неписаним», силоміць і штучно «нав'язаним ззовні» правилам не виявляла, так само як носії мови і ціла плеяда беззаперечно авторитетних українських мовознавців, а головно – «заборонених» у радянські часи, у працях яких, писаних і на материковій Україні, й за океаном, про жодні «утиски» стосовно творення фемінативів навіть не згадувалося, натомість про інші факти зросійщення вони говорили на повний голос [Огієнко 1958; Шевельов 1941, 1998; див. також Черемська 2000: 190–193].

Не можемо оминути увагою й сучасні праці, скеровані на пошук і оприявнення конкретних фактів авторитарного впровадження антиукраїнського терору в мовознавстві як результатів боротьби з «національним шкідництвом в усіх ділянках мови», зокрема й сфері словотвору. Л. П. Кислюк пише: «Порівняно із забороною окремого слова, важче змусити відмовитися від словотвірної моделі чи, навпаки, нав'язати її. Однак у директивах і бюлетенях 1930-х років існував такий механізм впливу: окремі яскраві, часто типологічні відмінності російської та української мов нівелювали, оголосивши «шкідницькими». У той період було заборонено чи зведено до мінімуму вживання багатьох моделей словотворення, які відрізнялися від російських»[29]. У цьому зв'язку автор посилається на відому статтю П. Горецького «Національні перекручення в питаннях українського словотвору» [Горецький 1934: 37–51], що стала програмним документом денаціоналізації українського словотвору й у якій піддано нищівній критиці цілу низку словотвірних моделей разом із працями О. Курило, М. Гладкого,

[29] Директивно (примусово-наказово) впроваджено в українську систему словотвору моделі на позначення особи з суфіксом *-чик, -щик* (*валяльщик*), активної дії – дієприкметники на *-уючий* (*мітингуючий*), префікс *обез-* заміть *зне-* у дієсловах (*обезболити*), віддієслівні іменники зі значенням наслідку дії *-ування* (змінено на *-овка – рихтовка*) тощо.

М. Наконечного, О. Синявського, які їх обстоювали [Кислюк 2017: 308, 309]. Автори праці «Українська мова у ХХ сторіччі: історія лінгвоциду. Документи і матеріали» наводять доказові факти нормативних змін у словотвірній нормі щодо понад 15-ти словотвірних моделей, властивих українській мові й кодифікованих у працях українських мовознавців 20-х років ХХ століття, які вилучено як прояви «національного шкідництва» й замінено адміністративним втручанням на російські словотвірні моделі [Українська мова у ХХ сторіччі 2005, див. також Кубайчук 2004], проте жодних згадок про факти «національного шкідництва» в галузі фемінінного словотвору нам ані в сумнозвісній статті П. Горецького, ані у запропонованих Л. Масенко та колективом упорядників В. Кубайчуком та О. Демською-Кульчицькою документах і матеріалах виявити не вдалося. Тимчасом Л. П. Кислюк у рубриці «Вияв тенденції націоналізації (етнізації) у динаміці сучасної української словотвірної норми» в один ряд із фактами активного блокування цілком доказових фактів зросійщення в сучасному українському словотворі ставить і активізацію творення фемінативів, передусім назв за професією (*дизайнерка, лідерка, продавчиня*) та функціонально-стилістичну їх диференціацію, хоча далі зауважує, що назви моції в українській мові утворювалися не послідовно для будь-якої назви професії, а лише за потреби: «Активізацію творення моцій в українській мові пов'язують із прагматичними факторами (зростанням суспільної, професійної та творчої активності жінок, змінами їхньої ролі та ваги в суспільстві) та розглядають як відповідь мови на суспільні запити <…> Системні вимоги узгодженості родових форм і зміна гендерних орієнтацій сучасного українського суспільства впливають на її посилення…» [Кислюк 2017: 313, 329–330]. Проте власне мовні стримувальні чинники творення фемінізованих позначень жінки з огляду на можливості та обмеження поєднання твірних основ і формантів, які стояли на заваді забезпеченню послідовного творення корелятивних жіночих назв «за потреби», на жаль, залишаються не озвученими.

Оскільки власне мовні стримувачі процесу української словотвірної фемінізації проголошено «лжестримувачами», а маскулінізми у генералізувальному значенні – такими, що суперечать морфолого-синтаксичним нормам української мови, настав час ламати традицію [Пономарів 2011: 185; Федурко 2010: 440; Космеда 2014б: 163–164; Чуєшкова 2011: 284–291], а факти власне мовних обмежувачів щодо творення й функціонування фемінізованих позначень жінки в авторитетних джерелах, зокрема й академічних граматиках та словниках української мови, посібниках зі стилістики й українського слововживання слід визнати на загал явищем «необ'єктивним», «неприпустимим», оскільки у висвітленні генералізувальної ролі маскулінізмів професійно-статусного та титульного типу їх автори «зовсім не мають рації», і вже далі – під гаслами феміністського імперативу – позаяк їхні рекомендації не нейтралізують таке мовне явище, як сексизм, як того вимагає Рада Європи, і зовсім не враховують мовні реалії [Космеда 2014б: 163–164]. Залучення явища новітньої фемінізації до «регулярних процесів» у дискурсивній практиці українців, до виявів їх «мовного чуття» і «мовного смаку» дає можливість апологетам фемінізації говорити про його «непорушну сформованість» і стійку послідовність (регулярність) творення й уживання сучасних неофемінативів, що автоматично передбачає й визначає їх соціальну престижність і життєздатність.

Як бачимо, ожіночнення жіночого лексикону постає одним із аспектів питання національно-мовного відродження у сьогочасній Україні, виявляє не лише виразні особливості, що проростають на власне українському ґрунті, але й оприявнює величезну кількість невирішених, ба навіть неозначених проблем, котрі такий оновлювальний поступ супроводжують. Потреба національного самоусвідомлення в сучасному українському культуромовному суспільстві живить, крім іншого, й ідею «повернення» в сучасний жіночий лексикон фемінативів доби українізації, занедбаних у радянські часи, – як спротив силоміць нав'язаній «чужій» традиції і травмованому комуністичною ідеологією українському мовомисленню.

1.3.4. Оновлення сучасного фемінінного лексикону і мовний пуризм

Сьогодні маємо різні підходи до українізації (автохтонізації) українського лексикону, включаючи й свідому його архаїзацію та жорсткий **пуризм**. Головною рушійною силою пуризму як процесу в усі часи були протиставлення *ми – вони, свій – чужий, питоме – чужомовне*. Розуміння *чужомовного* в різних культуромовних суспільствах за різних геополітичних умов поширювалося на будь-які запозичення з інших мов; на окремі мови, що з різних причин упродовж тривалого часу виступали для багатьох європейських мов джерелами численних запозичень (класичні мови, німецька, французька, англійська); на мови «сусідні», що набували за певних суспільно-політичних обставин статусу домінувальних і «життєво небезпечних». *Питоме* звичайно розуміли як те, що є «своїм», притаманним конкретній мові, наслідком її власного мовного розвитку, а пуризм як процес пов'язували з пошуками джерел автохтонності й правильності мови, зі збереженням її національної ідентичності. Проте співвідношення чужомовного й питомого в усі часи передбачало неминучий суб'єктивний складник, що перетворило явище пуризму на багатогранне, багатовекторне і значною мірою суперечливе, а в його межах зумовило наявність як безперечно позитивних, так і негативних тенденцій.

Пуризм як боротьба народів за чистоту своєї мови мав різну мотивацію. *Раціональна мотивація* пуризму пов'язується із раціональним ставленням культуромовного колективу до своєї мови і спирається на критерії зрозумілості: запозичення має бути зрозумілим користувачам мовою і придатним для виконання комунікативних функцій. Такий реалістично-прагматичний підхід мав і має місце (в сучасних термінах) у мовах з сильною соціолінгвістичною позицією. Підґрунтям *ірраціональної пуристичної мотивації* було і є ірраціональне, захоплене ставлення культуромовного суспільства до своєї мови з орієнтацією передусім на естетичні чинники, на розуміння унікальності національної мови й культури, на збереження духу мови як об'єднавчого символа нації,

відповідно, – на протистояння тим елементам чужої мови, які можуть загрожувати мовній та культурній національній ідентичності. Її підґрунтям є романтично-народницький погляд на мову, аргументом – реалізація консервативної «охорони» чи «захисту» однієї мови щодо іншої, домінувальної. Така мотивація характерна для мов зі слабкою соціолінгвістичною позицією, що розвивалися і продовжують розвиватися під потужним впливом інших (сусідніх) мов [Ткаченко 1989: 178–191; Daneš 1999: 254; Chýlová 2012: 27–28]. Саме різна мотивація пуризму як бачення діяльності з очищення мови від запозичень спричинила як безперечно позитивну його оцінку, так і критичну, і кожна з них мала свої цілком об'єктивні підстави.

Сьогодні в українському мовознавстві маємо переоцінку бачення пуризму як діяльності, неприйнятної для соціалістичного суспільства, «що не спирається на наукове дослідження тенденцій розвитку даної мови», та його атрибутів «класовий», «буржуазний», «націоналістичний» [Ахманова 1966: 374; Акуленко 1969: 88; Журавлев 1988: 99], бо ж унаслідок навішування таких ідеологізованих ярликів «мало-помалу поняття пуризму перетворилося в жупел, що закостенілим стереотипом угніздився в свідомості як мовознавчої спільноти, так і широкого загалу [Селігей 2008: 49]. Пуризм сьогодні сприймається як явище, здатне змінити ситуацію на краще. В сучасному українському мовознавстві пуризм визначають як крайній вияв турботи про чистоту мови, як надмірне прагнення до очищення літературної мови від іншомовних запозичень, неологізмів, як намагання вберегти літературну мову від проникнення лексичних чи граматичних елементів, що перебувають за межами норми (розмовних, просторічних, діалектних тощо). Пуризм характеризує й наявність суворих правил дотримання літературної норми. Позитивною рисою пуризму вважають піклування про самобутній розвиток національної літературної мови і літератури, звернення до її багатств, використання власних лексичних і словникових надбань. Негативні пуристичні тенденції виявляються часто в догматичному проголошенні незмінності

літературних норм, посиланні на внутрішні закони розвитку національної мови, в однобічному сприйманні наслідків мовного контакту, поглибленні різниці між розмовною і літературною мовою, неприйнятті будь-яких новотворів, які нібито руйнують систему мови, у нерозумінні поступального розвитку мови [УМЕ 2004: 503; Струганець 2000: 54]. У цьому багатомірному й різновекторному процесі, як бачимо, виокремлюють і те, що йде на користь мові, і те, що йде їй на шкоду, наголошуючи на можливих крайнощах у підходах пуристів до чистоти мови.

З огляду на однобічну інтерпретацію пуризму в радянські часи українське мовознавство сьогодні, на жаль, не виявляє тяглої традиції його осмислення й розуміння. Маємо лише окремі кроки на шляху до всебічного вивчення його ідей, усвідомлення його місця в історії української мови і його практик у проекції на поступальний її розвиток. Розуміння цього складного й багатомірного явища далеке від одностайного і часто виходить за межі кола питань, окресленого й обмеженого його дефініцією. Його визначають як мовно-культурне й світоглядно-методологічне явище [Скопненко 2010: 169], як соціально-мовну [Дзісь 2008], ба навіть лінгвістичну (?) категорію [Кравченко – Колтакова 2006; Лазаренко – Івасюк 2012], як соціально-аксіологічну категорію, позаяк «в дилемі запозичати чи творити власне вибір залежить не стільки від внутрішньомовних чинників, скільки від ідейних настанов суспільства» [Селігей 2008: 59]. І попри те, що сьогодні праці українських дослідників спрямовані на вивчення явища пуризму щодо нормування української літературної мови [Тараненко 2005б, 2008; Дзісь (Яковець) 2008; Палькевич 2014], націоналізації української термінології [Пономарів 2002; Селігей 2008], його стимулювальних чинників у контексті міжмовного контактування [Яворська 1999], когнітивного їх складника [Яковець 2004], проявів у мові сучасних мас-медіа [Лазаренко – Івасюк 2012; Тараненко 2008], проекцій на середовище української діаспори [Ажнюк 1999в], нечітке окреслення мовних фактів як таких, що мають стосунок до пуризму чи ні [див. Масенко 2009], неминуче призводить до залучення

до цього процесу невиправдано широкого кола явищ, коли пуризм розуміють як геть як усе, що не відповідає чинним нормам мови та вимогам мовної культури [див. Дзісь (Яковець) 2008; Кравченко – Колтакова 2006; Лазаренко – Івасюк 2012].

Розглядаючи український мовний пуризм у європейському контексті [Кравченко – Колтакова 2006; Селігей 2008; Яковець 2004; Пономарів 2002], вчені звичайно європейський досвід лише констатують без вказівки на те, ситуація у якій із країн є для українського мовопростору близькою чи принаймні найближчою. У працях з питань мовного пуризму українські дослідники постійно згадують про чеський пуризм як один із найуспішніших в європейському ареалі, наголошуючи головним чином на його досягненнях і визначають його як зразок для наслідування українцями, проте лише в констатувальному, а не аналітичному сенсі [Селігей 2008: 55; Пасемко 2000: 18; Масенко 2009: 49–50 та ін.]. На жаль, в україніці сьогодні практично немає праць, які б всебічно представили українському читачеві феномен чеського пуризму [див. Jelínek 2007; Chýlová 2012, Мойсеєнко 1995; Arkhanhelska 2018], який справив значний влив на пуризми в усьому слов'янському просторі [Запрудский 2006]. Бо ж і його злети й падіння, так само як і здобутки й прорахунки пуристичного досвіду в інших слов'янських країнах [Mathesius 1911; Trnka 1948: 73–80; Bieder 1996, Скопненко 2010; Пфандль 2003; Български език 1997: 31–37; Тараненко 2005б, 2008] з огляду на мовну ситуацію в сучасній Україні могли би стати в пригоді, аби ми, відроджуючи свою мову в напрямку її націоналізації (автохтонізації), повертаючи «своє» і дистанціюючись від «чужого», не наступали на ті самі граблі, бо ж розумний, як відомо, вчиться на чужих помилках, а їх, як бачимо, було достатньо.

Особливо важливим у такому контексті постає всебічне й неупереджене осмислення засад і основоположних принципів українського пуризму доби українізації 20–30-х років XX століття, на яку сьогодні часто посилаються як на зразок «розстріляного Відродження» і апелюють до неї в сучасному контексті: сьогодні

«стало очевидним, що спадщина пуристів, відкинута у 30-х роках, здатна помітно впливати на нормалізаційні процеси в сучасній літературній мові» [Скопненко 2010]. Але те, що було «відкинуте», мало би бути на шляху до оновлення нашої мови детально вивчене й неупереджено оцінене, а тенденції і характер помилок «зневаженого» у радянські часи пуризму доби українізації не завадило б осмислити й у проекції на тенденції та характер помилок чеського пуризму, що «теж підлягають вивченню, і <…> не виключено, що вони можуть опинитися серед найбільш значущих чинників» [Леви-Стросс 1983].

З одного боку, пуризм доби українізації справді потрапив у безжалісні жорна комуністичної ідеології, отримавши тавро «національного шкідництва», і нікому й на думку не спадало з'ясовувати, чи не було у ньому чогось корисного. Історія повторюється, бо ж і сучасні чеські мовознавці, з відступом часу оцінюючи відому дискусію Празького лінгвістичного гуртка з пуристами, визнають: за бурхливими суперечками у діяльності чеського пуризму залишилося непоміченим багато розумного і доцільного [Jazyk a text 1999: 318]. З іншого боку, не слід забувати, що, як у будь-якому процесі революційної доби, в пуризмі доби українізації переплелося раціональне й ірраціональне, доцільне і недоцільне, прийнятне і неприйнятне[30]. Слід взяти до уваги й тогочасне протистояння двох мовних традицій щодо нормування української літературної мови: східноукраїнської з її орієнтацію на російську мову та західноукраїнської (галицької) з орієнтацією на польську, бо ж загроза асиміляції і поглинення потужнішою культурою йшла то від Варшави, то від Москви і мала виразне регіонально-історичне тло [Ажнюк 1999в: 262–265]. Згадаймо висловлювання О. Синявського (1931 р.), якого навряд чи можна запідозрити в необ'єктивності чи непатріотизмі: «Велетенський розмах <…> українізації не міг

[30] Пригадаймо, як у снагах до очищення української мови діячі доби українізації серед чужих «духові нашої мови» вбачали, зокрема, словотвірну модель з суфіксом *-тель* (окрім давно засвоєних *спаситель, гнобитель*), предикативні конструкції на *-но, -то* + було (*було здійснено*), конструкцію *мати місце* (рос. *иметь место*) тощо [див. дет. Дзісь (Яковець) 2008].

не породити й специфічних ухилів та викривлень саме в українській мові. Свого часу навалою навалили були всякі мовні варваризми, без найменшої користі захаращуючи мову зайвиною, непотребом. У боротьбі з ними виявився другий ухил, в своїй основі не менш шкідливий, ніж перший. Це тенденція «українізувати» українську мову. Справді-бо, як назвати досить поширені тепер намагання прищеплювати українській мові все таке, що не властиве російській чи польській, обминати все спільне з ними, і тим, з одного боку, подекуди калічити мову, а з другого, – зводити її на ступінь селянського примітиву?... Привід для такого каліченння дають деякі теоретики мови…» [Синявський 1931: 5–6]. Бо ж сьогодні все частіше лунають голоси за активне впровадження в оновлене нормування мови практики української лексикографії та термінології «золотого віку» – періоду 20-х – початку 30-х років, хоча достатньо повне уявлення про нього мають навіть не всі мовознавці, зокрема й ті, що цю практику підтримують, не кажучи вже про широкий загал, а пуристичні снаги часто спираються на «неусвідомлення реального розвитку української мови в усій її історичній повноті» [Тараненко 2008: 164].

Як наслідок маємо «однонаправлений» ідеологічно-мовний пуризм, спрямований проти «конкретного чужого», адже вирівнювання ситуації у бік відновлення питомих ознак української мови з метою її зміцнення виформовується сьогодні як прагнення до її очищення від наслідків впливу лише російської мови, у якій вбачають основне джерело зовнішньої небезпеки позбавлення української мови ознак її ідентичності, при цьому впливи інших мов залишаються проігнорованими. Відтак вилученню підлягають не лише русизми (росіянізми, росіїзми, «москалізми»), але й запозичення з інших мов, що потрапили в українську мову за посередництвом російської, елементи спільнослов'янської спадщини, що виявляють збіг у російській мові, а також усе, що комусь видається російським[31]. За спостереженням О. Тараненка, у такій

[31] Пор., приміром, заклики до заміни родових значень запозичених іменників *клас, оркестр, синтез* на *кляса, оркестра, синтеза*, що мають під собою реальні

боротьбі відбувається усунення як власне русизмів, так і не завжди усвідомлюване відштовхування взагалі від образу російської мови, зокрема й від наявних у ній іншомовних слів, від українських слів, словоформ, фразем та синтаксичних конструкцій, що структурно можуть нагадувати відповідні російські зразки, від історично спільних мовних одиниць. На їхнє місце прагнуть запровадити питомі одиниці та конструкції, що не мають аналогів в сучасній російській мові, – ті, які вже кваліфіковано до цього згідно з нормами «офіційної» мови як застарілі, рідше або рідковживані, народнорозмовні і т. ін., елементи південно-західних говорів, структурні кальки [Тараненко 2005б: 86]. Процеси антиросійської спрямованості пуризму стають визначальними й магістральними, ті чи ті замінники, пропоновані їх авторами, позначені не лише ідеологічними й політичними пріоритетами, але й регіональними, умовно кажучи, західноукраїнськими чи східноукраїнськими їх преференціями, а аксіонормативна інтерпретація русизмів на загал несе на собі відбиток ворожого ставлення до сусіда і його мови, бо ж суспільство переконане: викорінення «російського сліду» дозволить українцям позбутися комплексу меншовартості, утвердити культ не «чужого», «сусіднього», а «свого» у своєму домі.

Причини несприйняття усього російського (справжнього й уявного) у такому контексті Р. Яковець пояснює «засудженням українським суспільством русифікаторської політики в СРСР, яка припинила природний процес українського мовотворення більше ніж на півстоліття. Очевидно, що значного впливу українська мова зазнала й з боку польської, але входження в мовленнєвий вжиток значної кількості полонізмів спричинила не мовна політика

підстави (за І. Огієнком – це «силою накинені нам російські форми» [Огієнко 1958]). До цього переліку потрапляє й термін *синтаксис* із вимогою його заміни на *синтакса* без огляду на те, що саме російська мова запозичила його свого часу з граматики Мелетія Смотрицького (1619) [Тараненко 2005: 91]. Див. також численні факти архаїчних та інших елементів української мови, які з позицій мовної свідомості сучасного українця здаються зовсім не українськими, а російськими, насправді з погляду історико-лінгвістичного таки є українськими [Караванський 2001; Гнатюк 2018: 61–72, 2016: 139–145; Городенська 2013: 8].

польського уряду, а ймовірніше тісний контакт української та польської спільнот в умовах проживання на території однієї держави [Яковець 2004]. А оскільки відділити те, що було «силою накинуте», так би мовити, «згори», бо ж проживання українців і поляків на території однієї держави до 1939 року було так само «накинуте», просто іншими політиками, «згори», від того, що постало як наслідок тісного природного контактування слов'янських мов, є завданням вкрай непростим, позаяк вимагає знань, часу і неупередженості, отримуємо сьогодні вибірковий, Х-фобний, стихійний антиросійський пуризм як результат мовного конфлікту, підсиленого конфліктом громадянським і геополітичним.

Окреме місце в пуристичних снагах українців позбавитися від усього «чужого» й «чужорідного» шляхом пошуків «свого» належить і словотвірним фемінативам. Чи є реальні підстави залучати до проявів пуризму як «суспільно-лінгвістичного явища» активізацію творення словотвірно фемінізованих позначень жінки, заміну форм чоловічого роду формами жіночого у назвах професій чи занять (*громадський діяч – громадська діячка, лікар – лікарка*) [Дзісь (Яковенко) 2008: 11]? Бо ж якщо виходити з дилеми «запозичати (використовувати) чуже» чи «творити (використовувати) своє», то тут маємо хоч якось враховувати, поруч із ідеологічним, власне мовний чинник. Іншими словами, йдеться про наявність у мові реального, матеріалізованого факту, «насильницьки накинутого», що об'єктивно свідчить про його «непитомість», «чужорідність». Таким фактом може бути слово, морфема, граматична конструкція, словотвірна модель, модель адаптації чужомовних слів тощо із ознакою «чужого», що має шанси бути аргументовано підтвердженим. У величезній кількості випадків мовні маркери «чужого» є очевидними, а їх непитомість можна надійно обґрунтувати: *білет* (*квиток*), *волонтер* (*доброволець*), *автокар* (*автовізок*), *поставщик* (*поставник*), *шліфовка* (*шліфування*), *оточуючий* (*навколишній*), *копієчний* (*копійковий*), *функціональний* (*функційний*), *фемінізуючий (фемінізувальний), енергозберігаючий* (*енергозберігальний*) тощо. Чи мають подібний статус силоміць

нав'язані нормою російської мови, як твердять прибічники неофемінізації, до того ж «неписані» правила неутворення і невживання фемінативів від значної частини чоловічих найменувань, про які не знаходимо жодної згадки в працях мовознавців, котрі, і попри небезпеку бути покараними, словом і ділом захищали інші сегменти української мови від тотального зросійщення? Інша справа – заміна в українських фемінативах, наявних у словниках радянської доби і кінця XX століття, справді непитомих фемінізувальних формантів, механічно перенесених з російської системи засобів мовного позначення жінки: *продавщиця (продавчиня), програмістка (програмувальниця), скрипачка (скрипалька), молочниця (молочарка)*, *односельчанка / односільчанка (односелиця), підрядчиця (підрядниця)* і под. А який матеріальний мовний маркер «чужого» виявляють численні генералізувальні маскулінізми, форми чоловічого роду на позначення жінки у назвах професій, родів занять, статусів та титулів, що були засвідчені словниками української мови дорадянського і допогромного періоду, так само як і словниками радянських часів і новітньої доби? І чи можна непитомість вживання маскулінізмів у генералізувальній функції для української мови якось обґрунтувати і довести? Бо ж якщо звільняти мову від усього чужорідного, то це чужорідне потрібно спочатку аргументовано ідентифікувати й провести чітку делімітацію чужомовного і питомого. З погляду об'єктивності, а не з позицій покривдженого. І як тоді відділити справжній мовний пуризм від політичного пуризму, радше – ідеологічного-мовного?

В інших слов'янських мовах такі факти відомі, принаймні ідея делімітації «свого» й «чужого» мала тяглий розвиток у чеському мовознавстві. Осмисливши й проаналізувавши ситуації, коли пуристи намагалися вилучити з чеської мови і справжні, і уявні германізми, чеські мовознавці з кінця XIX і до середини XX століття здійснили кілька більш чи менш вдалих спроб зібрати воєдино й систематизувати перелік мовних засобів, які є, на їхню думку, для чеської мови чужорідними (т. зв. kazimluvy): Brus jazyka českého (1894), Rukověť správné češtiny (F. Bartoš, 1891), Rukověť

mateřského jazyka (J. Haller, 1940). Проте комплексно ці практичні матеріали не були оприлюднені. Упродовж кількох десятиліть М. Єлінек, найавторитетніший сучасний фахівець з питань чеського пуризму, працював над систематизацією у лексикографічному форматі слів, ідіом та синтаксичних конструкцій, на вилученні яких наполягали пуристи, маючи намір найближчим часом ці матеріали видати. Він був переконаний, що глосарій чужорідних чеській мові одиниць у баченні пуристів сприятиме більш глибокому осмисленню цього феномена в історії розвитку чеської літературної мови [Jelínek 2007]. Сподіваємося, що справу видання спрацьованого й укладеного М. Єлінеком глосарію після його смерті продовжать і завершать його учні. В українському мовознавстві поки що про подібну критичну й аргументовану різнорівневу систематизацію чужорідного в мові як спробу «покласти в думці побіч себе явища в обох мовах і поробити з того відповідні висновки» [Сімович 2005: 55], на жаль, не йдеться.

1.3.5. Оновлення сучасного фемінінного лексикону і мова західної української діаспори

Пуристична снага до українізації української мови збіглася у просторі й часі зі снагою широких кіл українського суспільства шукати «правд у мові» за океаном, у мовній практиці й нормі діаспорного, західноукраїнського її варіанта, що спирається на базу південно-західного наріччя української мови та мовні настанови й мовну практику доби українізації довоєнного періоду в Галичині й на Буковині. Усім відомо, як непросто реалізувалася наприкінці 20-х років XX століття ідея пошуку єдиного стандарту, спроба узгодження різних літературно-мовних практик, які умовно називають західноукраїнською і наддніпрянською, адже деякі видання того часу цілком свідомо розділяли «літературні мови» Великої України і Галичини [див. Скопненко 2010: 168; Шевельов 1996; Ажнюк 1999в]. Ці варіанти розрізнялися на всіх структурних рівнях, проте на одних рівнях розбіжності були більш виразними, на інших – менш виразними [Матвіяс 2013: 3–8]. Не буде хибою

припустити, що й мовні позначення жінки у цих двох варіантах мови могли мати суттєві розбіжності.

Діаспора на загал у свідомості значної частини наших співвітчизників[32] постає як стражденниця, що повертає нам, сучасним українцям, «шляхетну», «ґречну» і головне – «правильну» мову наших дідів і прадідів, а оскільки діаспора зберегла свою належність до українського джерела, то відчуває моральний імператив закликати до цього «материкових» українців. Її рекомендації (як об'єктивно зумовлені, так і суб'єктивно спрямовані), ведуть до подальшого розмежування української мови головно з російською, впливів якої діаспорна мовна практика не зазнавала упродовж майже століття. Отож діаспора сьогодні намагається вплинути як на статус, так і на корпус сучасної української «материкової» мови та коригувати її (відповідно до свого розуміння) в напрямку посилення її українськості. Оцінюючи мовну свідомість радянського суспільства, діаспоряни та дослідники питань діаспори пишуть про нас: «Маємо суспільство, чий рівень культурної і мовної свідомості в цілому, без перебільшення, печерний. Його породила система, в якій *фальшива мова влади стала владою фальшивої мови*, якщо вдатися до відомих досліджень ряду західних, зокрема французьких, істориків і лінгвістів про мовну патологію свідомості радянського суспільства. Вже цілою імпрезою був перехід української «радянської» мови до мови української «нерадянської» [Пахльовська 2002: 31]. А оскільки мовна патологія свідомості

[32] Не можна не погодитися з О. О. Тараненком у тому, що ставлення до української діаспори та її ролі у подальшому поступі нашої мови в мовно-культурних колах є відмінним аж до протилежного [Тараненко 2013: 88]. Так само різним воно є й у зарубіжній україніці. Тим більш цінною є думка, висловлена «третьою стороною» – не українцем, але професійним україністом. Чеський професор Їржі Марван, справжній патріот-захисник української мови і української державності, у своїй праці «Quo vadis, lingua ucrainica?», виданій на зорі української незалежності у Мельбурні, попереджав українців про необхідність критичного ставлення до закликів представників української діаспори повернутися у мовному розвитку до доби українізації, позаяк ті імпліцитно вважають, що за період від 30-х років XX століття до сьогодення українська мова жодної життєздатності не виявила [Марван 1992: 11].

радянського штибу на діаспорі й діаспорянах не позначилася, то вони знають, як має бути правильно і радо нас цьому навчать. Зокрема й уживанню фемінізованих позначень жінки, які діаспора зберегла для нас, сьогоднішніх, не давши їм вигинути.

Саме діаспорний варіант української мови, що перебував свого часу під потужним впливом мови Галичини, сьогодні намагаються перетворити на нормотворчий чинник і явище мовної моди [див. Тараненко 2015б: 44–54]: коли такі «свіжіші» найменування жінки (як нові для української мови, так і ревіталізовані) на зразок *лідерка, прем'єрка, прем'єр-міністерка, прес-секретарка, режисерка, спікерка*, *членкиня* та ін. вступають в конкуренцію з мовним узусом, результат маємо не на користь останнього, бо ж такі слова вносять новий структурно-стилістичний струмінь у тканину нашої мови, вони – вибух нашої лінгвокреативності, а відсутність їх у нашій мові – то витівки москалів. У словниках новітньої доби така тенденція виявляється у знятті обмежувальних стилістичних ремарок щодо вживання слів, які не мають відповідників (або мають інші) в російській мові й «могли видаватися у радянський час лексикографічними одиницями із зниженим стильовим статусом або з тих чи інших причин сприйматися як «націоналістичні» (заст. *поетка*)» [Тараненко 2013: 73].

Проте в структурі західноукраїнської діаспори, як слушно зауважує О. О. Тараненко, крім галичан і буковинців, свої «сегменти» мали, відповідно, закарпатці-русини, лемки і «східняки-наддніпрянці» [Тараненко 2013: 64], а її мовний континуум був украй різнорідним, з широкою присутністю в ньому, з одного боку, мови автохтонного населення з її численними діалектними елементами, з іншого – полонізмів, румунізмів, гунгаризмів, словакізмів, германізмів тощо, бо ж при тривалому й тісному сусідстві кількох народів проникнення слів і словотвірних моделей з однієї мови в іншу є неуникним. На переконання М. Жулинського, діаспорна мова засмічена полонізмами, англонізмами набагато більше, ніж українська мова за радянських часів русизмами (З інтерв'ю М. Жулинського О. Ткаченку. Українське слово, 18.02.1999). Проте

в реалізації ідей українізації української мови і «материковими», і діаспорними українцями впливи інших слов'янських мов або свідомо ігноруються, або розглядаються як «менше зло». Довіра до мовної практики діаспори, відчуття того, що вона є одним із зразків сучасного елітарного слововживання, переборює у мовців побоювання того, що їх можуть запідозрити у вживанні росіянізмів [Тараненко 2013: 72–73].

Мовна практика західноукраїнської діаспори сформувалася за надзвичайно складних і суперечливих умов [див., напр., Шевельов 1998; Ажнюк 1999а, 1999б, 1999в] та іншомовних впливів. Оскільки в центрі нашої уваги перебуває система найменувань особи жіночої статі, зосередимося на двох слов'янських впливах: польському і словацькому (resp. чеському). Немає підстав не вірити Ю. Шевельову в тому, що на підпольській Україні 1919–1939 рр. (з огляду на об'єкт нашої зацікавленості візьмемо до уваги Галичину) «впливи польської мови були дуже таки дійсними. Виглядає, що вистачало простих фонетичних змін, щоб запозичення були сприйнятливі. Міська мова рясніла кальками з польської, починаючи з форм суспільного етикету <…> і кінчаючи технічними поняттями»[33], «при цьому єдиними дорадниками підпольських українців у питаннях «чистої» української мови, тобто київського її стандарту, були нечисленні зацікавлені мовою емігранти з підросійської України, що виїхали звідти десь коло 1920 р. (М. Левицький, Є. Чикаленко, І. Огієнко) і тяжіли до київської «етнографічної школи»» [Шевельов 1998]. Саме у цей період у польській мові наростає протистояння двох тенденцій щодо титульних мовних позначень особи жіночої статі: традиційної і новаторської [Klemensiewicz 1957]. У межах традиційної тенденції жінка мала іменуватися фемінізованою назвою, у межах

[33] «Першими українськими іммігрантами на американському континенті були переселенці з Західної України. Прибуваючи до нової країни, українці намагалися зберегти ту мову, якою вони спілкувалися на батьківщині. Оскільки мова жителів західних регіонів України зазнала значного впливу з боку польської мови, то саме таку мову – перенасичену полонізмами – і привезли українські іммігранти до Америки» [Кривошеєва 1995].

новаторської – із використанням генералізувального маскулінізма [див. дет. Нещименко 2012б][34].

На початку 30-х років щодо вживання фемінізованих позначень жінки у польській мові знаходимо такі зауваги: в титульних найменуваннях слід віддавати перевагу вживанню чоловічої форми *pani doktor, pani profesor*. Проте в розмовному мовленні мовці не зважають на такі речі й не розрізняють титул і назву особи за родом занять: *pani profesorka* (= *pani nauczycielka*), *pani doktorka* (= *pani lekarka*) [Benni – Orębska 1933: 184]. Погодьмося, що на територіях підпольської України є усі підстави зважати на потужні впливи на мовну свідомість широкого загалу українців саме розмовної польської мови, у якій самі поляки різниці між назвою за титулом і за родом занять у той період не усвідомлювали. Взявши до уваги тотальну полонізацю суспільного, громадського життя й освіти,[35] про усвідомлення українськомовним населенням підпольської України стилістичної орієнтації запозиченого із польської мови жіночого найменування годі говорити, адже у цей період стильова норма української мови тільки формувалася. Так і «вживлювалися» у мовну практику галицьких підпольських українців фемінативи *членкиня* – пол. *członkyni*, *мисткиня* – пол. *mistryni*, *продавчиня* – пол. *sprzedawczyni* та ін., які й «емігрували» разом із іншими полонізмами за океан, щоб на межі тисячоліття повернутися на «нерідну» для них землю. На жаль, спеціальних

[34] Війна цих двох тенденцій, означених М. Клеменсевичем у 1957 році, півстоліттям не завершилася [див. дет. Handke 1994; Duda 1999; Łoziński 2006; Jadacka 2007; Kępińska 2007; Stanowisko Rady Języka Polskiego 2013; NSPP/Mark. 1999; Dunaj 1993: 167–172; Шуба-Зимянина 2010], а також словник новітніх польських фемінативів, виданий феміністично спрямованими упорядницями [SNŹP/Mał. 2015].

[35] Українських гімназій та ліцеїв у Галичині було 5 і 13 приватних у 1931–1932 рр., 10 і 35 у 1937–1938 рр. проти 120 і 220 польських шкіл такого типу в ті самі роки. Українських технічних шкіл було всього-на-всього 4 приватних 1931–1932 рр. і 4 приватних і одна державна 1937–1938 рр. [ЕУ Т.1: 945]. Львівський університет був цілковито польський. Навіть курси з сучасної та старої української мови читалися по-польськи. Катедра українознавства існувала тільки в Краківському університеті, далеко поза українськими теренами [Шевельов 1998]. Див. також праці [Нагірняк 2009; Гаврецька 2013].

досліджень впливів на тогочасну фемінативну підсистему української галицької мови з боку польської на підпольських територіях Галичини 1919–1938 рр. в українському мовознавстві виявити не вдалося, хоча інші міжмовні українсько-польські та польсько-українські впливи вивчено достатньо детально [див. Совтис 2008, 2012; Гумецкая 1969; Онышкевич 1969; Кривошеєва 1995; Горбач 1992; Ткач 2000; Лесюк 2014].

Якщо про польські впливи на українську мову східної Галичини дослідники говорять як про явище досить виразне[36], то про вплив словацької мови (resp. чеської) на мову автохтонного населення Підкарпатської Русі[37] чомусь згадують і пишуть значно рідше, хоча праці з цього питання є [Галас 2014: 6–14; Онишкевич 1962: 97–109; Штець 1996; Ванько 2012: 217–224; Лесюк 2014][38]. Окремі розвідки присвячені явищу фемінізації у зіставному словацько-українському контексті, проте лише з огляду на сучасний стан порівнюваних мов та оновлювальні процеси в українській лексиці новітньої доби на тлі словацької мови [Буднікова 2004; Kredátusová 2014: 144–151; Шпітько 2010] та з огляду на процеси родових кореляцій особових назв у говірках окремих регіонів [Вовченко 2008: 98–100]. Л. Буднікова зауважує: у словацькій мові від назв осіб чоловічого роду за допомогою форманта *-k-a* утворено 1340 атрибутивних та агентивних назв осіб, тоді як «Інверсійний словник української мови» фіксує лише близько 700 таких одиниць [Буднікова 2004: 180; див. також Буднікова 2007:

---

[36] Маємо також праці, в центрі уваги яких перебувають впливи на західноукраїнський варіант української мови румунської, угорської, німецької мов та англомовних запозичень (О. Огуй, В. Левицький, Л. Ткач, А. Прокопова, Г. Сеник, Є. Барань, С. Черниченко, М. Онишкевич, М. Лесюк та інші).

[37] За Сен-Жерменським та Тріанонським мирними договорами після розпаду Австро-Угорщини ці території у 1919 році увійшли до складу Першої Чехословацької Республіки як окремий адміністративний округ Підкарпатська Русь.

[38] Останнім часом дослідники звертають на словацько-українські зв'язки посилену увагу, про що свідчить Міжнародна наукова конференція «Словацько-українські взаємини в галузі мови, літератури та культури. Пряшівський університет, 2011 рік [детальніше про неї див. Кислюк 2012б: 148–151]. Проте питання впливу фемінізувальних процесів у словацькій мові на українську на цій конференції не піднімалося.

36–50], з чого випливає, що інтенсивність фемінізувальних процесів у сучасній словацькій мові є практично вдвічі вищою, ніж в українській. Проте, наскільки нам відомо, у жодній праці дослідники не торкалися питання стану фемінінного словотворення 20–30-х років у словацькій мові та впливу на українську мову жителів закарпатського регіону довоєнного періоду тих контактних слов'янських мов (словацької, а опосередковано – й чеської[39]), у яких ступінь послідовності у творенні і вживанні фемінізованих позначень жінки є вищим, ніж в українській. Для подальшого аналізу ці факти є більш ніж вагомими.

На жаль, доводиться визнати, що жодного системного дослідження впливів фемінізованих позначень жінки на українську мову «західного» її зразка (галицький варіант української мови) в період перед Другою світовою війною з боку польської та словацької мов мовознавство сьогодні не має. А такі впливи на західноукраїнський варіант мови безперечно були [див. Тараненко 2015а: 13–14]. До того ж маємо враховувати і «російсько-українську мовну війну» на цих територіях, і стан, у якому перебувала літературна норма мови автохтонного населення: «Чистою українською мовою не видавалося майже нічого <…>. Практично все друковане мало в собі елементи місцевих говірок, різниця полягала у питомій вазі цих домішок» [Горбач 1992].

Відсутність фундаментальних досліджень з цього питання і живить міфи про «золотий вік» української фемінізації у 20–30-і роки XX століття й про те, що сьогодні діаспора повертає у нашу мову відкинуті радянською ідеологією та забуті сучасниками фемінізовані позначення жінки, наш національний спадок, зраджений

[39] За переписом населення 1930 року, на цій території проживало 29 тисяч чехів і словаків на 616 тисяч населення. Об'єднання у статистиках словаків і чехів не є випадковим. З XV до XVIII ст. чеська мова функціонувала як літературна мова словаків. Після проголошення 1918 р. Першої Чехословацької Республіки обидві мови були задекларовані як державні, тому чесько-словацькі мовні контакти є традиційними і надзвичайно потужними. До 1993 року чеська мова поряд зі словацькою вживалися на загальнодержавному рівні в усіх сферах державного управління (законодавстві, судочинстві, армії тощо).

«нерозумними дітьми» через силоміць нав'язані правила гри на російськомовному полі фемінінності, який потрібно якнайскоріше повернути і передати нащадкам. Але «чиїми» такі тогочасні фемінізовані позначення жінки були? Що їх породило: «свої», питомі мовні закономірності чи «чужі», сусідні, на які сьогодні на тлі жорсткого відмежування від російського сліду уже ніхто й не зважає? Тим, хто володіє словацькою (чеською) та польською мовами, такі приклади як-от: гоститель → *гостителька,* билинарь → *билинарька* (травниця), буритель → *бурителька* (нищівниця), панувник → *панувниця,* посланець → *посланкыня* (жінка-депутат), пінязник → *пінязничка,* пискач (← пискувати) → *пискачка, писканя* (сварлива нахабна жінка), путник → *путниця* (пасажирка), приспособник→ *приспособниця* (пристосуванка), пластик → *пластичка* (жінка-скульптор, графік), памяткарь → *памяткарька* (збирачка пам'яток (текстів писемності тощо), продавач → *продавачка* (продавниця) нічого не нагадують? Або ж такий факт: словотвірний тип на *-ин(я)* в українській загальнонародній мові повніше зберігся, як відомо, на західних теренах (*мовець – мовкиня, швець – шевкиня*, а також *німкиня, туркиня, чехиня*), маючи безпосереднє підживлення з боку західнослов'янських мов (у цій групі він представлений найповніше) і, відповідно, в мовній практиці української діаспори [Тараненко 2015в: 11]. Сьогодні цей архаїчний у нашій мові фемінізувальний формант як такий, що майже не представлений (як непродуктивний) у російській мові, і попри наявність певної стилістичної піднесеності через його архаїчність, переживає своє бурхливе «друге народження» (*теоретикиня, психоаналітикиня, психологиня, фотографиня, виборчиня, нащадкиня, свідкиня (свідчиня), курчиня* тощо).

1.3.6. Український фемінінний лексикон і явище міфологізації культурного й мовного минулого

Осмислення сучасності мови через попередні її етапи та проекції минулого у сьогодення та майбутнє стають особливо актуальними в переломні періоди розвитку кожного суспільства, особливо

тоді, коли нібито є підстави стверджувати про наявність в історії нації не тільки досить скромних порівняно з історично успішнішими народами періодів, але й її справжнього «золотого віку», на який, зрозуміло, й слід орієнтуватися нащадкам. Такі пошуки, спрямовані на «відновлення історичної (додамо – і мовної – *А.А.*) правди», відбивають позицію певних патріотично налаштованих кіл української національної орієнтації, яких не задовольняють відповідні пояснення «офіційної» науки. Фактологічна, власне доказова база, на основі якої вибудовуються подібні конструкти, для самих їх творців вочевидь відсувається на другий план порівняно з ідеологічною заданістю таких теорій і глибокою переконаністю в їх безумовній потрібності для суспільства. З іншого боку, в самому сучасному українському соціумі далеко не всі кола поділяють віру в нову «історичну правду», бо далеко не всіх переконують пропоновані аргументи. У контексті перегляду основних віх нашого минулого стало звичним говорити ще про один аспект міфологізації масової свідомості сучасного українського суспільства – історико-мовний, адже міфологізація мовних питань у різних колах українського соціуму простежується у досить широкому спектрі проблем [Тараненко 2011: 14]. Одним із сегментів цього спектру є сьогодні й український фемінінний лексикон, який так чи так пов'язаний із образом жінки в українській культурі й мові на загал та її місцем в українському соціумі.

Міфи у вихідному їх розумінні «виконують різні функції в етносвідомості, загалом заповнюючи світоглядні лакуни: те, що не можна пояснити, отримує пояснення міфом, у це вірять, це стає стереотипом, коригує норми і цінності, культурні преференції народу, забезпечує етнічну ідентичність, самозбереження й розвиток етносу» [СЛ/Сел.: 46]. Проте міф сьогодні розуміємо й ширше – як підсвідомо і навіть свідомо ідеологізовану побудову, свого роду містифікацію, що подається як аксіоматичне визнання реальними історичних, культурних та історико-мовних фактів чи явищ із опертям на побіжні, поверхові висновки та штучно створювані конструкти. В такому розуміння міф постає як повторення уже відомих в історії й інших народів містифікацій та утверджень

ідеологічних стереотипів. Подібні явища виникають зазвичай у доленосні періоди історії народів та їх мов і є рефлексією комплексу меншовартості [див. дет. Dobiáš a kol. 2015; Leerssen 2018]. Сьогодні в українському суспільстві відзначено спалах історичних та історико-мовних пошуків української ідентичності з одночасним посиленням дистанціювання від російського етнічно-мовного елемента, що знаходить свій вияв у надзвичайно широкому діапазоні явищ [див. дет Тараненко 2009а: 3–33; 2009б: 54–81; 2011: 14–33; Андрусів 2006: 21–30].

Усі означені вище стимули оновлення й націоналізації системи сучасних жіночих найменувань простежуємо на тлі виразного прояву посттравматичного синдрому нашої суспільної свідомості, який виливається у спроби вибудовувати нові пояснення минулого, у потужну його міфологізацію, спрямовану на підкреслення вищості духовних якостей української культури й чітке відмежування від усього російського. У контексті прагнення до мовного самоствердження в сьогочасній Україні спроби міфологізувати наше минуле, і культурне, і мовне, відчуваються особливо помітно. Як наслідок, самоідентифікация практично переходить у самоміфологізацію, необмежена мовотворчість, безкритичне захоплення фемінізацією відбуваються на тлі пошуків та бездоказових віднайдень певних мовних явищ із атрибутуванням їх як характерних, питомих, внутрішньо властивих українській мові, а головне – регулярних, послідовних, які були стерті з нашої історичної і мовної пам'яті й мовомислення з певних політико-ідеологічних причин.

Процес міфологізації образу жінки чітко корелює з міфологізацією української культури як культури виразно «фемінінної» на чолі з *берегинею* як уособленням міфу про вічну українську жіночність. «Берегиня як слово-символ має свою динаміку, – пише Л. Ставицька. – У прямому значенні в дохристиянських віруваннях берегиня – водяна істота, русалка (від берег). Давнє слово *брег* (*берег*) означає й «гора»[40], тому назва *берегиня* могла бути

[40] Свого часу Б. Рибаков пов'язував їх з начебто «обереговою» семантикою берега як «тверді», землі, з охороною від злого. Водночас вчений все ж таки зауважував на відсутності у джерелах даних про зовнішній образ берегинь і

пов'язана із гірськими духами (в горах теж водяться русалки), у переносному значенні – жінка, яка береже й підтримує домашнє вогнище, виступає покровом <…> у родинному колі, передусім жінка-мати» [Ставицька 2003: 24]. Популярність міфологізованого концепту *берегиня,* на її думку, зумовлена асоціативним зв'язком із *берегти, оберігати, оберег,* правда, важко аргументованим з погляду науки[41]. До того ж зв'язок берегині із русалкою

наголошував: їхні постаті настільки розмиті та «давні», що датувати час їх появи жодним чином не буде можливим [Рыбаков 1981: 15–18]. Натомість етнолінгвісти С. Ніколаєв і О. Страхов переконливо довели, що зв'язок «берегині» з «берегом» є надуманим та штучним [Николаев – Страхов 1987: 158].

[41] Ставлячи собі за мету не засудження цього міфу або ж спрощене його оцінювання у поляризованих бінарних категоріях, але розвінчання його «давності» й «архаїчності» та спростування задекларованого у публічному просторі його зв'язку із начебто «давньоукраїнськими міфами» й українською традиційною культурою шляхом залучення максимальної кількості науково надійних джерел і фактів, Ю. Буйських у статті «Берегиня»: спроба деконструкції одного «кабінетного» міфа» пише: «В українському культурно-інформаційному просторі існують міфи, витворені в новітні часи, – вони не мають «давнього коріння» та зв'язку ані з архаїчними ритуалами та міфами традиційного аграрного суспільства, ані з українським фольклором другої половини XIX – початку XX ст., зафіксованим тогочасними збирачами. Одним із найпопулярніших сучасних міфологічних конструктів є образ «берегині», який є псевдонауковим і завдяки вмінню дослідників не зважати ні на мовні, ні на археологічні, ні на етнографічні тощо факти вдало «мімікрує» під науку» [Буйських 2017], проте «…добре вписується в потік магічного мислення, виробленого українцями в часи бездержавності, пафосного і патетичного за формою і антиісторичного за суттю» [Павличко 2002: 61].

Негативне ставлення до цього міфу як принизливого для жінки висловлюють представниці феміністської лінгвістики, позаяк теорія про берегиню «в цілому має надати несправедливому зведенню статусу жінки до другорядних суспільних ролей романтичного серпанку» [Павличко 2002: 61]. На їхнє переконання, науково-популярні публікації та літературні твори періоду 1990-х років «легітимізували в науковому і суспільному дискурсі образ Українки-Берегині, апелюючи до такого історичного досвіду українського жіноцтва, який, начебто, засвідчував одвічне домінування жінки, засадничий ґендерний паритет в українському суспільстві чи навіть його фемінну сутність» [Кісь 2003, див. також Кісь 2018]; «Міфологема Берегині за всієї її поширеності й поверхової «корисності» таїть у собі значну небезпеку для розвитку гендерних відносин в новій українській державі»; «…справжні науковці, які проводять гендерні дослідження, вказують на її шкідливість як на теперішньому етапі розвитку сучасної України, так і для майбутнього» [Орлова 2010: 206, 212]. Однак найбільша шкідливість цього новоствореного міфу – в його ненауковості, задекларованій неправді,

є доволі умовним, бо ж міфологічна русалка – персонаж радше негативний, ніж позитивний, про що писали дослідники української та слов'янської міфології ще до створення новітнього міфу[42], адже сфера її буття – «чужий», «нечистий» простір, яким є у слов'янській традиційній культурі і вода, і гора, і що русалка (у неоязичництві – берегиня) радше шкодить і мститься людям, а не допомагає, тим більше не оберігає їх[43]. Однак і тут «теоретики» культу берегині знаходять пояснення: русалкам «приписана» своєрідна залякувальна і покаральна функціональна характеристика внаслідок християнських впливів у боротьбі з язичництвом [Борисова 2012]. Вживлена псевдонауковцями у суспільну свідомість, русалка-берегиня усе більше «обростає» позитивними рисами, перетворюючись із мстивої водяної істоти, пов'язаної із культом померлих і «нижчим світом», у богиню[44], загальне ставлення до якої у культуромовній свідомості не має викликати сумнівів, так само як і твердження про матріархатний суспільний устрій українців.

Міфологізовані твердження про український суспільний лад як матріархат[45] чи «прихований матріархат» знаходимо у численних

яка вперто й безперешкодно проникає в наукові, зокрема й академічні видання [див. Жайворонок 2003: 33; 2018: 34–35; Потапенко 2015: 896–897; Борисова 2012: 285-290], підручники й посібники з педагогіки тощо. І саме на цьому псевдообразі Україна збирається натхненно виховувати свої майбутні покоління.

[42] Див. дет. статті Л. М. Виноградової у словнику «Славянские древности» та Енциклопедичному словнику слов'янської міфології [Виноградова 2009: 495–501; 2011: 182–183].

[43] Див. також [Тиховська 2017; Буйських 2018; Кононенко 2017; Народная демонология Полесья 2012: 466–700; Виноградова 2000: 141–229; 2009, 2011; Хобзей 2002].

[44] В. І. Кононенко у словнику «Символи української мови» пише: «Берегиня – стародавня богиня добра, охоронниця від будь-якого зла, хвороби, смерті тощо. <…> У наш час цей образ несе ідею оберегу, захисту від нещасть, загибелі і под. Символ берегині використовується в широкому значенні – добре, світле, прекрасне. Основні компоненти значення – «добро», «світ», «захист», «оберіг», «душа»» [Кононенко 1996: 65].

[45] Апологетом теорії матріархату в українському суспільстві був етнограф В. Охримович. У своїй популярній праці «Значение малороссийских свадебных обрядов и песен в истории эволюции семьи» (1891) [Охримович 1891] він на

працях (пор. «Українська ментальність сформована на традиційному матріархальному устрої» [Храмова 1992: 27], див. також [Калько 2010: 84–89; Коцюба 2010: 186]), де читаємо: «у період палеоліту основою суспільного устрою був матріархат» [Любчик 2013], «історичні традиції матріархату беруть початок від українського козацтва» [Куцик – Колечко 2015: 138], у той час як глибинних сучасних досліджень української минувшини, які б підтвердили існування матріархату серед українців, просто немає, до того ж вчені неодноразово виголошували сумніви в його існуванні в історії людства взагалі [Кислий 2009; Ісаєвич – Федорів 2011; Кісь 2008; Neumann 1999]. Під гаслом «берегині» ідея матріархату сьогодні постає як нововідроджена та гарно вписується в «нову» національну українську самоміфологізацію та псевдоміфологію.

Ще один міфологізований конструкт транслює значною мірою абсолютизовані твердження про особливий, значно вищий статус жінки в українському суспільстві порівняно з російським та про українську жінку як суб'єкт суспільно-культурної ініціативи й вибору [Кривоший 1999: 60–73, 2001; Сироткін 1993; Кучерова 1999: 149–153]. Українські дослідники від мовознавства та лінгвокультурології відразу ж знаходять їх мовне втілення, бо ж, як казали давні латиняни, *Qui quaerit, reperit* – хто шукає, знайде, хоча далеко не всі випадки асиметрій образу жінки в структурі української та російської мов можна трактувати як вияв відповідних соціальних чинників і прямо й безапеляційно проектувати на відмінності у ментальності їх носіїв [Куцик – Колечко 2015; Барвіна 2013; Коцюба 2010: 186–187]. Діаметрально протилежним є ставлення до тверджень про високий соціальний статус жінки в українському суспільстві представниць феміністської лінгвістики, які виходять із позицій гендерної рівності, позаяк, на їх переконання, особливо

основі аналізу весільних обрядів, зосереджених навколо нареченої, вбачав в українській етнокультурі сліди матріархату. Така ідея бачилася в кінці XIX – на початку XX сторіччя, коли формувалась українська нація, надзвичайно актуальною. Те, що в українців був матріархат, укладалось у теорію їх «окремішності» та навіть прогресивності. На хвилі піднесення національної ідеї у 80-х роках ідея матріархальності української культури набула нового змісту [Кісь 2008].

високе становище жінки в Україні насправді має мало спільного з реаліями [Кісь 2008]. Таке ставлення простежуємо на тлі постулатів на користь повнішого забезпечення «мовних прав жінки» саме в українській мові порівняно з російською шляхом словотвірної фемінізації назв за професією, родом діяльності, соціальним станом та статусом тощо, адже, на переконання значної частини феміністично налаштованих дослідниць, українська жінка, маючи високий статус у соціумі, має бути рівною чоловікові й у мові, відтак іменуватися «жіночим», а не «чоловічим» іменуванням.

Тож Т. А. Космеда, кваліфікуючи неофемінізацію як прояв «мовного смаку» сучасного суспільства, переконана: «Процес лінгвофемінізації засвідчує, що в свідомості українців ментально закладена особлива повага до жінки – берегині роду» [Космеда 2014в: 55]. Натомість вивчення суспільної думки щодо стимулів появи у новітній українській мові численних фемінізованих позначень жінки виявило прямо протилежний результат: реакція респондентів на те, що фемінізація українського жіночого лексикону спричинена особливою повагою до жінки в українському суспільстві, за матеріалами трьох соціолінгвістичних опитувань СЛО_2013, СЛО_2018/2019 та СЛО_2019, опинилася на останньому за мірою значущості місці із виразною низхідною динамікою 8,87%, 4,48% та 2,17% (див. дет. Розділ III, п. 3.3.4 та п. 3.4.3). Як бачимо, подібні міфологеми активно продукуються й розвиваються як на рівні історичному, культурному, соціальному, так і на рівні мовному, – як центральні ланки сучасної національно-державницької ідеї.

1.4. Лінгвістичний статус новітніх фемінативів

1.4.1. Новітні найменування осіб жіночої статі: між узусом і нормою

Сучасні дериватологи пояснюють активізацію творення фемінативів (моцій) в українській мові прагматичними чинниками (зростанням суспільної, професійної та творчої активності жінок,

змінами їхньої ролі та ваги в суспільстві), розглядають як відповідь на суспільні запити й ілюстрацію динаміки словотвірної норми у цій категорії. На їхню думку, для сьогоденної мовної практики нормою (розрідження наше – *А.А.*) стали нові назви жінок за професією чи видом діяльності: *дизайнерка, модельєрка, режисерка, ораторка, службовка, тележурналістка, детективниця*. Системні вимоги узгодженості родових форм, з одного боку, зміна гендерних орієнтацій сучасного суспільства, з іншого, впливають на посилення характерної для української мови тенденції до суфіксального творення співвідносних з іменниками чоловічого роду назв жіночого роду. Тож активізація моції в останнє десятиліття зумовлена передусім соціальною потребою [Карпіловська і кол. 2017: 381–382].

Новітня фемінізація жіночого лексикону є безумовним проявом мовної динаміки, й цілком логічно, що її результат – фемінатив – є свого роду новотвором. Не можна не погодитися з Є. А. Карпіловською в тому, що «саме новотвори відіграють провідну роль у зміні як українськомовного «креслення» дійсності в цілому, так і «креслення» окремих її об'єктів, їх сукупностей чи реальних і ментальних просторів, з ними пов'язаних. Нові деривати засвідчують способи категоризації суспільно значущих понять, або, за висловом О. А. Земської, ключових слів доби, що протягом певного часу перебувають «у фокусі» соціальної уваги» [Карпіловська 2010: 91]. Як «особливо важливі й показові для певної культури» [Вежбицкая 2001: 35] засоби збереження самобутності, свого національного «обличчя», вони виявляють певні тенденції входження в мовний простір і «облаштування» у ньому. Фемінізація жіночого лексикону перебуває вочевидь у царині суспільно значущих сфер свідомості сучасного українця.

Розуміння новітніх фемінативів як *неологізмів* пов'язане із кваліфікацією таких одиниць як фактів мови: це нові слова, що з'явилися у її номінаційному просторі на певному етапі розвитку і новизна яких усвідомлюється мовцями. Проте фемінативи, про які йдеться, у переважній більшості виникли не для номінації

нових, ще не названих чи невідомих понять: за М. Я. Немировським, стать має усі ознаки універсальної семантичної категорії і знаходить способи й засоби свого вираження у будь-якій мові світу [Немировский 1938: 196–226], тож і українська мова має систему нормативних засобів, за допомогою яких у разі потреби може бути ідентифікована стать жіночого референта. У такій ролі виступають численні усталені станом на сьогодні однослівні стилістично нейтральні словотвірні фемінативи (*дисертантка, дослідниця, студентка, працівниця* тощо) та маскулінізми у генералізувальній функції, використання яких породжує розчленовані аналітичні номінації (*жінка-пілот*) та факти синтаксичного узгодження (*директор прийшла, молода директор*). Тож новітні назви осіб жіночої статі в українській мові утворені головним чином не на позначення цілком нових понять, а для заміни тих наявних мовних позначень, що до сьогодні так чи так нормативно ідентифікували жіночу стать, проте на даному етапі розвитку його мовомислення як, умовно кажучи, «невдалі», перестали влаштовувати українськомовне суспільство (чи його окремі верстви). Їм на зміну прийшли новостворені або повернені з пасиву, ревіталізовані назви осіб жіночої статі, з певних (усвідомлених чи неусвідомлених) міркувань – більш вдалі, точні, більш «українські» чи (у термінах гендерної лінгвістики) гендерно виважені.

У періоди інтенсивного оновлення лексиконів закономірно зростає увага мовознавців до проблеми правильності слова, зокрема, регулярності словотвірних номінацій. Регулярність дериватологи розуміють як відтворюваність, відповідність формально-семантичної будови номінації продуктивним зразкам словотворення [Карпіловська 2005: 106]. Якщо під нерегулярними номінаціями розуміти одиниці, створені всупереч словотвірним зразкам, відтак невідтворювані, поодинокі, з семантикою, залежною від конкретної комунікативної ситуації, то у цій системі термінопозначень неофемінативи як одиниці, утворені головним чином за деривaційними правилами відповідно до наявних словотвірних моделей, продуктивних зразків словотворення і словотвірних категорій,

мають, з погляду словотвору, бути визнаними одиницями хоча й *оказіональними*[46], але правильними, регулярними.

Проте, як з'ясувалося, розуміння поняття *регулярність* (від лат. *regularis, regula* – правило, правильний) посутньо різниться у різних працях і напрямках лінгвістичних знань. Одні дослідники пов'язують його із обов'язковістю [Грищенко 1997: 331], з тим, «що має силу правила, що відбувається, здійснюється, проводиться систематично, рівномірно» [ССІС: 585] (пор. *обов'язковий* – якого треба беззастережно дотримуватися, яким не можна нехтувати; неодмінний); з послідовністю (пор. *регулярний* – той, що здійснюється рівномірно і правильно, відповідно до встановленої норми, *послідовний*, який поширюється на все і всіх без винятку[47] [Апресян 1971: 516–519]), інші – з відповідністю продуктивним зразкам словотворення [Карпіловська 2005], хоча і тут фемінативи не цілком «вписуються» в таке розуміння: «Регулярні моделі – ті, за якими від основ певного типу завжди можна утворити морфологічну одиницю, що має даний афікс зі стандартним значенням» (у нашому випадку – семантикою особи жіночої статі – *А.А.*). «Регулярні деривати – ті, значення яких автоматично виводиться із мотивувальних основ» (розрідження наше – *А.А.*) [Панов 2007: 96].

Якщо ж аплікувати це твердження на фемінативи, утворювані за регулярними моделями й афіксами зі стандартним значенням, що мали би надавати новоутвореному слову лише семантики

---

[46] Частину таких новотворів у мовознавчій науці називають *ефемеризмами* [Заботкина 1989: 48–49], розуміючи під ними політично зорієнтовані слова – відантропонімні похідні від імен відомих політиків, громадських діячів, від назв політичних партій, громадських об'єднань тощо на зразок *ющенківець – ющенківка, заюліст – заюлістка, свободівець – свободівка, укропівець – укропівка*. У ширшому розумінні це слова, активно вживані у певний період суспільного розвитку, тісно пов'язані з діяльністю певних постатей чи громадських об'єднань на політичний арені, проте такі, що не мають перспективи бути залученими до загального фонду мови, оскільки вживаються лише у зв'язку з окремими політичними діячами чи подіями.

[47] Пор.: «У складі конкретних словотвірних парадигм іменників зі значенням діяча та особи за соціальним станом чи званням, за етнічною та національною належністю послідовно функціонують модифікаційні деривати зі значенням особи жіночої статі» [Валюх 2014: 6] (розрідження наше – *А.А.*).

жіночої статі (правило моції), то погодьмося, слова завжди і автоматично мали б передбачати правило без винятків. А це не так: словотвірні фемінативи в українській мові ніколи не утворювалися «завжди» й «автоматично», крім того, слід взяти до уваги новітнє творення фемінативів за непродуктивними моделями (зокрема на *-ик, -ік*), за допомогою непродуктивних (малопродуктивних) формантів (приміром, *-иня*)[48], до того ж всупереч численним морфонологічним та семантичним обмеженням. Серед них є назви жінок за професією, поширені в узусі: *біологиня, видавчиня, геологиня, мисткиня, продавчиня, психологиня, філологиня*, а є й виразно оказіональні: *знавчиня, книгиня, нащадкиня, тезкиня* [Кислюк 2018: 365]. Їх активне сьогочасне творення можна, користуючись образним висловом Є. А. Карпіловської, назвати «грою за правилами порушення певних правил». Тобто і в такому розумінні про регулярність як правильність стосовно до фемінативів як оказіональних утворень слід говорити з певними застереженнями.

Останнім часом у славістиці все частіше на позначення процесів творення регулярних і нерегулярних словотвірних номінацій послуговуються опозицією термінів *узуальне – неузуальне* словотворення. Проте, як зауважує Є. А. Карпіловська, фахова славістична література останніх років засвідчує істотну відмінність у трактуванні поняття *неузуальність* щодо лексичної та словотвірної норми мов. Для словотвірних номінацій, на відміну від номінацій лексичних, вирішального значення набувають не їхня вживаність/невживаність або «заданість», «запотребованість» практикою мовної комунікації, а саме відповідність/невідповідність певному зразку творення. Якщо для лексики в цілому достатньо протиставлення *мовлення – мова*, то для встановлення узуальності/неузуальності словотвірних номінацій необхідна тріада *мова – норма – мовлення* [Buzássyová – Martincová 2003: 263]. Функцію норми, своєрідної перехідної ланки-фільтра в такій опозиції і бере на себе певний продуктивний, регулярний зразок словотворення.

[48] Саме так його кваліфіковано у найновіших працях із словотвору [Кислюк 2017: 384; 2018: 332].

З огляду на це опозицію *узуальне – неузуальне словотворення* можна трактувати і як протиставлення *нормативне – ненормативне словотворення*. В сучасній теорії номінації, зокрема номінації словотвірної, існує також ціла низка термінів на означення членів таких опозицій, конкретних проявів позначених ними процесів поповнення лексикону. Найбільш поширеним на сьогодні є протиставлення потенційних слів (потенціоналізмів) як результату узуального словотворення оказіональним словам (оказіоналізмам) як наслідкам словотворення неузуального.

У такому випадку новітні фемінативи тяжітимуть до *потенційних слів*, бо ж їх творення не спричиняє посутнього порушення ані зразка когнітивної структури номінації, ані її ономасіологічної чи словотвірної структури, ані словотвірної техніки її оформлення. Вони не порушують механізм сучасного українського словотворення, а лише усувають з лексикону ті конкурентні номінації, які не відповідають мовним смакам і потребам сучасного суспільства. Н. Ф. Клименко трактує потенційне слово як дериват, прогнозований продуктивними словотвірними зразками мови: «Потенційне слово – слово, що може бути утворене за певним словотвірним типом, або те, що існує в мовленні, але ще не увійшло в мову. Належить до резерву, за рахунок якого розвивається словотвірна система мови. <…> Потенційні слова, як правило, можливі в межах високопродуктивних типів і наділені регулярними значеннями, що складаються із значень компонентів слова» [Клименко 2004: 511]. Потенційні слова – спосіб оприявнення нереалізованого потенціалу словотвірної системи, куди належать і черезступеневі словотвірні фемінативи, що постають завдяки словотворенню за аналогією зі словами певної формально-семантичної будови з пропуском певної ланки (або й кількох ланок) нормативного словотвірного ланцюжка. Вони передбачувані системою мови, її категорійними словотвірними моделями, це можливі, але не реалізовані слова або ще не засвоєні мовленнєвою практикою. Потенційні слова відповідають словотвірній нормі, проте часто є аномальними з погляду норми лексичної, зокрема в тих випадках,

коли похідні слова, потенційно можливі за формою, вже реалізовані з іншим лексичним і словотвірним значенням, напр.: *пілот* і *пілотка* – «головний убір», а не «жінка-пілот», *електрик* і *електричка* – «поїзд, що рухається з допомогою електроенергії», а не «жінка-електрик» [Карпіловська 2005: 111].

Важливо у цьому зв'язку врахувати й співвідношення *узусу* (живомовної колективної практики) і *норми*. Під нормою розуміють об'єднавчий чинник нації в часі і просторі навколо найкращих зразків мови [Кислюк 2017: 304], реалізовану можливість системи, мовної моделі; стійкий стан (рівновагу) системи на певному синхронному зрізі, «сукупність мовних засобів, що відповідають системі мови», реальнае їх вживання у мовленнєвій практиці, їх частотність і авторитет соціальної оцінки, «зразок суспільного спілкування у певний період розвитку мови і суспільства» [Єрмоленко 2007: 438–440; 2012: 45–48; 2013: 71], рекомендований до вживання, «реальний, історично зумовлений і порівняно стабільний мовний факт, що відповідає системі й нормі мови і становить єдину можливість або найкращий для даного конкретного випадку варіант, відібраний суспільством на певному етапі його розвитку із співвідносних фактів загальнонародної (національної) мови в процесі спілкування» [Пилинський 1976: 94]. Норма є тією ланкою, яка пов'язує мовну систему й її реалізацію – узус.

У контексті нашого дослідження важливим бачиться сформульований В. Матезіусом принцип гнучкої стабільності мовної норми [Матезиус 2003: 208] та запропонований Б. Фаскою поділ норми на дескриптивну і прескриптивну. Дескриптивна норма – репрезентант усіх реальних, реалізованих і тих, що реалізуються, можливостей певної мовної системи, які прийняті й репродукуються лінгвосоціумом. Дескриптивна норма детермінована лише системою мови і її внутрішніми закономірностями, еволюціонує у процесі зміни й одночасно зі зміною у системі мови й не унеможливлює жодних реальних, реалізованих і тих, які реалізуються, перспектив мовної системи, тобто визначається варіантністю. Прескриптивна норма ґрунтується на виборі можливостей,

закладених у мовній системі. Вона виникає шляхом перманентного усунення деяких із таких можливостей. Прескриптивність характерна для норми літературної мови, що виникла і розвинулась у тривалому процесі селекції й усунення варіантів. Отже, прескриптивна норма базується на дескриптивній нормі, на можливостях, наданих системою мови [див. Струганець 2011: 37; Коць 2010].

Прескриптивна норма у нашому випадку протиставлена, з одного боку, дескриптивній нормі й системі (не все, що припускає (дозволяє) мовна система, схвалено нормою), з іншого – живомовній практиці (узусу), крім того, у мовленнєвій практиці (розмовній, художній, публіцистичній) цілком припустимі більші чи менші відхилення від традиційної норми, у інших мовленнєвих практиках (ділове, наукове мовлення) – ні. Тож з огляду на новітні фемінативи маємо виразну суперечність між системними можливостями, нормативними приписами і мовленнєвою практикою. Прикметно, що з огляду на новітні засоби мовної ідентифікації жінки йдеться не про вдосконалення норми, а про формування нового її бачення й розуміння [Сюта 2017: 18] під гаслом суспільних та індивідуальних вподобань.

Для дослідження новотворів на позначення особи жіночої статі важливе розуміння норми як системи переваг з огляду на наявну в репертуарі новітніх неофемінативів розлогу варіантність. Поза будь-яким сумнівом, можливість варіантних реалізацій норми закладена в особливостях системи і структури української як і будь-якої іншої мови. Кожна мовна система потребує складник консервативний і анархічний, нетиповий. Це закон її розвитку. Варіантність – явище природне, зумовлене еволюційними процесами в літературній мові і неоднорідним складом та мовними преференціями носіїв мови й користувачів нею. Варіанти фемінізованих позначень жінки є функційно й комунікативно рухомими, мобільними, і їх використання мало би зумовлюватися комунікативними намірами мовця, залежати від сфери і стилю спілкування, проте поки що воно скоріше позначене світоглядними, ідеологічними, зокрема й гендерними, а не мовними пріоритетами й нагадує

некерований процес, точно означений народною приказкою: *Хоч кисло, хоч прісно – усе вали вмісто*. На жаль, явищу варіантності фемінізованих (словотвірних) позначень жінки в сучасних дослідженнях присвячено лише окремі зауваги [див. дет. Лиса 2015: 289; Зайцева 2018: 127–128].

Сьогодні в живомовній практиці (узусі) маємо цілком вільне від обмежень й надзвичайно розлоге варіювання мовних засобів позначення жінки на зразок ***мовознавець*** *– мовознавка / мовознавиця / мовознавчиня;* ***мовець*** *– мовкиня / мовчиня;* ***літературознавець*** *– літературознавка / литературознавиця / літературознавчиня;* ***політик*** *– політичка / політикиня / політикеса;* ***політолог*** *– політоложка / політологиня;* ***фотограф*** *– фотографеса / фотографиня / фотографка;* ***філософ*** *– філософеса / філософиня / філософка;* ***продавець*** *– продавщиця*[49] */ продавниця / продавальниця / подавчиня;* ***покупець*** *– покупниця / покупчиня / купувальниця;* ***герой*** *– героїня / геройка;* ***канцлер*** *– канцлериня / канцеляриня / канцлеркиня / канцлерка;* ***правознавець*** *– правознавчиня / правознавиця;* ***історик*** *– історичка / історикиня;* ***вождь*** *– вождиня / вождиця / вождиха*; ***прозаїк*** *– прозаїчка / прозаїця / прозаїкиня*, зокрема й утворених черезкроковим шляхом: *змагальниця / змагунка; піаристка / піарниця; майданниця / майданеса* тощо. З-поміж них натрапляємо на факти розширення варіантного ряду тих фемінативів, які не просто давно відомі в українській мові, а міцно закріпилися у її жіночому лексиконі без жодних обмежувальних словникових позначок, як-от: *учителька / учителькиня / учителеса / учителиця*; *чемпіонка / чемпіонеса* та ін.

І хоча у часи ревізії та рефлексії над мовною нормою збільшення можливих варіантів є передбачуваним, напевно, у жодному сегменті мовної системи, близькому до граматики і словотвору, немає сьогодні такого варіантного «гуляйполя». До того ж така аж надто розлога варіантність важко узгоджується з принципом мовної економії, під егідою якого вчені боронять тотальну фемінізацію

[49] Цей фемінатив уміщено як приклад у статті «Моція» в енциклопедичному словнику «Українська мова» [УМЕ 2000: 356; 2004: 366; 2007: 402–403].

українського жіночого лексикону [Нелюба 2014: 97–102, пор. Нещименко 2009а: 17–18][50]. Бо ж серед новітніх варіантних фемінізованих позначень жінки лише одиниці мають хоч якісь відмінності у семантиці: *боркиня* «жінка, що бере участь у боротьбі протилежних соціальних груп, станів, течій у суспільстві і т. ін., бореться за що-небудь, маючи на меті подолати або знищити кого-, що-небудь» (*Лівачки та ліваки (анархісти та анархістки), феміністи та феміністки, екологи та екологині, борці та* ***боркині*** *за права ЛГБТ і збереження енергії та тепла, правозахисниці та захисники, урбаністи (здається, без урбаністок, хоча можу і помилятися), соціологині, філософині та культурологині, історики, працівники та працівниці соціальних проектів (буває по одній особі в кількох іпостасях*) (Historians.in.ua, 4.12.2014)) і *борчиня* «спортсменка, що займається боротьбою – видом спорту як єдиноборством за певними правилами» (*То ми всією країною на чолі з президентом вітаємо спортсменів-інвалідів. Тепер ось жінок-важкоатлеток поздоровляти будемо. А перед цим були жінки-борці, чи жінки-****борчині****? Як правильно назвати дам, які володіють прийомами спортивної боротьби?* (Gazeta.ua, 03.05.2006)). Більшість новітніх варіантних фемінативів є дублетними одиницями, кількість яких часом сягає 6-ти (*професорка, професориня, професореса, професориса, професориця, професорша*), але звичайно коливається між 3–4-ма практично рівноважними фемінативами, а прескриптивна норма дуже неохоче «припускає» функційно невиправдане дублювання мовних одиниць і мала би «перманентно усунути деякі з таких можливостей», розрізнити

[50] Т. А. Коць з цього приводу пише: «Варіантність, тобто наявність кількох форм з однаковим значенням дещо суперечить законові мовної економії. Проте надлишковість у парадигматиці треба розглядати як обов'язковий атрибут мови, що функціонує, – вважає вона і наводить як аргумент висловлювання О. О. Потебні: «Мова зовсім не є таким цілим, в якому немає нічого надлишкового». Варіантність – це своєрідний компроміс між вічним прагненням до оновлення мови і оборонною реакцією на все нове, незвичне» [Коць 2013: 88]. Пор. «Не будь-яка варіантність засобів мовного вираження «надлишкова», вона стає надлишковою лише тоді, коли варіанти не мають жодного особливого навантаження» [Філін 1976: 68].

такі слова, звільнити мову від «надлишку». Звісно, за участі мовознавців (див. спробу аналізу співіснування варіантних номінацій у праці «Динамічні процеси в сучасному українському лексиконі» [Клименко і кол. 2008: 60–74]). Тож залишимо за мовою та її нормалізаторами рішення про те, які з наведених вище та багатьох інших подібних мовних засобів набудуть статусу прескриптивної норми – зразка, рекомендованого до вживання.

1.4.2. Новітні найменування осіб жіночої статі: між лексичною Сциллою і стилістичною Харибдою

В оцінюванні новітніх фемінативів часто маємо виразний незбіг словотвірної та лексичної норм: те, що у системі словотвору літературної мови з погляду словотвірної норми є продуктивним, виявляється незвичним і викликає опір та відторгнення з позиції **лексичної норми**. Словотвірна норма подає зразки творення слів, і тут важливо співвіднести ті зразки, що їх використовують у реальному мовленні, з іншими засобами номінації, бо ж і «знання зразків словотворення, дериваційних правил не убезпечує мовця від невдач.<…> Адже не все ми позначаємо за допомогою похідних слів» [Карпіловська 2011: 44]. З приводу словоутворення О. Синявський писав: «Як далеко не кожне сполучення звуків піяніна дає акорд, так далеко не механічно творяться нові слова з відомих елементів. Як знаючись тільки добре на музиці, маючи вправність у грі людина може взяти і новий добрий акорд, так тільки глибоко і повно знаючи мову, можна втворити нове слово, без наміру, не надумано, а цілком натурально, «само собою». Така праця <…> збагачує лексику, витоншує її і зменшує лексичну однобокість, хибні нахили залюблятися в одних словах (чи з певними наростками) і обминати інші. Багатющі засоби на словотвір української мови, зокрема наростки й приростки повинні стати слухняним і гнучким знаряддям у руках тих, хто слово має за знаряддя своєї діяльности» [Синявський 1941: 112–114]. Пізніше І. Улуханов назвав це *результативним* критерієм: йдеться про обмежувачі, зумовлені результатом – властивостями можливого

похідного слова [Улуханов 1998: 539]. І попри те, що слово може бути утворене зі словотвірного погляду цілком «правильно», часом «вродиться, а не вдасться», виявиться штучним, кострубатим, чудернацьки «уклепаним», неоковирним, таким, що противиться «і духу, і слуху». Бо ж якщо відчутна мовцями неправильність, незвичність слів, створених майстрами слова, надає їм особливої експресії, потрібної поетичній мові [Карпіловська 2011: 47], то у загальнонародній та внормованій літературній мові про такі слова слід говорити із дуже великими застереженнями. Розмірковуючи над висловом О. Синявського і сполукою *само собою*, узятою її автором у лапки, Є. А. Карпіловська пише: «Як у доброго майстра робота ніби робиться сама собою тоді, коли він достеменно знає всі її секрети, так і мовець для вправного творення слів має знати словотвірну норму, володіти «інструментом» словотворення» [Каріпловська 2011: 44]. Додамо – й зважати на результативний критерій, бо й добрий майстер часом не «не удасться слово зложити» – *І на мудрім дідько на Лису гору їздить*. У зв'язку з цим спадають на думку слова українського письменника, культурного діяча, педагога, дипломата, лікаря М. Левицького, творча діяльність якого припала на 20–30-і роки XX століття, про якого колеги писали, що він лікував людей і мову: «Коли твориться щось нове, то треба його творити відразу добре, щоб не довелося потім переробляти, поправляти, латати, набираючись сорому за це і перед світом, і перед потомними поколіннями» [Левицький 1920: 6].

Шлях входження нового слова до української літературної мови Є. А. Карпіловська окреслює так: від моди на нього – до нової лексичної норми. Він пролягає через такі етапи: 1) поодинокі вживання в текстах одного стилю, тематики, побудови, у певній сфері побутування мови або в певній ситуації спілкування; 2) зростання кількості вживань, активізація нового слова; 3) розширення спектру його функціонування в мові, поява в текстах різних стилів, у різних сферах функціонування мови; 4) формування в нового слова системних відношень з іншими одиницями мови. Нові слова, які долають ці етапи випробування мовною практикою та усталеною

системою мови, стають претендентами на введення їх до сучасного українського літературного лексикону, внормованого й кодифікованого у словниках, граматиках і правописі. Вони і засвідчують перетворення моди на слова на нову норму мови [Карпіловська 2012а: 140]. Тож мода на фемінативи в сьогочасному українському мовопросторі очевидна, такі одиниці вперто відвойовують собі номінаційний простір[51], розширюють спектр свого функціонування у мові, з'являються у текстах різних стилів (зокрема й в офіційно-діловому та науковому), їх засвідчено у новому українському правописі (див. розд. IV, п. 4.3.). Тож мода на фемінативи має усі шанси перетворитися на норму мови. Проте як бути з доцільністю інновацій на зразок *анатоминя, англійка* (вчителька англійської мови), *виробниця, європка, логопедка, пілоткиня, унікалка, упівка, правознавка, спискоиоша, правдописка, прозаїчка, прозаїкиня, змагунка, правдошукачка, чемпіонеса, учитилеса, запитальниця, прикидниця, нащадкиня, лижкиня, матріарха* тощо, не говорячи вже про *мовкиню* й *мовчиню*, і чи є потреба їх утворювати за будь-яку ціну? Про необхідність визначення «коефіцієнта» доцільності інновацій та їхніх подальших перспектив пише А. М. Нелюба [СНУ 1991–2011: 3], Є. А. Карпіловська звертає увагу на дію чинників самоорганізації та самоврегулювання мовної системи, називаючи їх системною підтримкою інновацій, коли нова номінація проходить через фільтр системи мови, мовних норм для

[51] Активізація таких слів є незаперечною, вона супроводжується безсумнівним зростанням кількості слововживань: за даними системи моніторингу та аналізу соцмереж і ЗМІ України Alphateka за 2018 рік, окремі фемінативи було вжито у такій кількості статей (загальне охоплення разом із плагіатом): *біологиня* – 201, *депутатка* – 563, *держсекретарка* – 7, *канцлериня* – 15, *керманичка* – 42 , *критикеса* – 12, *критикиня* – 115, *міністерка* – 560, *міністерша* – 9, *міністриня* – 13, *нардепка* – 290, *педагогиня* – 70, *професорка* – 569, *професорша* – 4, *соціологиня* – 84, *філософиня* – 36, *філософка* – 5, *фотографиня* – 114, *хірургиня* – 5, *членкиня* – 500, *шефиня* – 66, *директорка* – 500, *директриса* – 87, *інженерка* – 52. На жаль, ця система, як і український національний корпус, має обмежений доступ. Проте її матеріали можуть стати цінним джерелом для дослідження не лише активності новітніх і усталених станом на сьогодні фемінізованих позначень жінки та їх варіантності у текстах мас-медіа із застосуванням контент-аналізу, але й їх конотацій із залученням сентимент-аналізу.

з'ясування її доцільності та життєстійкості [Карпіловська 2004а: 122–132], проте поки що визначення реальної доцільності фемінінних інновацій залишається поза увагою дослідників.

Сьогодні маємо справді значну кількість праць (на найважливіші з них у цій книзі здійснено покликання), де вчені досліджують словотвірні фемінативи з різних поглядів із використанням різних методів, проте на непростий шлях визначення їхньої реальної потреби, доцільності, оцінки їх естетичності й узгодженості із системою нашої красивої і милозвучної мови воліють радше не ступати. Тож належність таких новотворів до «чинників збагачення нашої мови» залишається під питанням. Смак доби притупляє усвідомлення того, що «українська мова є настільки особливе й естетично пригоже явище, що його не можна руйнувати своєю необережністю та байдужістю» [Марван 1992: 15]. Продовжуючи думку відомого чеського україніста Ї. Марвана, Г. М. Сюта під час дискусії на Всеукраїнському семінарі «Актуальні проблеми української неографії», що проходив у Рівненському державному гуманітарному університеті й Національному університеті «Острозька академія» 21–22 лютого 2013 року, надзвичайно вдало сформулювала ще один, пов'язаний із результативним, чинник оцінки інновацій – *чинник естетичної сприйнятності новоутвореного слова*, бо ж і він як один з-поміж найвагоміших має стати критерієм оцінки органічності, прийнятності новітніх мовних позначень жінки в «організмі» нашої мови. Для мови, на її переконання, «потрібен час і естетичні фільтри» [див. також Сюта 2017], бо саме «через естетику приходить норма» [Єрмоленко 2009]. До речі, в чеському мовознавстві й літературознавстві давно існує сформульоване Я. Мукаржовським поняття естетичної норми [Mukařovský 1936], а також поняття мовної терапії та мовної гігієни [Weingart 1934; Daneš 2009: 103–115].

Очевидно, що на жодній словотвірній категорії, як на словотвірній категорії роду, не позначилися такою мірою соціальні чинники, що зумовили не лише необмежене розширення іменникових особових кореляцій, а й семантичні нашарування на певних

родових формах [Загнітко 1996: 158]. Тож, крім іншого, лексична норма й оцінка сучасних неофемінативів має враховувати ще одну важливу їх властивість: реальну можливість семантичної нерівнозначності значної частини фемінінних новотворів їх чоловічим панданам[52] та виразні семантичні, прагматичні, стилістичні нашарування[53], які відкривають шлях для оцінного, іронічного й зневажливо-глузливого їх уживання на позначення особи жіночої статі. За зібраними нами матеріалами, кількість не-нейтральних контекстів уживання неофемінативів є чи не більшою, ніж нейтральних (див. дет. «Систематизований покажчик слововживань неологізмів-фемінативів в українському мовленні кінця XX – початку XXI століття» [Архангельська 2011б: 188–242]). Особливо часто на такі упереджено-оцінні висловлювання зі зумисним підкресленням семантики статі натрапляємо у текстах мас-медіа та мережевій комунікації, де йдеться про неординарні й неодно-

---

[52] Приміром, *домогосподарка* ‘Жінка, яка веде домашнє господарство і не працює на якомусь підприємстві або в якійсь установі; домашня господарка’ (пор. *домогосподар* ‘Те саме, що домовласник’); *акушерка* ‘Жінка з середньою медичною освітою, що має право самостійно подавати медичну допомогу при пологах’ (пор. акушер ‘Лікар-фахівець з акушерства’); *друкарка* ‘Жінка, що друкує на друкарській машинці’ (пор. *друкар* ‘Фахівець друкарської справи, поліграфічного виробництва’); *дігтярка* 1. ‘Торговка дьогтем’. 2. ‘Дружина дігтяра’ (пор. *дігтяр* ‘Той, хто виготовляє або продає дьоготь’); *квіткарка* ‘Жінка, яка продає живі квіти, а також робить штучні квіти’ (пор. *квітникар* ‘Той, хто вирощує квіти)’; *квітникарка* 1. Жін. до *квітникар*; 2. Те саме, що *квіткарка* (пор. *квіткар* 1. Те саме, що *квітникар*, 2. рідко ‘Продавець квітів’); *годувальниця* 1. ‘Жінка, що годує немовля груддю’; 2. Жін. до *годувальник* 1. ‘Той, хто утримує кого-небудь’; 2. ‘Той, хто готує їжу, годує і доглядає кого-небудь’. Див. також *майстриня, заступниця, поетеса* тощо.

[53] Пор. *секретарка* 1. Ж. до *секретар* 1. ‘Службовець, який відповідає за діловодство установи, організації тощо’; *секретарка* 2. *розм.* Ж. до *секретар* 3. ‘Виборний керівник якої-небудь організації, якогось органу’; *хімічка* Ж. *розм.* до *хімік* – ‘Викладач хімії; студент хімічного факультету’, але не вчений-хімік чи працівник хімічної промисловості; *шелихвістка* Ж. *розм.* до *шелихвіст* 2. ‘Пуста, нерозважлива, нерозсудлива людина’; *спідничниця розм.* Ж. до *спідничник* 1. ‘Кравець, що шиє спідниці’; *віщунка заст. поет*. Ж. до *віщун заст.* ‘Той, хто віщує, пророкує що-небудь’; *зневажниця рідко*. Ж. до *зневажник*; *далекобійниця зневажл.* ‘Повія, що «працює» на трасах, де їздять далекобійники’ (пор. *далекобійник* ‘Водій трейлера, що перевозить вантажі на великі відстані’).

значно оцінювані суспільством жіночі постаті української політики (скажімо, *борчиха, боркиня, борчиня; вождиня, вождиця, вождиха; ворогиня, патронеса, політикеса, політичка, правдомовиця* тощо на позначення Ю. Тимошенко [Там само: 193, 198, 220, 223, 224, 225] чи *Видатна мовознавкиня, львівчиня та Заслужена Орлиця України Ірина Фаріон вже поінформована про успіхи свого послідовника?* (Новини Вінниці, 12.01.2018); *Колись Ірина Фаріон проводила 10-хвилинки правильного мовлення для депутатів Львівської облради. Тепер вона повчає всю Україну. На сайті «Свободи» з'явився опус депутатки і філологині, в якому вона пояснює, як слід розуміти події 9 травня у Львові* (Вголос, 12.05.2011)[54]. Приклади можна продовжити. З погляду словотвірної системи та словотвірної норми можливості, надані як набір словотвірних моделей та словотворчих ресурсів, дозволяють безперешкодно утворювати назви осіб жіночої статі різного стильового регістру: від стилістично нейтральних до прагматично забарвлених, розмовних. Проте в семантиці новоутвореного слова прагматичний компонент має дещо інше змістове наповнення, тож у багатьох випадках прагматичні нашарування фемінізованих позначень жінки виявляються настільки потужними, що призводять до невиправданого піднесення чи огрублення їх конотацій, і не враховувати цей факт неможливо, адже в активному вжитку такі одиниці вираження змісту новою формою зазнають суттєвого переосмислення як одиниці оцінки.

Не цілком безпроблемним постає «облаштування» новітніх фемінізованих позначень жінки не лише у лексичній, а й стилістичній системі української мови. Дослідники вважають, що нормативно-стилістичний аспект уживання новітніх фемінативів ґрунтується на позамовних аргументах і традиціях, які пов'язані

[54] При цьому сама І. Фаріон не є прибічницею новітньої фемінізації, вважає, що фемінативи слід уводити помірковано і що включення їх у правопис – зовнішня вказівка західних донорів, а не питома потреба української мови (Водійка чи водійчиня: як правильно вживати фемінтиви? Gazeta.ua, 16.08.2019).

з прагматикою[55], серед іншого, й зі ставленням до жінки в суспільстві, що нині називають гендерним аспектом [Кислюк 2017: 381–382]. Сьогодні й справді складається враження, що він визначається лише позамовними чинниками. А як же мовні гальмівні чинники новітнього стилістичного перерозподілу неофемінативів? Маємо чи не маємо їх брати до уваги?

І попри застороги вчених, що подібне «прагнення до максимально повної» реалізації словотвірного потенціалу української мови приводить до значних суперечностей з боку не лише лексичних, а й **стилістичних норм** [Тараненко 2015а: 68–70; 103–116], що лише деякі з неофемінативів здатні поступово втрачати розмовне й маргінально-просторічне забарвлення і ставати нейтральними: *плавчиня, борчиня, членкиня, бізнесменка, популістка, регіоналка, лідерка, конгресменка, прем'єрка* [Стишов 2012а: 28; Кислюк 2018: 381; Ажнюк 2008: 37–42), що навіть ті фемінативи з формантом *-ка*, які позначені у словниках як стилістично нейтральні (*лікарка, редакторка, викладачка* тощо), тяжіють до сфери невимушеного розмовного мовлення, що формант *-ка* часто надає похідному слову виразних конотацій розмовності, а відтак – ознак стилістичної зниженості (*обліковка, службовка, урядовка*), а утворення з суфіксом *-иня* мають піднесене, жартівливе або навіть іронічне забарвлення (*теоретикиня, гастроентерологиня, знавчиня, мовчиня*) [Тараненко 2015в: 9–10; Мерінов 2005: 38–41], попри кваліфікацію мовознавцями значної частини таких одиниць як «розмовно-оказіональних утворень», нові й актуалізовані фемінативи сьогодні вперто відвойовують невластивий їм стилістичний і стильовий простір.

Натомість вчені наголошують на нормативно-стильових обмеженнях в літературній кодифікованій мові і констатують, що титульні імена жінок за чинними правилам подають у формі чоловічого роду: *доктор наук, академік, член-кореспондент, діяч науки та техніки* і що вживання іменників чоловічого роду в

[55] Під прагматикою (прагматичними чинниками) автори тут вочевидь розуміють зміну ролі та ваги жінки в суспільстві [Кислюк 2017: 381].

офіційно-діловому стилі закріплене мовною традицією і правилами етикету [Кислюк 2017: 330–334]). І хоча М. Брус пише про «виведення назв жінок на рівень загальновживаних стилістично нейтральних слів» як про «давню тенденцію розвитку фемінітивної системи української мови» [Брус 2009: 62], поки що значна частина новітніх фемінізованих позначень жінки в українській мові так і не змогла звільнитися від стилістичних і прагматичних нашарувань (пор. «Утворення з цілком очевидною претензією на стилістичну нейтральність у мові ЗМІ – *теоретикиня, фразеологиня, тезкиня, колегиня, старостиня* тощо – не слід сприймати серйозно» [Тараненко 2015в: 11]). Складність проведення вододілу між тими явищами, яких об'єктивно потребує мова, і тими, що перебувають уже поза цими потребами, призводить, з одного боку, до сплутування й нівеляції виражальних ресурсів різних стилів і жанрів літературної мови, до того чи іншого спрощення її стилістики, а з іншого – до семантичної нечіткості в характеристиках особи жіночої статі [Тараненко 2015в: 14], природно позначається на кваліфікації і різному стилістичному маркуванні уже наявних у мові фемінативів лексикографічними джерелами (пор. *організаторка*: СУМ 11 – рідко, СУМ 20 – розм., ВТССУМ, РУС, РУУРС – нейтр.; *воротарка*: СУМ 11, СУМ 20, РУС, РУУРС – нейтр., ВТССУМ – розм.; *арф'ярка*: СУМ 11, СУМ 20, ВТССУМ – заст., РУС, РУУРС – нейтр.; *директорка*: СУМ 11 – розм, СУМ 20, СУМ/Жайв., РУС, РУУРС – нейтр., *викладачка*: СУМ 11 і СУМ/Жайв. – розм., СУМ 20, РУС, РУУРС – нейтр., *двірничка*: СУМ 11, СУМ/Жайв. – нейтр., СУМ 20, РУС, РУУРС – розм. та ін.).

Л. П. Кислюк пише: «Фемінітиви-новотвори виявляють варіантність у межах одного стилю або функціонують як різні за стильовим регістром одиниці: від оказіональних, розмовних до нейтральних. <…> Видається доцільним запровадити стилістичну диференціацію таких одиниць: ті, які є стилістично нейтральними (передусім, на *-ка*, *-иця*), позбавлені емоційно-експресивних відтінків, не є оказіоналізмами чи ефемеризмами, кваліфікувати як відповідні нормі літературної мови. Активність їх творення у

мовній практиці й водночас дискусії щодо визнання їх явищем кодифікованої літературної мови спонукають до перегляду мовних норм стосовно цього явища, зокрема узгодження позицій граматичних і стилістичних [Кислюк 2017: 385]. Проте зі сказаного залишається незрозумілим, хто й коли має запровадити їх стилістичну диференціацію і узгодити «позиції граматичні й стилістичні», бо для пересічного мовця залишається лише гадати, які з новітніх мовних позначень жінки є стилістично нейтральними: *літературознав**ка*** чи *літературознав**иця**, мовознав**ка*** чи *мовознав**иця***… А *літературознавч**иня*** і *мовознавч**иня***? Бо ж у новому українському правописі вже є *філолог**иня***…

Щодо функціонування словотвірних фемінативів у стильових різновидах української мови вчені зазначають: чим далі чоловічий родо-особовий номінант від ділового, наукового функціональних стилів, тим ближчим він є до побутової сфери і тим імовірнішим є його жіночий відповідник [Семенюк 2009: 18; Кислюк 2017: 329–334]. О. О. Тараненко наголошує на переважному функціонуванні таких фемінативів у ЗМІ, перекладній літературі, кінопродукції (як і раніше – у розмовній мові), у той час як в офіційно-діловому та науковому стилі переважають форми чоловічого роду (з указівкою в разі потреби на стать) [Тараненко 2005а: 23]. Відомо, що в цих стилях стать традиційно не має актуального значення, оскільки акцентується на ідентифікації суб'єкта як виконавця певної функції чи її носія, а не на ознаці статі: «Форма чоловічого роду професійної номінації віртуально не асоціюється з особою чоловічої статі» [Загнитко 1987: 6]. Крім того, назви осіб за професією, родом діяльності, соціальним статусом є одночасно і назвами цих професій, посад і звань. І як тут не згадати мудрі слова польського вченого В. Дорошевського: «Якщо жінка обіймає посаду прем'єр-міністра, то вона зобов'язана виконувати на цій посаді те, що й чоловік-міністр… По суті, вказівка на стать міністра так само позбавлена зв'язку з його функцією, суспільно-громадською, як і колір його очей» [Doroszewski 1948: 69].

У довідниках з культури мови та спеціальних працях із проблем фемінізації читаємо: «У науковому і офіційно-діловому стилях іменники жіночого роду на означення професій вживаються рідко. У властивих їм мовних штампах спостерігаємо стійку традицію використання іменників чоловічого роду на позначення осіб жіночої статі» [Довідник з культури мови 2005: 50–51]; «В офіційно-діловому, науковому стилях сучасної української мови нормативним залишається вживання іменників чоловічого роду або складених найменувань – *директор*, а не *директорка, заслужений працівник освіти*, а не *заслужена працівниця освіти, Герой України*, а не *Героїня України*. Таке слововживання підтримується традицією офіційного українського діловодства, засобами масової інформації, у сфері державного управління, науки та освіти: правильно *жінка-академік, жінка-канцлер, жінка-політик, жінка-президент*, а не *академічка, канцлерка* чи *політикеса, президентка* [Кислюк 2013: 117]. Щодо офіційно-ділового й наукового стилю, то тут поки що маємо чітку позицію авторів посібників із ділового мовлення: «Офіційні назви посад, професій – це іменники чоловічого роду, тому в наукових працях (у дослідженнях персоналій) та ділових паперах слід уживати саме їх. Застосування форм жіночого роду – ознака текстів художнього, публіцистичного та розмовного стилів» [Галузинська – Науменко – Колосюк 2008: 27, див. також Зубков 2001, Мацюк – Станкевич 2008; Михайлюк 2005], хоча окремі автори й припускають, що «деякі іменники можуть вживатися і в жіночому роді: *студент (студентка), аспірант (аспірантка)* тощо» [Калашник – Пивоваров – Савченко 2008: 108].

Сформоване ж упродовж останніх десятиліть упередження проти нейтральності фемінізованих назв жінок дослідники пояснюють нашаруванням експресивності, незвичності, відчуттям їх оказіональності (*мітингарка, подавальниця, службовка, творкиня, творителька, творчиня* і под.) [Кислюк 2013: 114–118; 2012а: 114], зауважуючи на їх позиціонуванні на шкалі від розмовної до вже нейтральної закріпленості (*банкірка, бізнесменка, піарниця, роботодавиця, дзюдоїстка, плавчиня, штангістка*) й на тому, що

механічно створювані новітні фемінативи виявляють виразну стилістичну неадекватність (*лікарка-епідеміологиня, керівничка партії*), перебувають на межі з оказіоналізмами (*високопосадовиця, урядовиця, державниця, бізнесовка, спортовка*), призводять до недоречного піднесення чи огрублення їх конотацій (*епідеміологиня, керівничка*) і що розмовність багатьох подібних фемінативів – цілком очевидна (як відомих із радянських часів (*політичка, шефка*), так і новозапроваджених (*нардепка, єврокомісарка*)) [Тараненко 2014: 10, 14–15; 2015а: 105, 113].

О. Пономарів уважає виправданим невживання фемінативів в офіційно-діловому мовленні: «В офіційно-діловому мовленні перевага віддається формам чоловічого роду, навіть коли є жіночий відповідник у загальнонаціональній мові. У діловому спілкуванні підкреслюється не стать людини, а її службове і соціальне становище. Форми на *-к(а)* слід уживати в художньому, публіцистичному стилі і, безперечно, розмовному. Беззастережне перенесення на ці стилі рис офіційно-ділового стилю свідчить про недостатнє засвоєння мовних норм [Пономарів 1992: 145], у пізніших працях обстоює розширення сфери їх використання за рахунок ЗМІ, оскільки генералізувальний маскулінізм і у цьому різновиді мовлення «суперечить морфолого-синтаксичним нормам української мови» [Пономарів 1999: 164], а в працях останніх років висловлює сумнів стосовно невживання фемінативів у межах офіційно-ділового стилю: «щодо вживання в офіційно-діловому мовленні найменування чоловіка на позначення жінки, то тут настав час ламати традицію» [Пономарів 2011: 185]. О. Чуєшкова додає до цього ще й наукове мовлення і вважає таку пропозицію щодо наукового та офіційно-ділового стилю «як ніколи актуальною» [Чуєшкова 2011: 298].

Такі ідеї лише підсилюють некерованість процесів сьогочасної неофемінізації і відкривають простір до різкого маневрування в нормативно-стилістичній орієнтації української мови. І попри те, що основна сфера поширення новітніх «ожіночнених» чоловічих назв – розмовна, їхнє схвалення й підтримка частиною наукової

спільноти та натхненне творення й транслювання мовою ЗМІ «спрацювали на результат», надавши подібним найменуванням позірного міжстильового ореолу: такі фемінативи без огляду на їх стилістичні, семантико-прагматичні характеристики та обмежувальний узус вперто проникають у допоки «закритий» для них простір офіційно-ділового і наукового мовлення. Якщо одні дослідники говорять про можливе у перспективі (розрідження наше – *А.А.*) використання у науковому й офіційно-діловому стилі фемінативів на рівні з маскулінізмами, позаяк сьогодні їх відтінок розмовності ще досить відчутний [Брус 2009: 65], то інші наполягають на перегляді їх нормативних засад і рекомендують: стилістично нейтральні професійні назви жіночого роду доцільно без обмежень вживати не тільки у ЗМІ, а й у фахових текстах [Чуєшкова 2011: 284–291], словник С. Годованої перевидати, знявши з більшої частини фемінативів «обмежувальні позначки, спричинені ґендерними стереотипами та впливом російської мови» [Ґінзбург 2012б: 22, 23].

І тут «на підмогу» традиційній лінгвістиці з її закликом до ламання традицій приходить гендерна лінгвістика: «Надзвичайно складною є проблема номінації осіб жіночої статі в офіційно-діловому стилі мови, перевага віддається формам чоловічого роду навіть тоді, коли є жіночий відповідник у загальнонародній мові. Але це видається невиправданим… Цілком прийнятними, граматично коректними та виправданими з точки зору відповідності цієї назви реальному стану речей є *директорка, завідувачка, авторка, аспірантка, економістка, бухгалтерка*…» [Дмитрієва 2001]. На переконання Я. Пузиренко, «невживання в офіційно-діловому стилі номінантів жіночого роду *начальниця, заступниця, бухгалтерка, інженерка, інспекторка* як таких, що засвідчені СУМом[56], є нехтуванням реального співвідношення за статтю посадових осіб» [Пузиренко 2001: 39], а творення фемінативів в українській мові

[56] Такі одиниці дійсно засвідчені СУМом, проте *бухгалтерка* та *інженерка* марковані як розмовні і в СУМ 11, і в СУМ 20, а чоловіча та жіноча форми *заступник – заступниця* не є семантично рівнозначними [див. Городенська 2016: 43].

гальмується виключно позамовними (гендерними) чинниками, тож проблема їх функціонування в узусі та лексикографічна інтерпретація цілком перебуває під впливом гендерних стереотипів [Пузыренко 2008: 219–225; Ґінзбург 2012б: 7–27]. Відсутність нових найменувань жінки у Державному класифікаторі професій є наслідком гендерної сліпоти [Дороніна 2017: 26–29], а «аргументи, які в нас часто наводять: «звучить – не звучить», «неможливо утворити жіночу назву через збіг приголосних», «виражає применшувальні смисли», відсувають на другий план той факт, що Україна уже більше двадцяти років живе без належного гендерного регулювання і мови, і суспільного життя загалом» [Собецька 2017: 70].

Отож сьогодні маємо цілком звільнене від соціальних і мовних стереотипів уживання новітніх фемінативів не лише в офіційно-діловому: *У зв'язку з тим, що в Україні досі гостро стоїть проблема «скляної стелі», більшість керівних посад займають чоловіки. У таких випадках преса може спілкуватися не тільки з керівниками, а іноді – й з делегованими керівником* ***фахівчинями*** [Костовська 2017: 56]; *Перевіркою встановлено, що* ***продавчиня*** *працювала з численними порушеннями, а саме були відсутні витратні матеріали на придбання товару* (Офіційний сайт Державної податкової адміністрації, 20.05.2010), але й у науковому мовленні (подаємо цитати з фахових[57] видань за переліком ВАК України), авторами яких є не лише соціологи, але й мовознавці та літературознавці: *Те саме стосується і так званих «тем для* ***соціологинь****», неохоче визнання актуальності яких соціологічним загалом ніяк не пов'язане з вагомістю та важливістю самої проблематики* [Малес 2017: 87]; *З огляду на деякі стилістичні, мовноетичні та інші ознаки особливим є дериват Вітренчиха – неофіційне називання відомої своєю скандальністю, поведінкою, зовнішністю* ***політикеси*** *Наталії Вітренко* [Нелюба 2011а: 138]; *Вітчизняна* ***філологиня*** *й* ***соціолінгвістка*** *Л. Ставицька в розвідці «Мова і стать» робить*

[57] Цебто рецензованих видань, що мають редакційну колегію й головного редактора, що такі фемінінні нововведення респектують.

спробу визначити, в чому полягають відмінності між чоловічою і жіночою мовою; Українські ***письменниці-модерністки*** *прагнули означити специфіку жіночої творчості* [Бородій 2011: 426]; *Батлер, одна з найвідоміших авторок сучасної філософії й критики,* ***теоретикиня*** *влади, гендеру, сексуальності, ідентичності* [Сорока 2017: 21]; *Інша* ***теоретикиня*** *фемінізму М. Віттіг самі категорії стать та гендер пояснює через гетеросексуальність* (автор у заголовній частині статті представлена як *кандидатка соціологічних наук, доцентка* [Червінська 2017: 97, 101]). На офіційному сайті Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України читаємо: *У минулі роки Т. Б. Лукінову вже нагороджено орденом княгині Ольги III ступеня (2007) і II ступеня (2011). Таким чином,* ***мовознавиця*** *стала повним кавалером цього ордена* (Inmo.org.ua, травень 2018). Мовно емансиповані дослідниці О. Марченко, О. Плахотнік, Г. Улюра, О. Синчак у численних наукових працях широко вдаються до вживання фемінативів *філологиня, теоретикиня, філософеса, критикиня*…

Перелік можна продовжити, навівши як один із прикладів відомий своєю прихильністю до словотвірної фемінізації інтелектуальний часопис «Критика», в якому під гаслом реалізації гендерної політики рівності чоловіків і жінок уся жіноча частина редакційної колегії і автори (рубрика «Автори й авторки») послідовно «ожіночнені»: Тамара Гундорова, *виконавча директорка* Інституту Критики; Юлія Бендя – *відповідальна редакторка*, Ганна Протасова – *редакторка-асистентка*, Марія Притикіна – *технічна редакторка*, Неля Ваховська – *літературознавиця, критикиня, перекладачка, редакторка* літературного часопису «Простори»; Євгенія Кононенко – *письменниця, перекладачка, есеїстка, наукова працівниця* Українського центру культурних досліджень (Критика, листопад-грудень 2012) чи часопис педагогічного спрямування «На урок»: *Авторка книги – відома* ***психологиня*** *та письменниця з США, яка викладає популярний курс «Наука сили волі» в Стенфордському університеті* (На урок, 17.01.2019). Бо ж, на переконання О. Чуєшкової, «невживання жіночих назв в науковому

й офіційно-діловому стилі – те підґрунтя, яке живить гендерні асиметрії у мові». Те, що О. Кісь сама себе називає *експерткою*, а Т. Хома використовує лексеми *авторка, інтелектуалка, лідерка,* є для О. Чуєшкової «найкращим доказом доцільності використання подібних слів в усіх стилях, у тому числі й науковому та діловому, <…> оскільки, по-перше, фіксуємо продуктивну словотвірну модель, по-друге, спостерігаємо активізацію таких лексем». Далі автор закликає до перегляду унормування українських фемінативів з суфіксом *-к(а)* вже як міжстильових (розрідження наше – *А.А.*), не наводячи при цьому жодних прикладів чи фактів доцільності їх уживання, ба взагалі якого-будь вживання ані в офіційно-діловому, ані в науковому текстах, ані у мові ЗМІ [Чуєшкова 2011: 284–291][58].

Натомість у інших працях читаємо: «В науковому і офіційно-діловому стилі української мови прийнято вживати *доктор, професор*, і тут будь-який з варіантів стилісти будуть вважати неприйнятним, незважаючи на порушення граматичного узгодження *доктор написала, професор сказала* [Кислюк 2012а: 115]. На жаль, залишається незрозумілим бачення місця словотвірних фемінативів у нормі наукового стилю авторами монографії «Вплив суспільних змін на розвиток української мови», бо ж у її фрагменті, присвяченому активізації і творенню фемінативів та стильовим обмеженням щодо їх уживання норма наукового стилю незрозумілим чином оминається: «З погляду типології мови маємо вираження категорії моції розчленованими, аналітичними номінаціями (*жінка-депутат*), граматично-синтаксичними засобами (*директор прийшла, молода директор*) та однослівними назвами, утвореними словотвірними засобами (*депутатка, директорка*). З позиції норми маємо стильову диференціацію вираження категорії моції в офіційно-діловому стилі розчленованими, аналітичними

[58] О. О. Тараненко, не заперечуючи факту, що фемінізувальний суфікс *-к(а)* є найчастотнішим, усе ж зауважує: водночас він у конкретних реалізаціях дає виразні конотації розмовності, а отже, характеризується тим чи тим рівнем стилістичної зниженості. Саме це, на його думку, обмежує функціонування фемінативів *діловодка, науковка, обліковка, службовка, урядовка* [Тараненко 2015в: 9–10].

номінаціями та граматично-синтаксичними засобами; в інших стилях літературної мови нормативними є однослівні фемінативи, утворені словотвірними засобами» [Карпіловська і кол. 2017: 388; Кислюк 2018: 335]. На жаль, у новітніх працях, присвячених проблемам внормування українськомовної документної комунікації (морфологічний рівень) чи термінологізації назв осіб, жодних зауваг стосовно фемінативів не знаходимо [Крижанівська 2011; Туровська 2009]. Лише окреслено сучасні тенденції та актуальний стан вживання назв осіб жіночої статі у професійному та науковому мовленні в праці Н. Кочукової [Кочукова 2017: 37–40].

1.4.3. Оновлення українського жіночого лексикону і проблеми комунікативного етикету

Не можемо обійти увагою ще один аспект досліджуваної проблеми. З огляду на функційно-стилістичні характеристики фемінативів дослідники більш-менш чітко протиставляють розмовний, художній та публіцистичний стиль офіційно-діловому, оминаючи увагою наукове мовлення. Тож питання, як «тепер правильно» називати жінку за сферою наукових зацікавлень, вченим ступенем, науковим званням (титулом) у науковому стилі та його підстилях теж постає доволі гостро. Маємо, звичайно, на увазі не усталені й стилістично коректні *дисертантка, дослідниця, авторка, аспірантка, докторантка* тощо, не вживати які у наукових текстах немає жодних підстав. А як бути з іншими науково-дослідницькими чи статусно-титульними характеристиками осіб жіночої статі у творах власне наукового стилю (наукових розвідках, доповідях, наукових дискусіях)? Науковці погодяться: сьогодні стало вельми модним, слушним, ґречним і шляхетним представляти на конференціях та іншого роду наукових форумах жінок-вчених *філологинями, дериватологинями, граматистками, фразеологинями, соціологинями, гендерними лінгвістками, докторками* (*кандидатками*) різного роду *наук*. Ба навіть *професоринями* й *членкинями-кореспондентками НАН України*. Без огляду на те, чи сприймають

і як сприймають такі їх мовні позначення самі жінки, про яких ідеться, та поважний науковий загал.

Тож хочемо висловити кілька міркувань щодо новітнього «ожіночнення» стилю наукового спілкування. Як бачимо, сьогодні вкрай гостро постає питання зміни мовної норми щодо стильового перерозподілу новітніх фемінативів. У обговоренні цієї проблеми в науковому офіційному спілкуванні неостаннє місце належить мовленнєвому етикету. Звертання ж до жінки сучасні підручники й посібники з українського комунікативного етикету поки що елегантно оминають, наводячи лише чоловічі та множинні апелятивні формули [Мацюк – Станкевич 2008; Мацько – Кравець 2007; Стахів 2008; Миронюк 2006; Скаб – Бабич 2008; Український комунікативний етикет 2008]. До роздумів з цього приводу спонукала стаття «Чи потрібне істині красномовство (про мовний етикет у науковому спілкуванні)», вміщена в журналі «Культура слова» у рубриці «Культура фахової мови» [Козловська – Терещенко 2011], де читаємо: «Узвичаєними в науковій сфері стали формули *пане доповідачу, пане професоре*, а в усній мові сьогодні спостерігаємо активне вживання висловів *пані професорко, пані голово, шановна добродійко* (останнє – як зразок звертання до малознайомих учасників наукового зібрання) [Козловська – Терещенко 2011: 172], проте далі і до кінця праці (вислови подяки, вдячності, прохання, згоди/незгоди тощо) на жодну формулу мовного позначення жінки не натрапляємо. Звісно, звертаючись до жінки, можемо вдатися до апеляції за іменем по батькові у кличній формі *Галино Мирославівно*, *Людмило Іванівно*, проте сьогодні така формула чомусь усе частіше отримує тавро «не наше», «російське», «чуже», а звертання на зразок *пані Галино* виглядає невиправдано фамільярним у звертанні до колег-жінок, старших за віком чи статусом, вищих за вченим ступенем чи науковим званням. Тож обговорення українського комунікативного етикету, зокрема й наукового, мало би торкатися і таких питань, бо невизначеність у них породжує комунікативний дисбаланс і дискомфорт. Яка формула звертання до

жінки-науковця є сьогодні в Україні правильною, максимально коректною й адекватною конкретній комунікативній ситуації?

Зрозуміло, що питання про реальні й ситуативні зміни мовленнєвого етикету неуникно наражається на нестабільне співвідношення узусу й норми. З одного боку, правила мовленнєвого етикету описують норму, а не узус. Увічливе «титульне» звертання ніким не може бути поставлене під сумнів. З іншого боку, саме у нормах мовленнєвого етикету маємо суттєві розбіжності між уявленнями представників різних верств мовців стосовно того, як правильно, як припустимо, а як – ні. Крім того, у різних сегментах соціуму норми мовленнєвого етикету різняться: посутньо іншими є норми звертання до особи в армії, в академічному середовищі, в церковному житті, на державному й міждержавному рівнях. Культурні норми, що стоять за нормами мовленнєвого етикету, також зазнають індивідуального і соціального варіювання. Проте чи варто в професійному середовищі акцентувати на статі адресата? Бо ж у разі позитивної відповіді на питання тут можуть виявитися несумірними особисті уподобання адресанта і мовні преференції адресата, що порушить комунікативний баланс. У ввічливому спілкуванні у будь-якій сфері нашого буття етикетні формули стають своєрідними маркерами, які формують уявлення про людину, визначають її соціальний і професійний статус. Науковий мовленнєвий етикет, крім іншого, свідчить про виховання комунікантів, чуття ними свої мови, їх мовний такт. Він є, на переконання Л. Козловської та С. Терещенко, одним із способів самопрезентації науковця, важливим складником створення сприятливого клімату наукового спілкування, перетворення його на творчий діалог, а свідоме чи несвідоме ігнорування його правилами не додасть авторитету серед колег [Козловська – Терещенко 2011: 171, 177].

Про ситуацію, яку може спровокувати фемінізоване «називання» жінки в науковому спілкуванні, хочемо поговорити окремо. М. Ґінзбург у статті «Професійні назви як дзеркало ґендерної рівності» пише: «На жаль, багато людей і сьогодні перебувають під психологічним впливом цих настанов [стійких правил називання

жінок, що діяли в радянські часи – *А.А.*], наприклад, коли вони починають вітання з Міжнародним жіночим днем словами «Шановні жінки-колеги!» замість природного для української мови «Шановні колежанки!» (розрідження наше – *А.А.*) [Ґінзбург 2012б: 20]. У тому, що звертання *Шановні жінки!* можливе й доцільне у свято в напівофіційному спілкуванні, де адресант хоче шляхетно й ґречно підкреслити стать своїх колег-жінок, з автором погодимося. Водночас важко собі уявити поважного керівника заводу, підприємства, установи, навчального закладу, який у переддень 8 березня звернеться до жіночої частини колективу в формі *Шановні колежанки!* Можливо, хтось закине, що це суб'єктивне сприйняття. Проте слід пам'ятати: новий 20-томний СУМ подає слово з обмежувальною позначкою *колежанка*, зах. *коліжанка* **розм.** 1. Жін. до *колега* (звернімо увагу – іменник спільного роду: ч. і ж.) Товариш за фахом, місцем роботи (перев. у сфері розумової праці), за навчанням у вищій школі і т. ін. 2. Те саме, що подруга. Натомість СУМ 11 та сучасні словники ВТССУМ, РУС, СУМ/Жайв. цього слова не містять.

Про те, наскільки природним для української мови є слово *колежанка*, дозволимо собі з шановним автором посперечатися, позаяк слово це є виразним полонізмом[59] й вочевидь з'являється в галицькому варіанті української мови десь на зламі XIX–XX століття. З усіх наявних сьогодні словників української мови його фіксує лише словник живої народнорозмовної мови Д. Яворницького (СУМ/Яв.) у формі *колле́жанка* «женщина-коллега» із посиланням на приклад із Гната Хоткевича – з його «Гірських акварелей», виданих у Харкові у 1914 році. Проте завважмо: Гнат Хоткевич народився у Харкові, але з 1906 по 1912 рік проживав у Львові, пізніше – Криворівні (Гуцульщина), а сам його твір – це образні замальовки людського буття гуцулів, звідти й західне регіональне *колле́жанка.* Далі у жодному словнику доби українізації

[59] В етимологічному словнику української мови (ЕСУМ) слово не засвідчене.

і пізнішого періоду слово не засвідчене[60]. І «виринає» воно аж через століття – щоправда, не в тлумачному, а «Орфографічному словнику» 9-го видання 2009 року (ОСУМ), пізніше – у СУМ 20. Натомість його знаходимо у праці «Лексикон львівський: поважно і на жарт» [Хобзей і кол. 2012] у формі *колєжанка* «подруга, товаришка, приятелька» із ілюстрацією «Так, ваша мама – це є «колєжанка» моєї мачухи. Ходили разом до школи» – фрагментом спогадів Романа Шухевича, відомого в українській історії галичанина, що народився і проживав майже усе своє життя у підпольському Львові. «Словник львівської ґвари»[61] наводить *колєжанка* і *коліжанка* у значенні «подруга». До речі, у польській мові *koleżanka* позначає «towarzyszka w szkole lub w pracy; forma żeńska od *kolega* – towarzyszka pracy, nauki, zabawy»[62], не має жодних стилістичних конотацій і є прийнятним в усіх стилях мовлення. Шукаючи підтвердження його уживання в сучасному українському мовопросторі, ми натрапили на персональний сайт кандидата філологічних наук Тетяни Волох (Харків), де у статті «Трембель, колєжанка, пацьорка, або Поговоримо про діалектизми» вона пише: «Слово колєжанка (коліжанка) прийшло з польської, де воно позначає «подруга»» (Promovu.in.ua, 3.05.2016).

На сайті «Центру культури української мови», створеного творчим колективом кафедри української мови Київського університету ім. Бориса Грінченка, у блозі «Творчий інтерактив. Улюблене

---

60 У «Словнику русинсько-руському» І. Керчі (СРР), що відбиває мову автохтонного населення Підкарпатської Русі, яке тривалий час перебувало у складі Першої Чехословацької Республіки, знаходимо *колега* – f. *колеґыня* (пор. слов. *kolegyňa* – družka v povolaní, spolupracovníčka: pani k. priateľské oslovenie spolupracovníčky v niektorých povolaniach, чес. *kolegyně*). Про впливи словацької (чеської) мов на мовленнєву практику закарпатських українців див. дет. розд. II, п. 2.3.)

61 Львівська ґвара (львівська говірка, львівський ба́лак, пол. gwara lvovska), як вказують автори словника, – регіональна говірка польської мови, поширена серед мешканців Львова. У сучасному розумінні львівською ґварою називають діалект української мови, вживаний у Львові. Словник опублікований у часописі «Ї», №34, 2007.

62 https://sjp.pwn.pl/slowniki/koleżanka.html

українське слово»[63] студенти вишу висловлюються про сприйняття ними цього слова так: «Коліжанка – це слово з сучасної львівської говірки і означає воно – подруга, приятелька. Одразу уявляєш собі, як вуличкою Львова прогулюються дві симпатичні коліжанки-панянки в камізельках, а їм посміхаються батяри, котрі шукають нових неймовірних пригод. В універі коліжанка розділить з тобою усі принади студентського життя! На роботі з нею можна трішечки відволіктися від буденних справ та побазікати про сяке-таке за чашечкою запашної кави під час обідньої перерви, і день усміхнеться! Мати коліжанку – то велике щастя! Бо з нею можна порадіти, подуріти та поплакати одночасно» (Петрик Анастасія (Фікб-1-17-4.0.д)); «Мабуть не варто писати небайдужій аудиторії, патріотам нашої Батьківщини, про красу та милозвучність української мови, тож спробую залишити лаконічний коментар. Моїми улюбленими українськими слова є «ФАЙНИЙ», тобто «гарний», «хороший», і «КОЛЕЖАНКА» (у розмовному стилі – «КОЛІЖАНКА»), що означає «колега по роботі», «приятелька», «подруга». Мій вибір, певно, пов'язаний із захопленістю культурою та побутовою мовою мешканців Західної України (Наконечний Вадим Валентинович, ФіКб-1-17-4.0.д.).

А от про те, наскільки це слово доречне в науковому етикетному спілкуванні, нам хотілося б поговорити окремо.

Нещодавно довелося стати свідком ситуації, яка спонукала ще раз задуматися над тотальною фемінізацією українського жіночого лексикону у професійному науковому мовленні. Під час закриття дуже солідної міжнародної наукової конференції з нагоди 65-річчя заснування україністики у Варшавському університеті, що проходила у травні 2018 року й учасниками якої були наші численні титуловані й знані у світі науковці-співвітчизники, одна із «господарів» конференції проф. Валентина Соболь (українка, літературознавець, раніше працювала у Донецькому університеті), дякуючи українською мовою своїм колегам за участь в її організації та проведенні, зокрема й професору Ірині Віталіївні

[63] http://centrkum.blogspot.com/p/blog-page_1.html

Кононенко, використала щодо неї формулу «дякую також колєжанці Кононенко…». Польські вчені не відреагували, для них таке вживання слова цілком звичне й доцільне в цій ситуації (або *koleżanka Kononenko*, або *pani profesor* (але не *pani profesorka,* як тепер «модно» у нас)), українська частина гостей, що складали на цій конференції переважну більшість, завмерла в подиві, колеги мовчки переглядалися…. Звичайно, це окремішній приклад, який, цілком можливо, засвідчує своєрідне чуття рідної мови чи то під упливом польської як «нерідної», чи то особисті фемінізувальні й гендерні преференції адресанта цієї фрази, проте таке «офіційне» й «публічне» ословлення відомого професора Ірини Віталіївни Кононенко справило на моїх земляків цілком передбачуване враження.

Зважаючи на такий стан сьогочасної української фемінінної динаміки та невизначеність із її результатами, чи не час визначитися хоча б науковцям у їхньому професійному спілкуванні: яке ословлення й звертання тут прийнятне? Колегиня? Професор? Пані професор? У чехів є жорстке правило: у цій сфері – звертання й ословлення виключно за титулом: *paní profesorko (*у називному *paní profesorka)*, у словаків (без вокативу – *paní profesorka*). Проте, як казав Григорій Сковорода, *Кожному городу нрав і права*… А у нас? Що це було: прояв тенденції до зміни норми чи факт деградації мовленнєвої культури «титулованого» носія мови в академічній (науковій, офіційній, публічній) комунікації?

Останньою краплею, що переповнила чашу щирого обурення місцем фемінатива *колежанка* (*колєжанка, коліжанка*) в українському офіційному публічному мовленні, стала фраза, оприлюднена на сайтах «Рух захисту української мови» (http://zahystmovy.org.ua) та «Української правди» (02.12.2016). У статті «Україніш. Мова-привид чи говірка майбутнього?» її автор Ілона Громлюк, обговорюючи проблеми англізації нашої мови й природне у цьому зв'язку питання «що з цим робити?» з двома знаними й шанованими не лише в Україні, але й у світі академічними вченими-дериватологами Є. А. Карпіловською та Л. П. Кислюк, пише про них

так: «*Професор Євгенія Карпіловська та її* ***коліжанка*** *кандидат філологічних наук Лариса Кислюк – постійні члени Міжнародної комісії зі слов'янського словотворення при Міжнародному комітеті славістів*». І хоча публікація не має прямого стосунку до фемінативів, її назва якось наштовхує на думку: чи не посилимо ми отой «україніш» за рахунок «фемініниш», у просторі якого наша мова стане чи привидом, чи говіркою майбутнього? І будемо бідкатися-побиватися, що «нема на те ради»…

РОЗДІЛ ІІ

ПРОСТОРОВА І ЧАСОВА ГЛИБИНА ФЕМІНІЗУВАЛЬНИХ ПРОЦЕСІВ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

Кожна мова має свою характеристичну будову,
свою власну прикметну їй словотворчість, окремі
семантичні закони і звязану з ними образовість.
Із цілою цією справою рахується людська думка,
що використовує ті закони мовні й вишукує для себе
форми вислову, звязані з цими законами
(Василь Сімович)

2.1. Фемінативи й фемінізація в українській граматичній традиції першої половини ХХ століття

У глибині аргументацій на користь словотвірної фемінізації представників і традиційної, і феміністської лінгвістики, і значної частини патріотично налаштованих фахівців та пересічних носіїв української мови лежить «оборонна» позиція й снага максимального дистанціювання української мови від російської. Міф про «золотий вік» української фемінізації доби «розстріляного Відродження», що потрапив у безжальні жорна радянської ідеології і диктату російської мови, ідеально узгоджується з намаганням поглибити в нашій мові тенденції відходу від східноукраїнського її варіанта з метою якомога більшого віддалення її від домінувальної сусідньої мови, що сьогодні сприймається значною частиною суспільства в контексті геополітичних зрушень і подій останніх

років як мова відверто ворожа, із підкресленням питомості багатьох мовно-стилістичних явищ, походження яких виводиться з галицької і західнодіаспорної мовної практики. Проте особливий статус словотвірної фемінізації у 20–30-і роки XX століття, декларативно проголошений та аргументований зручними для апологетів ідеї фактами та явищами, вимагає конкретних підтверджень.

Оскільки прибічники сучасної фемінізації українського жіночого лексикону постійно посилаються на його «золотий вік» за часів українського «розстріляного Відродження», насильницьки перерваний згортанням політики українізації у 30-х роках XX століття й позначений «зросійщенням» і «деспотизмом» норми, що декларує обмеження процесів фемінізації у російській мові, звернімося до граматичної традиції кінця XIX – першої половини XX щодо фіксації у ній закономірностей та правил послідовного творення парних іменників жіночого роду, з одного боку, та відображення у них проблем дерусифікації українського фемінінного словотворення, з іншого.

Проблеми деривації, зокрема й у сфері жіночих найменувань, в українських граматиках XIX – поч. XX ст. розглядалися лише принагідно. Більшість граматистів цього періоду просто перелічують окремі форманти в рамках словотвору певної частини мови (М. Лучкай. «Граматика слов'яно-руська» (1830), М. Осадец. «Граматика руского языка» (1867), О. Огоновський. «Грамматика русского языка для школ средних» (1889), М. Левицький. «Українська граматика для самонавчання» (1923), М. Наконечний. «Українська мова» (1928)). Інші – подають у певний спосіб систематизований опис жіночого словотворення: у «Руській граматиці» С. Смаль-Стоцького та Т. Ґартнера (1914) представлено не лише розгалужену систему словотворчих формантів, а й уміщено класифікацію назв осіб за морфологічним вираженням мотивувальної основи. В «Українській граматиці для школи» Є. Тимченка (1907) натрапляємо на спробу структурного аналізу мотивувальних основ, від яких творяться назви осіб жіночої статі. З подібних позицій представив свій виклад питань жіночого словотвору І. Нечуй-Левицький в

«Граматиці української мови» (1914, ч. 1). В. Сімович у «Граматиці української мови» (1918) подає лексико-словотвірну класифікацію жіночих особових найменувань. Зауважимо, що всі названі граматики мали не теоретичне, а практичне спрямування. Вони, за В. Сімовичем, «мають собі за завдання в найкоротшому часі зазнайомити читачів з найважливішими законами української мови та прикласти ті закони до життя, себто використовувати ті закони в мові та на письмі» [Сімович 2005: 54]. Проте і для практичного вивчення й користування мовою людині потрібно мати якусь настанову: творення парних найменувань жіночого роду – явище послідовне, обов'язкове чи ні?; чи є в українській мові якісь слова чи групи слів, від яких жіночі назви не творяться? Таких коментарів граматики XIX – поч. XX ст. не містять.

У пошуках відповіді на поставлене питання звернімося до імен учених, праці яких відображали й розвивали національно свідому наукову думку доби українізації 20–30-х років XX ст. і саме з цих міркувань були за радянських часів замовчувані. Якщо фемінізація була послідовною і справді глибоко закоріненою в системі української мови дорадянського і початку радянського періоду, виразно відрізняючи її від російської, а дериваційна закономірність утворення жіночих назв від назв чоловіків за видом діяльності, професією, як її розуміє А. Нелюба [Нелюба 2011а: 137], все ж існувала, то праці, зорієнтовані на проблеми й шляхи дерусифікації української мови й пізнішого, ніж доба українізації, періоду, не мали б своєю увагою цього явища оминати. Вони, як відомо, не відповідали русифікаційній політиці тогочасної влади, і саме тому «для вільного українського слова <…> й далі лишаються найвищим авторитетом у справі норм української літературної мови» [Телемко 1941]. За Ю. Шевельовим, праці українських граматистів цієї когорти «виявляли національні питоменності української мови і виводили на світло денне чуже, позбавлене коріння і ґрунту» [Шевельов 1941].

Говорячи про прагнення українських мовознавців до нормалізації літературної мови, відмежування норм української мови від

норм російської, маємо передусім згадати ім'я одного з непересічних харківських україністів 1920-х рр., одного з її унормовувачів у дусі поєднання народномовних рис із кращими зразками нової літературної мови XIX – поч. XX ст. М. Сулими. Його «Українська фраза: коротенькі начерки», що вийшла друком у Харкові 1928 р. [Сулима 1928], містить цікаві, проте не завжди однозначні спостереження й думки щодо українського фемінінного словотвору та слововживання. Дозволимо собі їх розлогіше цитування, аби якнайточніше ідентифікувати зміст міркувань видатного вченого стосовно розвитку українського жіночого назовництва.

«Професійні й інші подібні до них назви в українській мові бувають здебільшого осібні для чоловіків і осібні для жінок, – пише М. Сулима. – Українська мова взагалі уникає вживати в спільному роді тих слів, що означають посаду, професію, звання, рангу тощо, й надавати тим словам ознак граматичного (формального) чоловічого роду без огляду на стать. У російській мові, як відомо, такі слова, як от *автор*, *композитор*, *писатель*, а так само, напр., *товарищ*, *приятель*, однаково можуть стосуватися до осіб жіночої статі, як і чоловічої. В українській фразі буває інакше: він – *автор*, вона – *авторка*; він – *композитор*, вона – *композиторка*; він – *письменник*, вона – *письменниця*; він – *лікар*, вона – *лікарка*; він – *професор*, вона – *професорка* й т. ін.» [Сулима 1928: 11]. Однак автор не уточнює, про який тип мовлення йдеться. Народнорозмовного мовлення його слова стосуються повною мірою (цьому типу мовлення розрізнення за статтю було і є притаманне, цей факт годі заперечувати), а от чи актуальна така закономірність щодо інших стилів, не зрозуміло.

І далі: «…на професійні й інші аналогічні до них назви для жінок українська мова широко використовує відповідні формальні закінчення жіночого роду (граматичного)[64], а втім це буває не

[64] Приклади, які далі наводить М. Сулима (*танцюрист* і *танцюристка, учитель* і *вчителька*, *селянин* і *селянка*, *служник* і *служниця*, *робітник* і *робітниця*, *в'язальник* і *в'язальниця*, *полільник* і *полільниця*, *викладач* і *викладачка*, *асистент* і *асистентка*, *актор* і *акторка*), жодних заперечень не викликають – це

завжди» [Там само: 11]. У подальшому викладі автор визнає, що вживання фемінізованої назви не завжди доречне: «Коли професійні жіночі назви можуть причинитися до плутанини, коли зміст фрази стосується не до самих жінок, а й до чоловіків, взагалі – до людей, то ми вживаємо чоловічих назов і для жінок. Наприклад: *Леся Українка – один із найкращих поетів*; коли б ми були сказали тут "одна з найкращих поеток", то цим би ми підкреслили вагу Лесі Українки лише серед жінок-поеток, а не серед усіх поетів взагалі». Або: «Через це, говорячи, припустім, про якусь жінку, що вона – *професорка історії*, іноді треба буває сказати, що вона – видатний *професор* (знавець) *історії*, вона – один із найкращих *професорів* (знавців) *історії*. З тих самих міркувань загального характеру ми кажемо про жінок іще й так, напр.: вона – *секретар Сільради*, вона на посаді *рахівника*, *діловода*, *статистика*, *лаборанта*, *асистента*; вона – *завідувач школи* й ін.» [Там само: 11–12].

В основі явища, про яке йдеться в наведених міркуваннях М. Сулими, лежить генералізувальна функція маскулінізмів – питома, характерна особливість слов'янських мовних систем, яка має давнє, ґрунтовно вивчене і пояснене дослідниками походження [див. Шульга 1997: 26–39; Безпояско – Городенська – Русанівський 1993: 60–80; Архангельская 2011: 42–54] та цілком передбачувані рефлексії і в українській мові. Це визнає й сам автор: «Професійні чоловічі назви, опріч свого спеціяльно-чоловічого значіння, мають ще й загальну силу, характеризуючи всіх людей якоїсь професії чи стану без огляду на натуральний рід, на стать. А жіночі назви мають завжди обмежене, специфічно-жіноче значіння. Згадаємо тут до речі оці слова: *людина*, *чоловік*, *жінка*. Слово *чоловік* у нашій літературній мові означає особу чоловічої статі, *жінка* – жіночої статі, *людина* об'єднує в собі обидва ці значіння. Коли ми, маючи на увазі цю схему, кваліфікуватимемо значіння, напр., слів *поет* і *поетка*, то нам доведеться сконстатувати, що *поетка* йде рівнобіжно до жінка, а слово *поет* становить собою

нормативні, усталені в літературній українській мові фемінативи, не вживати які в контекстах, що не суперечать стильовій нормі, немає підстав.

паралелю до *чоловік* і, опріч того, до *людина*. Отже значіння чоловічих назов – ширше, а жіночі назви – індивідуалізовані, обмежені на змісті». Цитуємо далі: «І ще одно завваження: звучи жінку чи дівчину *товаришкою* (а не товаришем), ми тимчасом можемо сказати так: *Серед усіх моїх товаришів вона – найкращий мій товариш*. Так само й це: *Вона – моя велика приятелька*, але вона – *найбільший приятель мені серед усіх моїх приятелів*. Вона – *революціонерка*, але вона належить до найвидатніших *революціонерів*. Вона *письменниця*, але вона – найпопулярніший тогочасний *письменник* і т. ін. Коли б і вдруге ми сказали були, напр., "письменниця" (а раніше – "революціонерок" тощо), то це не характеризувало б загальности, промовляло б лише за певне вузьке коло жінок, а не за всіх взагалі діячів якоїсь категорії» [Сулима 1928: 12].

Але ж як тоді бути з виголошеним М. Сулимою переконанням у тому, що саме в російській мові, на відміну від української, слова *автор*, *композитор*, *писатель*, так само як і *товарищ*, *приятель* тощо, можуть «однаково стосуватися до осіб жіночої статі, як і чоловічої»; що українська мова «взагалі уникає вживати в спільному роді тих слів, що означають посаду, професію, звання, рангу тощо, й надавати тим словам ознак граматичного (формального) чоловічого роду без огляду на стать»?

Проте будьмо об'єктивні: рекомендації М. Сулими щодо доцільності вживання як несуперечливих природі української мови фемінативів, так і чоловічих родо-особових назв на позначення жінки цілком слушні. У російській мові у сфері професійно-статусних найменувань активність фемінізації є справді значно нижчою, ніж в українській мові, головним чином завдяки меншій мірі продуктивності фемінізувального суфікса *-к(а)* [Див. дет: Федотова 1997: 90; Протченко 1960: 41–138; Архангельська 2011а: 77; Годована 2009]. Інша справа – стилістична стратифікація української мови і доцільність перенесення народнорозмовних елементів на всі без винятку сфери спілкування[65]. Зважмо й на те, що

[65] Свого часу В. Сімович зазначав: «Щоб навчитися по-українськи, треба прислухатися до *старих дідусів* (курсив наш. – *А. А.*), і то неписьменних, та до жінок,

в 20-х роках минулого століття стилістична система української мови ще не була усталеною. У кожному разі, це – погляд вченого на творення й функціонування фемінативів в українській мові, який ще раз підтверджує: не все тут так просто.

Про О. Синявського Ю. Шевельов висловлювався з найглибшою повагою і шаною: «Синявський, науковець і професор університету, що вніс у проблеми нормалізації глибоке знання, науковий досвід і методу не тільки відчуття тенденцій розвитку, а й розуміння їх» [Шевельов 1941]. У розділі «Словотвір» О. Синявський пише: «…без доброго ознайомлення з словотворчими засобами мови й їх уживанням не можна належно знати мови, особливо коли взяти на увагу те, що інтеліґенція на Україні не одномовна, а це стоїть на перешкоді до розвитку поправного натурального словотвору» [Синявський 1941: 86]. У цій праці автор подає семантико-словотвірний огляд іменникових приростків (суфіксів), подекуди доповнюючи його характеристикою твірної основи, проте назви жінок та засоби їх творення в «Нормах української літературної мови» не виокремлено і жодних коментарів щодо самого явища фемінізації не подано [Там само: 87–97].

Не згадує про фемінативи й О. Курило у своїх «Увагах до сучасної української літературної мови», що вперше вийшли друком у 1920 р., пізніше – у значно більшому обсязі в третьому виданні – у 1925-у. Ця праця, як відомо, набула статусу одного з найкращих за всі часи підручників стилістики української мови, проте й тут жодних уваг щодо послідовності творення назв осіб жіночої статі не знаходимо [Курило 2008].

До тих українських учених і мислителів, що зосереджували увагу на фактах руйнівного впливу російської мови на українську мовну систему, безперечно належить І. Огієнко [Огієнко 1958]. «Достеменно знаючи усі рифи прямої і прихованої русифікації

головно, до наших *сільських бабусь* (курсив наш. – *А. А.*), які не мали ще нагоди зіпсувати собі своєї гарної мови», наголошуючи при цьому і на орієнтації на мову письменницьку, бо й «мова письменницька у своїй основі народня» [Сімович 2005: 65].

українців, що з роками набувала чимраз ширшого наступу, автор книги закликає читачів пам'ятати про притаманні ознаки української мови і, за прикладом українських письменників, не допускати її суржикізації», – зазначає в передмові до сучасного перевидання книги «Наша літературна мова» М. Тимошик [Тимошик 2011: 32]. Проте і в праці І. Огієнка про прояви русифікації в царині жіночого словотворення навіть не згадується. Автор лише принагідно наводить думку про те, що «наша мова витворила паристі форми для назв істот: чоловічі й жіночі, напр., *учитель – учителька*, *професор – професорка*, *гість – гостя*, *друг – другиня*, *учень – учениця*» [Огієнко 2011: 168], а під фемінізацією (якій справді присвячена чимала частина авторових уваг) розуміє так зване «ожіночнення» – надання українським іменникам, на противагу російській мові, закінчення **-а**, **-я**: *роля*, *бензина*, *керосина*, *вазеліна*, *паралеля*, *кляса*, *педаля*, *дублета*, *ранга*, *шприца* [Там само: 190] тощо і намагається переконати читача в неприродності для нашої мови російських очоловічнених форм: «У нашій мові у певних групах помічається вперта боротьба чоловічого роду з жіночим. І звичайно жіночий бере гору: *дублет – дублета*, *шприц – шприца*. Насиллям і силою накинених нам російських форм не приймаємо і не приймемо» [Там само: 168].

Подібну думку свого часу обстоював і В. Сімович стосовно до форми жіночих прізвищ в українській мові: їх маскулінізація (*пані Дуб*, *пані Стефанів*) – це вживання на московський спосіб, для нашої мови неорганічне, противиться і традиції, й вуху! Природним маркером жіночості в українській мові, на переконання вченого, мав би стати суфікс **-ова** [Сімович 2005: 286–287]. Прикметно, що цю думку проголошено у 1934 році, в час, коли в українській офіційній мові на межі 1920-х – 1930-х років було усунуто цілком народні «присвійні» жіночі прізвищеві форми на зразок *Марія Грінченкова*, *Олена Курилова* як такі, що «ніби знаменують приниження жінки, залежність від чоловіка, присвійність її чоловічій статі (С. Єфремов), і замість них прийнято без змін прізвища чоловіка (*Марія Грінченко*, *Оксана Орел*)» [Тараненко 2012: 93].

Неусталеність та непослідовність уживання фемінізованих найменувань жінки в українському мовленні засвідчують і окремі користувачі мовою, і тексти тогочасної преси. У статті І. Блажкевич «Як писати?» читаємо: «Так воно все вимішується, що я сама вже не знаю, хто я: *Блажкевич* чи *Блажкевичева*?». Проте далі вона звертає увагу не лише на своє власне, але й загальне нерозуміння закономірностей уживання в тогочасній мові «таких протилежних назв жінок, як *посол*, але *сенаторка*, *провідниця*, *секретарка*; *директор-справник*, *директор-бухгалтер*, але *директорка*». І розмірковує: «Переживши свій вік на селі, звикла я до того, що селяни ніколи не скажуть “склепар”, “поштар” чи “директор”, якщо це становисько займає жінка, але називають (на мою думку правильно): *склепарка*, *поштарка*, *директорка*, *молочарка* і т. п., а там: *Круглячка*, *Шекеричка*, *Блажкевичка*, *Кунчиха* і т. п. Належало б отож і в письмі ці назви усталити, а то виходить трохи смішно: навчальна *редакторка* і *видавець* О. Кисілевська. А що на це філологи-україністи?» [Блажкевич 1931: 21]. Погодьмося – І. Блажкевич усе ж говорить про селян і живу народнорозмовну мову, яку, на її думку, слід усталити «в письмі» як взірець літературної норми.

Досліджуючи жіночі й чоловічі маркери статей у західноукраїнських часописах для жінок 20–30-х років XX ст., О. Пода теж помічає виразну неусталеність у функціонуванні жіночих назв: вони часто уживалися разом із іншими статевими дистинктивами, що, ймовірно, засвідчувало незвичність словотвірно фемінізованої назви для українського жіноцтва: *жінка-режисерка*, *жінка-патріотка*, *жінка-геройка*, *читачка-господиня* тощо. Водночас досліджений нею матеріал засвідчує й самостійні фемінативи (яких, до речі, порівняно з родинними назвами жінки, наведеними у статті, кількісно не так уже й багато, щоб можна було виявити якусь більш-менш стабільну тенденцію – *А. А.*) *інструкторка*, *літературна лявреатка*, *редакторка*, *організаторка*, *передплатниця*, *пожертвувачка*, *емігрантка*, *читачка*, *письменниця*, *помічниця*, *артистка*, *геройка*, *патріотка*. Однак далі дослідниця визнає,

що в періодичних і неперіодичних виданнях означеної доби були наявні й іменники чоловічого роду *агроном*, *інструктор*, *письменник*, *рільник*, *учитель*, *книговодчик*, *видавець*, *редактор* тощо, у деяких випадках – і на позначення жінки [Пода 2008б: 87–95]. Порівнюючи дані, отримані на підставі іншого дослідження [Пода 2008а: 197–204], О. Пода зазначає, що внаслідок жорсткого контролю державними ідеологічними структурами у назвах газет 20–40-х років домінували іменники чоловічого роду *будівельник*, *газетяр*, *друкар*, *інженер*, *лінгвіст*, *медик*, *робітник* тощо («*Народний учитель*», «*Текстильник*», «*Голос тракториста*» тощо) і що в жіночих виданнях такого жорсткого контролю не було. Проте жодних фактів такого жорсткого контролю «згори» над маскулінізмами і фемінативами щодо мови преси у статті не наведено, до того ж, якщо вже йдеться про «жорсткий контроль», то чому він торкнувся тогочасної преси на загал, а жіночі видання оминув? Тож чи не була кількісна перевага маскулінних номінантів у назвах газет того часу порівняно із заголовками у жіночих журналах природним наслідком генералізувальної функції маскулінізма (номінант чоловічого роду позначає і особу взагалі, без огляду на стать, і чоловіка і жінку одночасно, і водночас є назвою самої професії), яка поступово й послідовно «вписувалася» у стилістичну стратифікацію української мови?

Українізація 20–30-х років XX ст., яка на практиці була тимчасово зорієнтована на дерусифікацію, стала унікальним стимулом до потужного розвитку української мови, оприявнення її питомих ресурсів, повернення українців, зокрема й через мову, до свого коріння (пор. іншу назву тогочасної більшовицької політики *коренізація*). Проте, як бачимо, у працях українських граматистів кінця XIX – поч. XX ст. й у пізніших, замовчуваних або й заборонених за радянських часів граматиках та спеціальних високоякісних мовознавчих студіях, про фемінізацію як явище послідовне і закономірне або хоча б як про стабільну тенденцію в розвитку «поправного натурального словотвору» свідчень немає. У жодній з вивчених нами праць українських граматистів їх автори не засвідчують

якого-будь «російського» впливу на стан фемінативної системи української мови того часу, натомість про інші факти зросійщення говорять на повний голос. Вивчаючи проблеми дерусифікації української мови у працях мовознавців 20–30-х років XX століття, О. С. Черемська окреслює їх коло, проте про фемінізацію й фемінативи з-поміж «больових точок» російського впливу на українську мову жодним словом не згадує [Черемська 2000: 190–193]. Натомість замовчувані у радянські часи учені, що принагідно торкаються питань творення й уживання в українській мові фемінізованих назв, розглядають фемінізацію як явище гетерогенне, таке, що має і свої стимули, і свої обмеження, і головно – мовні.

2.2. Фемінативи й фемінізація у словникарстві доби українізації

Фіксацію назв осіб, зокрема й фемінізованих позначень жінки, в пам'ятках староукраїнської мови та текстах нової української мови з історичного погляду досліджено у численних працях [Білоусенко 1993; Брус 2001, 2006б; Кровицька 2002; Семенюк 2000, 2004, 2009; Войцехівська 2004: 238–241], їх наявність у словнику Б. Грінченка проаналізовано у працях І. І. Фекети – у СУЯ/Гр. фемінативів виявлено на загал 935 [Фекета 1968, 1974: 77–79]. Попри наявність спеціальних історичних словників української мови, у названих вище працях не завжди чітко відмежовано жіночі назви, що були власне *утворені*, а не засвідчені чи виявлені, у пам'ятках або текстах у аналізований авторами період. Скажімо, номінант *богъ* засвідчений у ССУМ /XIV–XV ст.[66], проте *богиня* з'являється лише в СУМ /XVI – перша пол. XVII ст.[67]; *братъ*, *братаничъ* «син брата» і *братанича* «дочка брата» містяться в ССУМ /XIV–XV [68], а *братана* ще не фіксується СУМ /XVI – перша пол. XVII ст. Номінант *вуй* засвідчений у СУМ /XVI – перша пол. XVII ст., тому є цілком об'єктивні підстави вважати фемінативи *братана*, *вуйна*

[66] ССУМ / XIV–XV ст. Т. 1: 481.
[67] СУМ / XVI – перш. пол. XVII ст. Вип. 3: 64; Вип. 5: 72.
[68] ССУМ / XIV–XV ст. Т. 1: 122, 119.

утвореннями, датованими починаючи з другої половини XVIII ст. (див. МСПКУМ/Тимч.: 125). У ССУМ/XIV–XV засвідчений номінант *другъ*, тому можна передбачити появу жіночих корелятів *друга* та *другиня* у пізніший час. Не лише жіночий номінант *блудниця*, але й пару *блудникъ – блудниця* засвідчено в мові значно раніше, ніж це випливає з дослідження С. Семенюк, – у словнику СУМ / XVI – перш. пол. XVII ст. Подібна заувага стосується і найменування *княжна*, аналізованого дослідницею знову ж таки чомусь у межах *нової* української мови [Семенюк 2000: 125], у той час як ця назва разом із відповідним маскулінізмом *князъ* відображені у словнику староукраїнської мови XIV–XV ст.[69].

Таким чином спрямоване дослідження буде безперечно дуже складним і копітким з погляду праці з лексикографічними й фактографічними джерелами, але підхід, зорієнтований на вияв інтенсивності, особливостей, векторів, тенденцій розвитку і становлення жіночого словотворення на кожному часовому зрізі, уможливить бачення того, як у часі кількісно і якісно формувалася підсистема фемінативів, зокрема й словотвірних, які жіночі назви виникли більш-менш одночасно з відповідними чоловічими, які – значно пізніше від них, наскільки активно поповнювався жіночий лексикон демаскулінними і не-демаскулінними номінантами особи жіночої статі в певні історичні періоди розвитку й становлення української мови. Лише комплексний і цілеспрямований підхід до системи українських фемінативів – разом із характерним для сучасних досліджень (безперечно важливим) визначенням продуктивності фемінізувальних формантів і опису лексико-семантичних груп фемінативів – у ретроспективі дасть нам реальне уявлення про стабільно інтенсивне/хвилеподібне, послідовне/непослідовне творення фемінативів у різні періоди розвитку мови та його проекцію на сьогодення.

Цілком зрозуміло, що саме перша третина XX ст. була найскладнішим і найсуперечливішим періодом розбудови української літературної мови, її нормалізації й стандартизації. Це спричинено

[69] ССУМ / XIV–XV ст. Т. 1: 481.

тим, що українська мова тривалий час функціонувала в умовах диглосії на територіях, які ввійшли до складу кількох держав. Це зумовлювало особливе ставлення до вибору шляхів розвитку літературної мови, отож проблема єдності українського стандарту в різних політико-культурних умовах набувала особливого звучання. «Це було надто актуальним для української мови, адже кодифікаційні заходи наприкінці 1920-х років полягали передусім у виробленні єдиного стандарту, узгодженні різних літературномовних практик, які умовно можна назвати західноукраїнською та наддніпрянською» [Скопненко 2010: 168–174]. Цілком очевидно, що західноукраїнські мовні практики зазнавали суттєвого впливу інших слов'янських мов (польської, словацької (чеської)), де фемінізація була значно більш поширеною або й узагалі регулярною, як у чеській, а наддніпрянські – російської, у якій парні іменники жіночого роду творилися і творяться значно рідше.

Тож звернімося до реєстрів словників 20–30-х років XX століття, створених на основі різних мовних практик, й шляхом кількісно-якісного аналізу спробуймо простежити наявність у них фемінізованих позначень жінки. Дослідження лексикографічних праць цієї доби з погляду фіксації у них назв осіб сьогодні є, на жаль, одиничними, а про фемінативи у них згадано лише принагідно [Томіленко 2018: 164–170].

2.2.1. Фемінативи й фемінізація жіночого лексикону в словнику живої народнорозмовної мови Д. Яворницького

Першим у цьому ряду розглянемо «Словник української мови» Д. Яворницького як словник живої народнорозмовної мови територій Дніпрових Порогів, де мешкали нащадки запорізьких козаків, перший (і, на жаль, єдиний) том якого був виданий у Катеринославі у 1920 році (СУМ/Яв.). Д. Яворницький (Єварницький) народився у с. Борисівка Харківського повіту Харківській губернії, навчався у Харківському імператорському університеті, протягом 30 років працював завідувачем Катеринославського історичного

музею (нині м. Дніпро), автор численних етнографічних розвідок та праць з історії запорізького козацтва. Працю над збиранням матеріалу для словника автор розпочав ще за часів чинності Ємського указу, видати словник (лише перший том) зміг на самому початку доби «коренізації». У його словнику, що був задуманий як додаток до словника Б. Грінченка, за словами самого Д. Яворницького, «слова записані з уст живого українського народу за часи довголітніх мандрівок по Україні та розкопок могил в ріжних кутках «Новоросійського краю»». Бажаючи зібрати якомога більше лексичного матеріалу, він звертався «до відомих лексикографів на Русі», але на його прохання мало хто відгукнувся. Саме тому до його словника увійшли лише окремі слова, записані на Харківщині, Київщині, Волині, Поділлі та Чернігівщині [СУМ/Яв. Передмова]. Словник Д. Яворницького традиційно не залучають до українського «розстріляного Відродження», хоча його автора неодноразово звинувачували в українофільстві та сепаратизмі (щоправда, пізніше виправдовували). Насправді він був просто безмежно закоханий в українську минувшину, українську культуру, українське слово. Перший том словника Д. Яворницького, на наш погляд, вочевидь недооціненого сучасниками[70], було перевидано у 2017 році у Харкові, на жаль, без сучасної передмови до його перевидання [Яворницький 2017].

Саме у цьому словнику слід би було очікувати прояву народної словотворчої стихії, бо ж парні назви на позначення жінки, як відомо, найбільш широко функціонують саме в живому розмовному мовленні. Проте цього процесу як активного його матеріал не відображає: на 366 маскулінізмів, від яких з біофізіологічних та соціокультурних міркувань можна було б утворити парний іменник жіночого роду[71], припадає загалом 57 фемінізованих одиниць (15,5%), з яких 21 наведено разом із від-

[70] Дет. [Архангельска 2016б: 15–34].

[71] Йдеться про маскулінізми, понятійно та у дефініції марковані семою «чоловік»: *безженець, бояк, головус, каженик, дженжур, домигун, вельколюд, десятник, забродник, гробач, гівновоз, гвардіянець, віт, воєвода, іконник, кожушник, вугільщик, антреполець, бабонюх, байстрятник, безженець, брицак* тощо.

повідним маскулінізмом (*архвяр – архвярка, біляр – білярка, блюзнір – блюзнірка, бесідник – бесідниця, величник – величниця, безсеребреник – безсрібниця, визволитель – визволителька, викупник – викупниця, віроломець – віроломка, дивак – дивачка, домовласник – домовласниця, євангелит – євангелитка, задристанець – задристанка, засранець – засранка, зітхач – зітхачка, кошкодер – кошкодерка, каламутник – каламутниця, віщок – віщка* (віщунка[72]), *бігун – бігунка* (втікачка), *ґолдун – ґолдуниця* (колядниця), *дряпун – дряпуха* (хижачка, хижа жінка) тощо), в окремих випадках – із наведенням варіантів: *винувателька / винуватиця*; *бісиця / бісиха* (дружина біса)*; богиня / богиця*; *господариня / господиня, господариха / господарша* (дружина господаря).

36 фемінативів подано без відповідного маскулінізма, оскільки він уже був засвідчений іншими словниками або ж функціонував на той час у мові без лексикографічної фіксації і з'явився, відповідно, у словниках пізніше: *безлюдничка, блазниця, братчиця, вигадниця, грабіжниця, громадільниця, випитачка, доброчинниця, злочинниця, коллежанка, колодниця, кравчиня, дворянчиха*, *боркотуха, вимітальниця, вістунка, вшетечниця, виродка, карлиця, їдачка, гордячка, иродка, герцогиня, драпіжниця, жидовиця, ворица* та ін. Словник бачився автором як додаток до словника Б. Грінченка, і слід сказати, що наступність у словнику Д. Яворницького збережено – практично щодо усіх фемінативів, які подано у ньому без чоловічої пари, у словнику Б. Грінченка (СУЯ/Гр.) знаходимо вихідну чоловічу родо-особову назву. Кілька фемінативів утворені, найімовірніше, «черезкроковим» шляхом: *дурословка, догадничка, клопотниця, випивачка, залепанка.*

У словнику знаходимо фемінативи агентивно-професійної семантики та одиниці, пов'язані із сферою діяльності жінки: *белярка, бесідниця, викупниця, величниця, гербатниця, глейщиця, господариня, домовласниця*, *злочинниця, доброчинниця*, *євангелитка,*

[72] Словник Д. Яворницького фіксує українською мовою лише реєстрове слово, його тлумачення подано російською. У аналізі дозволимо собі відтворити російський текст правої частини словникового гасла українською – *А.А*.

кошкодерка, ґолдуниця, кравчиня, коллежанка, безлюдничка[73], що кількісно не поступаються кваліфікативним *блюзнірка, шутиха, крутійка, богохульниця, єретниця, каламутниця, вшетечниця, віроломка, добруха, дивачка, драпіжниця, дудукалка, босячка, блазниця, бздуня, зітхачка, дзюнька*[74], зокрема й наведеним у словнику без відповідного чоловічого найменування *дурословка, гордячка, коверзуха, здирниця, иродка*. Водночас тут широко представлені й численні маскулінізми в генералізувальній функції: *богоотступник, апостат, барбар, викажчик, викладач, виявець, вихователь, віроломець, віршарь, віршовник, віритель, глитай, вогнепоклонник, глядач, годинникар, діловод, достойник, вертій, жнивар, вертихвіст, балабун, базалій, боязливець, блюзнір, білявець* – без відповідних жіночих корелятів та номінанти, що слугували виключно на позначення жінки (64 одиниці): *гребениця* (згрібальниця), *голосильниця, вовновщиця* (жінка, що виготовляє килими з вовни), *карівниця* (художниця, що малює красуням «карі очі»), *козодійниця* (жінка, що доїть кіз), *буряшниця* (жінка, що працює на буряках), *курішниця* (курятниця), *бездіткиня, бездітуха*, *комонниця* (безплідна), *бриждимка* (капризна, брехлива), *валасальниця* (непосида, шльондра), *гепа* (велика і неповортка), *шляка* (худа і незграбна), *гівнюха* (погана господиня), *зателепа* (незграбна і неповоротка), *з'їдуха* (зла, ненаситна жінка, що їсть усіх поїдом), *дзёська* (бідова й пронирлива), *ковиря (кувиря)* (негарно закутана (одягнена)), *захлепанка* (неохайна, бруднуля), *кривосцяка* (нечупара, неохайна), *куйда* (повільно й погано працює), *завильниця, довгопеленка* (носить дуже довгий одяг), *киюшка* (богомолка, прочанка, що йде до Києва), численні назви повії *димчанка, гейда, гойса, давачка, дзюнька* та ін.

---

[73] У словнику засвідчено й випадки, коли фемінізована назва жінки різниться за значенням із чоловічою: *винуватець* «обвинувачуваний, винний», *винуватниця* «винна», *винувателька* «звинувачувачка»; *вимітач* «чистильник», *вимітальниця* «підмітальниця»; *вивідач* «розвідник», *вивідачка* «цікава жінка, що усе вивідує».

[74] Пару подано з вказівкою на значення *дзюндзик* «курваль» – *дзюнька* «проститутка».

Як бачимо, очевидної активності словотвірна фемінізація, за даними словника Д. Яворницького, не виявляє[75]. Впадає у вічі, що в його реєстрі зовсім не представлена жінка у ремеслах, адже вона могла не виробляти, а продавати вироби ремісництва і таким чином отримувати окреме найменування. Такі факти засвідчують «репресовані» словники, що будуть розглянуті далі. Дивує й відсутність жіночих найменувань, наприклад, до маскулінізмів *квітка́рь* «продавецъ цвѣтовъ» або *килимка́рь* «мастеръ, дѣлающій «килими»» чи *капелю́шник* «шляпникъ» та ін., які з огляду на їх семантику цілком могли б мати фемінізовану форму.

Звичайно, такий висновок не є абсолютно беззастережним: можливо, втрачений другий том цього словника вніс би корективи у кількісне співвідношення маскулінізмів і парних, принагідно – «черезкрокових» фемінативів та фемінативів-кодериватів, оскільки реєстрові матеріали словників на різні літери можуть кількісно й якісно різнитися. Крім того, тут слід враховувати й статус переважної більшості народнорозмовних номінантів як кваліфікативних і власне оцінних, серед яких трапляється багато одиниць із подвійним родовим значенням (*ледащиця, білоручка, брехачка* тощо).

---

[75] Натомість очевидну активність тут виявляють особові іменники середнього роду (справді на відміну від російської) *затягайло, засядько, жмайло, какало, загинайло, замірайло, загорюйко, заривайло, жеребило, жередило, кнюхедло, куркало, дурбило, копило, дрімайло, догадайло, драло, вахло, будило, бідило, обдирайло, бувайло, гейкало, гомзило* і под.; імена соціально активних осіб чоловічої статі на *-иц(я): державця, завідовця, догідця, звадця, кламця, конокормця*, *брухомовця, видерця, кровопролійця*. Реєстровий матеріал також засвідчує виразну тенденцію до українізації лексики: бібліотека – *кригозбірня*, збудник – *зрушальник*, відрядження – *командирація*, мікроорганізм – *дрібнотвір*, громовідвід – *громостяг*, конгломерат – *зліпак*, проголошувати – *деклярувати*, кит – *велериба* і т. п.

Не можемо не згадати й про залучення до словника численних назв самиць: *бабак – бабачиха, бобер – бобриця, борсук – борсучка, боцян – боцяниха, ведмідь – ведмежиха, горобець – горобличка, горобсиця, горобчиця, жайворон – жайворончиха, кажан – кажанка, кліщ – кліщиха, велериба* (кит) – *велерибиха, комар – комариха, коропич – коропиця*, з-поміж них – три відфемінінні назви чоловічого роду *зозуля – зозуль, криса – крис, крисак*.

2.2.2. Фемінативи й фемінізація у двомовних «репресованих» словниках 1918 року та доби українізації

Аби підтвердити або спростувати думку про те, що фемінінний лексикон доби Українського Відродження був «золотим віком» словотвірної фемінізації, безпідставно занедбаної і силоміць стримуваної у подальші десятиліття, розглянемо відображення процесів фемінізації українського жіночого лексикону в так званих «репресованих» двомовних словниках як таких, що реально відображають стан української мови і мовотворення початку XX ст. Авторів цих словників пізніше було звинувачено у намаганнях «відірвати» українську мову від російської, самі словники, разом із іншими тогочасними лексикографічними та теоретико-мовними працями, оголошено «національним шкідництвом» і вилучено з практичного й наукового вжитку, а матеріали, уміщені в них, здебільшого залишено на узбіччі української лексикографії. Сьогодні значна увага науковців звернена до лексикографічних праць тієї доби у контексті повернення питомої частини українських лексиконів, що потрапили під цензуру радянської влади. Їх рідко згадували у своїх працях дослідники, а багато з них були взагалі заборонені й знищені. На жаль, подібна доля спіткала й багатьох їх укладачів.

Не можна не погодитися з думкою П. Гриценка про те, що «лексика доби Українського Відродження зберігає значний матеріал, не освоєний наступними поколіннями словникарів. Таке освоєння не означає механічного перенесення у мовну практику початку XXI ст. лексики, семантики, типів словосполук української мови початку XX ст.; ідеться про творче й водночас критичне використання цієї спадщини, використання, а не замовчування» [Гриценко 2013: 6].

За словами І. Огієнка, «революція 1917 р. застала нас без належних популярних словників» [Огієнко 1995: 248]. Українська лексикографія 1917 – поч. 30-х років позначилася активним розвитком словникарської діяльності, значною кількістю й різноманітністю

словників (особливо багато – у 1918-му та часи українізації), що зумовлено становленням української державності і, відповідно, виходом української мови на державний рівень [УМЕ 2000: 300]. Переважна більшість тогочасних словників були перекладними (російсько (московсько)-українськими, рідше – українсько-російськими) чи термінологічними й відображали спроби створювати слова з морфем української мови, а не запозичати їх з інших мов. Такі спроби (більш чи менш вдалі) торкалися й значної частини чоловічих родо-особових найменувань, від яких пізніше творилися жіночі, тож словотвірна варіантність самих маскулінізмів позначалася й на кількості похідних фемінативів, що виникали шляхом моції.

Увагу зосередимо на чотирьох «допогромних» лексикографічних працях доби українізації: це «Словник московсько-український» В. Дубровського (СД), «Російсько-український словник» у 2-х т. С. Іваницького, Ф. Шумлянського (СІШ), «Московсько-український словник» М. Каменецького (СК) та «Російсько-український словник» О. Ізюмова (СІ). Доцільність аналізу вміщених у них матеріалів щодо частотності й активності у їх реєстрі словотвірних фемінативів з погляду саме російсько-українських паралелей є очевидною: так можемо простежити, чи мало слово в російській мові жіночий корелят і які маскулінні й фемінінні відповідники наводять автори, адже у словниках цього періоду помітним є прагнення «відшукати й максимально повно подати народну, питому українську лексику» [УМЕ 2000: 300], а нам важливо простежити на міжмовному рівні розмежування «свого», власне українського, й «чужого». Аргументом на користь вибору саме цих словників став їх обсяг: значна частина словників доби українізації містила у назві атрибути «практичний» або «короткий», їхній реєстр був, відповідно, обмеженим; деякі з них були видані взагалі в кишеньковому форматі, як-от: «Словник українсько-московський» – без автора та року видання (його авторство приписують тому ж В. Дубровському [Томіленко – Рабулець 2015: 89–69]. Три з аналізованих тут словників були видані у 1918 році

(словники В. Дубровського, С. Іваницького, Ф. Шумлянського та М. Каменецького[76]), словник О. Ізюмова – у 1926 році, тож часовий проміжок у 8 років уможливить пошук ймовірної динаміки у творенні й фіксації фемінативів, наявних у сучасній їх авторам та укладачам українській мові. Крім того, на нашу думку, місце народження та тривале проживання на певній території усе ж зумовлює певні преференції щодо індивідуального узусу укладачів словників, що може позначитися на їх реєстрі: В. Дубровський народився у Київській губернії (м. Фастів), навчався у Київському університеті Святого Володимира, С. Іваницький – у с. Мала гребля Літинського повіту Подільської губернії (сьогодні Вінницька область), навчався у Подільські православній семінарії у Кам'янець-Подільському, пізніше – в Київській духовній академії, Ф. Шумлянський – у с. Муровані Куриловці Подільської губернії (на сучасній Вінниччині), навчався в Кам'янець-Подільському університеті, на превеликий жаль, про місце народження та навчання М. Каменецького нічого не відомо[77], О. Ізюмов народився у с. Вершани Херсонської губернії, навчався у Київському археологічному інституті.

Оцінюючи з відступом часу лексикографічний спадок, залишений нам словникарями-подвижниками початку XX століття,

---

[76] І попри важкодоступність (книга відсутня навіть у фондах Національної бібліотеки НАН України ім. В. Вернадського), нам вдалося залучити до аналізу «Московсько-український словник» М. Каменецького (Полтава: Труд 1918, 456 с.) як такий, що має, порівняно з іншими тогочасними словниками, доволі значний обсяг. На цей словник нам пощастило натрапити лише у фондах Полтавської обласної наукової бібліотеки ім. Івана Котляревського. Уклінно дякуємо доктору філологічних наук, на той час – професору Полтавського національного педагогічного університету ім. В. Г. Короленка *Надії Францівні Баландіній* та дирекції й працівникам бібліотеки за щире сприяння у його пошуку та доброзичливо подаровану фотокопію цього раритетного словника.

[77] Наш пошук якої-будь інформації про М. Каменецького виявився безрезультатним. Жодних відомостей про нього не вдалося віднайти ані в краєзнавчому музеї Полтави, ані в Полтавській обласній науковій бібліотеці ім. І. Котляревського, ані в праці М. Степаненка «Мовознавча Полтавщина: енциклопедичний словник», де ім'я М. Каменецького згадане, як і в інших джерелах, переліком, в одному ряду з іншими словникарями доби українізації [Степаненко 2014], ані у відділі лексикології та лексикографії Інституту української мови НАН України.

більшість дослідників особливо виокремлюють у цьому ряду два російсько-українські словники: В. Дубровського та С. Іваницького і Ф. Шумлянського. Словник В. Дубровського сучасники оцінювали на загал схвально, зауважуючи, що він більш певний, ніж інші тогочасні, хоча й містить хиби, зокрема, у його реєстрі наявні деякі рідковживані слова й відсутні поширені [Лобода 1918: 911]. П. Гриценко, автор передмови до його перевидання 2013 року, вважає словник В. Дубровського свідченням практики мовного будівництва, позаяк його матеріали впливали на тогочасну мовну практику й нерідко ставали предметом обговорень і дискусій [Гриценко 2013: 3]. Його рекламували як тогочасний практичний підручник української мови і збірник москалізмів. Словник, на переконання С. Наконечного, «потрібний всім змосковленим українцям, що тепер освідомлюються і вчаться рідної мови» [Наконечний 2004].

Л. Масенко у Передмові до перевидання «Російсько-українського словника» С. Іваницького, Ф. Шумлянського 2013 року пише: в 1918 році лише російсько-українських словників було опубліковано на загал 18, проте поспіх, з яким вони укладалися, та недостатність лексикографічних знань упорядників позначилися на їх якості[78]. Словник С. Іваницького, Ф. Шумлянського є на їх тлі винятком – він обіймав найбільший проти всіх інших словників реєстр російських слів, перекладених одним або й кількома українськими відповідниками. М. Жовтобрюх, який загалом негативно оцінював лексикографічні праці 1918–1920-х років, виняток робив лише для словника І. Іваницького, Ф. Шумлянського та «Словника української мови» Д. Яворницького. Кращим зразком тогочасної двомовної лексикографії тієї доби уважав його й С. Бевзенко. За часів українізації цей словник двічі без змін перевидавався у Катеринославі (1923) та Харкові (1925) [Масенко 2013: 3–4]. Про складну, а почасти й трагічну чи взагалі невідому

[78] Детальніше про проблемні місця тогочасних словників див., напр., [Лобода 1918: 907–911].

долю авторів цих словників див. [Томіленко – Рабулець 2015: 90; Масенко 2013: 5].

До аналізу, здійсненого у цій праці, ми вирішили залучити два означені вище словники з огляду на те, що у їх реєстрі відносно системно наведено особові назви, які мають у російській мові фемінізований відповідник, та два менш відомі, проте значні за обсягом двомовні словники, про які українські мовознавці лише згадують, наводячи їх вихідні дані в одному ряду з іншими: «Московсько-український словник» М. Каменецького та «Російсько-український словник» О. Ізюмова. Словник М. Каменецького виявився значно біднішим за реєстром щодо назв осіб. Вища послідовність щодо вказівки на наявність фемінізованого позначення жінки в російській та українській мові простежується у словнику О. Ізюмова. Однак і в цих менш поцінованих українськими вченими словниках нам вдалося виявити багато цікавого, хоча за обсягом представлених у них фемінативів вони різняться між собою й зі словниками В. Дубровського та С. Іваницького, Ф. Шумлянського.

Крім того, для нас важливо й те, що С. Іваницький та Ф. Шумлянський як укладачі у передмові до свого словника зазначають: вони взяли за основу своєї праці «Словарь російсько-український» М. Уманця та А. Спілки (1893–1898), «Русско-малорусский словарь» Є. Тимченка (1897–1899) та Словник Б. Грінченка (1907–1909), тобто те краще, що було позначене пошуком української ідентичності у слові й словнику. На жаль, словник В. Дубровського був виданий без передмови, відтак достеменно невідомо, які саме джерела автор брав під час його укладання за основу. М. Каменецький у передмові до «Московсько-українського словника» зазначає, що «матеріялами при складанні був (окрім названих С. Іваницьким та Ф. Шумлянським лексикографічних праць – *А.А.*) і словник В. Дубровського. О. Ізюмов вказує, що спирається на усі зазначені вище словники, зокрема й на словник С. Іваницького і Ф. Шумлянського. Тож спроба простежити наступність фіксації фемінативів у СК та СІ порівняно із СД та СІШ теж видається дуже привабливою.

Словники доби українізації мали виразне практичне спрямування. У передмові до свого словника М. Каменецький писав, що «мав на увазі дати людності України книгу цілком практичного характеру <…> Московсько-Український Словник дасть змогу кожному, хто звернеться до нього, висловити свої думки по-українському, якої-б діяльності ці думки не торкались» [СК Передмова: 3]. С. Іваницький і Ф. Шумлянський призначення «лєксиконового матеріялу» свого словника вбачали у більш широкому практичному контексті: «Малося на думці, головним чином, задовольнити нагальну потребу широкого загалу українського й неукраїнського громадянства в такого роду словникові, який би містив у собі в можливо найбільшій формі необхідні за-для літературної праці, – (з'окрема, за-для перекладів з російської мови на українську), – українські слова й вислови…» [СІШ: Замість передмови: 7]. Свого часу М. Йогансен, аналізуючи словники 1917-го та кількох наступних років, виокремив для докладного аналізу словник С. Іваницького і Ф. Шумлянського та словник В. Дубровського, причому їхню спільну рису – наведення багатьох відповідників до одного російського еквівалента – уважав не позитивом, а вадою: на його думку, для буденного вжитку, вони, особливо словник В. Дубровського, «менше придаються», «за те ж він у великій може стати послузі для доброго перекладача, що не потребує пояснювати собі відтінка одного слова, а хоче мати багатий вибір слів». Крім того, на його переконання, словник В. Дубровського «кращий складав знавець мови і дбав головне про те, щоби якомога більше завести перекладових варіантів» [Йогансен 1925: 9–10]. З погляду практичного користувача такий словник був вочевидь менш придатним, однак на несхвальну оцінку він жодним чином не заслуговує: як зразок мовного будівництва, як джерело вивчення динаміки лексичного складу мови і закономірностей його формування й становлення, а на загал – мовного «смаку» тієї доби він є неоціненним. За словами П. Гриценка, це «непроминальний досвід розбудови української мови», адже «словесний портрет тієї епохи може бути прочитаний і глибоко сприйнятий лише за

допомогою словників» [Гриценко 2013: 6]. Тогочасні словники були втіленням благородної ідеї – цілеспрямованої розбудови української лексикографії, у межах якої створення словників – найекономнішої, водночас найпопулярнішої і найдієвішої форми представлення мовного матеріалу поставало у ролі ефективного засобу впливу на формування українськомовного простору та утвердження норм української мови. Головними критеріями нормативності в той час залишалися мовний досвід авторів та зразки-орієнтири – напрацювання попередників. Тому, звертаючись до лексикографічних праць початку XX ст., усвідомлюємо складність обставин їх створення, а також закономірні за таких умов і творчі знахідки, і невідворотні прорахунки. Проте саме ці словники дають «підстави для моделювання провідних тенденцій словотворення в українській мові початку XX ст., вирізнення поширених та унікальних моделей, що важливо для з'ясування мовної ретроспективи та осмислення сучасних процесів творення слів» [Гриценко 2013: 8]. З огляду на наше завдання, наведення максимальної кількості відповідників до одного російського маскулінізма чи фемінатива є винятково цінним, позаяк це свідчення поступу й непростого – шляхом проб і помилок – пошуку найбільш вдалого мовного позначення особи жіночої статі.

З метою надати читачеві лаконічну й умоглядну інформацію про наявність у аналізованих словниках словотвірних фемінативів та окреслити тенденції їх розвитку й фіксації, що з аналізу випливають, словники цитуватимемо за наведеними вище скороченнями: «Московсько-український словник» В. Дубровського (СД), «Російсько-український словник» С. Іваницького, Ф. Шумлянського (СІШ), «Московсько-український словник» М. Каменецького (СК) та «Російської-український словник» О. Ізюмова (СІ)[79], а дані, отримані в ході аналізу словникових матеріалів на літери А–Г та найбільш численну щодо словникових гасел літеру П, подаватимемо паралельно. До аналізу принагідно долучатимемо

[79] У праці назви цих словників скорочено у нетиповий спосіб, більш компактно, аби полегшити сприймання тексту, що такі скорочення містить.

як довідковий матеріал «Словарь живаго великорусскаго языка» В. Даля (СЖВРЯ/Даль) та «Словарь украинскаго языка» Б. Гринченка (СУЯ/Гр.) (їх перші видання). З технічних міркувань дозволимо собі відтворити засвідчені у словниках лексеми засобами сучасного українського правопису.

Аналізовані словники різняться за обсягом (пор. СІ – 656 с., СІШ – 626 с., СД – 542 с., СК – 456 с.), проте проаналізований матеріал свідчить, що більш повно фемінативи представлені у словнику В. Дубровського та словнику О. Ізюмова: на літеру А–Г у СД маємо 63 словникові гасла, у яких наявність фемінатива (фемінативів) простежується як у російській, так і в українській мовах, на літеру П – 157, у словнику СІШ на літери А–Г– 55, на літеру П – 142. У словнику М. Каменецького (СК) фемінативи представлені найменшою мірою: на літери А–Г їх маємо 29, на літеру П (як це не дивно) – лише 9. У словнику О. Ізюмова на літери А–Г їх маємо 126, на літеру П –146.

Лише маскулінізм[80] (без парного жіночого найменування, відсутність якого не можна було пояснити жорсткими соціокультурними чинниками) залишається базовим засобом найменування особи в усіх проаналізованих нами словниках.

У **СД**: *безбожник, зичливець, добродій, доброчинець, великомучень, дикун (варвар), приймак, плаксій, каламутник, переселенець, вигнанець, недовірок, укоронованець, ворожбит, ласун, смакун,*

[80] Тут, звичайно, не беремо до уваги найменування, що на ту пору не могли мати жіночого відповідника з соціокультурних причин (в дужках у разі потреби уточнюємо значення): *правотар, речник* (адвокат), *будівник* (архітектор), *балабайник* (балалаєчник), *векселедавець*, *рахівник* (бухгалтер), *біржак* (біржовик), *друкарь, голій, гармаш, шліхарь, гребінник* та ін. (**СД**); *газетяр, адвокат, астролог, артільщик, спільник* (артільник), *крамарь* (аршинник), *бакалійник, бурлак(а), охотник* (ловчий на полюванні з хортами), *перебієць* (борець навкулачки), *сніцар* (різьбяр), *борзятник* та ін. (**СІШ**); *воздухоплавець, вахмайстер, визір, банкирь, риштовник, парикарь, перекладач, броварник*, *спільник* (пайовик), *підмайстер, підприємець, постачальник, правознавець, запоручник, чатівник, стійчик* та ін. (**СК**); *бібліограф, архівар, агроном, астролог, альхемік, гладіятор, ґренадир, ґорніст, гробокопач, посесор, бакаляр, біржовик, барабанник, балетмайстер, ритовник* (гравер)*, трунар, робій* (виробник), *пасішник, казнодій* (проповідник) тощо (**СІ**).

відпродавник (перепродавець), *первожителець, троноємець, потирач* (понукувач), *проводар, проводатар, мелун* (балакун), *халамидник, утікач, виселенець, жирун* (пустун) тощо;

у **СІШ**: *гребець* (громадільник), *капосник, перекидчик, перевабник, оповідач, переказчик, кошикар, переможець, звитяжець, труженик, керманич, керовник, попередник, представник, перелесник* (звабник), *комірник* (пожилець), *благач, перекладач, вигадник, старовинник, ганчірник, онучник* тощо;

у **СК**: *речник, алькоголік, безувір, перебієць, чарівник, гонитель, гостювальник, годованець, осадчій* (поселенець), *наслідувач, прихильник, навчитель, заступник, челядник, зрадник* тощо;

у **СІ**: *актьор, відлюдник*, *супротивник, безхатник, панщанин, бідак, боговідступник, винуватець, провинник, брехун, володар, висловник, вершник, гордівник, гудій, грибар, власник*, *веґетаріянець, веселун, вертихвіст* та ін.

Далі в ілюструванні словникових матеріалів маскулінні форми позначатимемо підкресленням.

Автори словників звичайно подавали російське слово, що мало на той час парне жіноче найменування, й українські відповідники до нього, тому випадки, коли у російській мові фемінатив є, а в українській ні і навпаки, є нечисленними:

пересудчик, **-ца** // перегуда (спільного роду),
похабник, **-ца** // <u>соромітник</u>, <u>безличник</u>,
<u>пололь</u>щик // *полільник*, **-ця**, *половник*, **-ця**, *політник*, **-ця**,
плавальщик, **-ца** // <u>пливак</u>, <u>плавач</u>,
белоручка (спільного роду) // *лехкевич*, **-івна**,
греховник, **-ица //** гріховода (спільного роду) (**СД**);
гадальщик, **-ца** // <u>ворожбит</u>,
горбун, **-нья** // <u>горбач</u>,
поклонник, **-ца** // <u>прихилець</u>, <u>прихильник</u>,
предвещатель, **-ница** // <u>віщун</u>; *вістун*, **-ка**; *ворожбит*, **-ка**,
пересказчик, **-ца** //<u>оповідач</u>, <u>переказчик</u> (**СІШ**);
<u>автор</u> *//* женщина автор = *авторка,*
<u>друг</u> // *друг*, **-иня**; *подруга*,

гадальщик // *ворожій, воріжка*,
певец // *співець*, **-иця**, *співак*, **-чка** (**СК**);
белоручка (спільного роду) // м. р. *білорук*, ж. р. *білоручка,*
варвар // *варвар*, **-ка**,
великан // *велетень,* **-ка**,
виртуоз // *віртуоз*, **-ка**,
вольнодумец // *вольнодумець*, **-думка**,
второгодник // *другак*, **-чка**; *вторак*, **-чка**,
возместитетель // 1) *відплатник*, **-ця**, *розплатник*, **-ця**; 2) *замінник*, **-ця**,
горлопан // *горлань, горлачка*, *горлай*, **-ка**,
гордец, **-ячка** // *гордівник*, **-ця**, *гордун,*
гадальщик // *ворожбит*, **-ка,**
пачкун, **-ья** // *партач,*
пастор // *пастор,* **-ка***,*
писарь // *писар,* **-ка,**
первенец // *первак, первачка* (**СІ**).

Цілком очевидно, що базовим для вилучення й систематизації реєстрових слів російськомовної частини аналізованих словників мав бути словник В. Даля. Беручи до уваги певну складність пошуку в ньому парних відповідників жіночого роду до чоловічих родо-особових назв[81], вкажемо на цілу низку незбігів у розглянутих нами словниках та словнику В. Даля: слово *похабник* у СЖВРЯ/Даль узагалі не зафіксовано, є лише *похабъ – похабный – похабничать*, натомість СД та СІ наводить не лише чоловічу назву *похабник*, але й фемінатив *похабн**иц**а*; *пололь**щ**ик*, навпаки, у СД та СІ – тільки маскулінна форма, у СЖВРЯ/Даль – також і *пололь**щ**ица,* у СІШ слово *пололь**щ**ик* у реєстрі відсутнє; у СЖВРЯ/Даль є *предводитель*, **-ница**, *банщик*, **-ица**, але їх з-поміж опрацьованих нами словників фіксують лише СІШ та СІ. У Словнику

[81] Словник В. Даля укладений за алфавітно-гніздовим принципом, відтак найменування особи-діяча, особи-носія ознаки тощо чоловічого роду (та, за наявності, жіночого) опиняються не у заголовній, а у «гніздовій» частині словникової статті, де вміщені похідні одиниці, що іменують дію, ознаку і т. ін.

В. Даля маємо значну кількість корелятивних пар, відсутніх з невідомих причин у словниках СД, СІШ, СК та СІ: *полетник*, **-ца**, *полетчик*, **-ца** «батрак (батрачка) на літній період», *полевод*, **-ка**, *бенефициант*, **-ка** (наявне лише у СІ), *бодряк*, **-чка**, *весельщик*, **-ца**, *весельник*, **-ца** (весляр, веслярка), *верхолаз,* **-ка**, *верхогляд*, **-ка**, *вершник*, **-ца** (їздець верхи на коні, вершник, вершниця), *беляк*, **-чка** (білоручка), *будоражник*, **-ца**, *будильщик*, **-ца**, *возразитель*, **-ница**, *властодержец*, **-ица**, *властолюбец*, **-ица**, *властелин*, **-ка** (**-ша**), *выпроводчик*, **-ца**, *выколотчик*, **-ца** та багато інших.

Випадків, коли одне фемінізоване найменування в російській мові відповідає одному фемінізованому найменуванню в українській, загалом небагато:

вкладчик, **-ца** // *вкладник*, **-ця**,
вольнослушатель, **-ница** // *вільнослухач*, **-ка**,
вещатель, **-ница** // *повідач*, **-ка**,
грабельщик, **- ца** // *громадільник*, **-ниця**,
перекрещенец, **-нка** // *перехрест*, **-ка**,
парильщик, **-ица** // *лазюк*, **-чка**,
перехватчик, **-ца** // *переємник*, **-ця (СД)**;
пленитель, **-ница** // *чарівник*, **-ця**,
поработитель, **-ница** // *уярмитель*, **-ка**,
потворщик, **-ца** // *потатчик*, **-ця**,
простолюдин, **-ка** // *простолюдець*, **-дка**,
пряничник, **-ца** // *медівнишник*, **-ця**,
придверник, **-ца** // *дверник*, **-ця (СІШ);**
выдумщик, **-ца** // *вигадчик*, **-ця**,
виновник, **-ица** // *виноватець*, **-иця**,
поденщик, **-щица** // *поденник*, **-иця**,
подписчик, **-ица** // *передплатник*, **-иця (СК);**
банщик, **-ца** // *лазник*, **-ця**,
беспутник, **-ца** // *гультяй*, **-ка**,
вольнодумец, **-ица** // *вільнодумець*, **-ка**,
воитель, **-ница** // *войовник*, **-ця**,
вручитель, **-ница** // *доручник*, **-ця,**

продавец, **-щица** // *продавець*, **-ниця**

пересудчик, **-чица** *// осудник,* **-иця (СІ).**

Правобічна (перекладна) частина усіх словників має переважно розгалужену структуру, і це зрозуміло, бо ж автори намагалися подати усі можливі одиниці української мови, що були чи могли бути, на їх переконання, еквівалентними російському реєстровому слову, проте матеріали української частини не свідчать про послідовність творення парних іменників жіночого роду в українській мові означеного періоду.

Зокрема, на літеру П у СД нами виявлено на загал 288 назв осіб у маскулінній формі. З-поміж українських еквівалентів моційні пари творять 169 одиниць (словотвірно фемінізовані лексеми[82] складають 58,6% від загальної кількості номінативних одиниць цієї групи). У СІШ маємо на літеру П 342 українські відповідники до російських назв осіб, з них словотвірних фемінативів виявлено 211, відтак загальний відсоток складає 61,9%. У СК тут маємо на літеру П 125 маскулінних еквівалентів до російських назв осіб, і лише 9 парних словотвірних іменників жіночого роду (1,4% від загальної кількості одиниць у цій групі). У СІ на цю літеру виявлено 182 назви особи і 146 фемінізованих позначень жінки (80,3%).

Подібні результати отримано унаслідок підрахунків відсотка фемінізованих іменників від загальної кількості відповідників до російських особових лексем, уміщених в словниках: на літери А–Г у СД активність моції має дещо вищий відсоток – 78% (на 141 маскулінну назву особи припадає 110 словотвірних фемінативів). За даними СІШ, активність моції у цьому сегменті словника дорівнює 56,4% (на 162 назви особи маскулінного типу припадає лише 92 жіночі, що мають фемінізовану форму). У СК на літери А–Г маємо 124 маскулінні назви і лише 29 фемінізованих (23,4%). У СІ на 302 назви особи, які мають, за даними словника, лише маскулінну форму, припадає 129 фемінізованих назв (42,8%). Тож на загал на проаналізованому нами матеріалі бачимо: у СД

[82] Тут і далі не беремо до уваги номінанти feminina tantum на зразок *породілля, швачка, праля, безприданниця, повія* тощо.

активність моції є найвищою і складає 68,3%, у СІШ – 59,15%, у СК – лише 12,4%, у СІ – 61,55%. Зауважмо: за підрахунками науковців, у сучасній українській мові активність творення моційних корелятів сягає 68% (пор. у російській мові – лише 40%) [Федотова 1997: 90–97; Протченко 1960: 41–138]. На підтвердження своїх підрахунків та того, наскільки фемінізацію маскулінізмів у 20–30-і роки XX століття можна вважати явищем послідовним чи регулярним, наведемо приклади[83]:

У **СД**:

перекупщик, **-ца** // перекупень, перекупник, *перекупка*,

пленник, **-ца** // *бранець*, **-ка**, полоненик, *полонянин*, **-ка**, ясирник,

победитель, **-ница** // *переможець*, **-ниця**, звитяжець, *звитяжник*, **-ниця**, *побіденник*, **-ниця**, *побідник*, **-ниця**,

податель, **-ница** // давець, *подавець*, **-валиця**,

подписчик, **-ца** // *передплатник*, **-ця**, *пренумерант*, **-ка**,

помещик, **-ца** // *дідич*, **-ка**, *державець*, **-вка**, *поміщик*, **-ця**,

притеснитель, **-ница** // *утискач*, **-ка**, *душман*, **-ка**, *нашийник*, **-ця**,

пророк, **-чица** // *пророк*, **-киня** (**-чиня**),

попрыгун, **-нья** // *стрибкун*, **-куха**, *стрибун,* **-ха**, *скакун*, **-ха**, стрибунець.

У **СІШ**:

артист, **-ка** // *артист,* **-ка**, митець, мистець, мастак, майстер, штук-майстер;

вскормленник, **-ца** // *годованець*, **-ка**, вигодованець,

пакостник, **-ца** // капосник, паскудник, *шкодник*, **-ця**, *збитошник*, **-ця**, пакосник,

преводчик, **-ца** // *перекладчик*, **-иця**, перекладач, перекладарь, тлумач,

переманщик, **-ца** // *перемовник*, **-иця**, перевабник,

подвижник, **-ца** // *подвижник*, **-ця**, *трудівник*, ***-ця,*** трудженик,

[83] Ми наводимо ряди відповідників, як вони засвідчені в словниках, проте окремі фемінативи є вочевидь результатами черезкрокового словотвору: *перекупка, скакелюха* тощо.

постоялец, **-лица** // *постояльник*, **-ця**, *пожилець*, **-лиця**, підсусідок, комірник,

правитель, **-ница** // *правитель*, **-ка**, керманич, керовник, орударь,

представитель, **-ница** // *посередник*, **-ця**, *заступник*, **-ця**, представник,

перелестник, **-ца** // *баламут*, **-ка**, *зводитель*, **-ка**, *звідник*, **-ця**, перелесник,

преследователь, **-ница** // утискач, *гнобитель*, **-ка**,

прививатель, **-ница** // щепій, *щепільник*, **-ниця**,

присмотрщик, **-ца** // *доглядач*, **-ка**, дозорець,

поджигатель, **-ница** // палій, *підпалювач*, **-ка**,

проситель, **-ница** // *прохач*, **-ка**, *проситель*, **-ка**, благач,

предводитель, **-ница** // приводець, привідця, *провідник*, **-ця**, проводець,

ползун, **-ья** // *повзун*, **-ха**, *лазій*, **-ка**, лазун, лазнюк,

плетельщик, **-ца** // *плетій*, **-ка**, (кошиків) кошикарь,

подражатель, **-ница** // *наслідувач*, **-ка**, *переймець*, **-ймачка**, підспівач,

служитель, **-ница** // *прислужник*, **-ця**, служитель, служебник, служник,

современник, **-ца** // сучасник, *сьогочасник*, **-ця**, *одночасник*, **-ця**,

соединитель, **-ница** // *злучник*, **-ця**, єднач,

сообщник, **-ца** // *товариш*, **-ка**, *спільник*, **-ця**, учасник,

попрыгун, **-ья** // *скакун*, **-уха**, скакунець, *скакелюха*, стрибач, стрибун, стрибунець*, брикун*, **-уха**, брикунець,

сродник, **-ца** // *родич,* **-ка**, родак.

У **СК**:

болтун, **-ья** // базіка, балакайло, лепетайло, лепетень, балакун, балясник, болбот, *лепетуха, лепетиця*,

ворчун, **-ья** // бурчун, гарикало, гаркун, гаркуша, *буркуха, воркотуха*,

воспитанник, **-ца** // *хованець*, **-ка**, *вихованець*, **-ка**, годованик, вигодованець, учень,

вестник, **-ица** // вісник, *вістун*, **-ка**, *вістовник*, **-иця**, вістовик, гонець, посланець,

говорун, **-ья** // базікало, балаклій, *щебетун*, **-ха**, *балакуха, цокотуха*,

говельщик, **-ца** // *говільник*, **-ця**, *спасеник*, **-ця**,

ворожея // *ворожка, знаху(а)рка, шептуха*.

У **СІ**:

авиатор, **-ша** // *авіятор*, **-ка**, літун,

артист, **-ка** // *артист*, **-ка**, митець,

перекупщик, **-ица** // *перекупник*, **-ниця**, *перекупка*,

подметальщик, **-ца** // підмітальник, *замітач*, **-ка**,

покупатель, **-тельница** // покупець, *покупник*, **-ця**,

плясун, **-ья** // *танцюриста*, **-ка**, *танечниця*,

податель, **-ница** // давець, подавець, *подавач*, **-ка**,

предводитель, **-ница** // привідець, *проводир*, **-ка**, ватажок,

пред'явитель, **-ница** // *пред'явник*, **-иця**, подавець,

паршивец, **-вица** // *пархач*, **-ка**, *паршивець*, **-иця**, шолудивець,

вдохновитель, **-ница** // *духозбудник*, **-иця**, *надхненник*, **-иця**,

волшебник, **-ца** // *чарівник*, **-ця**, *ворожбит*, **-ка**, характерник,

горбун, **-ья** // горбань, *горбата, горбуля*.

Не можемо оминути увагою й деякі цікаві з погляду сучасності факти, виявлені в аналізованих словниках. У жодному з них чоловіче найменування *член, митець* не мають жіночої форми (*искусник*, **-ица** // (о мужч. и женщ.) митець (СІ); *членъ* // член (СД)), пор. сучасні «ревіталізовані» *мисткиня, членка/членкиня*. У СД рос. *продавец, продав**щиц**а,* у СІШ рос. *продавец*, *продав**иц**а* містять українські відповідники *продавець, продав**иц**я*, у СІ – *продав**ниц**я*, окрім того, СД подає ще один відповідник *продав**уха***. Новітні найменування дитини-первістка *первак* та *первачка*, які дослідники вважають такими, що є в українській мові цілком «на місці» (А. Нелюба), засвідчені лише у словнику В. Дубровського: *первенец* // *первісток, первак,* дівчинка – *первістка, первачка* і словнику

О. Ізюмова – *первачка.* Словник С. Іваницького, Ф. Шумлянського подає *первак, первачок, первісток, перворідень*, проте у фемінізованому вигляді – лише *первістка, первітка*. До слова *висельник* виявлено у СД відповідники *шибеник, шибеняк*, у СІШ – лише *шибеник,* і обидва без жіночої форми (**шибениця*, яка призвела б до небажаної омонімії відомих слів негативної семантики). СІ подає *висельник* // *шибеник*, а *висельница* // *вішаль**ниц**я*. Та ж сама ситуація зі слово *в'язень*: *арестант*, **-ка** // *тюряжник*, **-ця**, *рештант*, **-ка**, *в'язень* (СД), пор. нефемінізовані назви у СІШ: *арестант* // *арештант, невільник, в'язень* та СІ: *арестант* // *арештант, в'язень*. А ось до слова *покойник*, **-ца** словники подають такі відповідники: СД *небіжчик, небіжка* та *помершленник*, **-ця**, СІШ – *покійник*, **-ця**, *небіжчик, небіжка* (у тогочасній українській мові слово *небіж* позначало племінника і бідняка, а *небіжка* – племінницю і покійницю (СУЯ/Гр.)), СІ – лише *небіжчик*, *покійник*. Виявлено також у СД незвичну для нас сьогодні назву учениці (*учень* (ч.) – *учня* (ж.)), у СІ – *варвар – варварка*, *кат – катівка, писар – писарка, пророк – пророчиця, віртуоз – віртуозка, вольнодумець – вольнодумка, простак – простуха, мізинець – мізинка* (остання дитина в сім'ї), *горлань – горлачка, велетень – велетка, пільґрим – пільґримка* та ін. Крім того, словники містять низку фемінативів без вказівки на їх семантику: *писар – писарша, писариха* (СІ), *аптекар – аптекарка, отаман – отаманиха, боярин – боярівна, генерал – генеральша, полковник – полковниця, гетьман – гетьманша, гетьманиха* (СІ), тож залишається незрозумілим, чи йдеться про андронімічні (патронімічні) найменування жінки, чи вже про окреме агентивно-статусне найменування[84].

Натрапляємо у словниках і на деякі культурні обмеження щодо творення фемінативів. Наприклад, слово *поздравитель*, **-ница** у СІШ має такі відповідники: *поздоровитель*, **-ка**, *привітальник*,

[84] Фемінатив *гетьманша* давно відомий в українській мові, питомо – це не андронім, а персонійне найменування Насті Скоропадської, дружини гетьмана Івана Скоропадського, яку козаки шанобливо називали *гетьманшею, гетьманом в спідниці* та *Настею-гетьманихою*. Історія життя цієї жінки стала прототипом відомого прислів'я *Іван носить плахту, а Настя булаву*.

-ця, але на святах (розрідження наше – *А.А.*) віршувальник, віршовник, посипальник, посівач, посівальник (пор. у СД *поздравитель*, **-ница** // *віншувальник*, **-ця;** у СІ *поздоровитель*, **-ка**, *привітальник*, **-ця**). У словниках зустрічаємо й цікаві мовні «обмеження» на низку жіночих агентивних назв: за семантичним наповненням слова *пастушка* особа жіночої статі мала би пасти будь-яку худобу чи стадо (у Словнику В. Даля *пастушка* «кому поручено пасти скот, стадо», у Словнику Б. Грінченка *пастушка* – ж. до *пастух*), однак у СД: *пастухъ* // пастух, овец (вівчарь, югас, ватажник, гайдарь, учар, увчар, чабан), стада коровъ (чередник, чередарь), коней (стадник, стадарь), рогатого скота (скотарь, чердаш), свиней (свинарь, свинопас) і окремим словниковим гаслом подано *пастушка* // *пастушка*; у СІШ *пастушка* // *пастух*, **-шка**, *чередник*, **-ця**, *корівник,* **-ця***, телятник,* **-ця***, гусятник,* **-ця**, СІ: *пастухъ*, **-шка** // *пастух*, **-шка**, (овец) вівчар, (лошадей) стадник, (рогатого скота) *чередник*, **-иця**, (свиней) свинар, (гусей) гусяр. Тобто, за даними тогочасної мови, жінка в українській культурі не мала би пасти (чи не пасла) овець, коней, свиней. Українське слово *приймак* на позначення чоловіка в подружжі в приймах у жодному словнику не виявляє парного фемінатива, проте на позначення дитини (хлопчика чи дівчинки), узятої на виховання в іншу сім'ю, лише СІ фіксує *приемный сын – приймак*, *приемная дочь – приймач**ка***, а також *приемыш – приймак*, (жен. род) *приймач**ка***.

І попри те, що укладачі одних словників заявляли у своїх передмовах про використання матеріалів інших словників, в аналізованих лексикографічних працях непоодинокими є розбіжності щодо фіксації наявності у російського (заголовного) слова фемінізованого позначення. Пор.:

у СД засвідчено лише маскулінні російські назви артист, гадальщик, але *предвестник*, **-ца**, натомість у СІШ навпаки – російські *артист*, **-ка**, *гадальщик*, **-ца**, але предвестник; у СІ російські *артист*, **-ка**, *гадальщик*, **-ца**, але також і *предвестник*, **-ца**;

у СД рос. бездельник // ледащо, ледай, гульвіса, ланець, самовдирь, у СІШ *бездельник*, **-ца** // *ледащо, ледащиця, ледарь*, **-ка**,

гульвіса, *гультяй*, **-ка**, лежень, у СІ *бездельник*, **-ца** // нероба, ж. *неробітниця*, *ледар*, **-ка**, *лодар*, **-ка**, *шахрай*, **-ка**;

у СД рос. похабник (без жіночої пари) // соромітник, безличник, у СІШ засвідчено його фемінізовану форму *похабник*, **-ца** // *соромітник*, **-ця**, у СІ та СК слово відсутнє.

Інші приклади – у СД рос. возмутитель // каламутник, колотник подано без фемінізованих форм, у СІ – теж, правда, з іншими перекладними еквівалентами (*возмутитель* // підбурник, бунтівник, баламут), натомість у СІШ – *возмутитель*, **-ница** // *бунтівник*, **-ця**, *бунтарь*, **-ка**, баламутник, *заколотник*, **-ця**, *каламутник*, **-ця.** У цьому випадку маємо аж 4 фемінізовані найменування, і, як не дивно, – лише слово *баламутник* залишається у чоловічій формі, хоча, здавалося б, від нього так само можна було б утворити **баламутниця*, як і *каламутниця*. Аналогічно у СД *вшивец*, **-ица** // чухрій, вошопруд, *вошивець*, **-виця,** у СІ *вшивец*, **-ица** // *вошивець*, **-иця** – чому б не утворити **чухрійка*? Додамо: в словниках СД та СІШ слово рос. грабитель має лише чоловічі відповідники: у СД грабіжник, дерій, харцизник, у СІШ – грабіжник, грабитель, здирник, здирця, харциз, натомість у СІ – *грабитель*, **-ница** // *грабіжник*, **-ця**. Цікаво, що популярні сьогодні фемінативи *авторка, другиня* нами виявлено лише у словнику з найменшою представленістю фемінативів – «Московсько-українському словнику» М. Каменецького: *автор* // автор, письменник, письмак, творець (женщина автор = *авторка*), *друг* // *друг*, **-иня,** *подруга*, а от з *акторкою* усе навпаки: у СІШ знаходимо *актеръ, актриса* // *артиста*, **-ка**, *актьор*, **-ка**, у СІ *актер* // *актор*, **-ка**, *актриса*, а у СК – лише *актер* // актьор, актер, актор.

Виявлено у аналізованих словниках несумірне бачення їх укладачами й кількості та якості українських відповідників до російських реєстрових слів.

У СД *безстыдник*, **-ца** // *безличник*, **-ця**, *безецник*, **-ця**, *безсоромітник*, **-ця**, *соромітник*, **-ця**, у СІШ: *безстыдник*, **-ца** // *безстидник*, **-ця**, *соромітник*, **-ця**, у СК – слово відсутнє, у СІ: *бесстыдник*, **-ца** // *безстидник*, **-ця**, *соромітник*, **-ця**;

у СД *благодетель*, **-ница** // *добродій*, **-ка**, *благочинник*, **-ця**, у СІШ *благодетель*, **-ница** // *добродій*, **-ка**, *благодій*, **-ка**, доброчинця, добротворець; у СК – слово відсутнє, у СІ *благодетель*, **-ница** // *благодійник*, **-ця**;

у СД *порицатель*, **-ница** // *загудник*, **-ця**, *огудник*, **-ця**, у СІШ *порицатель*, **-ница** // *огудник*, **-ця**, огудич, розгудець, *гудій*, **-ка**, у СК – слово відсутнє, у СІ *порицатель*, **-ница** // *огудник*, **-ця**.

у СД *поджигатель*, **-ница** // *палій*, **-ка**, у СІШ *поджигатель*, **-ница** // палій, *підпалювач*, **-ка**.

у СД *пекарь* // пекар, *печільник*, **-ця**, *перепічайка*, у СІШ *пекарь*, **-ка** // *пекар*, **-ка**, хлібопек, хлібопека, *печільник*, **-ця**, (що пече на базар) – *перепічайка*, у СІ *пекарь*, **-ка** // *пекар*, **-ка**, *печільник*, **-ця**, у СК – слово відсутнє.

у СД *повелитель*, **-ница** // *всевладник*, **-ця**, у СІШ *повелитель*, **-ни**ца // *повелитель*, **-ка**, у СК – слово відсутнє, у СІ *повелитель*, **-ница** // *велитель*, **-ка**, *владар*, **-ка**.

В окремих випадках наповнення правої частини повністю або ж значно різниться за характером твірної основи:

у СД *предъявитель*, **-ница** // *показник*, **-ця**, *подавалець*, **-льниця**, *об'явник*, **-ця**, у СІШ *предъявитель*, **-ница** // *показувач*, **-ка**, *власник*, **-ця**; у СК – тільки маскулінізм подавач, у СІ *пред'явитель*, **-ница** // *пред'явник*, **-ця**, подавець;

у СД *последователь*, **-ница** // *наслідовник*, **-ця**, *прихильник*, **-ця**, у СІШ *последователь*, **-ница** // *наслідувач*, **-ка**, *наступник*, **-ця**; у СК – слово відсутнє, у СІ *последователь*, **-ница** // *наслідувач*, **-ка**;

у СД *послушник*, **-ца** // *послух*, **-шка**, у СІШ *послушник*, **-ца** // *послухач*, **-ка**, *послушник*, **-ця**, у СК – слово відсутнє, у СІ *послушник*, **-ца** // 1) (покорный) *послухач*, **-ка**; 2) (в монастыре) *послушник*, **-ница** (проте як еквівалент до рос. *келейник* – тільки маскулінізм послушник);

у СД *возместитель* – слово відсутнє, у СІШ – слово відсутнє, у СК – слово відсутнє, у СІ *возместитель*, **-ница** // 1) *відплатник*, **-ця**, *розплатник*, **-ця**; 2) *замінник*, **-ця.**

У СД *обольститель*, **-ница** // *перелесник*, **-ця**, *оманник*, **-ця**, зводитель, у СІШ *обольститель*, **-ница** // *спокусник*, **-ця**, *перелесник*, **-ця**, *зводитель*, **-ка**, *баламут*, **-ка**, у СК маємо лише дієслово *обольщать*, агентивна особова назва відсутня, у СІ *обольститель*, **-ница** // *облесник*, **-ця**, *спокусник*, **-ця**, *баламут*, **-ка**, *чарівник*, **-ця**.

Цікаво, що у ряді випадків, виявлених в аналізованих словниках, жіночі пари творяться від іменників на *-ло* та спільного роду: у СІШ: *ледащо – ледащиця*, у СД: *таляпало – таляпалка*, *недбайло – недбайлиця*, *баламута – баламутка,* у СІ: *нероба – неробітниця, гріховода – гріховодниця,*

Про невпорядкованість системи фемінативів першої третини минулого століття й індивідуальне бачення їх кількості й якості авторами словників свідчать і такі факти. У СД маємо фемінізовані назви *комірн**иця**, *палій**ка***, *закуп**ниця,* у СІШ – нефемінізовані комірник, палій, закупник, у СК усі наведені назви відсутні, у СІ – нефемінізовану комірник, проте фемінізовані *палій**ка**, закуп**ниця***. СД подає російські назви *потребитель, подписчик, покупщик, половинщик* як фемінізовані (*потребитель*, **-ница** // *споживач*, **-ка**; *подписчик*, **-ца** // *передплатник*, **-ця**, *пренумерант*, **-ка**; *покупщик*, **-ца** // *закупець*, **-ниця**; *половинщик*, **-ца** // *спільник*, **-ця**), СІШ – як нефемінізовані *потребитель* // споживач; *подписчик* // підписник, передплатник, підписувач; *покупщик* // купець, покупець, *покупник*, **-ця**; половинщик // полович, СК – *подписчик*, **-ца** // *передплатник*, **-ця**; *покупатель* // покупець (наведено лише маскулінну форму), *половинщик* у реєстрі відсутнє, *потребитель* // споживач теж має лише маскулінну форму, СІ – *потребитель*, **-ница** // *споживач*, **-ка**; *подписчик*, **-ца** // *передплатник*, **-ця**; *покупщик* – як еквівалент до *покупатель*, **-ница** // покупець, *покупник*, **-ця**, слово *половинщик* у реєстрі відсутнє. Ще один приклад: СД подає фемінативи до рос. *поставщик*, **-ца** // *приставник*, **-ця**, *доставник*, **-ця**, *постачальник*, **-ця**, СІШ – ні: поставщик // доставник, СК поставщик // постачальник, у СІ знову натрапляємо на фемінізовану назву: *поставщик*, **-ца** // *постачальник*, **-ця** (у той час як СЖВРЯ/Даль подає *поставлятель* (*-витель*), **-ница**, *поставщик*, **-щица**, *постав**ица***

«поставляющий что-либо по условию, обязательству; подрядчик на поставку»). Подібних прикладів можна навести безліч.

Підсумуємо. У проаналізованих словниках відображено поступовий процес формування українського жіночого лексикону, непрості пошуки «вдалого» слова, про що свідчать цілі ряди і звичних для нас фемінативів *прихильниця, практикантка, подвижниця, патріотка, вихованка* тощо, і дивних для сучасного мовця жіночих назв *приндниця* (приманювальниця), *нашийниця* (арештантка), *продавуха*, *напасниця* (утискувачка), *лічокрупка* (любителька користуватися плодами чужої праці), *помершленниця* (покійниця) (**СД**); *жирунка* (пустунка), *блюзниця* (богохульниця), *ялозниця* (нечупара), *перекладчиця* (перекладачка), *плачка* (плакальниця), *покупачка* (покупниця), *показувачка* (пред'явниця), *воротарка* (жінка-сторож біля воріт) тощо (**СІШ**); *співиця* (жінка-співець), *лепетиця* (говірка жінка) (**СК**); *пересельниця* (переселенка), *катівка, пасторка, пархачка, паршивиця, пільґримка, писарка, попрятниця* (прибиральниця), *домівниця* (жінка-домочадець, член родини), *обвинниця, винувачка* (обвинувачка), *утисниця, продовжниця, пророчиця, простуха, допомагачка, пісниця, злочинниця, педантка, співуха* (**СІ**).

Уважне і вдумливе прочитання словникових матеріалів аналізованих лексикографічних праць не дає підстав твердити, що словотвірна фемінізація різнилася за активністю із сьогоденням (маємо на увазі узус) і виявляла ознаки послідовного чи регулярного словотвірного процесу. Найбільш словотвірно активними, за зібраними нами матеріалами, є фемінізувальні форманти *-к(а), -иц(я)*, а от формант *-ин(я)*, який у новітній час переживає своє справжнє «відродження», засвідчено лише у найменуваннях *рабиня, княгиня, грекиня, графиня (грапиня)* (СУЯ/Гр.), а також *пророк**иня*** – як варіантному до *пророч**иця*** (СД), *своя**кин**я* (СІШ) та *друг**ин**я* (СК). За даними більш пізнього у часі словника О. Ізюмова (1926), учетверте перевиданого у 1930 році, маємо лише два найменування жінки, утворені за допомогою цього суфікса в добу

українізації, не засвідчені в інших проаналізованих нами словниках, – *домогосподиня та героїня*[85].

Крім того, у фемінінному сегменті словників не виявлено якого-будь виразного «відштовхування» від російської мови: кількість випадків, коли у російській мові, на відміну від української, родо-особова назва не має жіночого відповідника, цілком сумірна з кількістю випадків зворотного характеру, коли у російській мові парний фемінатив існує, а в українській – ні. Натомість тенденція до українізації тогочасного вокабуляра є цілком очевидною на рівні лексичному, граматичному[86], та правописному[87]. І хоча з погляду сучасної лексикографічної практики ці словники не є бездоганними (одні з них є більш якісними й повними, інші – вочевидь значно слабшими, як-от: словник М. Каменецького), це були праці «на рівні свого часу», проте праці подвижницькі, спрямовані на

---

[85] Приміром, жіночу пару до чоловічої родо-особової родинної назви *свояк* у цьому словнику наведено у формі *своячка*, так само як і в словнику В. Дубровського (*свойственник*, **-ца** // *свояк*, **-чка**).

[86] Пор. *брелок – дармовис, васал – голдівник, втулка – затичка, выгрузчик – несак, горизонт – позем, грузчик – перекиляк, горчица – синапизма, прилавок – ляда, поимка – злапанка, поиск – шуканина, похищение – хапленина, ухоплини; погрузка – теркилування, подоплека – тайливці, подрядчик – завідця, пристрастие – натала, по-свойски – по-наськи, перочинный нож – цизорик, пополам – навліп, аеронавтика – повітроплавба, будильник – будило, громовідвід – громовідхильник, палуба – чардак, паралель – рівнолежник, ватерлінія – водокрес, громовержець – громокидач* тощо. Автори словників кінця XIX – поч. XX століття нерідко виступали не лише укладачами, а й творцями нового, і така діяльність отримувала переважно несхвальну оцінку [Бажан та ін. 1958–1959: V–VIII]. З-поміж наведених тут українських відповідників маємо і новостворені слова, і діалектизми. Додамо, що така тенденція більш виразно проступає у словнику В. Дубровського. Крім того, на відміну від російської мови, у словниках простежуємо активність іменникової моделі назв осіб чоловічого роду на *-а* (*басиста, танцюриста, службиста, спеціяліста*), середнього роду на *-ло, -ко* (*недбайло, потурайло, потакайло, перекидько, брешко*), найменувань соціально активних осіб чоловічого роду на *-иця* (*здирця, доброчинця, згубця, подавця, звитяжця, райця* та ін.).

[87] «Російсько-український словник» О. Ізюмова, виданий вчетверте у Харкові у 1930 році у виправленому й доповненому вигляді за новим правописом, містить численні приклади вживання нової правописної норми: *акомпаньятор, ар'єрґард, бакаляр, бухгальтер, вільончеліст, ґлядіятор, ґорніст, патріярх, веґетаріянець* тощо.

розбудову української мови. Їх неупереджений і ґрунтовний аналіз, здійснений сучасниками, дозволить віднайти у них те, що ми справді занедбали, й усвідомити те, що лише міфологізували, не маючи на те жодних дослідницьки вагомих підстав.

Реєстри опрацьованих нами російсько-українських словників, що мали практичне спрямування, цілком природно містили значну частину побутової лексики, а з погляду специфіки родо-особових назв – вагому частку розмовних характеристично-оцінних назв осіб порівняно із релятивними (професійними, статусними тощо) їх найменуваннями. Вагомим недоліком цих словників було й те, що вони часто подавали матеріал без диференціації значень, а значна кількість (і не лише родо-особових) назв залишилася поза межами їх реєстрів.

2.2.4. Фемінативи й фемінізація жіночого лексикону в «Російсько-українському словнику ділової мови»

Більшу ясність у питання про співвідношення маскулінних та фемінізованих одиниць на позначення жінки за доби українізації, передусім щодо активності творення професійно-статусних фемінативів, міг би внести «Російсько-український словник ділової мови» (РУСДМ)[88]. Колектив його укладачів, «редакційна трійка», серед яких були М. Дорошенко, М. Станиславський та В. Страшкевич, працівники секції ділової мови у межах спеціально створеного у 1926 році Соціально-економічного відділу Інституту української мови Всеукраїнської академії наук, поставив перед собою не лише практичну мету – він дбав «про те, щоб, науково перевіривши всі розв'язання, дати громадянству, в результаті своєї праці, проект нормативного (розрідження наше – *А. А.*) словника, цілком придатний до ділових стосунків і діловодства, складений на основі суто-народньої мови і позбавлений специ-

[88] Словник був у 1993 році перевиданий у Мюнхені, а у 2018 – в Україні (Словник ділової мови М. Дорошенко, М. Станиславський та В. Страшкевич. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго 2018).

фічного селянського, міського чи якогось місцевого (льокалізми) забарвлення» [РУСДМ Передмова: 7]. Словник автори укладали за російським реєстром, проте з усвідомленням національного характеру й добової специфіки двомовної лексикографічної праці, подаючи до російських слів та термінонайменувань в українській частині словника «рівнобіжні сучасні розв'язання», свідомо й відповідально шукаючи «догідний науковий матеріял». Рішення приймалися унаслідок колегіального обговорення та консультацій з авторитетними мовознавцями. Цікаво, що серед «головніших джерел, використаних для російсько-українського Словника Ділової Мови» його укладачі назвали з-поміж вивчених нами лише «Російсько-український словник» О. Ізюмова та «Словник української мови» Д. Яворницького [РУСДМ Передмова: 7-8].

На 822 найменування маскулінного типу, засвідчені у «Російсько-українському словнику ділової мови» М. Дорошенка, М. Станиславського та В. Страшкевича (РУСДМ), припадає 487 фемінізованих назв особи жіночої статі, що складає 59,2%. Інтенсивність фемінінного словотворення, як бачимо, і тут не виявляє аномальної активності порівняно із проаналізованими вище словниками й лише наближається до названих М. Федотовою 68,8%. Лише у чоловічій родо-особовій формі – без відповідного жіночого корелята – у РУСДМ засвідчено номінанти *адвокат, академік, архітектор*, *фахівець, редактор, режисер, засновник, знавець, музикант, митець* (майстер своєї справи), *критик, кандидат, інспектор, інструктор, інженер, виборець, директор, прокурор, професор*, *речник, делегат, лідер, радник, арештант, бідняк, незаможник, біржовик, паперодержець, бюрократ, вагоновод, візитер, одвідач, починач, поправляч, ляборант, звітодавець, виборець, договірник, тлумач, відпочиванець, учений секретар, старожитець* тощо. Натомість серед парних жіночих найменувань маємо *витворниця* (виробниця)*, виховниця, відбирачка* (одержувачка)*, оказовиця* (пред'явниця)*, державиця, діловодка, заграбачка, здіймачка* (наймачка квартири)*, керівниця, провідниця, правіжниця, мальовниця* (жінка-живописець)*, накладачка* (накладальниця)*,*

народженка (уродженка)*, образниця* (жінка, що когось образила (ображає))*, обслідниця* (дослідниця)*, одесчанка, опікунка, підданиця, поселениця, постачниця, починачка, праволомниця* (жінка, що переступила закон)*, рахівничка, орендарка, родачка, свідчиця, спожитиця* (співмешканка)*, посесорка, статистиця* (жінка-статистик)*, утікавиця* (біженка)*, читальниця* (декламаторка)*, шепотинниця* (наклепниця)*, щепійка* (жінка, що робить щеплення від віспи)*, стягальниця, хабарниця, протеґованиця, попрятниця* (прибиральниця) тощо.

І в цьому словнику натрапляємо на численні приклади, коли фемінатив у російській мові отримує один український відповідник: *контролер*, **-ка** // *контролер*, **-ка**; *вноситель*, **-ница** // *вкладач*, **-ка**; *доверитель*, **-ница** // *віродавець*, **-иця**; *клятвопреступник*, **-ца** // *кривоприсяжник*, **-ця**; *мешочник*, **-ца** // *торбар*, **-ка**; *батрак*, **-чка** // *наймит*, *наймичка; вноситель*, **-ница** // *вкладчик*, **-ця**; *иждивенец*, **-ка** // *накоштник*, **-ця**; *покупатель,* **-ница** *// покупець,* **-ниця** та ін. Проте частіше таких відповідників в українській мові наведено декілька:

возразитель, **-ница** // *суперечник*, **-ця**, *заперечник*, **-ця**,

дачник, **-ца** // *дачник*, **-ця**, *літник*, **-ця**,

налетчик, **-ца** // *наскочник*, **-ця**, *нападник*, **-ця**,

воспитатель, **-ница** // *виховник*, **-иця**, *вихователь*, **-ка**,

восстановитель, **-ница** // *відновник*, **-ця**, *поновник*, **-ця**, (сооружений) *відбудовник*, **-ця**,

арендатор, **-ша** // *орендар*, **-ка**, (крупных земель) *посесор*, **-ка**,

доказчик, **-ца** // *доводець*, **-ниця**, *доказник*, **-ця**, (уличитель) *виказувач*, **-ка**,

вручитель, **-ница** // *уручник*, **-ця**, (податель) *подавець*, **-иця**,

основатель, **-ница** // *засновник*, **-ця**, *фундатор*, **-ка**, *основник*, **-ця**,

ответчик, **-ца** *// відповідач,* **-ка***,* (поручитель за кого) *поручник,* **-ця***,* (только юрид.), *позиванець,* **-ка**

жалобщик, **-ца** *// скаржник,* **-ця***,* (истец) *позовник,* **-ця***, позивач,* **-ка**,

контрабандист, **-ка** // *пачкар*, **-ка**, *контрабандист*, **-ка** та ін.

Про те, що фемінізація маскулінних найменувань в той час не виявляла ознак регулярного процесу, свідчать численні факти, коли у розгалуженій правій частині словникового гасла маємо кілька українських відповідників до російського реєстрового слова, одні з яких засвідчують фемінізовану форму, інші – ні (і тут маскулінізм у генералізувальному значенні позначатимемо підкресленням):

банщик, **-ца** // лазник, лазенник, *мийник*, **-ця**,

горожанин, **-ка** // *городянин*, **-ка**, містянин,

заготовитель, **-ница** // *заготівник*, **-ця**, заготовець,

барышник, **-ца** // *баришник*, **-ця**, баришівник, ліверант, воловик,

владетель, **-ница** // володілець, *державець*, **-иця**,

владелец, **-ица** // *володілець*, **-иця**, (обладатель) *посідач*, **-ка**, (собственник) *власник*, **-ця**, владелец пожизненный – власник-довічник, владелец смежный – суміжник, владелец фактический – посідач,

клеветник, **-ца** // обмовець, *обмовник*, **-ця**,

вор, воровка // *злодій*, **-ка**, крадій, вор домашний – хатній злодій, вор квартирный – квартирний злодій, вор профессиональный – злодій з фаху (фахом),

доктор // (ученая степень) доктор, лікар, (о женщине) *лікар*, **-ка**,

нарушитель, **-ница** // *порушник*, **-ця**, нарушитель закона – праволомець, правопорушник, нарушитель спокойствия – порушувач спокою,

оценщик, **-ца** // оцінник, *цінувальник*, **-ця**, (лесовых земель) таксатор,

обитатель, **-ница** // *мешканець*, **-ка**, житець,

мастер, **-ица** // *майстер*, **-иня**, главный мастер – головний майстер, старший мастер – старший майстер, молочный мастер – молочар, (искусный в чем-либо) митець, дільник,

передержатель, **-ница** // передержець, *передержувач*, **-ка**,

разносчик, **-ца** // *розносник*, **-ця**, розносець, разносчик газет – газетоноша, розносник газет,

сборщик, **-ца** // (денег) *збирач*, **-ка**, (частей машины, механизмов) складач,

совершитель, **-ница** // (исполнитель) *виконавець*, **-иця**, (виновник) винуватець,

податель, **-ница** // *подавач*, **-ка**, (заявления) подавець заяви (листа), заявник,

специалист, **-ка** // фахівець, *спеціяліст*, **-ка**,

артист, **-ка** // *артист*, **-ка**, але народний артист республіки та багато інших.

У матеріалах і цього словника не засвідчено яке-будь очевидне відштовхування від норми російської мови щодо фемінізації маскулінних найменувань жінки. Маємо приклади, коли і в російській, і в українській мові автори словника рекомендують уживати лише чоловічу родо-особову форму на позначення жінки: осведомитель // повідомник, інформатор, повідомлювач; бедняк // бідняк, незаможник; билетер // квиткар, білетер; бланконадписатель // надписувач блянку, блянконадписувач; визитер // візитер, одвідач; волонтер // волонтер, охотник; выборщик // виборець; газетчик // газетник, газетяр; делегат // відпоручник, делеґат; директор // директор; домоправитель // доморядець, доморядник; доставщик // доставник, постачальник; оберегатель // оберігач, охоронник, охоронець; опонент // заперечник, опонент; справщик // поправляч, коректор; толмач // перекладач, тлумач, товмач; цветовод // квітникар, квіттяр тощо. Трапляються випадки, коли в російській мові слово належить до спільного роду, в українській має і маскулінну, і фемінізовану форму або лише маскулінну та навпаки: *обдирала* // *здирник*, **-ця**, драпіжник; *вестовщик*, **-ца** // *вістоноша*, а також факти, коли слово у російській мові не має парного іменника жіночого роду, а в українській – має: контролер // *контролер*, **-ка**; уличитель // *доказник*, **-иця**; конфетчик // *цукерник*, **-ця**; лектор // *лектор*, **-ка**; ликвидатор // *ліквідатор*, **-ка**; литератор // *літератор*, **-ка**, *письменник*, **-ця**; статистик // *статистик*, **-ця**; обыватель // *обиватель*, **-ка**, *громадянин*, **-ка**; живописец // *маляр*, **-ка**, (художник) артист-маляр, *артистка-малярка*, *мальовник*, **-ця**; уроженец

// *народженець*, **-ка**, *уродженець*, **-ка**; *студент* // *студент*, **-ка**, чужестранец // *чужоземець*, **-ка**, *чужинець*, **-ка**; экзаменатор // *іспитувач*, **-ка**, *іспитовець*, **-ниця**; контролер // *контролер*, **-ка** чи навпаки: *владетель*, **-ница** // володілець; *переводитель*, **-ница** (коммерч.) // переписувач; *представитель*, **-ница** // голова, (товариш председателя) – заступник, замісник голови; *расклейщик*, **-ца** (афиш) // афішник; *семеновод*, **-ка** // насінняр; *чертежник*, **-ца** // рисовник, рисувальник; *явитель*, **-ница** // показник, подавець.

Фемінативи, виявлені у цьому словнику, ілюструють широке формальне варіювання жіночих парних найменувань, що свідчить про неусталеність словотвірної норми і конкурування варіантів: *вихователька / виховниця; видавачка / видавиця / видавниця; доглядачка / доглядниця; іспитовниця / іспитувачка; партійка / партійниця; винуватиця / винуватниця; ключарка / ключниця; починальниця / починачка; ошуканка / ошукачка; пекарка / пекарниця; переписувачка / переписниця; одвідувачка / одвідачка; постачальниця / постачниця; приймачка / приймальниця; роздавачка / роздатниця; здавальниця / здавачка* та ін.

2.2.5. Фемінативи й фемінізація жіночого лексикону в Академічному російсько-українському словнику за ред. А. Кримського та С. Єфремова

Більшу кількість фемінізованих статусних найменувань жінки (особових назв за професією, родом діяльності тощо) порівняно з маскулінізмами, зафіксованими РУСДМ, знаходимо у Російсько-українському словнику РУС (1924–1933), відомому також під назвою «Академічний словник», головними редакторами якого були академік А. Кримський та С. Єфремов. Принаймні до таких висновків спонукають три наявні його томи[89]. Додамо, що він укла-

[89] У зіставленні із реєстром РУСДМ: У РУСДМ тільки *ветеринар*, у РУС (1924–1933) – *ветеринарка*, *аматор* (пор. – *аматорка*), *асистент* (пор. *асистентка*), *бакалійник* (пор. *бакалійниця*), *видавач* (пор. *видавачка*), *видавець* (пор. *видавиця, видавниця*), *діловод* (пор. *діловодка*), *ліквідатор* (пор. *ліквідаторка*) тощо.

дався в Українській академії наук Комісією для складання словника живої мови.

Аналіз реєстрових матеріалів РУС (1924–1933) у проекції на стан тогочасного українського жіночого лексикону засвідчує більш активний, проте цілком природний за тогочасної неусталеності норми процес непростого пошуку найбільш вдалого і прийнятного фемінатива, який би найвищою мірою узгоджувався із системою і структурою нашої мови та номінативним завданням, хоча й тут виразною є орієнтація його укладачів на народнорозмовну стихію та особисті словотворчі преференції. Відповідно, у його реєстрі широко представлені фемінінні назви кваліфікативного й оцінного типів, що в українській мові утворюються значно активніше, оскільки тяжіють до розмовної сфери: *аферистка, богохульниця, духозбудниця, вірозламка, перекиньчиця, полонениця, їздиця, верховичка, пестійка, шахрайка, дурисвітка, негрошолюбка, тимчасовиця, сподобанка, віддаваля, соромітниця, бахурка, талалайка, брехачка, духозбудниця, песиголовця, крутихвостка, вітролетка, вискакуля, велетка, великаниця, самохвалька, бридуля, вошивка, вошопрудка, чмутовиха, забіянка, галабурдниця, наклепниця, обмовниця, підбріхувачка, пархачка, паршивиця, паршучка, шолудивиця, шолудяйка, побігунка, побігайка, побігачка* тощо.

Збільшення кількості фемінативів у цьому словнику значною мірою зумовлене й тим, що його реєстрові матеріали природно відбивали факти пошуку найбільш вдалого новоствореного слова, зокрема й чоловічого родо-особового наймування, і, як наслідок, маємо тут численні приклади словотвірної варіантності й у сфері маскулінних найменувань, у подальшому вихідних для творення фемінативів. Їх у одному словотвірному ряду могло бути подано від одного до восьми:

віртуоз, віртуозник – *віртуозка*, *віртуозниця*,
бублейник, бублешник – *бублейниця*, *бублешниця*,
баришник, баришівник – *баришниця*, *баришівниця*,
приводець, приводитель – *приводниця, приводителька*,
вигадник, вигадчик – *вигадниця, вигадничка, вигадчиця,*

вставляч, вставлювач, вправник – *вставлячка, вправничка* і *вправлювачка,*

горлач, горлай – *горлачка, горлайка* та черезкроковий *горлепа,*

годівник, годувальник, годованець – *годівниця, годувальниця, годованка,*

грибар, грибівник – *грибарка, грибівниця,*

сперечник, суперечник, заперечник – *сперечниця, суперечниця, заперечниця*,

ховальник, ховач, сховач, хованець – *ховальниця, ховачка, сховачка, хованка*,

поводир, поводатор – *поводирка, поводаторка*,

потуральник, потурач, потурник – *потуральниця, потурачка, потурниця*,

ґудзикар, ґудзяр – *ґудзикарка, ґудзярка*,

шановник, шанувальник, пошановник – *шановниця, шанувальниця, пошановниця*,

просвітник, просвітитель, освітник – *просвітниця, просвітителька, освітниця*,

губань, губач, губрій, губаль – *губанька*, *губачка*,

губитель, погубитель, погубник – *губителька*, *погубителька, погубниця*,

добродій, добродійник, доброчинець, добротворець, благодар – *добродійка, добродійниця, доброчинниця,*

притакувач, підтакувач – *притакувачка, підтакувачка,*

перестерігальник, перестерігач, остерігальник, остерігач – *перестерігальниця, перестерігачка, остерігальниця, остерігачка,*

добірник, перебірник, перебірчик – *перебірниця, перебірчиця,*

удавальник, удавник – *удавальниця, удавниця,*

платник, платільник, платіжник – *платниця, платільниця, платіжниця,*

провісник, передвісник, вістун, вісник, віщівник, віщувальник, провіщальник – *провісниця, передвісниця, вістунка, вісниця, віщівниця, віщувальниця, провіщальниця,*

перекладальник, перекладач, перекладчик, перекладар – *перекладальниця, перекладчиця, перекладарка, перекладачка,*

перекажчик, переказувальник, переказувач – *перекажчиця, переказувальниця, переказувачка,*

прядільник, прядач – *прядільниця, прядинниця, прядунка, прядуха, прядка,*

виплатник, платільник, платник, платіжник – *платільниця, платниця, платіжниця* тощо.

У словнику натрапляємо на численні варіантні фемінативи бог – *богиня / божиця*; кат – *катівка / катиха*; метільник – *метільниця / метільничка* та черезкроковий *помітуха;* гість – *гостя / гістя / гостійка / гостянка;* протопоп – *протопопиця / протопопша;* пожилець – *пожильчиха / пожилиця / пожиличка*, предняк (передовик) – *передниця / переднячка,* вигадник – *вигадниця / вигадничка,* зокрема й на «черезкрокові»: *безплідниця, недбайлиця, недбаха, безчесниця, люблянка, милованка, помітуха*, *хупавка, прийдячка, помигуха, купувальниця, співуля, водолійка* й варіантні «черезкрокові» фемінативи: *замишлянка / замишлівка / замишляниця* (вередійка)*; перепродниця / перепродуха* (перепродувачка)*, прядинниця / прядунка / прядуха / прядка* (пряля) та ін.

І попри вищий відсоток фемінізованих позначень жінки, у РУС (1924–1933) не спостерігаємо регулярності у творенні фемінізованих назв осіб жіночої статі: в значній частині випадків від одних чоловічих родо-особових найменувань фемінативи засвідчено, від інших – ні:

пожилець (співмешканець) – *пожиличка, пожилиця, пожильчиха, постояльник – постояльниця, комірник – комірниця*, але підсусідок,

спільник – спільниця, але полович,

паскудник – паскудниця, соромітник – соромітниця, безецник – безецниця, але ницак,

перевідник (перекладач) – *перевідниця*, *перекладальник – перекладальниця, перекладач – перекладачка, перекладчик – перекладчиця, перекладар – перекладарка*, але тлумач,

передавальник – передавальниця, передавач – передавачка, переказувач – переказувачка, перекажчик – перекажчиця, але передавець,

передняк (передовик) – *передниця, переднячка*, але передовик,

первак – первачка, первісток – первістка, але перворідень, первинник, первенець,

лазник – лазниця, але лазнюк, мийник,

орач – орачка, ратай – ратайка, але плугатар, плугач, хлібороб,

співак – співачка, співун – співуха, але співець,

платник – платниця, платіжниця, але виплатник,

полонянин – полонянка, бранець – бранка, невільник – невільниця, але полоненик, полоняник, в'язень, в'язник,

пішоход – пішоходка, ходільник – ходільниця, але пішак, пішець,

писар (письменник) – *писарка, письменник – письменниця, писатель – писателька, письмак – письмачка, грамотій – грамотійка*, але письмовець, писальник,

громадянин – громадянка, але містянин,

близнюк – близниця, але близняк,

хабарник – харабниця, але хапун,

блудник – блудниця, але блудодій,

благодійник – благодійниця, доброчинник – доброчинниця, доброзичливець – доброзичливиця, але доброхіт,

черевичник – черевичниця, але черевикар,

в'язільник – в'язільниця, в'язальник – в'язальниця, але в'язій,

правіжник – правіжниця, доправщик – доправщиця, стягальник – стягальниця, але збірщик, здирщик,

винуватець – винуватиця, провинник – провинниця, але провинець тощо.

Доля цього словника та його укладачів виявилася трагічною, проте його реєстрові матеріали в небуття не відійшли.

2.2.6. Доля фемінативів доби українізації у радянському та пострадянському словникарстві

Оскільки найбільш певними і повними щодо відображення у їх реєстрі назв осіб жіночої статі виявилися РУСД та РУС (1924–1933), спробуємо простежити подальшу долю засвідчених у них фемінативів у тлумачних словниках радянської та пострадянської доби.

Значна група фемінативів, засвідчених у **РУСДМ**, стала надбанням української літературної мови радянського та пострадянського періоду: до реєстру сучасних тлумачних словників СУМ 11, СУМ 20[90], ВТССУМ увійшли загалом 286 фемінативів, що складає 58,7% від їх загальної кількості (*авторка, акторка, артільниця, бублейниця, видавниця, винахідниця, відповідачка, городянка, дилетантка, експлуататорка, замовниця, керівниця, лікарка, наступниця, оглядачка, пацієнтка, радниця, садівниця, телеграфістка, утікачка, читачка, шепотинниця* тощо). Частина жіночих родо-особових назв відійшла у пасивний лексичний запас разом зі своїми чоловічими корелятами як архаїзми та історизми (*харчівниця, шапірографістка, торбарка, посесорка, правіжниця* та ін.). Певна кількість фемінативів укладачами більш пізніх у часі тлумачних словників не була визнана вдалими через немилозвучність їхньої форми (*посилачка, протеґованка, спадкодавиця, спорудниця*, *статистиця*, *убезпечувачка, уручниця, утайниця* тощо).

У понад 50-ти випадках, що відображають процес конкурування жіночих дериватів, можемо спостерігати природний процес пошуку найбільш вдалого фемінатива. Так, наприклад, із засвідчених у РУСДМ 30-ти прикладів словотвірних варіантів найменувань жінки (двох, а у частині випадків і трьох) до реєстру СУМ 11, ВТССУМ та виданих станом на сьогодні томів СУМ 20 було залучено один або два найбільш прийнятних: *видавачка* / *видавиця* / *видавниця; виховниця* / *вихователька; володілиця* / *володарка; доглядниця* / *доглядачка; друкарниця* / *друкарка; замовиця* /

[90] Дані СУМ 20 у цій праці використовуємо лише з урахуванням виданих на сьогодні і доступних у електронній версії 9-ти його томів, що на жаль, не дає змоги окреслити повну картину.

замовниця; наскочниця / нападниця; паківниця / пакувальниця; перекупиня / перекупка / перекупниця; шпіонка / шпигунка; *читиця / читальниця, читачка; утікавиця / утікачка; опікуванка / опікунка*. В 11-ти випадках жоден із варіантних фемінативів до реєстру сучасних словників не потрапив: *держальниця / держиця; ощаджувачка / ощадниця; партійка / партійниця; подавиця / подавниця; сполучниця / сполучувачка; членкиня* / *членка* тощо. У частині випадків із кількох варіантів жіночих назв, утворених від різних основ, жоден надбанням сучасного українського лексикону не став: *доказниця, свідчиця*; *обвиновниця, оскаржниця*. Натомість у 10-ти випадках укладачі сучасних словників визнали прийнятними обидва варіанти жіночого найменування, запропоновані у РУСДМ: *кухарка* і *куховарка*, *позивачка* і *позовниця*, *служителька* і *служниця*, *квартирантка і квартиронаймачка*[91].

Крім того, у 20-ти випадках менш вдалий фемінатив, засвідчений у аналізованому словнику, був замінений укладачами СУМ 11, СУМ 20 і ВТССУМ більш вдалим, подекуди утвореним від іншої основи: *господариня → господиня, винуватниця → винуватиця*, *накладачка → накладальниця, обранка → обраниця, одесчанка → одеситка, підплатниця → хабарниця, посилачка → відправниця, утайниця → утаювачка* тощо. У частині випадків фемінатив, засвідчений у РУСДМ, має ще й інший варіант, запропонований укладачами СУМ 11, СУМ 20 та ВТССУМ: *акторка* і *актриса*, *цінувальниця* і *цінителька*, *челядниця* і *челядинка*. Хоча в окремих випадках більша «вдалість» сучасного фемінатива є, з нашого погляду, сумнівною: номінанти, засвідчені у РУСДМ, – *односелиця, усиновниця, ключарка, здавальниця,* є більш природними для системи нашої мови, ніж представлені у СУМ 11, СУМ 20 і ВТССУМ *односельчанка і односільчанка, усиновителька, ключниця*[92], *здавачка.*

Певна частина фемінативів (43 одиниці), засвідчених у РУСДМ, стали надбанням сучасної української мови із певними

---

91 Цей фемінатив до СУМ 20 не залучено.

92 У СУМ 20 подано із позначкою *заст*.

стилістичними та стильовими обмеженнями. Позначку рідко у СУМ 11 (зміни стосовно цих назв у СУМ 20 подаємо у виносках) мають 7 фемінативів: *вибранка, дорадниця*[93]*, обмовниця, об'явниця*; позначку заст. – 9: *викупниця, вірниця*[94]*, корчмарка*[95]*, навчителька*; позначку дорев. має 1 фемінатив *економка*[96]; позначку розм. – 20 одиниць: *виказувачка, викладачка*[97]*, здирниця*[98]*, лекторка*[99]*, машиністка*[100]*, медичка, міліціонерка, ошуканка*; позначку діал. – 2 одиниці; *попрятниця, родачка*; позначку книжн. 1 одиниця – *репрезентантка*, позначку юр. – 3 одиниці: *посвідниця, співнаймачка, співспадкоємиця*.

Ще одне суттєве зауваження: у післяслові до перевиданого у Мюнхені 1993 р. словника РУСДМ О. Горбач дуже різко й безкомпромісно висловлюється щодо русифікаційних «поправок» до української термінології, що, на його думку, відбилося й на матеріалах, уміщених до словника, але про який-будь тиск радянської цензури стосовно творення і вживання парних до чоловічих жіночих особових найменувань навіть не згадує (див. повний текст передмови у збірці праць О. Горбача [Горбач 2004]).

Про те, що жіночий лексикон **РУС (1924–1933)** не був категорично відкинутий, зневажений чи замовчуваний, а критично осмислений та уважно оцінений прийдешніми поколіннями словникарів, свідчать такі факти. Те, що було прийнятним, вдалим, несуперечливим, було перенесено до лексиконів наступних у часі словників, що не відповідало «організмові й духу мови», не було семантично точним і адекватним номінативному завданню, милозвучним, природним для її морфонологічної системи, призводило до невиправданого дублювання, засмічування мови й

93 У СУМ 20 позначку знято.
94 У СУМ 20 позначку знято.
95 У СУМ 20 позначку змінено на *іст*.
96 У СУМ 20 позначку знято.
97 У СУМ 20 позначку знято.
98 У СУМ 20 позначку знято.
99 У СУМ 20 позначку знято
100 У СУМ 20 позначку знято.

порушувало принципи мовної економії, залишалося поза їх межами. У багатьох випадках автори сучасних словників приймають запропонований фемінатив (фемінативи), засвідчені у РУС (1924–1933) без жодних застережень: *доглядачка, праведниця, провісниця, вигадниця, спокусниця, дивачка, пропагандистка, відвідувачка, ганьбителька, посередниця, попутниця, гримасниця, пособниця, присвоювачка*, *поминальниця*, *педантка, помічниця, прибічниця, приятелька, прогульниця, виконувачка, бунтівниця* і *бунтарка*; *гонителька, гнобителька, спадкоємиця, практикантка, вихованка* тощо. В окремих випадках якийсь із них отримує обмежувальну позначку або ж залишається за межами реєстру: *провинниця* розм., *плетуха* розм., *комірниця* розм., *професорка* розм., *горювальниця* розм., *напасниця* розм., *потуральниця* рідко, *зневажальниця* рідко, *служебниця* розм., рідко, *читальниця* рідко, *городянка* рідко; *простачка* розм., заст. (не залучено *простунка, простуха*); *пиячка* розм. (не залучено *пропойниця*); *безскоромниця* розм. (не залучено *постниця, постувальниця*); *жалібниця* розм., *уболівальниця* (не залучено *журильниця*).

Часом СУМ 11, ВТССУМ та видані станом на сьогодні томи СУМ 20 засвідчують один, два, а то й три запропоновані у РУС (1924–1933) варіанти, проте якісь із них забезпечують обмежувальною позначкою: *пустельниця, пустинниця* заст.; *гонителька, гнобителька*, *напасниця* заст.; *верховинка, гірнячка* діал.; *арф'ярка* заст., *арфістка*; *вісниця, вістунка, вістівниця* рідко, *віщовниця, віщунка* заст., поет.; *годівниця* рідко, *годувальниця*, *годованка*, *вигодованка* розм. Інколи укладачі сучасних словників пропонують інший фемінатив, на їх переконання більш вдалий чи рівноцінний, додаючи його до наявного у словнику РУС (1923–1934): *громадянинка – громадянка*; *доглядачка – доглядальниця*, *утисниця – утискувачка*; *приваласниця – привласнювачка*; *служебниця – служителька*; *сопутниця – супутниця*; *зневажальниця, зневажниця, погоджувальниця, погордниця, нехтувальниця – гордівниця*, *перешкідниця – перешкодниця* заст.; *провидниця – провидиця* заст., уроч.; *простолюдка* дорев., розм. – *простолюдинка*; *марнотратниця – марнотратка*;

спокусниця – спокусителька; плюгавиця зневажл. *– плюгавка* зневажл.; *миршавиця – миршавка* зневажл.; *богомілка – богомолка; близниця – близнючка*; *гомонюха – гомонуха*; *полоскуха – полоскальниця*; *провидниця – провидиця; пересельниця, переселянка – переселенка*; *їздиця, верховичка – вершниця* та ін.

У значній кількості випадків до реєстру сучасних словників СУМ 11, СУМ 20 та ВТССУМ залучено найбільш вдале із запропонованих у РУС (1924–1933) мовне позначення жінки: *брехтя, брехунка, брехуха*; *божиця, богиня; вкладодавиця, вкладниця; володілиця, властителька, владниця; вигадчиця, вигадничка, вигадниця; в'язільниця, в'язальниця; сперечниця, суперечниця; сповісниця, оповісниця; бунтарка, бунтівниця; вихованиця, вихованка; вигодованка, годованка; відновителька, відбудовниця; апостатка, ренегатка, перекиньчиця*, *зрадниця, віровідступниця; голодранка, голодрабка, злиденниця, злидарка*; *гладійка, гладильниця, прасувальниця*; *поливайка, поливачка, водолійка*, *поливальниця*; *полька, ляшка, ляхівка; прядуха, прядунка, прядка*, *прядинниця, прядільниця; прохачка, прохатарка, просителька, благачка; просвітниця, просвітителька, освітниця; святобожниця, святенниця, бозюнка; убиральниця, прятальниця, попрятниця, прибірниця, прибиральниця; проповідачка, проповідниця; прихильниця, адептка, прибічниця; переписувачка, переписниця; шановниця, шанувальниця, величниця, пошановниця, чтителька* (рідко); *плетійка, плетильниця; вередниця, вередливиця, вередійка, вередуха, вигадниця; перетворювачка, перетворниця; прошачка, прохачка* тощо.

У частині випадків укладачі сучасних словників не залишають жодного, уважаючи запропоновані у РУС (1923–1934) варіанти фемінізованих позначень жінки невдалими чи неадекватними номінативному завданню: *нащадниця, чтителька, перестерігальниця, перестерігачка, остерігальниця, остерігачка, запобігальниця, запобігачка, катиха, катівка, перечниця* (жінка, яка перечить комусь), *вередниця, перехрестка* (перехрещена жінка), *вихрестка, прозирачка, наважниця* (жінка, що наважується на якийсь вчинок, дію), *плішивиця, лисійка, плювальниця, плювачка, перепродуха,*

піснетворка, побігуха, побігайка, побігачка, подужниця (переможниця), *старчиха, старчоводка, гибельниця, подавиця* (жінка, що власноруч передає документ чи скаргу за призначенням), *приношальниця, послугачка, хлібоїдка, приплентачка, захистянка, оголосниця, виробниця, вироблювачка, чмутовиха, пророчиця, пророкиня, захожанка, прийдячка, глухарька, головачка, горбачка, губанька, губачка, погуляльниця, грабівниця, приклеплювачка, примиряльнця, примирниця, примирителька, дбачка, приносниця, приношальниця, притулчанка, захистянка, чудодійка, запроданка*[101], *бережанка, бережачка, нащадниця, упередниця, махлярка*[102], *дурисвітка, старчоводка, проходанка, дурноляпка, псаюрниця, поразниця, наругальниця, часниця, бурсачка*, *пасторка, таляпалка, базграчка, перепродуха, повстанка, пращурка,* зокрема й варіантні *богадільниця / богаділиця; богохваля / богошановниця; вправничка / вправлювачка; приводниця / приводителька; правіжниця / доправщиця / стягальниця; ганчірниця / шматярка*[103] */ лахманниця / онучкарка / старолахманниця; вітролетка / вітрянка / шаламутка; горлайка / горлачка; гостійка / гостянка; галайка / губанька / губачка*; *глухарька / глушка; гостійка / гостянка; голячка / голючка / лабзючка* тощо.

Слід визнати, що здійснене нами порівняння матеріалів РУСДМ та РУС (1924–1933) не може претендувати на цілком вичерпне та системне, зважаючи як на загальний, так і неповний обсяг РУС (1924–1933). Проте зіставлення інтенсивності творення номінантів особи жіночої статі у РУСДМ та РУС (1924–1933), засвідчених на літери А–Г, дало цікаві результати. Звичайно, РУС (1924–1933) містить значно більшу кількість одиниць на позначення особи, адже до його реєстру залучено й кваліфікативні та оцінні номінанти, з цілком об'єктивних причин відсутні у РУСДМ, проте інтенсивність творення фемінативів на базі маскулінних найменувань тут не виявляє, порівняно із РУСДМ, суттєвої різниці. У РУСДМ на літери А–Г маємо 82 маскулінних номінанти, які можуть стосуватися й

---

101 *Запроданка* залучено до СУМ 20 із позначкою *зневажл.*

102 *Махлярка* у СУМ 20 подано із позначкою *розм.*

103 *Ганчірниця, лахманниця* залучено до реєстру СУМ 20 із позначкою *розм.*

особи жіночої статі[104], проти 45-ти парних фемінативів, що складає 54,87 %; у РУС (1924–1933) маємо на ці ж літери 562 маскулінізми проти 414 фемінативів, що складає 73,66%.

Із загальної кількості фемінативів, засвідчених РУСДМ на літери А–Г (45 одиниць) до сучасного українського лексикону, за даними СУМ 11, увійшли 23 назви (51,1%), за даними ВТССУМ – 24 (53,3%). Із 414 фемінативів, уміщених у РУС (1924–1933), таких назв (літери А–Г) до СУМ 11 залучено загалом 218, що складає 52,6% від загальної їх кількості. ВТССУМ містить таких назв загалом 221, що складає 53,3% від загальної їх кількості.

Про уважне, хоча й неодностайне, ставлення до стильового маркування фемінативів у сучасних словниках свідчать такі факти. За даними СУМ 20, значна частина фемінативів на літери А–Г, запропонованих укладачами словників РУСДМ та РУС (1924–1933), які усталилися в сучасному українському лексиконі, залучені до реєстру першого-третього його томів без обмежувальних позначок: *авторка, актриса, аптекарка, арфістка, бунтарка, бублейниця, бенефіціантка, бібліотекарка, боговідступниця*, *віяльниця, брошурувальниця, бунтівниця, вихователька, відбудовниця, вигадниця, вишивальниця, в'язальниця*, *гімназистка, гостя, гітаристка, гонителька, гордівниця, гнобителька, згрібальниця, здирниця, грішниця, вихователька* та ін. Також до СУМ 20 повернено деякі жіночі назви, вилучені укладачами ВТССУМ із словникового реєстру, як-от: *відбудовниця, відмовниця* розм., *верхоумка* рідко, *вершителька* книжн. Номінант *безсрібниця* у СУМ 20 наведено без обмежувальної позначки (пор. позначку заст. у СУМ 11 та ВТССУМ), у номінанта *благовісниця* змінено позначку на уроч. (пор. позначку книж., рідко у СУМ 11, книж. заст. у ВТССУМ), у фемінатива *бусурманка (бусурменка)* позначку заст., нар.-поет., змінено на заст., у фемінатива *гордівниця* обмежувальну позначку

[104] І у цьому випадку ми свідомо вилучали із підрахунків ті маскулінізми, які у лінгвокультурній свідомості носіїв мови стійко асоціюються з чоловічою сферою (професії, ремесла, рід занять, соціальний статус): *гармаш, отаман, архідиякон, верблюдник, біловус, кремез, патлач, джигун, вішаль* тощо.

знято (пор. *годівниця* розм. у СУМ 11 та ВТССУМ). У фемінатива *боговідступниця* позначку заст. знято і укладачами ВТССУМ, і укладачами СУМ 20. Натомість у фемінативів *віровідступниця* (пор. позначку заст. – ВТССУМ), *напасниця* (пор. позначку розм. у СУМ 11 та ВТССУМ) у СУМ 20 жодної позначки не виявлено.

Частина фемінативів у СУМ 20 зберегла обмежувальні позначки, засвідчені в СУМ 11 та ВТССУМ. Позначку розм. у СУМ 20 зберігають, услід за СУМ 11 та ВТССУМ, фемінативи *бухгалтерка, багатирка, балетниця, баляндрасниця*, *горювальниця,* позначку іст. – фемінатив *бояриня*, позначку нар., поет. – *бранка*, позначку заст. – *арф'ярка, блудниця, войовниця, викупниця*, позначку уроч. – *владарка*, позначку рідко – *володільниця*. Оцінні назви особи жіночої статі, відповідно, залишилися стилістично маркованими: *бахурка* лайл., *верескуха* розм., *брехуха* розм., *брехунка* розм., *безпутниця* розм., *вітрогонка* зневажл., *горлопанка* зневажл., *голодранка* зневажл., *говоруха* розм. тощо. Частина назв жінок до словників радянської доби не увійшли: *грабіжниця, грабівниця, грабителька, грибарка, гладійка, виховниця, погуляльниця, погубниця, дерійка, глухарька, спасениця, упрославлювачка, протопопиця, передниця, переднячка, перекірниця, бережачка, прятальниця, паршучка, припровадниця, приношальниця, послугачка, хлібоїдка, прийдячка, вироблювачка, прозирачка, набріхувачка, бузументарка, жерунка, рядчиця, наругачка, мезинка, осоромниця, помагачка, запобігальниця, запобігачка* тощо.

Про те, що укладачі проаналізованих нами словників доби українізації (1918–1933-х років), хоч і мали певні преференції у поданні й створенні більш чи менш розлогих рядів фемінізованих позначень жінки, не намагалися утворити парний до чоловічої назви фемінатив за будь-яку ціну, свідчить те, що маскулінізмів на позначення особи за певною (характерною) ознакою словник наводить значно більше, ніж парних фемінативів. В одних із опрацьованих нами словників фемінативи представлені більшою мірою, у інших меншою, що спричинилося й особистими поглядами та уподобаннями їх укладачів. Хоча в передмовах до більшості

з них автори й називали більш ранні у часі словники, на які вони спиралися у своїй словникарській діяльності, проте, як свідчать отримані нами дані, якось виразної поступовості у фіксуванні ними фемінативів не виявлено. Єдиним винятком виявився словник Д. Яворницького, який у поданні парних фемінативів без відповідного маскулінного найменування таки спирався на реєстрові матеріали словника Б. Грінченка. Крім того, маємо зважати й на те, що фемінізовані позначення жінки не були основним завданням словникових реєстрів, а лише їх окремим сегментом, хтось із укладачів надавав їм більшої ваги, хтось – меншої. Одні з проаналізованих нами словників виразно відображали регіональні особливості, якот: словник Д. Яворницького, проте про які-будь очевидні територіальні розбіжності у реєстрах російсько-українських словників, виданих у Вінниці, Києві чи Полтаві, говорити важко, оскільки на них позначився передусім рівень знань, словотворчі потуги, відчуття мови та мовна інтуїція їх укладачів та неусталеність мовної норми.

Повертаючись до проблеми фемінізації як нашої мовної традиції, «зневаженої» прийдешніми поколіннями українців і позначеної деспотизмом сусідньої мови, та беручи до уваги результати аналізу лексикографічних праць доби українізації, можемо відповідально стверджувати: у перші десятиліття XX ст. словотвірна фемінізація жодної виразної активності порівняно зі станом української мови, відображеним у сучасних словниках, не виявляла. А щодо наявних у словниках 1918–1933 років фемінативів, то погодьмося: частина з них відображали реальну тогочасну мовну практику, проте містила й «ковані слова», що були фактами словотворчості їх укладачів, далеко не завжди вдалої. То чи варто нам сьогодні побиватися з приводу найменувань жінки на кшталт *налягальниця, химородиця, ковбасяниця, бульбоїдка, комахознавиця, віщунка, оснівниця, несміюха, присягоносиця, клепачка, карючниця, недорістниця, парастатниця, кольофонниця, некукібниця, ознаймителька, самовидка, вставлячка, вискакуля, злодіячка, легкодумка, дурословка, задристанка, зітхачка* тощо, наявних у опрацьованих нами словниках 1918–1930-х років та академічному

РУС (1924–1933) і не залучених до реєстру сучасних словників? Чим це зумовлено: непатріотизмом і пристосуванською позицією радянських мовознавців і лексикографів чи їх здоровим ґлуздом і синівським ставленням до своє мови? Відсутність таких «найчудніше уклепаних» слів у нашій сучасній мові є результатом тиску норми російської мови й «витівками москалів» чи це наслідок серйозного, виваженого й відповідального ставлення до багатства нашої мови укладачів та редакторів сучасних словників? І чи маскулінні номінанти *академік, член-кореспондент НАН*, *професор, доктор філологічних наук, лексикограф, славіст* тощо, ужиті стосовно особи жіночої статі, становлять загрозу націоналізації української мови? Про який «золотий вік» української фемінізації доби «розстріляного Відродження» ми сьогодні говоримо? Бо ж, як бачимо, доба українізації фемінізацію як системну і послідовну традицію не засвідчує. І про який деспотизм норми російської мови у цьому сегменті словотвірної системи радянської доби йдеться, якщо у СУМ 11, а пізніше й у СУМ 20 знаходимо величезну кількість фемінативів, як «успадкованих» із «репресованих» словників, так і нових, запропонованих їх укладачами вже в радянські часи?

Не варто забувати й те, що в пореволюційні роки тенденція до фемінізації жіночого лексикону в зв'язку із законодавчо проголошеною Владою Рад у 1917 році рівністю жінок і чоловіків тимчасово посилилася (завважмо: передусім у самій російській мові як мові «старшого брата» [див. про це Янко-Триницкая 1966]), українська мова «крокувала» в цьому напрямку в ногу із часом та сусідньою російською мовою. На зламі тисячоліть унаслідок розпаду радянської системи та під впливом ідей фемінізму в усіх слов'янських країнах більшою чи меншою мірою активізувалися фемінізувальні процеси, активними вони є й у сучасній російській мові [див. дет. Архангельская 2011: 153–188; Нещименко 2009а: 10–25; Бранднер 2003: 13–24]. Де тепер шукати винного?

У чому ж, власне, виявлявся «диктат» та «потужний тиск» норми російської мови на фемінізувальні процеси в українській мові радянської доби, про який вперто пишуть вчені сьогодні?

М. Ґінзбург, зокрема, переконаний: «Після 1933 року мові штучно нав'язували як переважну прикладкову модель творення жіночих назв (*жінка-майстер, жінка-кравець*) і водночас обмежували використання готових словотвірних відповідників (*майстриня, кравчиня, лідерка*[105]), а активні в українській мові форманти творення жіночих назв визначали і стилістично маркували як розмовні й у такий спосіб обмежували-звужували вживання самих дериватів… На жаль, багато людей і сьогодні перебувають під психологічним впливом цих настанов» [Ґінзбург 2012а: 81]. Натомість усіх тих, хто має інший погляд, дослідник називає «борцями проти подібних «нібито» новотворів».

Ще категоричніше з цього приводу висловлюється А. Нелюба, називаючи обмежувальні чинники фемінізації штучними позамовно-диктувальними і дорікаючи вченим у намаганні науково обґрунтувати небажаність творення лексем на позначення жінок через їх позакультуромовний статус. Питання ж «хіба можна казати-творити *прем'єрка, міністерша, мисткиня, поетка*?» вчений визначає для себе і колективу мовців на загал (зокрема і для філологів) як риторичне, а враження пересічних мовців щодо неприродності посталих в новій Україні номенів – як оманливе [Нелюба 2011а:135–136, 137].

Шлях затятого відштовхування від норми російської мови, яка, на переконання значної частини українських дослідників, здійснювала потужний диктувальний вплив на норму українського фемінінного словотворення[106], без огляду на реальні результати новітнього жіночого назовництва в українській та глибокого аналізу ситуації з новітнім фемінінним словотвором у самій російській мові на межі тисячоліть [дет. Архангельская 2011: 153–188] не видається достатньо поміркованим та виваженим. Чи не краще, за влучним висловом В. Сімовича, «покласти в думці побіч себе

[105] Зауважимо: говорити про номінант *лідерка* як про «готовий словотвірний відповідник» в українській мові немає жодних підстав – його не фіксує жоден зі словників доби українізації та радянських часів.

[106] Прикметно, що на фактах штучного стримування словотвірної фемінізації у самій російській мові наполягає і Г. П. Нещименко [Нещименко 2009а: 10–25].

явища в обох мовах і поробити з того відповідні висновки» [Сімович 2005: 55]? Інакше над нами вічною марою стоятимуть закони російської граматики, авторитет ак. В. В. Виноградова, О. Єспер-сена, Є. Куриловича [див. дет. Семиколєнова – Шиліна 2006: 37; Пузыренко 2008: 219–225; Синчак 2011б: 33] чи інших «винних» у насильницькому стримуванні процесів фемінізації маскулінних найменувань, що традиційно вживаються й на позначення особи жіночої статі.

2.3. Фемінативи й фемінізація у діаспорному лексиконі української мови

У сучасному українському мовленні спостерігаємо факти актуалізації багатьох жіночих назв, засвідчених свого часу «репресованими» словниками. В багатьох сучасних працях частину з них кваліфіковано як слова, «повернені» в українську мову шляхом прямого засвоєння з мови української західної діаспори [Тараненко 2005а: 23; 2013: 76], яка не дала їм вигинути: *членкиня* (як один із засвідчених у РУСДМ варіантів, оскільки варіант *членка* в сучасному мовленні фактичним матеріалом не підтверджений)[107], *спілчанка, продуцентка*[108]*, пропагаторка*[109]*, роботодавиця*[110]*, свідчиця*[111]. Проте у РУСДМ виявилися не засвідченими фемінативи, що широко вживаються у сучасному українському мовленні

[107] Наявність чи відсутнісь фемінатива *членкиня* у РУС (1924–1933) немає змоги виявити через відсутність останнього тому. У словнику П. Штепи [СЧСТ/Шт.], який мав би відображати реальний лексикон української діаспори, слово *членкиня* не зафіксовано.

[108] Фемінатив *продуцентка* у РУС (1924–1933) та словнику СЧСТ/Шт. не засвідчений.

[109] Фемінатив *пропагаторка* засвідчений у РУС (1924–1933), проте у словнику СЧСТ/Шт. відсутній.

[110] Наявність чи відсутнісь фемінатива *роботодавиця* у РУС (1924–1933) немає змоги виявити через відсутність останнього тому. Відсутній і в словнику СЧСТ/Шт.

[111] Фемінативи *спілчанка, свідчиця* також запропоновано як українські жіночі еквіваленти до іншомовних слів *компаньйон* та *очевидець* у СЧСТ/Шт. У РУС (1924–1933) вони мали би бути уміщені до останнього тому.

із посиланням на мовну традицію початку XX століття: *делегатка* (у словнику подано лише маскулінізм *делегат*)[112], *лідерка* (подано лише *лідер*)[113], *професорка*[114] (лише *професор*), *прем'єрка* (лише *прем'єр*)[115], *продавчиня* (авторами пропоновано *продавачка*)[116], актуалізація яких сьогодні також пояснюється охоронним впливом західної української діаспори. Фемінатив *фахівчиня*, що фігурує у багатьох працях як один із прикладів «повернених» цим шляхом у сучасний український лексикон мовних позначень жінки, не фіксує ані РУСДМ, ані словник П. Штепи (СЧСТ/Шт.). Немає змоги перевірити його наявність і за словником РУС (1924–1933) через відсутність його останнього тому. Фемінатив *молодчиня* не містить жоден із словників, зокрема й СЧСТ/Шт. – саме у ньому цей фемінатив міг би бути справді очікуваним[117]. Це саме стосується і номінантів *міністерка* чи *лідерка*[118].

Висновки про те, що окремі фемінативи «повернулися» в сучасне українське мовлення завдяки їх збереженню у мові західної діаспори, потребують об'єктивного й аргументованого уточнення, бо маємо чітко з'ясувати: чи є підстави вважати такі фемінативи надбанням нашої мови доби українізації, що пізніше були засвоєні нашими співвітчизниками-емігрантами й усталилися у їхньому мовленні, чи такі назви були пізніше створені представниками української діаспори за аналогією і безпосереднього стосунку до лексикону цієї доби не мають.

Мова сучасних представників західної української діаспори дійсно відрізняється від «материкової» української мови помітною представленістю фемінізованих позначень жінки. Тож сьогодні

---

[112] Фемінатив *делегатка* зафіксовано в РУС (1924–1933). У СЧСТ/Шт. відсутній.

[113] Фемінатив *лідерка* не фіксує ані словник СЧСТ/Шт., ані РУС (1924–1933).

[114] Номінант *професорка* уміщено до реєстру словника СЧСТ/Шт. та РУС (1924–1933).

[115] Лише маскулінізми *прем'єр* та *прем'єр-міністр* фіксує РУС (1924–1933).

[116] Фемінатив *продавчиня* містить лише СЧСТ/Шт. У РУС (1924–1933) засвідчено *продавниця*, у СД – *продавуха*, у СІШ – *продавиця*, у СІ – *продавниця*.

[117] До рос. *молодец-девка* РУС (1924–1933) пропонує відповідник *козир-дівка*. Номінант *молодчиня* у цьому словнику відсутній.

[118] Їх не фіксує жоден із згаданих тут словників, а головне – СЧСТ/Шт.

поборники нового статусу жінки в новому українському мовомисленні наполягають: мова західної української діаспори з огляду на наявність у ній численних фемінінних дериватів має стати зразком і моральним імперативом, закликом до чину в нових умовах України початку нового тисячоліття. Проте питання про те, чому в мові західної української діаспори фемінативів більше і як вони туди потрапили, поки що залишається невирішеним. Звернімося й тут до словників, що відображають наявність словотвірних фемінативів у західноукраїнському мовному континуумі, бо ж переважна більшість сучасних діаспорян емігрувала у довоєнний час саме із західноукраїнських земель, які зазнали суттєвих і неуникних іношомовних упливів, зокрема й з погляду фемінізації жіночого лексикону, з боку слов'янських польської та словацької (чеської) мов.

На початку XX ст., як відомо, розрізнялися західноукраїнський та східноукраїнський варіанти літературної мови, причому на всіх структурних рівнях, хоча на одних рівнях розбіжності були більш, на інших – менш виразними [Матвіяс 2013: 3–8]. Зважаючи на ступінь тогочасної просторової консолідованості української мови, не буде хибою припустити, що мовні позначення жінки у цих двох варіантах мови могли мати суттєві розбіжності. Впливи словацької (а через її посередництво – і чеської) мови на репертуар словотвірних фемінативів у західноукраїнському її варіанті спробуємо простежити із залученням мови автохтонних жителів Підкарпатської Русі (закарпатських русинів), що з 1919-го по 1938 рік перебували у складі Першої Чехословацької Республіки. Цю мову в 1919 році на загальнодержавному рівні було запроваджено у якості мови шкільництва (і державної мови) на цих територіях: у чехословацьких державних документах вона іменувалася *галицька малоруська мова*, у ширших колах мала назву *галицький варіант літературної мови*. Зазначимо також, що мовні й культурні взаємодії між Підкарпатською Руссю і Галичиною були надзвичайно потужними.

Мова закарпатських русинів, як твердить І. Керча, завдяки значній їх консервативності й відданості власній культурі, до сьогодні

змінилася незначно. Саме тому для аналізу ми обрали «Словник русинсько-руськый» у 2-х т. Близько 58000 слів, укладач І. Керча (СРР). І попри те, що статус русинської мови як четвертої гілки східнослов'янських мов активно обстоюється, з одного боку, й категорично заперечується, з іншого[119], це була мова, якою розмовляло автохтонне населення закарпатського регіону і яка не могла не зазнавати більш чи менш суттєвих впливів на словотвірну активність моції з боку словацької, опосередковано – і чеської мов, значною мірою – і польської, щоправда у ній словотвірна фемінізація у сфері титульних найменувань має суттєві, порівняно зі словацькою і чеською мовами, обмеження [Grzegorczykowa – Puzynina 1998: 361–388; 389–468; Grybosiowa 2006: 74–79; Kaproń-Charzyńska 2006: 260–270; Łaziński 2006]. СРР укладений на основі живого мовлення автохтонного населення Закарпаття з використанням, зокрема, русинських (русько-українських vs малоруських) словників та джерел, виданих до 1945 року.

Отож у словнику СРР нами виявлено на літери А–Г 184 словотвірні фемінативи[120] (пор. у СД – 110, у СІШ – 92, у СК – 29, у СІ – 126, у РУСДМ – 82, у РУС 1924–1933 – 414). На літеру П таких назв виявлено більше двох сотень. Звичайно, що частина з них були утворені пізніше, коли жінка почала освоювати професії, які раніше були прерогативою чоловіків (*архіварька, археолоґічка, астролоґічка, анатомка, бодіблдерка, біціґлістка* (велосипедистка на біциклі)*, ватерполістка, ґрафолоґічка* тощо), проте величезний шар виявлених тут словотвірних фемінативів засвідчує доволі високу активність моції у мові закарпатських українців. Тут маємо *бензинарька, благодійка, бовташка* (продавниця), *боёвничка* (жінка-борець за певну ідею), *боркыня* (атлетка), *бріґадниця* (се-

[119] Див. про це найновіші праці [Русинськый язык 2004; Белей 2013: 97–103; Баган 2008; Наконечний 2004]. Пор. також УМЕ [УМЕ 2000: 526–527], де русинська мова визначається як один із варіантів руської (української) літературної мови українців Закарпаття.

[120] У підрахунках ми не брали до уваги демографічні парні найменування як такі, що творяться регулярно й у сучасній українській мові, та терміни на позначення родинних стосунків і свояцтва.

зонна робітниця), *вдавачка* (донощиця), *вшорителька* (авторка, укладачка), *годношка* (жінка-офіцер), *гостька, полазниця* (гостя), *гусляшка* (скрипалька), *передниця, пережниця* (попередниця), *прецарька* (бублейниця), *пісничка* (поетеса), *позирачка* (глядачка), *повідкарька* (оповідачка), *полоскаля* (полоскальниця), *помяниця* (очевидиця), *починителька* (винуватиця, злочинниця), *правознателька* (жінка-правник), *правотниця* (заявниця), *переятниця* (наступниця), *віроносниця* (місіонерка), *вірничка* (віруюча), *придверничка* (жінка-швейцар), *природознателька, просарька* (просителька), *бывателька* (жителька), *повторниця* (другорічниця), *алкоголістка*, *продовжователька*, *люблячка* (аматорка) та ін.

Зауважимо, що у цьому дослідженні ми не ставимо собі за мету проаналізувати власне походження слів, на базі яких утворено фемінативи у мові закарпатських українців, хоча джерела проникнення деяких назв осіб чоловічої статі є доволі прозорими для тих, хто володіє словацькою (чеською) та польською мовами: гоститель → *гоститель*ка, билинарь → *билинарька* (травниця), буритель → *бурителька* (нищівниця), панувник → *панувниця,* посланець → *посланкыня* (жінка-депутат), пінязник → *пінязничка,* пискач (← пискувати) → *пискачка, писканя* (сварлива нахабна жінка), путник → *путниця* (пасажирка), приспособник → *приспособниця* (пристосуванка), пластик → *пластичка* (жінка-скульптор, графік), памяткарь → *памяткарька* (збирачка пам'яток (текстів писемності тощо)), продавач → *продавачка* (продавниця). У контексті нашого дослідження важливою постає словотвірна фемінізувальна модель, виразно активізована під впливом іншої (інших) мов, у нашому випадку словацької (чеської) за певних впливів і польської, приміром, на *-ачка, -ичка, -алка*, які помічено у словнику П. Штепи (СЧСТ/Шт.): лікарник → *лікарничка* (аптекарка), міщанин → *міщачка* (бюргерка), любляч → *люблячка* (аматорка), вихователь → *виховачка* (виховательна), дробкевич → *дробкевичка* (вискочка), відпочивал → *відпочивалка*, хворак → *хворачка* (пацієнтка), послужник → *послугачка*, доглядач → *доглядачка*, сліпак → *сліпачка* тощо.

Саме у СРР виявлено фемінативи, які відсутні в усіх аналізованих нами словниках, проте наводяться вченими як приклади назв осіб жіночої статі, збережених у мові діаспори [Тараненко 2005а: 23; 2013: 76–77]: *членка, членкиня, поетка, прем'єрка, професорка, пророкиня, інженерка, адвокатка, солдатка* (жінка-солдат) та ін. Якщо проаналізовані нами вище словники не фіксували жіночого корелята до *архівар, арештант, приймак* (лише у СІ – *приймачка* (і лише про дитину-дівчинку)), *безбожник, архітектор* (*архітект*), *байкар* (*баєчник*), *проводир, проводар, різьбяр, віолончеліст, воротар* (сторож біля воріт), *виборець* тощо, то у СРР маємо фемінативи *архіварька, арештантка*, *приймичка*, *безбожниця*, *архітектка*, *байкарька, провадарька, провадырька*, *проводничка, ваярька, віолончелістка, вратничка, вотователька* та ін. За матеріалами сучасних академічних словників, в українській мові відсутні фемінізовані назви особи чоловічої статі за ознаками чи вадами зовнішності (*носаль, сухань, вухань, горбань, пузань* тощо), у СРР маємо *горбаня, горбошка* (горбата жінка). Натрапляємо тут і на фемінатив *первачка* у значенні «дівчинка-первісток». Назва жінки-продавця у РРС (*продавачка*) поповнює ряд варіантів, засвідчених нами у проаналізованих словниках: у СД і СІШ – *продавиця,* у СІШ – також *продавуха*, у СІ – *продавачка*, у РУС *продавниця,* діал. *продавуха* (пор. найменування жінки у СУМ 11 *продавщиця* і сучасне *продавчиня*).

Виразно активним у фемінінному словотворі виявився, за даними СРР, на відміну від усіх проаналізованих нами словників, формант *-иня*: *предкыня, противникыня, пророкыня, посланкыня, познаємкыня* (знайома жінка), *бездіткыня, парасткыня* (мужичка, бідарка), пор. *дукиня* (буржуйка), *купчиня* (жінка-покупець), *продавчиня* (жінка-прикажчик), *віряниня* (прихожанка), *продавчиня* (жінка-продавець), *жидиня* (жінка-єврейка) у словнику П. Штепи (СЧСТ/Шт.)[121]. Ще однією виразною рисою фемінінного словотво-

[121] Див. заувагу О. Тараненка про помітну представленість цього фемінізувального форманта у мові української діаспори. На думку дослідника, саме тому в сучасному слововживанні він отримав «нове життя» [Тараненко 2015а: 11]. І хоча

ру закарпатських українців виявилась активність фемінізувального форманта *-ічк(а), -ичка(а)* у називанні жінки за професією, родом діяльності від запозичених назв чоловічого роду на *-лог, -іст*: *антропологічка, астрологічка, археологічка, біохемичка, ботаничка, венерологічка, гунгарологічка, псіхологічка* (пор. сучасні неофемінативи *соціологиня, мовознавчиня, політологиня* тощо), який виявляє високу активність у словацькому (чеському) жіночому словотворі.

Слід додати, що значна кількість маскулінних найменувань не виявляють, за даними СРР, жіночих корелятів: *атеїст*, *рахунководитель, путняр* (збирач винограду), *обсерватор* (спостерігач), *окрутник* (жорстока, безжальна людина), *автохтон, академік, акробат, акціонер, аскет, атеіста, атентатник, бакаларь, баламута, банкрот, барман, безрядник* (скандаліст), *пятьдесятник* (чоловік, який досяг 50-річного віку), *ратник, окупант* та ін. Вочевидь не виникла потреба в найменуванні жінки у низці сфер «чоловічої» діяльності: *раціоналізатор, рамник* (майстер, що виготовляє рами), *пчоларь, путьмайстер* (шляховий майстер), *обувник, астронавт, архітект, балістик, вожарь, водарь* (інсталятор-водопровідник) тощо. Подібні маскулінізми зустрічаємо й у словнику П. Штепи: *намовляч* (агітатор), *висилач* (адресант), *грець* (актор), *аспірант* (науковий готувач), *книжник* (бібліотекар), *русявець* (блондин), *наймит* (батрак), *налоговець* (алькоголік), *спасеник* (угодник), *зачинач, спочинач, спонукач, спричинник, заводій, організатор, ударник* (ініціятор), *бухгалтер, наслідувач, прихильник* (адепт) тощо (СЧСТ/Шт.).

Слід зазначити, що спеціальних досліджень мови, мовленнєвої практики та лексикону західної української діаспори вкрай мало. Принаймні, жодної згадки про такі студії не виявляємо в оглядовій

цей факт (набуття продуктивності або ж окреслення словотвірних типів у сфері позначення осіб) вчений залучає до кола «менш помітних», проте таки тенденцій (розрідження наше – *А.А.*), «що спричинені впливом мови української діаспори» [Тараненко 2013: 76], праць, які б надійно підтверджували таке явище, в українському «материковому» та «діаспорному» мовознавстві виявити, на жаль, не вдалося.

праці Н. Мартинишин та Г. Шміль «Українське мовознавство у діаспорі», опублікованій на сайті Міжнародного інституту освіти, культури та зв'язків з діаспорою Національного університету «Львівська політехніка» (http://www.miok.lviv.ua). Л. Біловус у праці «Мовна проблематика в інформаційному просторі українців США» [Біловус 2015: 45–48] пише, що «формуванню мовної культури українців діаспори у періодиці США приділено багато уваги і що практично у кожному номері газети «Час і Події» у рубриці «Культура» уміщено матеріали (підготовлені О. Зозулею, «Панянкою») під промовистими назвами «Уроки української мови», «Шукаємо різницю», «Мовні нюанси», присвячені правильному слововживанню та наголошенню, униканню кальок з російської та інших мов, труднощам у застосуванні паронімів, географічних назв, транслітерації іншомовних імен тощо [Біловус 2015: 46], однак про фемінативи як проблему мовної культури не згадує. Лише натяки на розбіжності у фемінізованих позначеннях жінки знаходимо у матеріалах стосовно третьої хвилі української еміграції: на інформаційному порталі українців світу «Стожари» натрапляємо на статтю «Лексикон третьої хвилі української діаспори: або зникнення галицького лексикону і як він зберігається в діаспорі», де діаспорянка Арета Ковальська серед розбіжних тенденцій, які вона виявила між «стандартною українською» та «діаспорською» мовами, називає «маскулінізацію фемінітивних форм», проте жодних прикладів чи аргументів не наводить, а у створеному нею аматорському словнику, що такі розбіжності віддзеркалює, знаходимо лише два фемінативи: *коліжанка* та *товаришка* (Svitua.org, 21.03.2018). О. М. Сидоренко у праці «Особливості письмового мовлення української діаспори четвертої хвилі», виконаній на матеріалі інтернет-видання УСІМ [Сидоренко 2009: 192–198], аналізує зразки сучасного мовлення нащадків українських емігрантів, проте фемінативи й фемінізація у поле його зору не потрапляють.

Дослідники проблем діаспори сьогодні переймаються головно питаннями збереження українськими емігрантами національно-етнічної ідентичності, підтримки мовних і культурних надбань,

визначними постатями діаспорної інтелігенції, мемуарною спадщиною, проблемами «материкової» мови та її викладання в діаспорі тощо, проте зауважують, що «більшість діаспорян не мали уявлення про якийсь загальноукраїнський мовний стандарт, тим більше, що він тоді перебував ще в стадії формування» [див. дет. Ажнюк 1999б; 1999а: 128–140; 1999в: 239–270]. Приміром, на Міжнародній конференції «Українська діаспора: проблеми досліджень», що пройшла у вересні 2016 року в Національному університеті «Острозька академія», не було проголошено жодної мовознавчої доповіді, у збірнику матеріалів V Міжнародної конференції «Українська мова у світі», яка відбулася у 2018 році у «Львівській політехніці», питання дослідження мови, мовлення й словника діаспорян теж залишилося поза межами наукових зацікавлень та дискусій її учасників. На превеликий жаль, і попри те, що Н. Мартинишин та Г. Шміль у своїй статті категорично стверджують: «Можна вважати, що учені із-за кордону заклали основи розвитку української лексикографії», жодного словника мови української діаспори до сьогодні не створено. А без надійного лексикографічного матеріалу, який би відображав «мовний портрет» західних діаспорян першої їх хвилі, висновки про те, що у діаспорному варіанті української мови фемінативи представлені значно активніше і що вони є ще одним джерелом поповнення українського жіночого лексикону сьогодення шляхом їх «повернення із забуття», залишатимуться важко верифікованими. Поки що єдиним рішенням, як дослідити мову українських діаспорян, «привезену» ними на чужину з батьківщини й збережену до сьогодні, є опрацювати на предмет наявності у них фемінативів популярні серед українців зарубіжжя правописний словник Т. К. Голоскевича «Український правописний словничок з короткими правилами правопису» (видання 1–7 здійснено в Україні в 1914–1930 рр. та нове видання 1997 р., перевидання у США 1952, 1955, 1967, 1977 рр.; видання 1930 року і наступні зорієнтовані на український правопис 1928 р.) та перекладні «Українсько-німецький словник» З. Кузелі і Я. Рудницького (Лейпциг 1942), що відбиває

правописні й лексичні регіональні традиції Галичини кінця 1930-х – початку 1940-х рр., та «Українсько-англійський словник» К. Андрусишина (Саскатун 1990), попередні видання 1955, 1981, 1985 рр., які в лівій їх частині можуть містити фемінативи. До створення реєстру фемінативів, наявних у мові західної української діаспори, може прислужитися й уже згадуваний вище «Словник чужомовних слів і термінів» П. Штепи, виданий у Торонто у 1977 році (СЧСТ/Шт.). Усі ці словники потрібно обстежити задля оприявнення й систематизації фемінінного лексикону представників західної української діаспори з особливою увагою до польських та словацьких мовних впливів.

2.4. До потреби створення словника-індекса українських фемінативів від кінця XIX до початку XXI століття

Зрозуміло, що для цілком надійних, об'єктивних та незаперечних висновків щодо активності перебігу процесу словотвірної фемінізації у аналізований період дослідникові сьогодні вкрай необхідний систематизований список фемінативів доби українізації 20-х – 30-х рр. XX ст., своєрідний їх кадастр, який би базувався на матеріалах усіх наявних словників, дотичних до цього періоду, а його реєстровий матеріал був би максимально повним і спроектованим на радянську добу та сучасний стан лексикографування українського фемінінного лексикону. Так вдалося б простежити процеси фемінізації як у вертикальному, так і горизонтальному вимірі, виявити усі фемінізовані варіанти жіночих назв, запропоновані у різних словниках, та їх подальшу долю в сучасній лексикографічній практиці.

Зразком-ідеєю такого словника може стати нещодавно створений колективом науковців Інституту української мови НАН України словник «Український лексикон кінця XVIII – початку XXI ст.: Словник-індекс» (УЛ)[122]. У передмові до цієї лексикографічної

[122] Із словників початку XX, охоплених реєстром УЛ, у словнику-індексі засвідчено матеріали лексикографічних праць Б. Грінченка та Д. Яворницького.

праці П. Гриценко наголошує, що такі «словники словників», чи словники-індекси, можуть слугувати неоціненним джерелом інформації, необхідної для пізнання закономірностей формування сучасного лексикону літературної мови, становлення норм слововживання, позаяк експлікують цінні лінгвістичні, історичні та широкі культурні свідчення. Вони створені «за горизонталлю» й презентують конкретні номінативні засоби мови, зафіксовані у різних за часом, укладанням, обсягами та прийомами опрацювання мовного матеріалу лексикографічних джерелах, відтворюючи «рух кожного слова у національному лексикографічному просторі» [Гриценко 2017: IV]. Словники такого типу ще називають зведеними. Тож словник-індекс фемінізованих позначень жінки від початку активного формування нової української мови до сьогодення[123] міг би «звести» в горизонтальний ряд реєстрові матеріали усіх словників, які свого часу були (і не лише авторитетними!) джерелами мовної інформації, виявити усі зафіксовані у них варіанти окремого жіночого найменування, що дало б змогу простежити динаміку усталення норми слововживання конкретних фемінативів та їх упливи на сучасну практику мовокористування.

Такий словник інтегрувального типу реалізував би горизонтальний вимір лексикографування і оприявнив «долю» кожного фемінізованого позначення жінки з урахуванням усіх наявних словників у ретроспективі. Кожен із словників доби українізації – неповторний за задумом та виконанням, унікальний щодо його реєстрових матеріалів (як було зазначено, виразної тенденції до наступності у фіксації ними фемінативів нами не виявлено), щодо внутрішньої будови й повноти відбиття у ньому фемінативного сегмента номінативної системи української мови окремого періоду її розвитку, проте кожен із них став своєрідною, нехай і більш чи менш вагомою, «віхою» в історії становлення системи мовних позначень жінки в українській мові.

[123] Вкрай цінним був би і такого роду словник, що у горизонтальному вимірі систематизував би й презентував назви осіб жіночої статі від найстарших діб до початку формування нової української мови.

Така презентація фемінативів у «словнику усіх словників» уможливила б оприявнення фемінізувальної словотвірної (ширше – фемінативної ономасіологічної) парадигми, аналіз тяглості кожного фемінатива у словниках радянської і пострадянської доби, зокрема й факти «перерваної» їх фіксації з подальшою актуалізацією у сьогочасному мовленні, змін їх формальних, семантичних та стилістично-стильових ознак від початку становлення нової української мови до сьогодення. Інтегровані ряди фемінативів, свого роду їх добових варіантів, можуть стати неоціненним матеріалом, вивчення якого дасть обґрунтовані відповіді не лише на питання, що сьогодні є спірними чи вимагають уточнень, але й на «фемінізувальні» виклики сьогодення. Зрозуміло, що така праця не під силу одній людині й вимагає створення спеціальних пошукових комп'ютерних програм. Будемо сподіватися на те, що в Україні найближчим часом з'явиться проект, який об'єднає творчий колектив мовознавців, небайдужих до проблем фемінізації українського жіночого лексикону, і такий словник-індекс буде створено.

РОЗДІЛ III

ФЕМІНАТИВИ Й ФЕМІНІЗАЦІЯ У МОВНІЙ СВІДОМОСТІ СУЧАСНИХ УКРАЇНЦІВ: СОЦІОЛІНГВІСТИЧНИЙ ВИМІР

Vox populi – vox Dei?

3.1. Сприйняття мовної норми в суспільній свідомості українців: враховувати чи не враховувати?

Не можна не погодитися з Г. Яворською у тому, що сучасний етап нормалізації та кодифікації української літературної мови позначений надзвичайно загостреним сприйняттям проблеми літературної норми у громадській свідомості. При описі цих проблем дослідникові надзвичайно важко утриматися від оцінних суджень, зберегти об'єктивний погляд на речі, побудувати виклад за принципом *sine ira et studio*, без гніву та упереджень. Виходів з цієї ситуації, на її думку, може бути два. Перший – взагалі утриматися від спроби об'єктивно проаналізувати сучасний стан речей, дати процесам відстоятися і тоді спокійно описувати їх результати. Цей вихід має свої переваги, не кажучи вже про те, що є безпечнішим. Другий потребує насамперед випрацювання адекватного методу опису таких явищ. Він вимагає не лише розгляду фактів, але й створення відповідної теоретичної моделі їхньої інтерпретації. Такий шлях збільшує увагу до проблем теорії та методу в дослідженні питань літературної норми, зокрема до поняття мовної свідомості [Яворська 1999: 201]. Мовну свідомість у такому разі розуміємо не як «особливості культури та суспільного життя даного

людського колективу, що визначили його психічну своєрідність і відобразилися у специфічних рисах даної мови» [Ахманова 1966: 439], а як вияв рефлексії над мовою, тобто реалізацію метамовної функції[124].

Зрозуміло, що оцінка тих чи тих мовних фактів як правильних чи неправильних, доцільних чи недоцільних, органічних чи неорганічних, естетичних чи неестетичних тощо передбачає рефлексію над мовою або усвідомлену чи неусвідомлену діяльність мовної свідомості. Рефлексія над мовою може реалізуватися у двох основних планах. Перший (поверховий) її рівень складається з поглядів на мову, характерних для даної мовної свідомості або окремих суспільних верств. Другий (глибинний) реалізується у мовній поведінці, в активному виборі мовних варіантів як засобів мовного вираження, які вважають правильними або більш прийнятними, за рахунок інших варіантів, що сприймають, відповідно, як менш придатні чи непридатні [Яворська 1999: 205–206].

Поверховий рівень мовної свідомості визначається ставленням до мови як комплексом психічних установок та орієнтацій, що визначає мовну поведінку окремих мовців та усього культуромовного колективу в певних типах мовленнєвих ситуацій [Daneš 1999: 249]. Тут мовна свідомість постає як сукупність культурно й соціально зумовлених орієнтирів щодо мови, які відбивають її колективну оцінку. Ф. Данеш, розглядаючи динамічні тенденції у розвитку літературних мов із соціолінгвістичного погляду, виокремлює чотири типи такого ставлення до мови: інструментальне, етичне, афективне та традиціоналістичне й уважає два перші типи раціональними, два останні – нераціональними (ірраціональними). Суперечність між ставленням раціональним (розуміння мови як засобу комунікації, оцінка мовних засобів з погляду прийнятності й адекватності щодо виконуваних ними функцій, дотримання

[124] Свого часу Р. Якобсон, посилаючись на метамовну функцію, яка передбачає усвідомлення мовних компонентів у мовній діяльності, стверджував, що «метамовні операції становлять важливу частину нашої мовної свідомості» [Якобсон 1978: 162–163].

колективних норм тощо) та ірраціональним ставленням до мови (естетичне захоплення власною мовою, снага до збереження її національної автентичності і т. ін.) вчений визначав на користь першого, спираючись на ідеї Празького лінгвістичного гуртка, сформульовані у 30-х роках у зв'язку із випрацюванням теорії літературної мови та мовної культури, резюмуючи, що розвиток людського суспільства на загал характеризує послаблення ірраціонального ставлення до мови й посилення раціонального. Натомість непрофесійну думку колективу мовців Ф. Данеш виносив у сферу домінувально ірраціонального, емоційно-афективного й традиціоналістичного, пов'язаного з рефлексіями пуристичного, охоронного, ба навіть ксенофобного спрямування.

В українському мовознавстві переважає думка про те, що найвищим критерієм мовної свідомості, з якого випливають і від якого залежать усі інші, є аксіологічно-оцінне сприйняття мови як цінності. Мовну свідомість трактують як небайдуже, ціннісне ставлення до мови. Воно охоплює знання, почуття, оцінку щодо мови, а також мотиви мовної поведінки [Селігей 2012: 41, 40; 2010: 176–193]. Погляд на те, що «мова всього лише прагматичний засіб спілкування людей, а не еквівалент людського духу, не носій буттєвості, глибокого досвіду поколінь і етичної муки особистості, не самé національне буття в його минулому, сучасному і майбутньому», І. Дзюба називає твердим у своїй примітивності, а його запанування – особливо гнітючим [Дзюба 2004: 39]. «Ми можемо, – писав В. Сімович, – воювати з таким розумінням, як хочемо, а проте почуватимемо, що щось у ньому таки є. Ми можемо проти нього боротися, самим собі доказувати, що це дурниця – вважати мову за якісь «національні святощі», розум нам дасть проти такого розуміння безліч аргументів, та почуття буде нам піддавати зі свого боку силу прикладів, які не дозволять нам із легким серцем залишити збоку емоційне розуміння ваги мови в житті народу» [Сімович 2005: 290].

Другий план рефлексії над мовою – глибинний – реалізується мовною свідомістю в комунікації через активний вибір між

мовними варіантами. Активність вибору полягає в усвідомленому наданні переваги одним варіантам щодо інших, які відкидаються як неприйнятні. Проте саме у цьому сегменті оприявнюється надзвичайно важливе питання: за якими критеріями відбувається відповідний вибір між варіантами, чим він зумовлений, на яких підставах формується інтерпретація й оцінка одного варіанта як «кращого» щодо інших. У цій же площині рефлексії мовної свідомості пролягає межа «усвідомлювання», принаймні щодо пересічного мовця. Таке «усвідомлювання» відбувається унаслідок встановлення для кожної конкретної культури набору відповідних семіотичних опозицій (базових культурних моделей типу «свій» – «чужий», «традиційний» – «сучасний», «природний» – «штучний тощо), що отримують мовне вираження й реалізуються відповідними мовними засобами [Лотман – Успенский 1994]. На думку Г. Яворської, визначення набору подібних опозицій та їх реального «наповнення» власне й моделює глибинну мовну свідомість, характерну для певної мовної спільноти [Яворська 1999: 207]. У контексті нашого дослідження важливо простежити, як кожна опозиція відтворює ситуацію усвідомлюваного чи неусвідомлюваного вибору, коли перевага надається якомусь одному із членів, як пов'язаний такий вибір з ідеологічними та національно-культурними орієнтаціями і наскільки такі базові культурні моделі усвідомлюються чи не усвідомлюються користувачами мовою. Важливим тут бачиться виокремлений П. Селігеєм мовно-поведінковий складник мовної свідомості як настанови, готовності діяти відповідно до прийнятих орієнтацій та імперативів [Селігей 2012: 40].

У зв'язку із мовно-поведінковим чинником мовної свідомості в контексті нашого дослідження постає й проблема *моди у мові*. Її визначають як наявність у суспільстві, переважно серед окремих категорій мовців, у межах якогось часового проміжку певних смаків в уживанні тих чи тих мовних одиниць, преференцій у мовних моделях тощо. Ці смаки зорієнтовані на наслідування відповідних зразків, що розцінюються як престижні, авторитетні, нові і т. ін. Їх уважають одним із виявів мовної естетики. Однак критерієм

моди в мові є не просто оцінка на зразок «гарно/негарно» (як, наприклад, у явищі милозвучності мови), «подобається/не подобається», а «гарно» – тому що це престижно, сучасно, культурно або оригінально. Іншими ж категоріями мовців, навпаки, такі мовні явища можуть сприйматися як манірні, претензійні або й навіть вульгарні. Мовні явища спрямовано подаються (з певною політичною, культурною тощо метою) як соціально авторитетні, на які варто рівнятися. У такому разі актуалізується опозиція «своє» – «чуже», «старе» – «нове», «не так/так, як усі». Мода в мові або перетворюється на загальноприйняте і стилістично нейтральне явище, або відмирає [Тараненко 2004: 366].

У зв'язку із поняттям моди в мові сьогодні широко використовують усталену в мовознавстві метафору «*мовний смак доби*», під яким розуміють актуалізацію тих чи тих мовленнєвих явищ у сьогочасному просторі української мови, що стають до вподоби носіям мови, які їх приймають і повторюють несвідомо, тобто пасивно, чи свідомо, творчо, модифікуючи й посилюючи їх, а такі факти неможливі без участі культуромовного колективу, колективної діяльності. За Т. Коць, мовні уподобання ґрунтуються на кількісній концентрації виражальних засобів; вони є складною єдністю соціальних вимог і оцінок, а також індивідуальності носія мови, яка формується шляхом засвоєння суспільних знань, норм, правил, традицій. Тому мовний смак завжди має конкретно-соціальну і конкретно-історичну основу, відображає в своєму розвитку динаміку суспільної свідомості і об'єднує націю на певному відрізкові її історії. Найважливіша умова мовного смаку – соціальне за природою, засвоєне кожним носієм мови так зване чуття мови, що є результатом мовного і соціального досвіду, опанування мовних знань і знань про мову, підсвідомої оцінки її тенденцій і шляхів прогресу. Під мовним чуттям розуміємо своєрідну систему підсвідомих оцінок, яка відображає мовні закономірності й суспільні мовні ідеали [Коць 1997: 44].

Т. А. Космеда, поряд із такими проявами «смаку доби» в українській мовній сучасності, як активізація лінгвокреативності,

вербалізація емоцій, актуалізація запозичень, збільшення варіантних чи дублетних форм, лінгвалізація нових соціальних цінностей, їх граматикалізація, моделювання прагматичних смислів, що реалізуються відповідними словесними формулами, ставить і підвищення ролі лінгвофемінізації. Лінгвофемінізацію сьогодення вона розглядає як прояв «мовного смаку» і «мовного чуття» сучасних українців, а сам процес лінгвофемінізації пов'язує з властивостями менталітету українців, зокрема з їх особливим ставленням до жінки, закоріненим в українській культурі та соціумі [Космеда 2014: 44–45; 48–49]. Дослідники цього явища вважають, що і мода в мові, і «мовний смак доби» потенційно можуть стати стимулом і чинником змін мовної норми.

Щодо врахування чи неврахування у питаннях зміни мовної норми думки пересічних мовців маємо вкрай суперечливі погляди. В одній із своїх праць А. Єдлічка писав: рішення у такому випадку слід пов'язувати зі специфікою конкретних мовних ситуацій, з урахуванням узагальненого ставлення фахівців від лінгвістики (лише у окремих випадках – більш широкого кола освіченої громадськості) до даної мовної реальності, особливо з погляду її зв'язку із мовною культурою [Jedlička 1981: 112]. Згадаємо у цьому зв'язку й концепт мінімальної мовної інтервенції В. Цврчека, котрий наполягає: дослідження й узагальнення мовних проблем у нормалізаційному плані має спиратися виключно на об'єктивну реальність мови; лінгвіст повинен повністю дистанціюватися від непрофесійної думки користувачів мовою і суспільної думки як такої [Cvrček 2008]. З іншого боку – переконаність Ф. Данеша, С. Чмейркової та ін. у тому, що дослідник, зорієнтований на проблеми вживання мови (užívání jazyka), обов'язково має враховувати сприйняття (vnímání jazyka) і відчуття мови людей, що цією мовою розмовляють (prožívání jazyka, про яке писав ще у 1948 році Б. Трнка), і що такий підхід має майбутнє [Čmejrková 2010: 297; Daneš 1999: 254], проте із засторогою: суспільну думку потрібно враховувати не щодо явища як такого взагалі, а у його зв'язку з реальними комунікативними ситуаціями [Daneš 1999: 254].

Звичайно, врахування громадської думки у мовних питаннях – надто тонкий лід, адже міра репрезентативності знань і уявлень представників різних верств суспільства про конкретне мовне явище буде суттєво нерівноважною. До того ж останнім часом і фахівці, прості – пересічні – громадяни з належними знаннями про мову щиро дивуються: чому в народі усталилася думка про те, що розмірковувати й писати про речі, що стосуються мови, може кожен, жодним чином не обтяжуючи себе необхідністю як слід розібратися у питанні? Проте щоб громадську думку враховувати, потрібно щонайменше її знати. У будь-якому разі так спрямоване вивчення рефлексії глибинного плану мовної свідомості щодо фемінативів і фемінізації дасть підстави для узагальнень і пошуку способів урахування «голосу народу».

3.2. Ставлення колективу мовців до проблем фемінізації жіночого лексикону: вивчати чи «ще не час»?

Відповідно, оцінити суть і перспективи розвитку тенденції до фемінізації, що має місце у словотворенні і слововживанні, неможливо, не виходячи за межі іманентних закономірностей мовної системи – у сферу комунікації та соціально-мовного її складника. Усвідомлюючи, що інтерпретація й оцінка сучасного стану форсованої словотвірної фемінізації з нормативно-системного та соціолінгвістичного погляду виявляє суттєві розбіжності, позаяк перший спирається на пріоритет мови, системно-структурні особливості її «організму» і сприймає людину та її ставлення до мови як чинник дестабілізувальний, другий – на актуальні потреби сучасної комунікації і сприймає людину як творця мови, носія «нового мовомислення», а її мовотворчість – як стимул поступального мовного розвитку, ми у 2013 році вдалися до вивчення суспільної думки щодо традиційних маскулінних та новітніх фемінізованих назв особи жіночої статі в сучасному українському мовленні. Зауважимо, що такого роду дослідження залишається єдиним і до сьогодні й попри те, що впродовж останнього десятиліття

фемінізацію визнано як тенденцію новітнього українського словотворення [Тараненко 2015а: 103–116; Кислюк 2017: 327–335; Карпіловська і кол. 2017: 377–388[125]], і попри далеке від однозначності ставлення до цього процесу цілої низки дослідників та користувачів мовою, виявлене нами у мережевій інтернет-комунікації, і попри появу в новій редакції українського правопису «зеленого світла» щодо вживання і творення новітніх фемінативів (див. дет. розділ IV, п. 4.3.). Систематизована в такий спосіб інформація є значущим соціолінгвістичним показником, вона може бути врахована і в теоретичних узагальненнях, і в мовній практиці, і в мовній політиці.

Не можемо не навести у цьому зв'язку думки учасників дискусії з приводу запропонованого у 2018/2019 році повторного інтерактивного анкетування, які є для нас особливо цінними. Прикметно, що сам факт запропонованого широкому загалу анкетування викликав неоднозначні коментарі чоловіків-лінгвістів:

Анатолій Нелюба: *Значна кількість запитань і прикладів до них є некоректними як щодо опитувача, так і щодо глибинної суті української мови*.

Olena Levchenko: *Пане Анатолію, а що б Ви порадили?*

Анатолій Нелюба: *Шановна пані Олено! У такій анкеті передусім необхідно досить чітко визначитися: для чого ця анкета? чого хочемо від її результатів?* для кого вона?** Як на мене, анкета (точніше – її матеріал) викличе однакову реакцію як у прихильників так званої фемінізації, так і в її опонентів – легковажне ставлення, сприйняття як чогось несерйозного. Наслідок: різноманітні вияви мовної гри, розваги і под.*** Думаю, з таким анкетуванням варто почекати.*

Зірочками у тексті допису Анатолія Нелюби позначено його запитання та міркування. Наведемо відповіді на них, що прозвучали у ході дискусії. Дискусію наводимо в оригіналі.

[125] Фемінізацію серед активних процесів сучасного словотворення у колективній монографії «Динамічні процеси в сучасному українському лексиконі», виданій у 2008 році, не названо [Клименко і кол. 2008].

Анатолій Нелюба: **для чого ця анкета? чого хочемо від її результатів?*

Olena Levchenko: На початку анкети вміщено звернення до респондентів, у якому сформульовано її мету*: Шановні респонденти! Для нас надзвичайно цінною є Ваша думка щодо доцільності функціонування в українському мовленні новітніх фемінативів (нових назв жінок за професією, родом діяльності, соціальним статусом тощо), переважно не зафіксованих у сучасних тлумачних словниках. Вона допоможе нам виявити ставлення мовців до цього явища та спрогнозувати подальшу долю новітніх назв жінки в лексичній системі української мови. Щиро дякуємо Вам за згоду на участь у анкетуванні!*

Анатолій Нелюба: ***для кого вона?* Під час будь-якого соціологічного чи соціолінгвістичного опитування метою є репрезентативна вибірка. Чи, можливо, мали б вказати хто опитує?

Olena Levchenko: У соціальній мережі перед анкетою ми вмістили такий допис:

Шановні друзі та колеги! Уклінно прошу долучитися до анкетування, а також поширити допис. Анкету розробила проф. А. Архангельська. Перше опитування відбулося у 2013 р. Сьогодні ми вирішили повторити опитування, щоб з'ясувати, чи є динаміка ☺*:)))*

Анатолій Нелюба: ****Як на мене, анкета (точніше – її матеріал) викличе однакову реакцію як у прихильників так званої фемінізації, так і в її опонентів – легковажне ставлення, сприйняття як чогось несерйозного. Наслідок: різноманітні вияви мовної гри, розваги і под.*

Olena Levchenko: В запитаннях анкети не передбачено створення фемінативів, натомість запропоновано фемінативи і прохання вибрати той, який би мовець ужив в певній комунікативній ситуації.

Ще одна реакція чоловіка-мовознавця, який стверджує, що вже сам факт такого опитування – це насадження фемінітивів:

Anatoliy Ivchenko: *Суцільна маніпуляція, далека від мовознавства*.

Olena Levchenko: *Знаю, що Ви категоричний противник таких назв. Чому маніпуляція?*

Anatoliy Ivchenko: *Я проти більшовизму в мовній політиці, а насадження штучних фемінітивів – це радикальне лівацтво.*

Категорично не приймаючи думки колег про те, що анкета має викликати «легковажне сприйняття її як чогось несерйозного», що вона – «суцільна маніпуляція, далека від мовознавства», більш того – сприятиме «насадженню штучних фемінітивів» і що з «таким анкетуванням варто почекати» (тим більше дивно чути це від головного апологета «ожіночнення» українського жіночого словотвору: невже не цікаво, який відгук воно має у новому українському мовомисленні?), бо ж аргументів і пояснень щодо того *доки почекати?* і *на що чекатимемо?* наші опоненти не наводять, ми відважилися на анкетування і вважаємо, що його результати можуть стати не лише репрезентативними, а й корисними у ситуації сучасного свята вербальної свободи й натхненного фемінізування усього, що потенційно можна фемінізувати, бо ж «ліберально-демократичне суспільство пропонує носієві мови максимальну «кількість» свободи – нехай сам вибирає слова й вислови, які йому більше до душі» [Селігей 2007: 17].

3.3. Ставлення пересічних українських мовців до фемінативів та фемінізації: соціолінгвістичний вимір

3.3.1. Загальна характеристика учасників опитувань СЛО_2013 та СЛО_2018/2019

Перше соціолінгвістичне дослідження 2013 року (далі СЛО_2013) було здійснено шляхом соціолінгвістичного експерименту (опитування) у так званому «паперовому» форматі, в анкетуванні взяло участь 676 респондентів. Продовжуючи вивчати це питання, ми у 2018–2019 роках здійснили ще одне опитування

(далі СЛО_2018/2019), проте у форматі інтерактивного[126], за участі 580 респондентів, зберігши вихідний перелік питань попереднього соціолінгвістичного дослідження і додавши позицію про ставлення респондентів до ідей фемінізму та частину «відкритих» фрагментів питань. Паралельно у 2019 році було здійснено адресатно спрямоване дослідження суспільної думки академічної спільноти як «законодавців» мовної норми. У цьому разі респондентами стали мовознавці та літературознавці найвищого рангу – авторитетні вчені з Інституту української мови, Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні та Інституту української літератури ім. Т. Г. Шевченка Національної академії наук України. Усі проведені анкетування мали на меті вивчити й узагальнити громадську думку щодо доцільності творення й функціонування в українському мовленні новітніх фемінативів (назв особи за професією, родом діяльності, соціальним станом і статусом тощо), переважно не зафіксованих у сучасних тлумачних словниках, а також виявити можливі відмінності у ставленні до словотвірної фемінізації (принагідно й до маскулінізації як вживання назв осіб чоловічого роду у генералізувальному значенні) осіб чоловічої й жіночої статі як представників різних регіонів України (західного, центрального та східного (принагідно й південного)). Анкетування було анонімним, респондентам було запропоновано вказати лише стать, вік, місце навчання (місце праці), фах.

СЛО_2013 було свідомо проведене головним чином серед студентів вищих навчальних закладів західного, центрального та східного регіонів України (вік респондентів від 18 до 25 років), оскільки передбачалося, що саме студентська молодь є найбільш

[126] За допомогу в організації та технічному опрацюванні результатів інтерактивного опитування висловлюємо глибоку вдячність завідувачеві кафедри прикладної лінгвістики Інституту інформаційних та комп'ютерних технологій Національного університету «Львівська політехніка» доктору філологічних наук, професору *Олені Петрівні Левченко* та її аспірантці *Анні Гадзало*, яка у 2018–2019 роках за міжуніверситетською угодою про співпрацю та за фінансової підтримки Вишеградського фонду проходила наукове стажування на кафедрі славістики Університету ім. Ф. Палацького в Оломоуці.

відкритою до подібного роду мовних змін. Загальна кількість опитаних студентів – 554 особи. Окрему групу респондентів у цьому опитуванні склали представники інших вікових категорій: державні службовці – слухачі Національної академії державного управління при Президентові України м. Києва, викладачі вищих навчальних закладів, вчителі, журналісти, підприємці тощо (загалом 122 респонденти)[127]. Якщо в СЛО_2013, зорієнтованому головно на студентів, слід визнати наявність мінімальної міри примусовості, то СЛО_2018/2019 як інтерактивне жодного примусу не містило: воно згуртувало усіх зацікавлених та небайдужих до проблем фемінізму й фемінізації жіночих професійно-статусних найменувань – представників різних вікових категорій, професій та родів занять. І попри те, що склад респондентів СЛО_2013 та СЛО_2018/2019 виявився у цій позиції не цілком сумірним якісно, кількісне співвідношення опитаних у 2013 та у 2018–2019 роках (676 та 580 респондентів) дає підстави узагальнити й порівняти їх результати, не вдаючись до категоричних висновків та оцінок. Результати спрямованого опитування СЛО_2019, учасниками якого стали фахівці від мовознавства та літературознавства НАН України, проаналізуємо окремо.

Розподіл учасників двох опитувань пересічних громадян України **за статтю** має такий вигляд. СЛО_2013: 538 жінок і 138 чоловіків (79,5% та 20,5% відповідно). На жаль, розподіл респондентів за статтю у цьому опитуванні виявився нерівномірним із незалежних від нас причин. Найвиразніші кількісні диспропорції виявлено у групі **Студенти** (554 особи): з'ясувалося, що навіть на негуманітарних факультетах та деяких гуманітарних спеціальностях вишів (математика, географія, прикладна лінгвістика, фізична культура тощо), де могли б бути активно представлені чоловіки, студенток виявилося значно більше, ніж студентів: 452 осіб жіночої статі та 102 особи чоловічої. У групі **Інші** (122 особи)

[127] Детальний аналіз його результатів опубліковано в журналі «Мовознавство» [Архангельська 2014: 41–50].

співвідношення респондентів жіночої та чоловічої статі виявилося таким: 86 жінок та 36 чоловіків.

СЛО_2018/2019: 389 жінок та 188 чоловіків (67,06% та 32,93% відповідно), 3 респонденти (0,51%) у графі «стать» вказали іншу гендерну належність. Опитування виявило, що з-поміж респондентів, небайдужих до проблем фемінізму й фемінізації статусних найменувань особи жіночої статі, жінок удвічі більше, ніж чоловіків.

За віком та статтю респонденти обох опитувань розподілилися так (див. табл. 3.3.1.1.).

Таблиця 3.3.1.1.

Загальна характеристика учасників опитувань СЛО_2013 та СЛО_2018/2019 за віком та статтю

Вік	**стать**	**СЛО_2013**	**СЛО_2018/2019**
1	**2**	**3**	**4**
0-13	жін.	-	2 (0,35)
	чол.	-	-
	інше	-	-
Всього		-	**2 (0,35%)**
14-17	жін.	-	29 (5,02%)
	чол.	-	18 (3,1%)
	інше	-	-
Всього		-	**47 (8,12%)**
18-24	жін.	440 (65,08%)	142 (24,48%)
	чол.	113 (16,71%)	47 (8,1%)
	інше		1 (0,17%)
Всього		**553 (81,8%)**	**191 (33%)**
25-34	жін.	40 (5,91%)	123 (21,1%)
	чол.	17 (2,51%)	72 (12,41%)
	інше	-	-
Всього		**57 (8,43%)**	**195 (33,41%)**
35-43	жін.	21 (3,11%)	42 (7,24%)
	чол.	5 (0,73%)	20 (3,44%)
	інше	-	-
Всього		**26 (3,84%**	**61 (10,53%)**

1	2	3	4
45-59	жін.	36 (5,32%)	39 (6,72%)
	чол.	-	23 (3,96%)
	інше	-	2 (0,34%)
Всього		**36 (5,32%)**	**62 (10,68%)**
60-74	жін.	1 (0,14%)	10 (1,72%)
	чол.	3 (0,44%)	8 (1,37%)
	інше		
Всього		**4 (0,59%)**	**18 (2,98%)**
75-89	жін.	-	1 (0,17%)
	чол.	-	2 (0,34%)
	інше	-	-
Всього		-	-
90+	жін.	-	**3 (0,51%)**
	чол.	-	
	інше	-	1 (0,17%)
Всього		-	**1 (0, 17%)**
Всього опитаних		**676** (100%)	**580** (100%)
	жін.	**538 (79,5%)**	**389 (67,06%)**
	чол.	**138 (20,5%)**	**188 (32,93%)**
	інше	**-**	**3 (0,51%)**

Найвищу участь в анкетуванні виявили представники студентської молоді: за даними СЛО_2013, що було зорієнтоване передусім на цю вікову категорію, вони склали 81,8%; за даними СЛО_2018/2019, частка молоді студентського віку склала 33%, частка осіб працездатного віку в обох опитуваннях – 18,2% та 57,58% відповідно, частка осіб пенсійного віку – 0,59% та 3,66% відповідно.

За майбутнім фахом (у віковій групі студентської молоді) та **професією** (у групі інших категорій опитуваних) розподіл респондентів виявився таким (див. табл. 3.3.1.2.).

Таблиця 3.3.1.2.

Характеристика респондентів за майбутнім фахом та професією

Майбутній фах (студенти)	**СЛО_2013**	**СЛО_2018/2019**
1	**2**	**3**
Природничо-технічне спрямування	69 (12,45%)	39 (20,71%)
Гуманітарне спрямування	485 (87,54%)	153 (79,28%)
Всього студентів	**554** (100%)	**193** (100%)

Професія (інші категорії опитуваних)	**СЛО_2013**	**СЛО_2018/2019**
1	**2**	**3**
Природничо-технічне спрямування	31 (25,4%)	159 (40,87%)
Гуманітарне спрямування	91 (74,59%)	230 (59,12%)
Всього представників інших категорій опитуваних	**122** (100%)	**389** (100%)

За отриманими результатами, переважна більшість респондентів – гуманітарії: у СЛО_2013 серед студентської молоді питома вага осіб, що здобувають професії соціогуманітарного циклу, склала 87,54%, серед студентів спеціальностей природничо-технічного спрямування – 12,45% (співвідношення 7:1). Серед представників інших категорій опитуваних гуманітарії складають 74,59% у межах цієї групи, представники природничо-технічних професій – 25,4%, що виявляє співвідношення 3:1. У СЛО_2018/2019 маємо дещо інший розподіл, проте і тут переважають гуманітарії: майбутній фах студентів лише у 20,41% має природничо-технічне спрямування, натомість 79,58% – майбутні гуманітарії (співвідношення 1:4). У групі інших категорій опитуваних гуманітаріїв виявлено 59,12%, представників професій природничо-технічного циклу – 40,87%. Тут гуманітаріїв маємо лише на третину більше[128]. **За місцем проживання** респонденти розподілилися так (див. табл. 3.3.1.3.).

[128] Оскільки у першому опитуванні питання про сферу професійних інтересів (гуманітарна чи природничо-технічна) окремо не ставилося, а напрям навчальної

Таблиця 3.3.1.3.

Характеристика респондентів за регіоном проживання

Регіон/країна	**СЛО_2013**	**СЛО_2018/2019**
1	**2**	**3**
Західний	396 (58,57%)	339 (58,44%)
Центральний	165 (24,40%)	165 (28,44%)
Східний	115 (16,71%)	34 (5,86%)
Південний	-	25 (4,33%)
Не вказано	-	7 (1,2%)
Інші країни	-	10 (1,72%)
Всього опитаних	**676 (100%)**	**580 (100%)**

Аналіз отриманих даних засвідчив найвищу частку представників західного регіону (за даними обох опитувань – близько 60% від усієї кількості респондентів), приблизно однаковою кількістю учасників опитування представлений і центральний регіон: 165 респондентів у СЛО_2013 (24,40%) та 165 респондентів у СЛО_2018/2019 (28,44%), натомість у СЛО_2013 року значно репрезентативнішим був східний регіон (115 респондентів – 16,71%), у той час як у СЛО_2018/2019 представники східних областей України очевидної зацікавленості не виявили (34 респонденти – 5,86%). СЛО_2013 було зорієнтоване лише на три регіони України – західний, східний та центральний, у СЛО_2018/2019 респондентам було запропоновано вказати місце проживання, за яким виокремився ще й південний регіон, щоправда, з не надто активною представленістю (25 респондентів, загалом трохи більше 4% від загальної кількості учасників опитування). Не вказали місце свого проживання 7 респондентів, що складає близько 1% від загальної кількості опитаних. У СЛО_2018/2019, на відміну від попереднього опитування, був уміщений перелік усіх областей України та графа «інше». Саме ця позиція засвідчила,

діяльності (респонденти часто вказували лише назву вищого навчального закладу) та свій вік вказали далеко не всі респонденти, цей аспект залишимо поза межами зіставного аналізу обох опитувань.

що питаннями фемінізму, творення й уживання українських фемінативів цікавляться, нехай і нечисленні, наші співгромадяни, що проживають у Голландії, Німеччині, ЄС (саме у такому формулюванні маємо вказівку на місце проживання в анкеті одного із респондентів), Польщі, Росії, Словенії, США та Новій Зеландії (загалом 10 респондентів, близько 2% опитаних).

3.3.2. Ставлення респондентів до ідей фемінізму

У праці з 2005 року О. О. Тараненко зауважував, що в Україні нова хвиля фемінізму, активізувавшись у 90-х роках, у своїх соціологічному, юридично-правовому, загальнокультурологічному та літературознавчому напрямах, а в сфері мовознавства – переважно в гендерних студіях особливостей чоловічого та жіночого мовлення прагне впливати на мовну практику суспільства, і характеризував тогочасну ситуацію так: і попри те, що вплив фемінізму й гендерного руху серед рушійних сил у досить помітній активізації процесів словотвірної фемінізації в сучасній українській мові вже не можна ігнорувати, він значно поступається впливу інших стимулювальних чинників цього процесу [Тараненко 2005: 22]. За 15 років від часу виходу цієї статті фемінізм та гендерний рух в Україні суттєво активізували свій уплив на суспільну свідомість, зокрема й мовну. У багатьох сьогочасних університетах України навчальними предметами є філософія фемінізму та гендерні студії, щороку зростає кількість феміністських організацій, часописів[129], активістів та активісток як апологетів фемінізму й гендерної рівності. Ідеї фемінізму, на переконання представників цього руху, дозволять українкам легше відійти від патріархального уявлення про місце жінки в суспільстві і реалізувати себе в ньому. Проте ці ідеї в українському суспільстві ширяться значно складніше, ніж у Європі та за океаном: феміністичний досвід українського суспільства дослідники бачать як постколоніальний [Павличко 2002: 29], а причинами несприйняття фемінізму в українському

[129] Див. дет. [Levchenko – Dilai 2019: 119–131].

суспільстві вважають його релігійність із традиційною системою цінностей, необізнаність з його ідеями, позаяк величезна кількість представників соціуму ледь ознайомлені з ідеями феміністського руху і самим терміном «фемінізм», та стереотипи сприйняття феміністок у соціумі на загал[130]. На цьому тлі взаємозв'язок між феміністською проблемою «жіночої мови» та акцентуацією на «мовному питанні» вбачають у загальній історії деколонізації [Таран 2007].

На жаль, рецепцію ідей фемінізму й «мовної» жіночої рівності українська соціолінгвістика поки що оминає своєю увагою[131].

---

[130] Тут додає масла у вогонь і скандальний міжнародний проект і рух Femen, хоча його учасники відмежовуються від руху фемінізму, а рух фемінізму – від учасників Femen.

[131] Цікавою у цьому сенсі є праця О. Левченко та М. Ділай, присвячена «наївній» рецепції фемінізму (без аналізу та заглиблення в увесь спектр ідеологій, політичних і соціальних рухів) інтернавтами й виконана на матеріалі аналізу текстів в інтернеті: з огляду на рейтинг соціальних мереж в Україні, розглянуто контент (власне тексти, дописи, коментарі, меми, фотографії) у соціальних мережах Твіттер і Фейсбук. Аналіз дописів в інтернеті засвідчив, що жінки не часто засвідчують свою належність до фемінізму: я феміністка – 172, я не феміністка – 80. Дописи в Твіттері виявили, що у цій соціальній мережі жінки найчастіше заперечують свою належність до феміністок: я феміністка – 59, я не феміністка – 68. У мережі Фейсбук картина подібна: я феміністка – 54, я не феміністка – 59. Аналіз дописів у Твіттері виявив низку атрибутів, властивих мовному образу феміністки у свідомості українських мовців: *внутрішня, радикальна, головна, затята, справжня, страшна, жирна, горда, кончена, сучасна, гетеросексуальна, маленька, оголена, чергова, заядла, махрова, п'яна, побутова, самодостатня, чокнута, шалена, якась там, яра, Академічна, гола, гомосексуальна, дорога, лгбт, лезбі, лезбійська, майбутня, мала, напівгола, незворушна, перша, православна, рафінована, рижа, ситуативна, типова, агтресивна, безплідна, бидлувата, бідна, бісова, відома, войовнича, жахлива, жостка, заклята, залізна, заслужена, збс, зла, змучена, клята, крута, лютіша, маразматична, найбожевільніша, найвидатніша, найзнаменитіша, найперша, настояща, неголена, недотр***, незавісіма, нереалізована, несвідома, нещасна, нормальна, озлоблена, паршива, переконана, повернута, поїхавша, прибацана, провідна, самостійна, свідома, сильна, скромна, срана, тлуста, тупа, х***, чорна, шизоїдна*. Звертає на себе увагу той факт, що, за даними, отриманими дослідницями унаслідок сентимент-аналізу, 53,4% атрибутів мають негативну конотацію; 25% – нейтральну; 21,6% – позитивну. У 2006 році О. Кісь писала: «Стереотипне уявлення про феміністку як мужеподібну, грубувату, статево-невдоволену, озлоблену й агресивну, схильну до сексуальних збочень чоловіконенависницю все ще характеризує публічний і жіночий

Отож СЛО_2018/2019 мало на меті простежити, чи пов'язане ставлення респондентів до фемінативів та словотвірної фемінізації назв осіб жіночої статі зі сприйняттям ними ідей фемінізму.

На питання 1: ***Чи поділяєте Ви ідеї фемінізму?*** отримано такі реакції. З 580-ти респондентів *цілком поділяють ідеї фемінізму* 116 осіб (20%), *радше поділяють* 263 респонденти (45,34%), отож загалом 279 респондентів (65,43% опитаних) ідеї фемінізму сприймають чи виявляють прихильне ставлення до них; *цілком не поділяють* 46 (7,93%), *радше не поділяють* ці ідеї 146 опитаних (25,17%), тож загалом 192 респонденти (33,1% опитаних) вказали на своє несприйняття чи часткове їх несприйняття; 9 респондентів (1,55%) не вказали свого ставлення до ідей фемінізму. Відтак загальна частка тих, хто *цілком поділяє* та *радше поділяє* феміністичні ідеї, майже удвічі переважає частку тих, хто їх *не поділяє* (65,43% проти 33,1%).

Розподіл респондентів **за статтю** виявив таке (див. табл. 3.3.2.1.).

Таблиця 3.3.2.1.

Характеристика реакцій за статтю респондентів

Чи поділяєте Ви ідеї фемінізму?	**Стать**	**Кількість респондентів, %**
1	**2**	**3**
Радше не поділяю	жін.	81 (20,82%)
	чол.	65 (34,57%)
Всього (від загальної кількості респондентів)		**146 (25,17%)**

дискурс сучасної України» [Кісь 2006: 9]. Звертає увагу на себе той факт, що О. Кісь виокремлює фактично аналогічні атрибути, належні стереотипному уявленню про феміністку, виявленому О. Левченко та М. Ділай у ході аналізу інтернет-дискурсу: **Мають недоглянутий вигляд, негарні; Феміністка – це образа; Феміністки – дурні; Феміністки не виходять заміж, ненавидять чи зневажають чоловіків; Феміністка має неврівноважену психіку; Феміністкам не допомагають; До феміністок агресивно налаштовані**. Цікаво, що у багатьох дописах та коментарях, поділяючи погляди феміністок, їх автори категорично відхрещуються від терміна «феміністка» [Levchenko – Dilai 2019: 119–131].

1	2	3
Радше поділяю	жін.	198 (50,89%)
	чол.	65 (34,57%)
Всього (від загальної кількості респондентів)		**263 (45,34%)**
Цілком не поділяю	жін.	11 (2,83%)
	чол.	33 (17,55%)
	інше	1 (0,17%)
Всього (від загальної кількості респондентів)		**46 (7,93%)**
Цілком поділяю	жін.	90 (23,13%)
	чол.	24 (12,76%)
	інше	2 (0,34%)
Всього (від загальної кількості респондентів)		**116 (20%)**
Без відповіді	жін.	8 (2,05%)
	чол.	1 (0,50%)
Всього (від загальної кількості респондентів)		**9 (1,55%)**
Загальна кількість опитаних		**580 (100%)**

Отож **серед жінок** (загальна кількість опитаних 389) ідеї фемінізму *цілком поділяють* 90 респонденток (23,13%), *радше поділяють* 198 (50,89%), *радше не поділяють* 81 (20,82%), *цілком не поділяють* 11 (2,83%). Частка тих жінок, хто загалом сприймає ідеї фемінізму й прихильно ставиться до них (реакції *цілком поділяю* та *радше поділяю*), складає 288 осіб (74,03%). Частка тих, хто не сприймає цих ідей (*цілком не поділяю* та *радше не поділяю*), серед жінок складає 92 особи (23,65% від загальної кількості осіб жіночої статі). У групі респондентів, які залишили питання свого ставлення до ідей фемінізму *без відповіді*, маємо 8 осіб жіночої статі (2,05%). Отож серед жінок своє *сприйняття* та *підтримку ідей фемінізму* висловили 74,03% респонденток.

Серед **чоловіків** (загальна кількість опитаних 188) *цілком поділяють* ідеї фемінізму 24 респонденти (12,76%), *радше поділяють*

65 (34,57%), *радше не поділяють* 65 (34,57%), *цілком не поділяють* 33 (17,55%). Тож сприйнятливих до ідей фемінізму (реакції *цілком поділяю* та *радше поділяю*) серед чоловіків виявлено 89 осіб (47,33%), несприйнятливих (реакції *радше не поділяю* та *цілком не поділяю*) – 98 (52,12%). У групі респондентів, які залишили питання свого ставлення до ідей фемінізму *без відповіді*, маємо 1 особу чоловічої статі (0,52%). Цікаво, що у групі осіб чоловічої статі засвідчено однаковий відсоток респондентів, що *радше поділяють* та *радше не поділяють* ідей фемінізму (34,03%). Група респондентів, що у графі «стать» вказали **інше**, складається із 3 осіб, одна з яких цілком не поділяє ідей фемінізму (0,51%), дві інші – цілком поділяють (1,04%). На відміну від жінок, найбільша кількість респондентів-чоловіків засвідчила, що вони *не сприймають* чи *радше не сприймають* ідей фемінізму (52,12% реакцій).

Прикметно, що частка тих респондентів-жінок, хто радше поділяє ідеї фемінізму (50,89%), більше ніж удвічі перевищує тих, хто їх повністю підтримує (23,14%), натомість серед чоловіків тих, хто безумовно підтримує ідеї фемінізму (12,76%), майже утричі менше, ніж тих, хто їх радше підтримує (34,57%). Таким чином, і у групі жінок, і у групі чоловіків переважає не безумовне сприйняття чи категоричне несприйняття ідей фемінізму: формулювання радше засвідчує, що респонденти частково респектують ідеї фемінізму, частково не сприймають та не приймають їх або ж недостатньо ознайомлені з ними. Жінки, що безумовно підтримують ідеї фемінізму, складають 23,13% опитаних, чоловіки – 2,83%. Жінки, що категорично не сприймають ідей фемінізму, складають лише 2,28%, натомість чоловіки – 17,27%.

Як бачимо, різниця у жіночих та чоловічих реакціях щодо безумовної підтримки / непідтримки ідей фемінізму є суттєвою. Цілковита підтримка ідей фемінізму серед жінок більше ніж у 8 разів перевищує таку підтримку з боку чоловіків, цілковита непідтримка має практично обернений характер: чоловіків тут майже у 7 з половиною разів більше, ніж жінок. Відсоток жінок, що ці ідеї

категорично не сприймають, є доволі низьким – лише близько 2%. Опитування виявило, що жінки на загал прихильно ставляться до ідей фемінізму на третину частіше, ніж чоловіки, водночас переважна більшість жінок (близько 75%) ці ідеї сприймає й підтримує, переважна більшість чоловіків (більше 50%) – ні.

Розподіл рецепції ідей фемінізму **за віком респондентів** виявився таким (див. табл. 3.3.2.2.).

Таблиця 3.3.2.2.

Характеристика реакцій за віком респондентів

реакція	Вік								
	0–13	14–17	18–24	25–34	35–43	44–59	60–71	75–89	90+
1	**2**	**3**	**4**	**5**	**6**	**7**	**8**	**9**	**10**
Радше поділяю	-	20 (3,44%)	95 (16,38%)	88 (15,17%)	31 (5,35%)	5 (1%)	6 (1,03%)	-	-
Разом	**263 (45,34%)**								
Цілком поділяю	-	10 (1,72%)	40 (6,9%)	35 (6,03%)	15 (2,59%)	11 (1,9%)	3 (0,52%)	2 (0,34%)	-
Разом	**116 (20%)**								
Радше не поділяю	-	10 (1,72%)	48 (8,97%)	57 (9,83%)	11 (1,9%)	13 (2,24%)	7 (0,12%)	-	-
Разом	**146 (25,17%)**								
Цілком не поділяю	1 (0,17%)	3 (0,52%)	16 (2,76%)	11 (1,9%)	3 (0,52%)	9 (1,55%)	1 (0,17%)	1 (0,17%)	1 (0,17%)
Разом	**46 (7,93%)**								
Не визначився /лася	1 (0,17%)	1 (0,17%)	1 (0,17%)	1 (0,17%)	1 (0,17%)	4 (0,68%)	-	-	-
Разом	**9 (1,55%)**								
Всього опитаних	**580 (100%)**								

У групі осіб, які **радше не поділяють** ідеї фемінізму, передує вікова група 25–34 роки (57 осіб – 9,83% від загальної кількості опитаних), друге місце належить віковій категорії 18–24 роки (48 осіб – 8,27%), на третьому місці вікова категорія 43–59 років (13 респондентів – 2,24%), на четвертому 35–43 роки (11

респондентів – 1,9%), далі іде група 14–17 років (10 респондентів – 1,72%), і на останньому місці вікова категорія 60–74 роки (7 респондентів – 0,12%).

У групі респондентів, що **цілком не поділяють** ідеї фемінізму, найактивнішою є вікова категорія 18–24 роки: 16 респондентів – 2,76%, на другому місці вікова категорія 25–34 роки: 11 респондентів – 1,9%, далі іде вікова межа 43–59 років: 9 осіб – 1,55%, у групах 14–17 років та 35–43 роки маємо по 3 респонденти (0,05%), усі інші вікові групи представлені по одному респонденту. Цілком не поділяє ідеї фемінізму й єдиний респондент вікової категорії 90+.

У групі симпатиків ідей фемінізму **радше поділяю** передує вікова група 18–24 роки: 95 респондентів (16,38%), на другому місці група 25–34 роки: 88 респондентів (15,17%), на третьому – 35–43 роки: 31 респондент (5,35%), далі ідуть вікові групи 43–59 років: 20 респондентів (3,44%), 60–74 роки: 6 респондентів (1,03%), завершує список вікова група 44–59 років: 5 респондентів (1%).

У групі інформантів, що **цілком поділяють** ідеї фемінізму, на першому місці виявилася група 18–24 роки: 40 респондентів (6,9%), на другому – 25–34 роки: 35 респондентів (6,03%), на третьому зі значним відривом – вікова група 35–43 роки: 15 респондентів (2,59%), далі 43–59 років: 11 респондентів (1,9%), у групі 11–14 років маємо лише 10 респондентів (1,72%), групу 60–74 роки представляють 3 респонденти (0,52%), групу 75–89 років – 2 респонденти (0,34%).

У групі осіб, які **не визначилися** зі своїм ставленням до ідей фемінізму, маємо 9 учасників опитування (1,55%): по одному респонденту представлені усі вікові категорії до 60 років, 3 особи вказали вік 43–59 років.

Як бачимо, найбільш активними у висловленні свого ставлення до ідей фемінізму (чи до їх підтримки, чи до заперечення) виявилися дві вікові категорії: 18–24 роки та 25–34 років, причому в групах респондентів, що на загал симпатизують ідеям фемінізму, вікова група 25–34 роки опиняється на першому місці, у групах респондентів, які критично ставляться до цих ідей, вона теж є

найбільш активною, в групі респондентів, що на загал не сприймають їх, вона посідає друге місце. Тож результати опитування свідчать, що найбільш відкритими і до сприйняття, і до несприйняття ідей фемінізму є молоді люди віком від 18 до 34 років.

За регіонами проживання респондентів маємо таку картину (див. табл. 3.3.2.3.).

Таблиця 3.3.2.3.

Характеристика реакцій за регіонами проживання респондентів

Реакція	**Регіон**				
	західний	**центральний**	**східний**	**південний**	**інше**
1	**2**	**3**	**4**	**5**	**6**
Радше поділяю	168 (29%)	67 (11,55%)	14 (2,41%)	9 (1,55%)	3 (0,51%)
Разом	**263 (45,34%)**				
Цілком поділяю	57 (9,82%)	43 (7,41%)	3 (0,51%)	-	3 (0,51%)
Разом	**116 (20%)**				
Радше не поділяю	97 (16,72%)	32 (5,51%)	7 (1,2%)	6 (1,1%)	3 (0,51%)
Разом	**146 (25,17%)**				
Цілком не поділяю	17 (2,93%)	20 (3,44%)	5 (0,86%)	3 (0,51%)	-
Разом	**46 (7,93%)**				
Не визначився/лася	3 (0,51%)	2 (0,34%)	4 (0,68%)	-	-
Разом	**9 (1,55%)**				
Всього опитаних	**580 (100%)**				

У групі реакцій **радше поділяю** зі значним кількісним відривом передує західний регіон: 168 респондентів (29%), на другій позиції опинилися центральні області України: 67 респондентів (11,55%), на третій – східний регіон: 14 респондентів (2,41%), на четвертій південний: 9 респондентів (1,55%). **Цілком поділяють** ідеї фемінізму на заході України 57 респондентів (9,82%), в центрі 43 (7,41%), на півдні 7 (1,2%) та на сході 3 (0,51%).

У групі реакцій **радше не поділяю** найактивнішим є західний регіон: 97 респондентів (16,72%), на другому місці центральний: 32 респонденти (5,51%), далі ідуть з мінімальним відривом між собою східні області України: 7 респондентів (1,2%) та південь: 6 респондентів (1,1%). У групі тих, хто **цілком не поділяє** ідеї фемінізму, передує центральний регіон: 20 респондентів (3,44%), на другому місці західні області України: 17 респондентів (2,93%), завершують список східний регіон: 5 респондентів (0,86%) та південний: 3 респонденти (0,51%),

За отриманими даними, у ставленні до ідей фемінізму найбільш активним виявився *західний регіон*. Найбільша частка респондентів із західних областей України **радше поділяють**, **цілком поділяють** та **радше не поділяють** ідеї фемінізму (представники заходу України тут складають 29%, 16,72% та 38,82% опитаних відповідно). Лише у групі **цілком не поділяю** на першому місці опинилися респонденти із *центральних областей України* (3,44% респондентів). Виразно меншу зацікавленість у питаннях фемінізму та словотвірної фемінізації виявили представники східних та південних областей України. Цікаво, як розподілилися голоси наших співвітчизників із зарубіжжя: радше не поділяють ідей фемінізму україномовні громадяни-учасники анкетування з Німеччини, Нової Зеландії та Росії (по одному респонденту, 0,17%), радше поділяють 2 респонденти (0,34%) з Польщі та Словенії та цілком поділяють ті, що проживають у Голландії, ЄС, Польщі та США (4 респонденти, 0,68%).

За професійним спрямуванням респонденти розподілилися так. У групі **студентської молоді** (респонденти вказували в анкеті свій майбутній фах) (див. табл. 3.3.2.4а.) та групі респондентів, які вказували професію (**інші категорії опитуваних**) (див. табл. 3.3.2.4б) реакції були такими.

Таблиця 3.3.2.4а.

Характеристика реакцій за майбутнім фахом респондентів

(студенти)

Чи поділяєте ви ідеї фемінізму?	**Соціально-гуманітарне спрямування**	**Природничо-технічне спрямування**
1	**2**	**3**
Радше не поділяю	16 (8,38%)	22 (11,52%)
Цілком не поділяю	11 (5,76%)	6 (3,14%)
Радше поділяю	80 (41,88%)	7 (3,66%)
Цілком поділяю	40 (20,94%)	5 (2,62%)
Без відповіді	1 (0,52%)	1 (0,52%)
Всього	148	39
Всього опитаних	**191 (100%)**	

Таблиця 3.3.2.4б

Характеристика реакцій за професією респондентів

(інші категорії опитаних)

Чи поділяєте ви ідеї фемінізму?	**Соціально-гуманітарне спрямування**	**Природничо-технічне спрямування**
1	**2**	**3**
Радше не поділяю	54 (13,88%)	54 (13,88%)
Цілком не поділяю	12 (3,08%)	13 (3,34%)
Радше поділяю	113 (29,05%)	65 (16,71%)
Цілком поділяю	45 (11,57%)	26 (6,68%)
Без відповіді	6 (1,54%)	1 (0,26%)
Всього	230	159
Всього опитаних	**389**	

За отриманими результатами, у групі **студентської молоді** найвища частка представників соціогуманітарного спрямування ідеї фемінізму *радше поділяє* (41,88%) та *цілком поділяє* (20,94%), серед представників природничо-технічних наук найвищу частку

виявили ті, що феміністські ідеї *радше не поділяють* (11,52%) та *радше поділяють* (7,66%). У групі **інших категорій опитаних** з-поміж гуманітаріїв *радше поділяють* ідеї фемінізму 29,05%, *цілком поділяють* 11,57% респондентів. З-поміж представників природничо-технічної сфери найбільша частка респондентів ці ідеї *радше поділяє* (16,71%) та *радше не поділяє* (13,88%). Тож серед гуманітаріїв на загал (378 опитаних) маємо прихильне ставлення до ідей фемінізму в 73,54% випадків, несхвальне – у 24,60%; представники природничо-технічних наук та професій (198 опитаних) схвалюють ідеї фемінізму в 52,02% випадків, не схвалюють – у 47,97% випадків. Як бачимо, *підтримку* ідей фемінізму (*цілком підтримую* та *радше підтримую*) виявлено і серед представників соціально-гуманітарних, і серед природничо-технічних сфер діяльності, хоча серед гуманітаріїв вона є майже на третину вищою (73,54% і 52,02%), водночас частка *несхвального ставлення* до них значно менша серед гуманітаріїв (24,60%), ніж серед представників природничо-технічних наук та професій (47,97%).

Анкета містила «приховане» запитання про професію. Показовим є те, що з 389-ти жінок, що взяли участь у анкетуванні, лише 27 (6,94% від загальної кількості осіб жіночої статі) вжили на позначення своєї професійної ідентифікації фемінативи: *викладачка* 1,29%; *вчителька* 0,51%; *домогосподарка* 0,26%; *журналістка* 0,77%; *IT айтішниця* 0,26%; *координаторка подій (івент-менеджерка)* 0,26%; *коректорка* 0,26%; *лінгвістка* 0,51%; *перекладачка* 0,77%; *перекладачка-редакторка* 0,26%; *письменниця* 0,26%; *полоністка* 0,26%; *програмістка* 0,26%; *філологиня* 0,51%; *філологиня-україністка* 0,26%; *юрист(ка)* 0,26%.

На поставлені у обох анкетуваннях СЛО_2013 та СЛО_2018/2019 питання про ставлення опитуваних до фемінативів та їх уживання в сучасному мовленні відповіді виявилися такими.

3.3.3. Чи необхідне жінці окреме професійно-статусне найменування?

Питання 2: *У деяких мовах парні іменники жіночого роду є обов'язковими й нормативними (на зразок інженер – інженерка, філолог – філоложка, політик – політичка, прем'єр – прем'єрка тощо). В українській мові в багатьох випадках граматики рекомендують вживати чоловічу родову форму для позначення жінки (інженер Михайлова, директор звернулася й т. ін.). Чи вважаєте Ви, що в новій українській мові жінка також має мати спеціальне жіноче найменування за посадою, родом діяльності, соціальним статусом (хірургиня, продавчиня, фотографиня, професореса, політоложка, теоретикиня, соціологиня, мовознавка, мовкиня тощо)?*

Реакції респондентів на це питання анкети можна узагальнити так (див. табл. 3.3.3.1.).

Таблиця 3.3.3.1.

Загальна характеристика реакцій респондентів

Можливі реакції	**СЛО_2013**	**СЛО_2018/2019**
1	**2**	**3**
Так	112 (16,57%)	202 (34,83%)
Ні	520 (76,92%)	296 (51,03%)
Не визначився/лася	44 (6,5%)	82 (14,14%)
Всього опитаних	**676 (100%)**	**580 (100%)**

Як бачимо, частка респондентів, які вважають необхідним в українській мові наявність окремого професійно-статусного найменування особи жіночої статі, зросла у відсотках майже удвічі – з 16,57% до 34,83% (співвідношення 1: 2,1), натомість достатньо високою залишається частка тих, хто не бачить у них необхідності (76,92% у СЛО_2013 та 51,03% у СЛО_2018/2019, співвідношення 3: 2). Цікаво, що частка респондентів, які не визначилися з відповіддю, у СЛО_2018/2019 зросла більше ніж удвічі порівняно із СЛО_2013 (співвідношення 1: 2,2). Проте переважна реакція

респондентів на необхідність таких найменувань в українській мові залишається *негативною* і в обох опитуваннях перевищує 50%-й показник.

За статтю опитуваних результати розподілилися так (див. табл. 3.3.3.2.).

Таблиця 3.3.3.2

Характеристика реакцій за статтю респондентів

Можливі реакції	**Стать**	**СЛО_2013**	**СЛО_2018/2019**
1	**2**	**3**	**4**
Так	жін.	95 (17,65%)	148 (38,05%)
	чол.	17 (12,32%)	53 (27,74%)
	інше	-	1 (0,17%)
Всього реакцій		**112**	**202**
Ні	жін.	409 (76,02%)	178 (45,75%)
	чол.	111 (80,43)	115 (60,21%)
	інше	-	2 (0,34%)
Всього реакцій		**520**	**296**
Не визначився/лася	жін.	34 (6,32%)	61 (15,68%)
	чол.	10 (7,25%)	20 (10,47%)
	інше	-	1 (0,17%)
Всього реакцій		**44**	**82**
Всього опитаних		**676 (100%)**	**580 (100%)**

Розподіл реакцій респондентів **за статтю** має такий вигляд. У групі респондентів із реакцією **так** жінки складають 17,65%, чоловіки 12,32% (СЛО_2013), за результатами СЛО_2018/2019 маємо реакцію **так** від 38,05% жінок, 27,74 % чоловіків та 0,17% осіб з іншою гендерною ідентичністю. Кількість респондентів-жінок і респондентів-чоловіків, що зазначили реакцію **так**, зросла в опитуванні СЛО_2018/2019 порівняно з СЛО_2013 більш ніж удвічі (жінки: 17,65% < 38,05%; чоловіки: 12,32% < 27,74%).

У групі респондентів з реакцією **ні** у СЛО_2013 маємо 76,02% жінок і 80,43% чоловіків, у СЛО_2018/2019 частка жінок складає

45,75%, чоловіків 60,21%. Частка осіб іншої, ніж чоловіча та жіноча, гендерної ідентичності, склала 0,34%. Кількісно частка осіб жіночої статі, що не бачать необхідності у спеціальних позначеннях осіб жіночої статі за професією, титулом, вченим званням, статусом тощо, зменшилася приблизно на третину (76,02% > 45,75%), натомість чоловіків у цій групі реакцій стало менше лише на чверть (80,63% > 60,21%).

У групі респондентів, що з відповіддю **не визначилися**, у обох опитуваннях суттєво переважають жінки. У СЛО_2013: жінки склали 6,32%, чоловіки 7,25%; у СЛО_2018/2019: жінки 15,68%, чоловіки 10,47%. Проте в цій групі маємо зростання кількості жінок майже удвічі (6,32% < 15,68%), у той час як у групі чоловіків питома вага респондентів зросла лише на чверть: 7,25% < 10,47%.

За територіальною належністю респондентів відповіді щодо необхідності фемінізованих статусних найменувань жінки в українській мові розподілилися таким чином[132] (див. табл. 3.3.3.3.).

Таблиця 3.3.3.3.

Характеристика реакцій за регіонами проживання респондентів

Можливі реакції	**Регіон**	**СЛО_2013**	**СЛО_2018/2019**
1	**2**	**3**	**4**
Так	західний	88 (13,01%)	111 (19,14%)
	центральний	13(1,92%)	62 (10,69%)
	східний	9 (1,33%)	12 (2,07%)
	південний	-	9 (0,15%)
Ні	західний	270 (39,94%)	171 (29,48%)
	центральний	139 (20,56%)	85 (14,65%)
	східний	100 (14,79%)	19 (3,27%)
	південний	-	14 (2,41%)

[132] Дані щодо задіяних у опитуванні СЛО_2018/2019 респондентів з інших країн не наводимо, позаяк вони, як одиничні, не впливають на загальну картину регіонального розподілу респондентів.

1	2	3	4
Не визначився/лася	західний	40 (5,91%)	57 (9,82%)
	центральний	13 (1,92%)	18 (3,1%)
	східний	4 (0,59%)	3 (0,05%)
	південний	-	2 (0,03%)

В усіх реакціях, за даними обох опитувань, передує *західний регіон*. Необхідність у спеціальних мовних позначеннях осіб жіночої статі (реакція **так**) на заході вбачають 13,01% опитаних (СЛО_2013) та 19,14% (СЛО_2018/2019). Не бачать у них необхідності (реакція **ні**) 39,94% респондентів (СЛО_2013) та 29,48% респондентів (СЛО_2018/2019). На заході виявлено й найвищу частку тих, хто **не визначився** із відповіддю: 5,91% (СЛО_2013) та 9,82% (СЛО_2018/2019). Другу позицію посідає *центральний регіон*: реакція **так**: 1,92% (СЛО_2013) та 10,69% (СЛО_2018/2019), реакція **ні**: 20,56% (СЛО_2013) та 14,65% (СЛО_2018/2019), реакція **не визначився(лася)**: 1,92% (СЛО_2013) та 3,1% (СЛО_2018/2019). Третю позицію – *східний регіон*: реакція **так**: 1,33% (СЛО_2013) та 2,7% (СЛО_2018/2019), реакція **ні**: 14,79% (СЛО_2013) та 3,27% (СЛО_2018/2019), реакція **не визначився(лася)**: 0,59% (СЛО_2013) та 0,05% (СЛО_2018/2019).

В усіх регіонах маємо, за отриманими даними, підвищення частки тих, хто вважає фемінізовані позначення жінки необхідними, та зменшення частки тих, хто не бачить у них потреби. Динаміка реакції **так** (у зіставленні результатів СЛО_2013 та СЛО_2018/2019): захід – 13,01% < 19,14%, центр – 1,92% < 10,69%; схід – 1,33% < 2,07%. Динаміка реакції **ні**: захід – 39,94% > 29,48%, центр – 20,65% > 14,65%, схід – 14,79% > 3,27%. У реакції **не визначився/лася** маємо збільшення кількості респондентів, які ще не сформували свою думку з цього приводу: захід – 5,91% < 9,82%, центр – 1,92% < 3,1%, і лише на сході виявлено дуже незначну тенденцію до їх зменшення: 0,59% > 0,05%.

3.3.4. Чинники появи новітніх професійно-статусних найменувань жінки в сучасному українському мовленні

Питання 3: *У сучасному українському мовленні (особливо у ЗМІ) широко вживають фемінативи нардепка, політологиня, членкиня, політикеса, продавчиня, депутатка, геологиня, фотографеса, керманичка, редактриса, критикеса, прес-секретарка, екс-прем'єр-міністерка тощо. Чим, на Вашу думку, зумовлено їхню появу?*[133]

Реакції респондентів на запропоновані варіанти відповіді можна узагальнити так (див. табл. 3.3.4.1.)

Таблиця 3.3.4.1.

Характеристика реакцій за статтю респондентів

Можливі реакції	**Стать**	**СЛО_2013**	**СЛО_2018/2019**
1	**2**	**3**	**4**
Дерусифікацією або націоналізацією української мови	жін.	118 (21,93%)	47 (12,08%)
	чол.	30 (21,73%)	22 (11,52%)
	інше	-	1 (0,17%)
Всього реакцій		**148 (21,89%)**	**72 (12,41%)**
Модою на вживання таких назв у публічному мовленні	жін.	264 (49,07%)	47 (12,08%)
	чол.	99 (71,73%)	22 (11,52%)
	інше	-	2 (0,34%)
Всього реакцій		**363 (53,69%)**	**290 (50%)**
Особливою повагою до жінки в українському суспільстві	жін.	48 (8,92%)	19 (4,88%)
	чол.	12 (8,69%)	7 (3,66%)
	інше	-	-

[133] Оскільки питання дозволяло респондентам одночасно позначити більш ніж одну відповідь, у таблиці узагальнено кількість реакцій на кожне питання та стать респондентів, що таку реакцію зазначили. Відсоток жіночих та чоловічих реакцій вирахувано від загальної кількості осіб жіночої та чоловічої статі, що взяли участь у опитуванні. Відсоток загальної кількості реакцій вирахувано від загальної кількості респондентів, які позначили декілька відповідей одночасно. Кількість реакцій на те чи те питання є, відповідно, більшою, ніж загальна кількість опитаних.

1	2	3	4
Всього реакцій		**60 (8,87%)**	**26 (4,48%)**
Прагненням жінок до рівноправ'я із чоловіками	жін.	144 (26,76%)	136 (23,44%)
	чол.	37 (26,81%)	44 (23,03%)
	інше	-	-
Всього реакцій		**181 (26,77%)**	**180 (31,03%)**
Інше	жін.	-	29 (7,45%)
	чол.	-	20 (10,47%)
	інше	-	1 (0,17%)
Всього реакцій			50 (8,09%)
Загальна кількість реакцій		**752**	**618**

Отримані дані свідчать про те, що більшість опитаних уважає появу новочасних фемінативів даниною *моді на вживання таких назв у публічному мовленні* (за даними СЛО_2013, таких реакцій виявлено 363 (53,69% від загальної кількості реакцій), за даними СЛО_2018/2019 – 290 (50%). На другому за значущістю місці опинилося *прагнення жінок до рівноправ'я з чоловіками* (181 та 180 реакцій – 26,77% та 31,03% відповідно), на третьому – *дерусифікація та націоналізація української мови* (148 та 72 реакції відповідно – 21,89% та 12,41%). На останньому за мірою значущості місці опинилася *особлива повага до жінки в українському суспільстві* (60 та 26 реакцій – 8,87% та 4,48% відповідно). Якщо мода на вживання фемінативів у сучасному українському мовленні (53,69% та 50% реакцій відповідно) та прагнення жінок до рівноправ'я із чоловіками (26,77% та 31,03% реакцій відповідно) виявили відносно сумірну їх кількість, то за іншими позиціями ситуація виявилася іншою. Якщо дерусифікацію чи націоналізацію мови у СЛО_2013 визнали важливим чинником 148 респондентів (21,89% реакцій), то у СЛО_2018/2019 таких реакцій отримано майже удвічі менше – лише 72 (12,41%). Майже удвічі знизила свій «рейтинг» і особлива повага до жінки в українському суспільстві: якщо у СЛО_2013 її вважали важливим стимулом фемінізації українського жіночого лексикону 60 респондентів (8,87% реакцій), то у СЛО_2018/2019 – лише 26 (4,48%).

Розподіл відповідей **за статтю** опитаних виявив таке. За результатами СЛО_2013, реакцію на *моду щодо вживання фемінативів* обрали 49,07% жінок та 71,73% чоловіків, реакцію на *прагнення до урівноправнення жінки з чоловіком* 26,76% жінок та 26,81% чоловіків, на *дерусифікацію* як стимул і причину появи й уживання фемінативів вказали 21,93% жінок і 21,73% чоловіків; у позиції *особлива повага до жінки в українському суспільстві* респонденти-жінки склали 8,92%, чоловіки 8,69%. За результатами СЛО_2018/2019, *моду на вживання фемінативів* визнали важливим чинником 47,04% жінок, 55,49% чоловіків та 0,34% представників іншої статі, *прагнення жінки до рівноправ'я з чоловіком* – 23,44% жінок та 23,03% чоловіків, *дерусифікацію* 12,08% жінок, 11,51% чоловіків та 0,17% представників іншої статі, у позиції *особлива повага до жінки в українському суспільстві* респондентів-жінок виявлено 4,88%, чоловіків – 3,66%.

Динаміка жіночих реакцій на запропоновані питання у зіставленні опитувань СЛО_2013 та СЛО_2018/2019 виглядає так: *мода на вживання таких слів у публічному мовленні* – 49,07% > 47,04%; *прагнення жінок до рівноправ'я із чоловіками* – 26,76% > 23,44%; *дерусифікація або націоналізація української мови* – 21,93 > 12,18%; *особлива повага до жінки в українському суспільстві* – 8,92% > 4,88%. Як бачимо, в усіх позиціях спостережено негативну динаміку. Якщо загальний відсоток реакцій у позиціях, які є найбільш популярними серед жінок (*мода на вживання* та *прагнення жінок до рівноправ'я* з *чоловіками*), є практично сумірним, із незначним (у межах 2–3%) зменшенням частки реакцій, то відсоток жінок, які вважають стимулом до творення й уживання фемінативів *дерусифікацію*, зменшився майже удвічі, а *особлива повага до жінки в українському суспільстві* серед респонденток втратила рівно половину своєї «популярності».

Динаміка чоловічих реакцій на питання у порівнянні СЛО_2013 та СЛО_2018/2019: *мода на вживання таких слів у публічному мовленні* – 71,73% > 55,49%; *прагнення жінок до рівноправ'я із чоловіками* – 26,81% > 23,03%; *дерусифікація або*

націоналізація української мови – 21,73 > 11,52%; *особлива повага до жінки в українському суспільстві* – 8,69% > 3,66%. Усі реакції виявляють низхідну динаміку: погляд на *моду як чинник творення й уживання фемінативів* втратив третину популярності, майже не змінилося співвідношення кількості реакцій на *прагнення жінок до рівноправ'я*, в той час як кількість чоловіків, які обрали стимулом фемінізації *дерусифікацію й націоналізацію української мови*, зменшилася майже удвічі, а тих, хто вважає стимулом фемінізації *особливу повагу до жінки* в українському суспільстві, – приблизно у два з половиною рази

Перелік можливих реакцій на це питання у СЛО_2018/2019 років передбачав і відкрите питання – **інше**. Його обрали 50 респондентів, серед яких 7,45% склали жінки і 10,47% – чоловіки та один респондент із іншою, ніж чоловіча та жіноча, статевою ідентичністю (0,17%). Наведемо деякі з відкритих реакцій жінок[134]:

- *Суспільний психоз, який зосереджується на таких дрібницях як фемінітиви замість того, щоб приділяти увагу важливішим проблемам жінок в суспільстві.*
- *Можливо, це чоловіки намагаються встановити різницю.*
- *Зростанням видимості жінок у сферах науки, політики тощо.*
- *По-перше, прагнення не те що до рівноправ'я, а до сприймання суспільством жінки на рівні з чоловіком. Адже еталоном, судячи з усього, в суспільстві є чоловік, так як усе прирівнюється до чоловічого роду. По-друге, некоректно звучить, коли вживають такі словосполучення як «автор Юля зазначила» тощо. У мене, наприклад, це викликає деякий дисонанс в цьому плані. Та, все ж думаю мода на вживання таких назв, але це гарна мода, як на мене.*
- *У своїй більшості феменітиви у ЗМІ вживаються не для прагнення рівноправ'я у суспільстві. Часто феменітиви мають емоційну негативну забарвленість, що вказує на «негідність»*

[134] Тут і далі коментарі респондентів наводимо в оригіналі зі збереженням орфографії та пунктуації.

жінок займати певні посади. Наприклад, «Нова 24-річна прокурорка» тощо. Хотілося б вірити в справжнє прагнення до рівноправ'я.

- *Не знання української мови людьми, які намагаються розмовляти українською.*

Чоловічих відкритих реакцій на поставлені в анкеті запитання не виявлено.

За територіальною ознакою реакції респондентів розподілилися так (див. табл. 3.3.4.3.).

Таблиця 3.3.4.3.

Характеристика реакцій за регіонами проживання респондентів

Реакція	**Регіон**	**СЛО_2013**	**СЛО_2018/2019**
1	**2**	**3**	**4**
Дерусифікацією або націоналізацією української мови	західний	76 (11,24%)	41 (7,07%)
	центральний	30 (4,44%)	18 (3,1%)
	східний	31 (4,58%)	3 (0,52%)
	південний	-	6 (1,03%)
Всього реакцій		**148**	**72**
Модою на вживання таких назв у публічному мовленні	західний	190 (28,1%)	183 (31,55%)
	центральний	99 (14,64%)	71 (12,24%)
	східний	76 (11,24%)	15 (2,59%)
	південний	-	10 (1,72%)
Всього реакцій		**363**	**290**
Особливою повагою до жінки в українському суспільстві	західний	36 (5,32%)	14 (2,41%)
	центральний	13 (1,92)	10 (1,72%)
	східний	11 (1,62%)	1 (0,17%)
	південний	-	- 1(0,17%)
Всього реакцій		**60**	**26**
Прагненням жінок до рівноправ'я з чоловіками	західний	102 (15,08%)	100 (17,24%)
	центральний	37 (5,47%)	60 (10,34%)
	східний	42 (6,2%)	13 (2,24%)
	південний		7 (1,2%)
Всього реакцій		**181**	**180**

1	2	3	4
Інше	західний	-	25 (4,31%)
	центральний	-	18 (3,1%)
	східний	-	4 (0,68%)
	південний	-	3 (0,51%)
Всього реакцій		-	**50**

Динаміка реакцій у СЛО_2013 та СЛО_2018/2019 виявилася такою: реакція *модою на вживання фемінативів в публічному мовленні* – захід 28,1% < 31,55%, центр 14,64% > 12,64%, схід 11,24% > 2,59%, південь 1,72%. Реакція *прагненням жінок до рівноправ'я з чоловіками*: захід 15,08% < 17,24%, центр 5,47% < 10,34%, схід 6,2% > 2,24%, південь 1,2%. Реакція *дерусифікацією або націоналізацією української мови*: захід 11,24% > 7,07%, центр 4,44% > 3,1%, схід 4,58% > 0,52%, південь 1,03%. Реакція *особливою повагою до жінки в українському суспільстві*: захід 5,32% > 2,41%, центр 1,92% > 1,72%, схід 1,62% > 0,17%, південь 0,17%. У першій позиції результати суттєво не змінилися, тут маємо на заході тенденцію до незначного (у межах 3%) збільшення кількості респондентів, які уважають фемінізацію *модою*, у центрі – тенденцію до незначного (у межах 2%) їх зменшення; у другій – *прагнення жінок до рівноправ'я з чоловіками* – на заході й у центрі виявлено незначне збільшення кількості реакцій, і лише на сході відсоток реакцій у СЛО_2018/2019 виявився утричі меншим. У третій та четвертій позиціях картина є іншою, вона вказує на тенденцію до зменшення в усіх регіонах кількості респондентів, що вважають чинниками фемінізації *дерусифікацію української мови* та *особливу повагу до жінки в українському суспільстві*. У групі реакцій *інше* найбільшу частку небайдужих до процесу фемінізації засвідчив знову ж таки західний регіон (4,31%).

3.3.5. Ставлення пересічних мовців до активного вживання фемінативів в сучасному українському мовленні

На **питання 4:** *Як Ви ставитеся до активного вживання таких назв особи жіночої статі в сучасному українському мовленні?* відповіді респондентів розподілилися так (див. табл. 3.3.5.1.).

Таблиця 3.3.5.1.

Загальна характеристика реакцій респондентів

Можливі реакції	**СЛО_2013**	**СЛО_2018/2019**
1	**2**	**3**
Цілком позитивно	56 (8,28%)	120 (20,69%)
Скоріше позитивно	146 (21,59%)	160 (27,59%)
Цілком негативно	100 (14,49%)	80 (13,79%)
Скоріше негативно	300 (44,37%)	181 (31,20%)
Не визнач.	74 (10,95%)	39 (6,72%)
Всього опитаних	**676 (100%)**	**580 (100%)**

Динаміка реакцій вказує на збільшення кількості респондентів, які сприймають вживання фемінативів в сучасному українському мовленні позитивно. Реакція *цілком позитивно*: 8,28% < 20,69%, реакція *скоріше позитивно*: 21,75% < 27,59%, реакція *цілком негативно*: 14,79% > 13,79%, реакція *скоріше негативно*: 44,38% > 31,20%. Зменшилася й кількість респондентів, які *не визначилися* у своєму ставленні до вживання фемінізованих позначень жінки: 10,95% > 6,55%. Проте на загал суспільна думка схиляється до *скоріше негативного ставлення* до вживання фемінізованих позначень осіб жіночої статі: 44,38% у СЛО_2013 та 31,20% тих самих реакцій у СЛО_2018/2019.

Розподіл респондентів **за статтю** у цьому питанні виявився таким (див. табл. 3.3.5.2.).

Таблиця 3.3.5.2.

Характеристика реакцій за статтю респондентів

Можливі реакції	**Стать**	**СЛО_2013**	**СЛО_2018/2019**
1	**2**	**3**	**4**
Цілком позитивно	жін.	45 (8,36%)	87 (22,36%)
	чол.	11 (7,97%)	33 (17,28%)
	інше	-	-
Всього реакцій (від загальної кількості опитаних)		**56 (8,28%)**	**120 (20,68%)**
Скоріше позитивно	жін.	118 (21,93%)	110 (28,27%)
	чол.	29 (21,01%)	49 (25,65%)
	інше	-	1 (0,17%)
Всього реакцій (від загальної кількості опитаних)		**146 (21,59%)**	**160 (27,58%)**
Цілком негативно	жін.	67 (12,45%)	33 (8,48%)
	чол.	33 (23,91%)	44 (23,04%)
	інше	-	1 (0,17%)
Всього реакцій (від загальної кількості опитаних)		**100 (14,49%)**	**80 (13,79%)**
Скоріше негативно	жін.	235 (43,68%)	128 (32,90%)
	чол.	65 (47,1%)	52 (27,22%)
	інше	-	-
Всього реакцій (від загальної кількості опитаних)		**300 (44,37%)**	**181 (31,20%)**
Не визначився/лася	жін.	63 (11,71%)	27 (6,94%)
	чол.	11 (0,72%)	12 (6,28%)
	інше	-	-
Всього реакцій (від загальної кількості опитаних)		**74 (10,95%)**	**40 (6,89%)**
Всього реакцій (від загальної кількості опитаних)		**676 (100%)**	**580 (100%)**

За результатами СЛО_2013 та СЛО_2018/2019, *цілком позитивне* ставлення до вживання фемінативів виявили 8,36% жінок і 7,97% чоловіків та 22,36% жінок і 17,28% чоловіків відповідно; *скоріше позитивне* ставлення виказали 21,93% жінок і 21,01% чоловіків та 28,27% жінок і 25,65% чоловіків. Тож *прихильне ставлення* до вживання фемінативів у СЛО_2013 виявлено у 30,29% жінок та 28,98% чоловіків, у СЛО_2018/2019 – у 50,63% жінок та 42,93% чоловіків. У обох опитуваннях маємо доволі рівноважне співвідношення осіб жіночої та чоловічої статі, що на загал схвально ставляться до вживання фемінативів у публічному мовленні, однак у відсотковому відношенні схвалює вживання фемінативів більше жінок, ніж чоловіків.

Реакцію *цілком негативне* виявлено у 12,45% жінок і 23,91% чоловіків у СЛО_2013 та 8,48% жінок і 23,04% чоловіків у СЛО_2018/2019. Тут маємо значний розрив між кількістю жіночих та чоловічих реакцій: у СЛО_2013 чоловіки виказали несприйняття вживання фемінативів більше ніж удвічі частіше, ніж жінки, у СЛО_2018/2019 кількість чоловіків, що ставляться до вживання фемінативів цілком негативно, збільшилася майже утричі. У реакції *скоріше негативно* позиції жінок та чоловіків відносно врівноважилися: 43,68% жінок і 47,1% чоловіків та 32,04% жінок і 27,22% чоловіків. Таким чином, загалом *нехвальне* ставлення до вживання фемінативів виявили 56,13% жінок і 71,01% чоловіків, за даними СЛО_2013, та 41,38% жінок та 50,26% чоловіків, за даними СЛО_2018/2019, із перевагою чоловічих реакцій над жіночими.

На загал і найбільша кількість жінок (43,68% і 32,90% відповідно) і найбільша кількість чоловіків (47,1% і 27,22% відповідно) ставляться до вживання фемінативів у публічному мовленні скоріше негативно. Прихильне ставлення до вживання фемінативів, за даними СЛО_2018/2019, засвідчило більше респондентів порівняно зі СЛО_2013 (<15–20%); несхвальне – менше (>15–20%). У групі респондентів, які *не визначилися* з відповіддю, жінки та чоловіки у СЛО_2013 представлені у співвідношенні майже 10:1

(11,71% жінок і 0,72% чоловіків), натомість у СЛО_2018/2019 їх частка є практично рівноважною: 6,94% жінок та 6,27% чоловіків. Реакції представників іншої, ніж чоловіча та жіноча, статі, загалом 3 особи, розподілилися по одній у позиціях «скоріше позитивно», «цілком негативно» та не «визначився/лася».

Динаміка жіночих реакцій: *цілком позитивно* – 8,36% < 22,36%, *скоріше позитивно* – 21,93 < 28,27%, *цілком негативно* – 12,45% > 8,48%, *скоріше негативно* – 43,68 > 32,90%, *не визначилася* – 11,71 > 6,94. За отриманими даними, позитивне ставлення до вживання фемінативів серед жінок суттєво зросло у позиціях *цілком позитивно* (приблизно у два з половиною рази) та *скоріше позитивно* (приблизно на чверть), на третину менше жінок, за даними СЛО_2018/2019, почали ставитися до вживання фемінативів *негативно*, майже наполовину менше жінок *не визначилися* у своєму ставленні до вживання фемінативів.

Динаміка чоловічих реакцій: *цілком позитивно* – 7,97% < 17,28%, *скоріше позитивно* – 21,01 < 25,65%, *цілком негативно* – 23,91% > 23,04%, *скоріше негативно* – 47,10 > 27,22%, *не визначився* – 0,72% > 6,27%. Значне збільшення відсотка чоловіків маємо у позиції *цілком позитивного* ставлення до вживання фемінативів в українському мовленні (майже у 2,5 рази), натомість частка чоловіків, які оцінюють цей факт *скоріше позитивно*, збільшилася не настільки виразно. Майже не змінилося у відсотковому співвідношенні *цілком негативне* ставлення чоловіків до вживання фемінативів, проте менше осіб чоловічої статі почали оцінювати цей факт в українському мовленні *цілком негативно* (пор. скоріше негативно 47,10% > 27,22%). Значно збільшилася частка чоловіків, які не мають сформованої думки щодо цього явища.

Територіально голоси респондентів розподілилися так (див. табл. 3.3.5.3.).

Таблиця 3.3.5.3.

Характеристика реакцій за регіоном проживання респондентів

Реакція	**Регіон**	**СЛО_2013**	**СЛО_2018/2019**
1	**2**	**3**	**4**
Цілком позитивно	західний	42 (6,21%)	64 (11,03%)
	центральний	14 (2,07%)	45 (7,75%)
	східний	10 (1,48%)	6 (1,03%)
	південний	-	8 (1,37%)
Всього реакцій		**56 (8,28%)**	**123 (21,20%)**
Скоріше позитивно	західний	110 (16,27%)	99 (17,06%)
	центральний	23 (3,40%)	43 (7,41%)
	східний	14 (2,07%)	13 (2,24%)
	південний	-	5 (0,86%)
Всього реакцій		**147 (21,74%)**	**160 (27,59%)**
Цілком негативно	західний	49 (7,24%)	39 (6,72%)
	центральний	21 (3,10%)	29 (5%)
	східний	30 (4,44%)	7 (1,20%)
	південний	-	5 (0,86%)
Всього реакцій		**100 (14,79%)**	**80 (13,79%)**
Скоріше негативно	західний	144 (21,30%)	113 (19,48%)
	центральний	87 (12,87%)	47 (8,10%)
	східний	69 (10,20%)	9 (1,55%)
	південний		12 (2,06%)
Всього реакцій		**300 (44,38%)**	**181(31,20%)**
Не визначився/лася	західний	42 (6,21%)	27 (4,65%)
	центральний	25 (3,70%)	8 (1,38%)
	східний	9 (1,33%)	5 (0,86%)
	південний	-	-
Всього реакцій		**76 (11,24%)**	**40 (6,70%)**

Динаміка реакцій за регіонами виявилася такою. Реакція *цілком позитивно*: захід – 6,21% < 11,03%; центр – 2,07% < 7,75%; схід – 1,48% > 1,03%; південь – 1,37%. У західному та центральному регіонах виявлено тенденцію до збільшення кількості реакцій *цілком позитивно*, лише у східному спостережено тенденцію до

її зменшення майже у чотири рази. Реакція *скоріше позитивно*: захід – 16,27% < 17,06%; центр – 3,40% < 7,41%; схід – 2,07% < 2,24%; південь – 0,86%. Зіставлення за регіонами виказує тенденцію до незначного збільшення кількості реакцій на заході та сході, більш суттєво – у центрі (майже удвічі). Реакція *цілком негативно*: захід – 7,24% > 6,72%; центр – 3,10% < 5%; схід – 4,44% > 1,20%; південь – 0,96%. Виявлено тенденцію до зменшення цілком негативного ставлення до вживання фемінативів в західному та східному регіоні, у центральному – до збільшення. Реакція *скоріше негативно*: захід – 21,30% > 19,48%; центр – 12,87% > 8,10%; схід – 10,20% > 1,55%; південь – 2,06%. Тенденція до зменшення кількості реакцій респондентів в усіх регіонах. Реакція *не визначився/лася*: захід – 6,21% > 4,65%; центр – 3,70% > 1,38%; схід – 1,33 > 0,86% із тенденцією до зменшення кількості респондентів, що не сформували свою думку з цього питання. Жодної такої реакції респондентів у південному регіоні виявлено не було.

Додамо, що *цілком негативне* ставлення до вживання фемінативів в українському мовленні висловили іноземні учасники опитування з Росії, Голландії та США, *скоріше позитивне* – наші співгромадяни з Росії, Польщі та ЄС, *скоріше негативне* – з Нової Зеландії.

3.3.6. Мотивації вживання / невживання респондентами фемінативів

Питання 5 звучало так: *Чи вживаєте Ви у своєму мовленні нові назви осіб жіночої статі?* Відповіді на нього у двох опитуваннях розподілилися так (див. табл. 3.3.6.1.)

Таблиця 3.3.6.1.

Загальна характеристика реакцій респондентів

Можливі реакції	**СЛО_2013**	**СЛО_2018/2019**
1	**2**	**3**
Так, вживаю свідомо, адже це характерна властивість української мови	70 (10,35%)	146 (25,17%)

1	2	3
Так, вживаю, адже їх вживають і інші	72 (10,65%)	51 (8,79%)
Ні, не вживаю свідомо, бо вважаю абсурдними і неестетичними	170 (25,15%)	123 (21,20%)
Ні, не вживаю, віддаю перевагу традиційним позначенням жінки формою чоловічого роду	364 (53,85%)	205 (35,34%)
Інше	-	55 (9,48%)
Всього опитаних	**676 (100%)**	**580 (100%)**

Динаміка реакцій виявилася такою: *так, вживаю свідомо, адже це характерна властивість української мови* – 10,35% < 25,17; *так, вживаю, адже їх вживають і інші* – 10,65% > 8,79%; *ні, не вживаю свідомо, бо вважаю абсурдними і неестетичними* – 25,15% > 21,20%; *ні, не вживаю, віддаю перевагу традиційним позначенням жінки формою чоловічого роду* – 53,85% > 35,34%. Майже у 2,5 рази збільшилася частка респондентів, які вживають такі найменування жінки свідомо, частка тих, хто вживає їх тому, що це роблять й інші, несуттєво зменшилася. Незначним чином зменшилася частка респондентів, які вважають такі мовні позначення абсурдними та неестетичними, більш суттєво (майже на третину) зменшилася частка тих, хто віддає перевагу в статусних найменуваннях жінки традиційним маскулінізмам, проте й надалі у цій позиції маємо найбільшу кількість позитивних реакцій порівняно з іншими: переважна більшість респондентів (53,85% у СЛО_2013 та 35,34% у СЛО_2018/2019) віддає й сьогодні перевагу традиційним позначенням жінки формою чоловічого роду. Відповіді на це запитання містили одне відкрите питання *інше*, де респонденти могли висловити свої думки та коментарі. Його у СЛО_2018/2019 обрали 55 респондентів (9,48% усіх опитаних). На них зупинимося нижче.

За статтю респонденти розподілилися так (див. табл. 3.3.6.2.).

Таблиця 3.3.6.2.

Характеристика реакцій за статтю респондентів

Можливі реакції	**Стать**	**СЛО_2013**	**СЛО_2018/2019**
1	**2**	**3**	**4**
Так, вживаю свідомо, адже це характерна властивість української мови	жін.	57 (10,59%)	106 (27,25%)
	чол.	13 (9,42%)	40 (20,94%)
	інше	-	-
Всього реакцій (від загальної кількості опитаних)		**70 (10,35%)**	**146 (25,17%)**
Так, вживаю, адже їх вживають і інші	жін.	57 (10,59%)	31 (7,97%)
	чол.	15 (10,87%)	20 (10,47%)
	інше	-	-
Всього реакцій (від загальної кількості опитаних)		**72 (10,65%)**	**51 (8,79%)**
Ні, не вживаю свідомо, бо вважаю абсурдними і неестетичними	жін.	128 (12,87%)	59 (15,17%)
	чол.	41 (29,71%)	62 (32,46%)
	інше	-	1 (0,17%)
Всього реакцій (від загальної кількості опитаних)		**170 (25,15%)**	**123 (21,20%)**
Ні, не вживаю, віддаю перевагу традиційним позначенням жінки формою чоловічого роду	жін.	295 (54,83%)	150 (38,56%)
	чол.	69 (50%)	49 (25,65%)
	інше		2 (0,34%)
Всього реакцій (від загальної кількості опитаних)		**364 (53,85%)**	**205 (35,34%)**
Інше	жін.	-	41 (10,54%)
	чол.	-	14 (7,33%)
	інше	-	-
Всього реакцій (від загальної кількості опитаних)		-	**55 (9,48%)**
Всього респондентів		**676 (100%)**	**580 (100%)**

Динаміка жіночих реакцій: *так, вживаю свідомо, адже це характерна властивість української мови* – 10,59% < 27,25%; *так, вживаю, адже їх вживають і інші* – 10,59% > 7,97%; *ні, не вживаю свідомо, бо вважаю абсурдними і неестетичними* – 12,87% < 15,17%; *ні, не вживаю, віддаю перевагу традиційним позначенням жінки формою чоловічого роду* – 54,83% > 38,56%.

За отриманими даними, серед жінок майже утричі збільшилася кількість респонденток, які свідомо вживають статусні фемінативи, незначним чином зменшилася частка тих, хто мотивує своє вживання тим, що такі мовні позначення вживають й інші, несуттєво збільшилася кількість респондентів, які уважають такі мовні одиниці абсурдними та неестетичними, і майже на третину зменшилася кількість опитаних, які віддають перевагу традиційним маскулінним позначенням жінки за професією, родом діяльності, соціальним станом і статусом. Проте, за даними аналізу обох опитувань, переважна більшість респонденток і сьогодні віддають перевагу найменуванням чоловічого роду у генералізувальному значенні: 54,83% у СЛО_2013 та 38,56% у СЛО_2018/2019. Тих, хто вживає фемінативи у своєму мовленні, виявилося значно менше (21,18% усіх опитаних у СЛО_2013 та 35,22% у СЛО_2018/2019), ніж тих, хто їх не вживає (67,7% і 53,73% відповідно). Крім того, якщо у СЛО_2013 свідоме вживання та свідоме невживання жінками фемінативів є майже сумірним (10,59% і 12,87% відповідно), то у СЛО_2018/2019 *свідомо вживають* фемінативи 27,25% жінок, *свідомо не вживають* – лише 15,17% осіб жіночої статі (майже удвічі менше).

Динаміка чоловічих реакцій: *так, вживаю свідомо, адже це характерна властивість української мови* – 9,42% < 20,94%; *так, вживаю, адже їх вживають і інші* – 10,87% > 10,47%; *ні, не вживаю свідомо, бо вважаю абсурдними і неестетичними* – 29,71% < 32,46%; *ні, не вживаю, віддаю перевагу традиційним позначенням жінки формою чоловічого роду* – 50% > 25,65%. Як бачимо, серед чоловіків більше ніж удвічі збільшилася питома вага тих, хто свідомо вживає фемінізовані позначення жінки, незначну негативну динаміку виявляє вживання таких одиниць із мотивацією, що їх уживають інші, незначно збільшилася частка респондентів, які не вживають їх свідомо, натомість майже наполовину зменшилася частка чоловіків, які віддають у вживанні статусних фемінативів перевагу граматичній традиції. Якщо ця позиція була домінувальною у реакціях чоловіків у СЛО_2013 (50%), то у СЛО_2018/2019 на перше

місце серед осіб чоловічої статі вийшла позиція *ні, не вживаю свідомо, бо вважаю абсурдними і неестетичними* (32,46%).

У будь-якому разі і серед жінок, і серед чоловіків маємо перевагу *невживання* (із різними мотиваціями) фемінативів над їх уживанням: *вживають* у своєму мовленні фемінізовані назви 21,18% жінок і 20,29% чоловіків за даними СЛО_2013, та 35,22% жінок і 31,41% чоловіків за даними СЛО_2018/2019; *не вживають* 67,70% жінок і 79,71% чоловіків у СЛО_2013 та 53,73% жінок і 58,11% чоловіків у СЛО_2018/2019.

Цікавою для аналізу виявилася у цьому питанні відкрита позиція *інше*, яку обрали у СЛО_2018/2019 41 особа жіночої статі (10,54%) та 14 осіб чоловічої статі (7,44%). Відповіді ми умовно розподілили на групи *вживаю; вживаю із певними обмеженнями; не вживаю*. Тут жіночих реакцій виявилося значно більше, ніж чоловічих. **Жіночі реакції** у групах *вживаю, вживаю із певними обмеженнями, не вживаю* виявилися такими. Серед осіб жіночої статі, які усвідомлено *вживають* фемінативи у своєму мовленні, виявлено 11 респонденток (2,82%) і такі аргументації: *Так, вживаю, бо речі слід називати своїми іменами/ Вживаю, щоб підкреслити стать/ Так, вживаю, тому що вважаю за правильне/ Так, вживаю, тому що це цікаво і актуально/ Вживаю. Якщо фемінітив звучить незвично, то варто його використати кілька разів і він стає звичайним словом, як і решта. Це питання звички/ Вживаю, адже вважаю, що такий варіант є більш коректним та репрезентує повагу, не дивлячись на те, що деякі люди на це негативно реагують*. Респондентки вважають фемінативи більш точними й коректними мовними позначеннями жінки, правильними, актуальними й цікавими і попри їх незвичність. Частина жіноцтва мотивує свій вибір проблемами гендерної рівності та досвідом уживання фемінативів у інших європейських мовах: *Так, вживаю, бо це відповідає моїм поглядам щодо гендерної рівності та важливості репрезентації, а також з оглядом на той факт, що особливості словотвору української мови дозволяють утворювати фемінітиви/ Так, вживаю свідомо, орієнтуючись на практику*

вживання фемінітивів в європейських мовах, наприклад, у німецькій. Невживання чи обмежене їх вживання жінки пояснюють дотриманням норми, недоцільністю, неестетичністю фемінізованих позначень жінки, їхнім принизливим потенціалом.

Серед **чоловічих реакцій** у групі відповідей *інше* маємо лише одну, яка підтверджує *свідоме уживання* чоловіками фемінативів (1 респондент – 0,53%): *Вживаю, щоб мене не обізвали сексистом*. Частіше чоловіки (11 респондентів – 5,85%) вказують на поодинокі чи епізодичні випадки вживання таких мовних позначень жінки у своєму мовленні: *Вживаю, але доволі рідко. Наприклад: викладачка, вчителька, акторка ітп./ Лише іноді, але згодом все частіше/ Здебільшого не вживаю, бо є звичка вживати форму чоловічого роду,* зокрема й залежно від місця й ситуації спілкування: *Вживаю час від часу. Залежно від ситуації та мети спілкування/ Вживаю у випадку, коли про це просять/ Вживаю тільки ті форми, які є естетично милозвучними.* А ось чоловічі аргументи щодо *невживання* фемінативів у їхньому мовленні (2 респонденти – 1,06%): *Ні, не вживаю, – професії не мають роду/ Ні не вживаю, бо звик вживати «русифіковано».*

Як бачимо, і в групі жіночих, і в групі чоловічих реакцій *інше* переважають коментарі, умовно об'єднані рубрикою *вживаю із певними обмеженнями* (6,17% жінок та 5,67% чоловіків). Рубрики *вживаю* (2,82% жінок та 0,52% чоловіків) та *не вживаю* (1,54% жінок та 1,10% чоловіків) суттєво поступаються попередній.

За територіальною належністю респондентів реакції розподілилися так (див. табл. 3.3.6.3.).

Таблиця 3.3.6.3.

Характеристика реакцій за регіонами проживання респондентів

Реакція	Регіон	СЛО_2013	СЛО_2018/2019
1	2	3	4
Так, вживаю свідомо, адже це характерна властивість української мови	західний	54 (7,99%)	80 (13,79%)
	центральний	12 (1,77%)	4 (0,69%)
	східний	4 (0,59)	8 (1,38%)
	південний	-	5 (0,86%)

1	2	3	4
Всього реакцій		**70 (10,35%)**	**146 (25,17%)**
Так, вживаю, адже їх вживають і інші	західний	48 (7,10%)	28 (4,82%)
	центральний	9 (1,33%)	15 (2,59%)
	східний	15 (2,21%)	4 (0,69%)
	південний	-	2 (0,34%)
Всього реакцій		**72 (10,65%)**	**51 (8,79%)**
Ні, не вживаю свідомо, бо вважаю абсурдними і неестетичними	західний	86 (12,72%)	67 (11,55%)
	центральний	36 (5,32%)	39 (6,72%)
	східний	48 (7,10%)	6 (1,03%)
	південний	-	6 (1,03%)
Всього реакцій		**170 (25,15%)**	**123 (21,20%)**
Ні, не вживаю, віддаю перевагу традиційним позначенням жінки формою чоловічого роду	західний	204 (30,18%)	132 (22,76%)
	центральний	84 (12,42%)	49 (8,45%)
	східний	76 (11,24%)	10 (1,72%)
	південний		9 (1,55%)
Всього реакцій		**364 (53,85%)**	**205 (35,34%)**
Інше		-	
вживаю	західний	-	4 (0,68%)
	центральний	-	3 (0,52%)
	східний	-	-
	південний	-	1 (0,17%)
Всього реакцій			12 (2,07%)
вживаю із певними обмеженнями	західний	-	19 (3,27%)
	центральний	-	11 (1,90%)
	східний	-	1 (0,17%)
	південний	-	2 (0,34%)
Всього респондентів		-	33 (5,69%)
не вживаю	західний	-	8 (1,38%)
	центральний	-	-
	східний	-	-
	південний	-	-
Всього респондентів		-	8 (1,38%)
Всього реакцій		-	**55 (6,70%)**

Динаміка реакцій на це питання за регіонами виглядає такою. Реакція *так, вживаю свідомо, адже це характерна властивість української мови*: захід – 7,99% < 13,79%; центр – 1,77% > 0,69%, схід – 0,59% < 1,38%. Реакція *так, вживаю, адже їх вживають і інші*: захід – 7,10% > 4,82%, центр – 1,33% < 2,59%, схід – 2,21% > 0,69%. Реакція *ні, не вживаю свідомо, бо вважаю абсурдними і неестетичними:* захід – 12,72% > 11,55%, центр – 5,32% < 6,72%, схід – 7,10 > 1,3%; *ні, не вживаю, віддаю перевагу традиційним позначенням жінки формою чоловічого роду*: захід – 30,18% > 22,76%; центр – 12,42% > 8,45%, схід – 11,24% > 1,72%. Як бачимо, *західні області* України виявляють позитивну динаміку в свідомому вживанні респондентами фемінативів (збільшення питомої ваги реакції майже удвічі), натомість на заході зменшилася кількість респондентів, хто використовує їх у своєму мовленні, наслідуючи інших. Незначно (трохи більше, ніж на 1%) зменшилася кількість респондентів, які уважають фемінативи абсурдними й неестетичними, тому й не вживають у своєму мовленні, у той час як у позиції невживання як надання переваги традиційним засобам мовного позначення жінки маємо на заході зменшення кількості реакцій майже на 8%. *У центрі* майже утричі зменшилася частка тих, хто свідомо вживає фемінативи й сприймає їх як характерну властивість української мови, натомість майже удвічі збільшилася частка тих, хто використовує їх у мовленні, наслідуючи інших; незначно зросла частка (трохи більше 1%) тих, хто у своєму мовленні фемінативи свідомо не вживає, уважаючи їх абсурдними й неестетичними, і на 4% зменшилася частка тих, хто віддає перевагу в найменуванні жінки чоловічим родо-особовим лексемам. *На сході* частка свідомого уживання фемінативів зросла більше ніж удвічі, утричі зменшилася у позиції вживання фемінативів як наслідування інших, реакція «ні, не вживаю свідомо, бо вважаю абсурдними і неестетичними» зменшила свою питому вагу майже на 6% (7,10 > 1,3%). Реакція «ні, не вживаю, віддаю перевагу традиційним позначенням жінки формою чоловічого роду» виявила суттєву низхідну тенденцію (11,24% > 1,72%).

У реакціях респондентів за усіма позиціями і в СЛО_2013, і в СЛО_2018/2019 передує західний регіон.

Щодо респондентів із реакцією *інше*, то переважна їх частина – теж представники західних областей, які склали 5,33% від загальної кількості реакцій у цій позиції (6,70%).

3.3.7. Ставлення самих жінок та чоловіків до вживання фемінативів в сучасному українському мовленні

Питання 6 складалося з двох частин. Перша – *Як, на Вашу думку, ставляться до вживання таких назв самі жінки?* та друга – *Як, на Вашу думку, ставляться до вживання таких назв чоловіки?*

Відповіді респондентів на першу частину питання *Як, на Вашу думку, ставляться до вживання таких назв самі жінки?* розподілилися так (див. табл. 3.3.7.1.).

Таблиця 3.3.7.1.

Загальна характеристика реакцій респондентів

Можливі реакції	СЛО_2013	СЛО_2018/2019
1	2	3
Цілком позитивно	61 (9,02%)	51 (8,78%)
Скоріше позитивно	190 (28,11%)	216 (37,24%)
Цілком негативно	33 (4,88%)	15 (2,59%)
Скоріше негативно	219 (32,40%)	110 (18,95%)
Не визначився/лася	173 (25,59%	190 (32,74%)
Всього опитаних	**676 (100%)**	**580 (100%)**

У реакції *цілком позитивно* маємо незначне зменшення частки опитаних – 9,02% у СЛО_2013 та 8,87% у СЛО_2018/25019, натомість реакція *скоріше позитивно* виявила тенденцію до збільшення кількості реакцій: 28,11% < 37,24 відповідно. Тож *на загал позитивне* ставлення до таких назв жінок схвалили 37,13% опитаних у СЛО_2013 та 46,02% опитаних у СЛО_2018/2019. Реакція

цілком негативно виявила тенденцію до зменшення кількості респондентів, що обрали саме її: 4,88% у СЛО_2013 та 2,59% у СЛО_2018/2019. Виразно зменшилася й кількість реакцій на позицію *скоріше негативно*: з 32,40% у СЛО_2013 до 18,95% у СЛО_2018/2019. Загальна кількість усіх опитаних, які вважають, що жінки схиляються до негативного ставлення до таких фемінативів, виявила незначну негативну динаміку: 37,2% у СЛО_2013 та 35,33% у СЛО_2018/2019. Натомість збільшилася кількість респондентів, що *не змогли визначитися* з відповіддю: 25,59% < 32,74%. За даними обох опитувань, найбільша частка респондентів уважає, що жінки ставляться до фемінативів *скоріше позитивно*: 28,11% і 37,24% відповідно. Найменша кількість респондентів уважає, що жінки виявляють до них *цілком негативне* ставлення: 4,88% і 2,59% відповідно.

Розподіл реакцій **за статтю респондентів** виявився таким (див. табл. 3.3.7.2.)

Таблиця 3.3.7.2.

Характеристика реакцій за статтю респондентів

Можливі реакції	**Стать**	**СЛО_2013**	**СЛО_2018/2019**
1	**2**	**3**	**4**
Цілком позитивно	жін.	49 (9,11%)	35 (9,00%)
	чол.	12 (8,69%)	16 (8,38%)
	інше	-	-
Всього (від загальної кількості опитаних)		**61 (9,02%)**	**51 (8,78%)**
Скоріше позитивно	жін.	145 (26,95%)	166 (42,67%)
	чол.	45 (32,61%)	50 (26,18%)
	інше	**-**	**-**
Всього (від загальної кількості опитаних)		**190 (28,11%)**	**216 (37,24%)**
Цілком негативно	жін.	28 (5,20%)	5 (1,28%)
	чол.	5 (0,93%)	10 (5,23%)
	інше	**-**	**-**

1	2	3	4
Всього (від загальної кількості опитаних)		**33 (4,88%)**	**15 (2,59%)**
Скоріше негативно	жін.	185 (34,39%)	63 (16,19%)
	чол.	64 (46,37%)	46 (24,08%)
	інше	-	1 (0,17%)
Всього (від загальної кількості опитаних)		**219 (32,40%)**	**110 (18,95%)**
Не визначився/лася	жін.	131 (2,35)	119 (30,59%)
	чол.	42 (30,43)	68 (35,60%)
	інше	-	2 (0,34%)
Всього (від загальної кількості опитаних)		**173 (25,59%)**	**190 (32,74%)**
Загальна кількість респондентів		**676 (100%)**	**580 (100%)**

У позиції *цілком позитивно* в обох опитуваннях частка респондентів виявилася майже ідентичною: 9,11% і 9,00% жінок та 8,69% і 8,38% чоловіків відповідно. У позиції *скоріше позитивно* виявлено таке співвідношення: 26,95% і 42,67% жінок та 32,61% і 26,18% чоловіків відповідно. У позиції *цілком негативно* засвідчено 5,20% та 1,28% жінок та 0,93% і 5,23% чоловіків відповідно. У позиції *скоріше негативно*, за результатами обох опитувань, виявлено 34,39% і 16,19% жінок та 46,37 і 46,24% чоловіків. У позиції *не визначився/лася* жіночих реакцій маємо 2,35% і 30,59%, чоловічих 30,43% і 35,60%. Тож найбільша кількість голосів респондентів із розривом менше ніж 5% засвідчена у СЛО_2013 у позиції *скоріше негативно* (32,40%), у СЛО_2018/2019 – у позиції *скоріше позитивно* (37,24%). У обох опитуваннях серед осіб і жіночої, і чоловічої статі переважають позиції скоріше *позитивно* та скоріше *негативно* над позиціями цілком *позитивно* і цілком *негативно*, що свідчить про відсутність кінцево сформованої думки щодо означеного питання. У позиції *не визначився/лася* маємо збільшення частки респондентів у другому опитуванні (25,59% і 32,74% відповідно).

Динаміка жіночих реакцій. Реакція *цілком позитивно* – частка жінок динаміки не виявила: 9,11% і 9,00% відповідно. Реакція *скоріше позитивно*: 26,95% < 42,67 – позитивна динаміка, кількість реакцій збільшилася майже на третину. Реакція *цілком негативно*: 5,20% > 1,28% – кількість респонденток, що обрали цю відповідь, зменшилася майже в чотири рази. Реакція *скоріше негативно*: 34,39% > 16,19% засвідчила зменшення частки респонденток, що вважають ставлення жінок до фемінативів цілком негативним, більше ніж удвічі. Реакція *не визначилася*: 2,35% < 30,59% – у групі жіночих реакцій маємо значне збільшення кількості респонденток, що не змогли визначитися у відповіді на поставлене питання. У СЛО_2013 переважна більшість респонденток уважала, що жінки ставляться до фемінізованих позначень особи жіночої статі *скоріше негативно* (34,39% опитаних), натомість у СЛО_2018/2018 найвища частка респонденток уважає, що жінки ставляться до фемінативів *скоріше позитивно*: 42,47% опитаних.

Динаміка чоловічих реакцій. Реакція *цілком позитивно* – частка чоловічих реакцій виразної динаміки також не виявила: 8,69% і 8,38% відповідно. Реакція *скоріше позитивно*: 32,61% > 26,18 – негативна динаміка, кількість реакцій зменшилася. Реакція *цілком негативно*: 0,93% < 5,23% – кількість респондентів, що обрали цю відповідь, збільшилася більше ніж у чотири рази. Реакція *скоріше негативно*: 46,37% і 46,24% – відносно рівноважна, без виразної динаміки. Реакція *не визначилися*: 30,43% < 35,60% – у групі чоловічих реакцій незначне збільшення кількості респондентів, що не змогли визначитися у відповіді на поставлене питання. У СЛО_2013 переважна більшість респондентів уважала, що жінки ставляться до фемінізованих позначень особи жіночої статі *скоріше негативно* (46,37% опитаних), у СЛО_2018/2019 найвища частка респондентів *не визначилася* із відповіддю: 35,60% опитаних.

Серед представників **іншої**, ніж чоловіча та жіноча, статі, 1 респондент вважає, що жінки ставляться до таких найменувань скоріше негативно (0,17%), 2 – не визначилися (0,34%).

За територіальною належністю респондентів реакції розподілилися так (див. табл. 3.3.7.3.).

Таблиця 3.3.7.3.

Характеристика реакцій за регіонами проживання респондентів

Реакція	Регіон	СЛО_2013	СЛО_2018/2019
1	2	3	4
Цілком позитивно	західний	46 (6,80%)	41 (7,06%)
	центральний	6 (0,89%)	8 (1,38%)
	східний	9 (1,33%)	1 (0,17%%)
	південний	-	1 (0,17%)
Всього реакцій		**61 (9,02%)**	**51 (8,78%)**
Скоріше позитивно	західний	127 (18,79%)	123 (21,21%)
	центральний	45 (6,66%)	69 (11,89%)
	східний	18 (2,66%)	13 (2,24%)
	південний	-	11 (1,89%)
Всього реакцій		**190 (28,11%)**	**216 (37,24%)**
Цілком негативно	західний	18 (2,66%)	8 (1,38%)
	центральний	13 (1,92%)	12 (2,06%)
	східний	2 (0,29%)	3 (0,51%%)
	південний	-	2 (0,34%)
Всього реакцій		**33 (4,88%)**	**15 (2,59%)**
Скоріше негативно	західний	126 (18,64%)	68 (11,72%)
	центральний	50 (7,39%)	24 (4,14%)
	східний	43(6,36%)	12 (2,06%)
	південний	-	6 (1,34%)
Всього реакцій		**219 (32,40%)**	**110 (18,95%)**
Не визначився/лася	західний	81 (11,98%)	92 (15,86%)
	центральний	54 (7,99%)	59 (10,17%)
	східний	38 (5,62%)	23 (3,96%)
	південний	-	16 (2,75%)
Всього респондентів		**173 (25,59%)**	**190 (32,74%)**
Всього реакцій		**676 (100%)**	**580 (100%)**

Динаміка реакцій на питання про ставлення до вживання фемінативів самих жінок за регіонами виглядає такою. Реакція *цілком позитивно*: захід – 6,80% < 7,06%; центр – 0,89% < 1,38%, схід – 1,33% > 0,17%, південь (лише у СЛО_2018/2019) – 0,17%. Реакція *скоріше позитивно*: захід – 18,79% < 21,21%, центр – 6,66% < 11,89%, схід – 2,66% > 2,24%, південь – 1,89%. Реакція *цілком негативно:* захід – 2,66% > 1,38%, центр – 1,92% < 2,66%, схід – 0,29% < 0,51%, південь – 0,34%. Реакція *скоріше негативно*: захід – 18,64% > 11,72%; центр – 7,39% > 4,14%, схід – 6,36% > 2,04%, південь – 1,34%. *Не визначився/лася*: захід – 11,98% < 15,86%, центр – 7,99% < 10,17%, схід – 5,62% > 3,96%, південь – 2,75%. Я бачимо, *західні області* України виявляють незначне збільшення кількості реакцій у позиціях *цілком позитивно* (6,08% і 7,06%), *скоріше позитивно* (18,79% і 21,21%) та *не визначився/лася* (11,98% і 15,86%). Маємо незначне зменшення кількості тих, хто вважає, що жінки ставляться до таких мовних позначень *цілком негативно* (2,66% і 1,38%) і *скоріше негативно* (18,64% і 11,72%). У *центрі* збільшилася частка реакцій у позиції *скоріше позитивно* (6,66% < 11,89%), зменшилася у позиції *скоріше негативно* (7,39% > 4,14%), мінімально зросла у позиції *цілком позитивно* (0,89% < 1,38%) та *цілком негативно* (1,92% < 2,66%). На *сході* мінімально зріс відсоток тих, хто вважає, що жінки ставляться до вживання фемінативів *цілком негативно* (0,29% < 0,51%), зменшився у позиціях *цілком позитивно* (1,33% > 0,17%), *скоріше негативно* (6,36% > 2,04%) та *не визначився/лася* (5,62% > 3,96%). Загалом якихось виразних змін за регіонами у відповідях на поставлені запитання не виявлено. У реакціях респондентів за усіма позиціями і СЛО_2013 і в СЛО_2018/2019 передує західний регіон.

Відповідь на **другу частину питання** *Як, на Вашу думку, ставляться до вживання таких назв чоловіки*? можемо узагальнити так (див. табл. 3.3.7.4.).

Таблиця 3.3.7.4.

Загальна характеристика реакцій респондентів

Можливі реакції	СЛО_2013	СЛО_2018/2019
1	**2**	**3**
Цілком позитивно	27 (3,99%)	17 (2,93%)
Скоріше позитивно	116 (17,16%)	102 (17,59%)
Цілком негативно	64 (9,46%)	36 (10,86%)
Скоріше негативно	223 (32,99%)	216 (37,24%)
Не визначився/лася	246 (36,39%)	209 (36,03%)
Всього опитаних	**676 (100%)**	**580 (100%)**

У реакції *цілком позитивно* маємо незначне зменшення кількості реакцій респондентів – 3,99% у СЛО_2013 та 2,93% у СЛО_2018/2019. У реакції *скоріше позитивно* співвідношення у двох опитуваннях практично не змінилося: 17,16% і 17,59%. У реакції *цілком негативно* маємо незначну позитивну динаміку – 9,46% < 10,86%, у позиції *скоріше негативно* динаміка також є позитивною, проте не надто виразною – 32,99% < 37,24%. У реакції *не визначився/лася* динаміку реакцій не спостережено: 36,39% і 36,03% відповідно. Отож у СЛО_2013 найбільша кількість опитаних з відповіддю *не визначилася* (36,39%), другу позицію посіла реакція *скоріше негативно* (32,99%); у СЛО_2018/2019 найбільша кількість респондентів вважає, що чоловіки ставляться до таких найменувань жінки *скоріше негативно* (37,24%), цілком сумірною з попереднім опитуванням є й частка тих, хто *не визначився* (36,03%).

Аналіз реакцій респондентів **за** їх **статтю** вияви таке (див. табл. 3.3.7.5.).

Таблиця 3.3.7.5.

Характеристика реакцій за статтю респондентів

Можливі реакції	Стать	СЛО_2013	СЛО_2018/2019
1	**2**	**3**	**4**
Цілком позитивно	жін.	17 (3,16%)	8 (2,06%)
	чол.	10 (7,25%)	8 (4,25%)
	інше	-	1 (0,17%)

1	2	3	4
Всього реакцій (від загальної кількості опитаних)		**27 (3,99%)**	**17 (2,93%)**
Скоріше позитивно	жін.	94 (17,47%)	67 (17,22%)
	чол.	22 (15,94%)	35 (18,61%)
	інше	-	-
Всього реакцій (від загальної кількості опитаних)		**116 (17,16%)**	**102 (17,59%)**
Цілком негативно	жін.	49 (9,10%)	16 (4,11%)
	чол.	15 (10,87%)	20 (10,63%)
	інше	-	-
Всього реакцій (від загальної кількості опитаних)		**64 (9,46%)**	**36 (10,86%)**
Скоріше негативно	жін.	162 (30,11%)	142 (36,50%)
	чол.	61 (44,20%)	74 (39,36%)
	інше	-	2 (0,34%)
Всього реакцій (від загальної кількості опитаних)		**223 (32,99%)**	**216 (37,24%)**
Не визначився/лася	жін.	216 (40,15%)	153 (39,33%)
	чол.	30 (21,73%)	54 (28,72%)
	інше	-	2 (0,34%)
Всього реакцій (від загальної кількості опитаних)		**246 (36,39%)**	**209 (36,03%)**
Загальна кількість респондентів		**676 (100%)**	**580 (100%)**

За результатами обох опитувань, чоловіки ставляться до фемінізованих найменувань жінки так: *цілком позитивно*, на думку жінок, у 3,16% і 2,06% випадків, на думку чоловіків, у 7,25% та 4,25% випадків; *скоріше позитивно*, на думку жінок, у 17,47% та 17,22% випадків, на думку чоловіків, у 15,94% та 18,61% випадків; *цілком негативно*, на думку жінок, у 9,10% та 4,11% випадків, на

думку чоловіків, у 10,87% і 10,63% випадків, *скоріше негативно*, на думку жінок, у 30,11% і 36,50% випадків, на думку чоловіків, у 44,20% та 39,36% випадків, *не визначилися* у відповіді 40,15% і 39,33% респондентів-жінок та 21,73% і 28,72% респондентів-чоловіків. Тож найбільшу частку в обох опитуваннях складають респонденти, які вважають, що чоловіки до таких найменувань жінки ставляться *скоріше негативно* (32,99% і 37,24% усіх опитаних відповідно), близькою до неї позиція *не визначився/лася*: 36,39% і 36,03% відповідно.

Динаміка жіночих реакцій. Реакція *цілком позитивно* – частка жінок, які вважають, що чоловіки ставляться до фемінізованих позначень жінки на загал позитивно, виявила тенденцію до зменшення: 3,16% > 2,06%. Реакція *скоріше позитивно* динаміки не виявила*:* 17,47% > 17,22%. Реакція *цілком негативно*: 9,10% > 4,11% – кількість респонденток, що обрали цю відповідь, зменшилася більше ніж удвічі. Реакція *скоріше негативно* виявила незначну позитивну динаміку: 30,11% < 36,50%. Реакція *не визначилася*: 40,15% > 39,33% – маємо практично однакову питому вагу респонденток, що під час обох опитувань не змогли визначитися у відповіді на поставлене питання. На загал у СЛО_2013 і СЛО_2018/2019 найбільша кількість респонденток *не визначилася* у тому, як чоловіки ставляться до фемінізованих позначень особи жіночої статі (40,15% і 39,33% опитаних осіб жіночої статі відповідно).

Динаміка чоловічих реакцій. Реакція *цілком позитивно* – частка респондентів-чоловіків, які вважають, що чоловіки ставляться до фемінізованих позначень жінки безумовно позитивно, тут виявила негативну динаміку: 7,25% > 4,25%. Реакція *скоріше позитивно* має незначну позитивну динаміку*:* 15,94% < 18,61%. Реакція *цілком негативно* динаміки не виявила: 10,87% і 10,63% – кількість респондентів, що обрали цю відповідь, є практично рівноважною. Реакція *скоріше негативно* виявила незначну тенденцію до зменшення питомої ваги респондентів, які її обрали: 44,20% > 39,60%. Реакція *не визначився*: 21,73% < 28,72% – кількість респондентів, що не змогли визначитися у відповіді на поставлене

питання, збільшилася на третину. На загал у СЛО_2013 найбільша кількість респондентів уважали, що чоловіки ставляться до таких мовних позначень жінки *скоріше негативно* (44,20%), у СЛО_2018/2019 реакція чоловіків на це питання залишилася також кількісно найчисленнішою (39,36%).

За територіальною належністю респондентів реакції розподілилися так (див. табл. 3.3.7.6.).

Таблиця 3.3.7.6.

Характеристика реакцій за регіонами проживання респондентів

Реакція	Регіон	СЛО_2013	СЛО_2018/2019
1	2	3	4
Цілком позитивно	західний	26 (3,85%)	10 (1,72%)
	центральний	1 (0,15%)	6 (1,03%)
	східний	-	-
	південний	-	1 (0,17%)
Всього реакцій		**27 (3,99%)**	**17 (2,93%)**
Скоріше позитивно	західний	85 (12,57%)	56 (9,65%)
	центральний	13 (1,92%)	27 (4,65%)
	східний	18 (2,66%)	10 (1,72%)
	південний	-	5 (0,86%)
	інше	-	4 (0,68%)
Всього реакцій		**116 (17,16%)**	**102 (17,59%)**
Цілком негативно	західний	29 (4,29%)	14 (2,41%)
	центральний	14 (2,07%)	15 (2,58%)
	східний	21 (0,31%)	4 (0,68%)
	південний	-	3 (0,51%)
Всього реакцій		**64 (9,46%)**	**36 (10,86%)**
Скоріше негативно	західний	122 (18,05%)	125 (21,55%)
	центральний	41 (6,06%)	69 (11,89%)
	східний	60 (8,87%)	4 (0,69%)
	південний	-	14 (2,41%)
	інше	-	4 (0,68%)
Всього реакцій		**223 (32,99%)**	**216 (37,24%)**

1	2	3	4
Не визначився/лася	західний	143 (21,15%)	136 (32,44%)
	центральний	53 (8,28%)	51 (8,79%)
	східний	50 (7,39%)	15 (2,59%)
	південний	-	3 (0,51%)
	інше		4 (0,68%)
Всього реакцій		**246 (36,39%)**	**209 (36,03%)**
Всього респондентів		**676 (100%)**	**580 (100%)**

Динаміка реакцій на питання про те, як ставляться до фемінізованих позначень особи жіночої статі чоловіки, за регіонами є такою. Реакція *цілком позитивно*: захід – 3,85% > 1,72%; центр – 0,15% < 1,03%, схід – жодної реакції не виявлено, південь (лише у СЛО_2018/2019) – 0,17%. Реакція *скоріше позитивно*: захід – 12,57% > 9,65%, центр – 1,92% < 4,85%, схід – 2,66% > 1,72%, південь – 0,86%. Реакція *цілком негативно:* захід – 4,29% > 2,41%, центр – 2,07% < 2,58%, схід – 0,31% < 0,68%, південь – 0,51%. Реакція *скоріше негативно*: захід – 18,05% < 21,55%; центр – 6,06% < 11,89%, схід – 8,87% > 0,69%, південь – 2,41%. *Не визначився/лася*: захід – 21,15% < 32,44%, центр – 8,28% < 8,79%, схід – 7,39% > 2,59%, південь – 0,51%. Як бачимо, *західні області* України виявляють позитивну динаміку лише у позиціях *скоріше негативно* (18,05% < 21,55%) та *не визначився/лася* (21,15% < 32,44%), у той час як в інших позиціях динаміка є негативною: удвічі зменшилася кількість респондентів, які обрали відповідь *цілком позитивно* (3,85% > 1,72%), на третину – у позиції *скоріше позитивно* (12,57% > 9,65%), майже удвічі – в позиції цілком негативно (4,29% > 2,41%). У *центрі* збільшилася частка реакцій *скоріше позитивно* (1,92% < 4,85%), *скоріше негативно* (6,06% < 11,89%) та *цілком позитивно* (0,15% < 1,03%). У інших позиціях – *цілком негативно* (2,07% і 2,58%) та *не визначився/лася* (8,28% і 8,79%) – виразної динаміки не спостережено. На *сході* незначну позитивну динаміку маємо у позиціях *скоріше позитивно* (1,92 < 4,75%) і *цілком негативно* (0,31% < 0,68%). У позиціях *скоріше позитивно* (2,66% > 1,72%) та *скоріше негативно* (8,87% > 0,69%) маємо

зменшення частки осіб чоловічої статі, які вважають, що чоловіки могли б ставитися до вживання фемінативів негативно. У реакціях респондентів за усіма позиціями і в СЛО_2013, і в СЛО_2018/2019 передує західний регіон.

Щодо респондентів із зарубіжжя, то їх голоси розподілилися так: найвища їх частка – у позиціях *скоріше негативно* (0,68%), *не визначився/лася* (0,68%) та *скоріше позитивно* (0,68%). До реакції *скоріше негативно* схилилися респонденти з Польщі, Росії та США, до реакції *скоріше позитивно* – з Нової Зеландії, Польщі та Росії, до реакції *не можу відповісти* – з Голландії, ЄС, Німеччини та Словенії.

3.3.8. Вплив фемінізованих позначень жінки на її суспільний статус

Питання 7: *Новітні назви жінки на зразок філософеса, теоретичка, мерка, шефиня, біологиня, вождиня, філоложка, фразеологиня, політичка, держсекретарка, канцлериня, міністреса, професориня і т. ін., на Вашу думку,…* передбачало можливі відповіді та відкриту позицію *інше.* Реакції респондентів на це питання розподілилися так (див. табл. 3.3.7.7.).

Таблиця 3.3.7.7.

Загальна характеристика реакцій респондентів

Можливі реакції	СЛО_2013	СЛО_2018/2019
1	**2**	**3**
Підвищують суспільний статус жінки	67 (9,91%)	84 (14,48%)
Принижують суспільний статус жінки, демонстративно вказуючи її стать	201 (29,73%)	122 (21,03%)
У жодний спосіб не впливають на суспільний статус жінки	408 (60,35%)	362 (62,41%)
Інше	-	12 (2,07%)
Всього опитаних	**676 (100%)**	**580 (100%)**

Як бачимо, в обох опитуваннях найбільшу кількість реакцій отримано на позицію *у жодний спосіб не впливають на суспільний статус жінки*, яка виявила лише незначну позитивну динаміку: 60,35% у СЛО_2013 та 62,41% у СЛО_2018/2019. На другому за кількістю реакцій місці опинилася позиція *принижують суспільний статус жінки, демонстративно вказуючи її стать* – 29,73% і 21,03% із тенденцією до зменшення питомої ваги респондентів, що мають таку думку. На третьому місці позиція *підвищують суспільний статус жінки* – 9,91% і 14,48% із тенденцією до зростання кількості респондентів на третину в СЛО_2018/2019. Позицію інше обрали 2,07% респондентів.

За статтю респонденти в СЛО_2013 та СЛО_2018/2019 розподілилися так (див. табл. 3.3.7.8.).

Таблиця 3.3.7.8.

Характеристика реакцій за статтю респондентів

Можливі реакції	**Стать**	**СЛО_2013**	**СЛО_2018/2019**
1	**2**	**3**	**4**
Підвищують суспільний статус жінки	жін.	50 (9,29%)	66 (16,97%)
	чол.	17 (12,38%)	17 (9,04%)
	інше	-	1 (0,17%)
Всього (від загальної кількості опитаних)		**67 (9,91%)**	**84 (14,48%)**
Принижують суспільний статус жінки, демонстративно вказуючи її стать	жін.	160 (29,73%)	76 (19,54%)
	чол.	41 (29,71%)	45 (23,94%)
	інше	-	1 (0,17%)
Всього (від загальної кількості опитаних)		**201 (29,73%)**	**122 (21,03%)**
У жодний спосіб не впливають на суспільний статус жінки	жін.	328 (60,97%)	240 (61,7%)
	чол.	80 (57,97%)	121 (64,36%)
	інше		1 (0,17%)
Всього (від загальної кількості опитаних)		**408 (60,35%)**	**362 (62,41%)**

1	2	3	4
Інше	жін.	-	8 (2,06%)
	чол.	-	4 (2,12%)
	інше	-	-
Всього (від загальної кількості опитаних)		-	12 (2,07%)
Загальна кількість респондентів		**676 (100%)**	**580 (100%)**

У позиції із найбільшою кількістю реакцій респондентів *у жодний спосіб не впливають на суспільний статус жінки* виявлено найбільшу питому вагу як жінок (60,97% і 61,97%), так і чоловіків (57,97% і 64,36%). У позиції *принижують суспільний статус жінки, демонстративно вказуючи її стать,* маємо такі реакції осіб жіночої статі (29,73% і 19,54%) та осіб чоловічої статі (29,71% і 23,94%). У позиції *підвищують суспільний статус жінки* реакції розподілилися так: 9,29% і 16,97% осіб жіночої статі та 12,38% і 9,04% осіб чоловічої статі. У кожній із трьох позицій у СЛО_2018/2019 представлено по 1-му респонденту іншої, ніж чоловіча та жіноча, статі (0,17%). Тож переважна кількість респондентів у обох опитуваннях (близько 60% як жінок, так і чоловіків) вважають, що фемінізовані позначення жінки на її суспільний статус жодним чином не впливають.

Позицію *інше* обрали 2,06% осіб жіночої та 2,12% осіб чоловічої статі. Наведемо окремі думки респондентів-чоловіків: *На мою думку, статус жінки в українському суспільстві завжди був набагато вищим, порівняно з іншими народами, тому це ніяким чином не впливає на її статус, а лише забруднює українську мову кривими неологізмами. Крім того, міністр і так далі це посади/ Рід діяльності і їхня назва не повинна залежати від того хто цю посаду обіймає, але так вже склалось історично, що вони вживаються у чоловічому роді* та однієї із респонденток: *У жодний спосіб не впливають на суспільний статус і жінки і показують її з жалюгідної сторони.*

Динаміка жіночих реакцій. Позиція *у жодний спосіб не впливають на суспільний статус жінки*: жіночі реакції в обох

опитуваннях відносно рівноважні із незначною мірою зростання (60,97% < 61,97%). Позиція *принижують суспільний статус жінки, демонстративно вказуючи її стать* виявила тенденцію до зменшення кількості респонденток (29,73% > 19,54%): на третину менше жінок порівняно із СЛО_2013 вважають, що такі найменування *знижують суспільний статус жінки*. Думку про те, що фемінативи *підвищують суспільний статус жінки*, самі жінки у СЛО_2018/2019 висловлюють майже удвічі частіше порівняно із СЛО_2013: 9,27% < 16,97%. Утім залишається очевидним: дві третини жінок і в першому, і в другому опитуванні вважають, що фемінативи та їх уживання *жодним чином не впливають на суспільне становище жінки* (60,97% і 61,7% відповідно), а позиція *підвищують її суспільний статус* виявила найменшу популярність серед жіночих реакцій в обох опитуваннях (9,29% і 16,97%).

Динаміка чоловічих реакцій. Позиція *у жодний спосіб не впливають на суспільний статус жінки*: чоловічі реакції в обох опитуваннях відносно рівноважні із незначною, проте більшою, ніж серед жінок, мірою зростання (57,97% < 64,36%). Позиція *принижують суспільний статус жінки, демонстративно вказуючи її стать* виявила тенденцію до зменшення кількості реакцій: майже на 6% менше чоловіків порівняно із СЛО_2013 вважають, що такі найменування не сприяють підвищенню її суспільного статусу (29,71% > 23,94%). Позиція *підвищують суспільний статус жінки* виявила тенденцію до зменшення кількості чоловічих реакцій: чоловіки у СЛО_2018/2019 висловлюють таку думку на третину рідше порівняно із СЛО_2013: 12,38% > 9,04%. Кількісно чоловічі та жіночі реакції у першій позиції практично рівноважні, проте чоловічі – з більш виразною позитивною динамікою, позиція *підвищують її суспільний статус* виявила найменшу популярність і серед чоловічих реакцій в обох опитуваннях із тенденцією до зменшення кількості реакцій у СЛО_2018/2019.

За територіальною ознакою голоси респондентів розподілилися так (див. табл. 3.3.7.8.).

Таблиця 3.3.7.8.

Характеристика реакцій за регіонами проживання респондентів

Реакція	Регіон	СЛО_2013	СЛО_2018/2019
1	2	3	4
Підвищують суспільний статус жінки	західний	51 (7,54%)	43 (7,42%)
	центральний	5 (0,74%)	32 (5,52%)
	східний	11 (1,63%)	1 (0,17%
	південний	-	6 (1,03%)
	інше		2 (0,34%)
Всього реакцій		**67 (9,91%)**	**84 (14,48%)**
Принижують суспільний статус жінки, демонстративно вказуючи її стать	західний	104 (15,38%)	70 (12,07%)
	центральний	45 (6,66%)	34 (5,86%)
	східний	52 (7,69%)	10 (1,72%)
	південний	-	8 (1,38%)
	інше	-	-
Всього реакцій		**201 (29,73%)**	**122 (21,03%)**
У жодний спосіб не впливають на суспільний статус жінки	західний	225 (33,28%)	227 (39,14%)
	центральний	88 (13,02%)	101 (17,41%)
	східний	95 (14,05%)	18 (3,10%)
	південний	-	11 (1,90%)
	інше		5 (0,86%)
Всього реакцій		**408 (60,35%)**	**362 (62,41%)**
Інше	західний		7 (1,21%)
	центральний		3 (0,51%)
	східний		2 (0,34%)
	південний	-	-
	інше	-	-
Всього реакцій			**12 (2,07%)**
Всього респондентів		**676 (100%)**	**580 (100%)**

Реакція *у жодний спосіб не впливають на суспільний статус жінки*: захід – 33,28% < 39,24%; центр – 13,02% < 17,41%, схід – 14,05% > 3,09%, південь (лише у СЛО_2018/2019) – 1,90%, інше

(лише у СЛО_2018/2019) – 0,86%. Реакція *принижують суспільний статус жінки, демонстративно вказуючи її стать*: захід – 15,38% > 12,07%, центр – 6,66% > 5,86%, схід – 7,69% > 1,72%, південь – 1,38%, реакція *інше* не засвідчена. Реакція *підвищують суспільний статус жінки:* захід – 7,54% > 7,42%, центр – 0,74% < 5,52%, схід – 1,63% > 0,17%, південь – 1,03%, інше – 0,34%. За отриманими даними, *західні області* України виявляють незначну позитивну динаміку лише у позиції *у жодний спосіб не впливають на суспільний статус жінки* (33,28% < 39,24%) у інших позиціях, як-от: *принижують суспільний статус жінки, демонстративно вказуючи її стать* динаміка є негативною: 15,38% > 12,07%, у позиції *підвищують суспільний статус жінки* яка-будь очевидна динаміка не спостережена (7,54% > 7,42%). У *центрі* зросла трохи більше ніж на 4% частка реакцій *у жодний спосіб не впливають на суспільний статус жінки* (13,02% < 17,41%) та суттєво збільшилася у позиції *підвищують суспільний статус жінки* (0,74% < 5,52%). У позиції *принижують суспільний статус жінки, демонстративно вказуючи її стать* виразної динаміки не спостережено (6,66% > 5,86%). На *сході* маємо зменшення кількості реакції за усіма трьома позиціями: *у жодний спосіб не впливають на суспільний статус жінки* (14,05% > 3,10%), *принижують суспільний статус жінки, демонстративно вказуючи її стать* (7,69% > 1,72%) та *підвищують суспільний статус жінки* (1,63% > 0,17%). У реакціях респондентів за усіма позиціями і СЛО_2013 і в СЛО_2018/2019 передує західний регіон.

Щодо респондентів із зарубіжжя, то їх голоси розподілилися так: найвища їх частка – у позиціях *у жодний спосіб не впливають на суспільний статус жінки* (1,73% учасників опитування), це респонденти з ЄС, Нової Зеландії, Польщі, Росії та США. Думку про те, що такі найменування *принижують суспільний статус жінки, демонстративно вказуючи її стать*, висловило 2 респонденти (0,34% опитаних) із Голландії та Росії та *підвищують суспільний статус жінки* – 2 респонденти (0,34% учасників опитування) з Німеччини та Словенії).

3.3.9. Вживання фемінізованих / нефемінізованих позначень жінки у СХВАЛЬНОМУ контексті

Питання 8 складалося із кількох підпитань. Воно покликане було з'ясувати, яким (фемінізованим чи нефемінізованим) назвам жінки респонденти віддали б перевагу, висловлюючись про неї у **схвальному** контексті. Оскільки частина із запропонованих варіантів назв особи жіночої статі отримала мінімальну «підтримку» з боку респондентів (менше 1% реакцій), зупинимося у кожному конкретному випадку на чотирьох найбільш затребуваних опитаними мовних позначеннях жінки та простежимо динаміку реакцій на них респондентів у СЛО_2013 та СЛО_2018/2019.

а): *Якби Ви мали намір висловитися про жінку у СХВАЛЬНОМУ контексті, продемонструвати свою повагу до неї, яким словам Ви віддали б перевагу, називаючи жінку-професора?* Із запропонованого у питанні ряду можливих назв особи жіночої статі *професор, професорка, професориця, професориня, професореса, професориса, професорша, професориха, професорова* респонденти найчастіше обирали назви **професор, професорка, професориня, професореса** (див. табл. 3.3.9.1.)

Таблиця 3.3.9.1.

Характеристика найчастотніших реакцій респондентів

СХВАЛЬНИЙ контекст		**СЛО_2013**					**СЛО_2018/2019**						
		Стать респондента		Регіон			Стать респондента			Регіон			
		жін.	чол.	захід	центр	схід	жін	чол.	інше	захід	центр	схід	південь
1	**2**	**3**	**4**	**5**	**6**	**7**	**8**	**9**	**10**	**11**	**12**	**13**	**14**
професор	Всього реакцій	402	112	303	92	119	206	113	2	195	85	19	15
	%	74,72%	81,16%	44,82%	13,61%	17,60%	52,96%	60,10%	0,34%	33,62%	14,65%	3,27%	2,59%
	Всього	**514 (76,03%)**					**323 (55,69%)**						

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
професорка	Всього реакцій	92	17	83	16	10	132	56		100	67	7	8
	%	17,10%	12,32%	12,28%	2,37%	1,48%	33,93%	29,79%	0,17%	17,24%	11,55%	1,20%	1,38%
	Всього	**109 (16,12%)**					**189 (32,58%)**						
професориня	Всього реакцій	24	1	21	4	1	35	9	-	30	7	4	1
	%	4,46%	0,72%	3,10%	0,59%	0,14%	9%	4,78%		5,17%	1,20%	0,69%	0,17%
	Всього	**25 (4%)**					**44 (7,58%)**						
професореса	Всього реакцій	13	2	13	2	-	7	2	-	7	2	-	-
	%	3,34%	1,45%	1,92%	0,29%		1,80%	1,06%		1,20%	0,34%		
	Всього	**15 (2,21%)**					**9 (1,55%)**						

На першому місці як найдоцільніший у схвальному контексті опинився нормативний на сьогодні маскулінізм у генералізувальному значенні **професор** із такою динамікою у СЛО_2013 і СЛО_2018/2019: 76,03% > 55,09%, жіночі реакції: 74,72% > 52,96%, чоловічі: 81,16% > 60,10%, територіально: захід – 44,82% > 33,62%; центр – 13,61% < 14,65%; схід – 17,06% > 3,27%. На другому місці маємо фемінатив **професорка**: 16,12% < 32,58%,

жіночі реакції 17,10% < 33,93%, чоловічі 12,32% < 29,79%, територіально: захід – 12,28% < 17,24%; центр – 2,37% < 11,55%; схід 1,48% > 1,20%. На третьому – фемінатив **професориня**: 4% < 7,58%, жіночі реакції: 4,46% < 9%, чоловічі: 0,72% < 4,78%, територіально: захід – 3,10% < 5,17%, центр – 0,59% < 1,20%, схід – 0,14% < 0,69%. На четвертому – **професореса**: 2,21% > 1,55%, жіночі реакції: 3,34% > 1,80%, чоловічі 1,45% > 1,06%, територіально: захід – 1,92% > 1,20%, центр – 0,29% < 0,34, на сході реакцій не засвідчено.

Якщо у СЛО_2013 номінант **професор** отримав безумовну «перемогу», то у СЛО_2018/2019 відсоток респондентів, що обрали саме його, зменшився майже на третину; виявляють низхідну тенденцію (зменшення в середньому на третину) й жіночі та чоловічі реакції, у регіонах – із незначним зменшенням кількості респондентів на заході та у центрі до суттєвого зменшення кількості реакцій на сході. Натомість фемінатив **професорка** виявив протилежну тенденцію: за загальною кількістю реакцій – зростання майже вдвічі, вдвічі зросла кількість жіночих реакцій, більше ніж удвічі – чоловічих. Крім того, маємо зростання кількості респондентів за регіонами. Тенденцію до збільшення кількості голосів респондентів виявив і фемінатив **професориня**, у той час як фемінатив **професореса** втратив на популярності за усіма позиціями, крім незначного збільшення кількості респондентів на сході.

б) *Якби Ви мали намір висловитися про жінку у СХВАЛЬНОМУ контексті, продемонструвати свою повагу до неї, яким словам Ви віддали б перевагу, називаючи жінку-міністра?* За кількістю реакцій респондентів лідерами у схвальному контексті з-поміж запропонованих *міністр, міністра, міністриня, міністерка, міністреса, міністерша* стали номінанти **міністр, міністерка, міністриня** та **міністреса** (див.табл. 3.3.9.2.).

Таблиця 3.3.9.2.

Характеристика найчастотніших реакцій респондентів

СХВАЛЬНИЙ контекст		**СЛО_2013**					**СЛО_2018/2019**						
		Стать респон-дента		Регіон			Стать респондента			Регіон			
		жін.	чол.	захід	центр	схід	жін	чол.	інше	захід	центр	схід	південь
міністр	Всього реакцій	421	116	271	119	147	238	129	2	226	100	20	16
	%	78,25%	84,05%	40,08%	17,60%	21,74%	61,18%	68,62%	0,34%	44,82%	17,24%	3,45%	2,76%
	Всього	**537 (79,43%)**					**371 (63,96%)**						
міністерка	Всього реакцій	45	4	42	5	2	66	32	-	48	37	4	4
	%	8,35%	2,90%	6,2,21%	0,74%	0,29%	16,96%	17,02%		8,27%	6,38%	0,68%	0,68%
	Всього	**49 (7,24%)**					**98 (16,89%)**						
міністриня	Всього реакцій	35	2	25	10	2	53	18	1	48	17	5	2
	%	6,50%	0,37%	3,70%	1,48%	0,29%	13,62%	9,57%	0,17%	8,27%	2,93%	0,86%	0,34%
	Всього	**37 (5,47%)**					**72 (12,41%)**						
міністреса	Всього реакцій	7	3	7	2	1	15	2	-	11	4	-	2
	%	1,30%	2,17%	1,03%	0,29%	0,14%	3,86%	0,1%		1,89%	0,68%		0,34%
	Всього	**10 (1,48%)**					**17 (2,93%)**						

На першому місці як найбільш нейтральний опинився нормативний на сьогодні маскулінізм у генералізувальному значенні **міністр** із такою динамікою у СЛО_2013 і СЛО_2018/2019: 79,43% > 63,96%, жіночі реакції: 78,25% > 61,18%, чоловічі: 84,05% > 68,62%, територіально: захід – 40,08% < 44,82%; центр – 17,60% > 17,42%; схід – 21,74% > 3,45%. На другій позиції (із досить суттєвим відривом) маємо фемінізовану назву **міністерка**: 7,12% < 16,89%, жіночі реакції 8,35% < 16,97%, чоловічі 2,90% < 17,02%, територіально: захід – 6,12% < 8,27%; центр – 0,74% < 6,38%; схід 0,29% < 0,68%. На третьому – фемінатив **міністриня**: 5,47% < 12,41%, жіночі реакції: 6,50% < 13,62%, чоловічі: 0,37% < 9,57%, територіально: захід – 3,70% < 8,27%, центр – 1,48% < 2,93%, схід – 0,29% < 0,68%. На четвертому – **міністреса**: 1,48% < 2,93%, жіночі реакції: 1,30% < 3,86%, чоловічі 2,17% > 0,10%, територіально: захід – 1,03% < 1,89%, центр – 0,29% < 0,68%, схід – 0,14% (лише у СЛО_2013).

Очолює, на думку респондентів, ряд найприйнятніших назв особи жіночої статі у схвальному контексті маскулінізм **міністр** із незначним зменшенням кількості реакцій респондентів у СЛО_2018/2019 та зменшенням кількості жіночих і чоловічих реакцій (у межах 20%), у регіонах – із незначним коливанням кількості респондентів на заході та у центрі до суттєвого (майже у 7 разів) зменшення кількості реакцій на сході. У цьому ряду мовних позначень жінки маємо подібну до фемінатива *професорка* ситуацію із номінантом **міністерка**: за загальною кількістю реакцій – зростання більше ніж удвічі, удвічі збільшилася різниця у жіночих та більше ніж у п’ять разів – у чоловічих реакціях. Маємо зростання кількості респондентів за регіонами, особливо виразне у центрі. В середньому вдвічі зросла кількість голосів респондентів «за» фемінатив **міністриня** (за винятком східного регіону), у той час як фемінатив **міністреса** втратив на популярності, щоправда, лише серед осіб чоловічої статі, за усіма іншими позиціями маємо збільшення реакцій на цю назву майже удвічі.

в) Якби Ви мали намір висловитися про жінку у СХВАЛЬНОМУ контексті, продемонструвати свою повагу до неї, яким словам Ви

віддали б перевагу, називаючи жінку-філософа? За результатами обох опитувань, у цьому питанні найбільш рейтинговими серед запропонованих найменувань *філософ, філософиня, філософка, філософеса, філософиса, філософиця* та *філософша* стали **філософ, філософиня, філософка** та **філософеса** (див. табл. 3.3.9.3.)

Таблиця 3.3.9.3.

Характеристика найчастотніших реакцій респондентів

СХВАЛЬНИЙ контекст		**СЛО_2013**					**СЛО_2018/2019**						
		Стать респондента		Регіон			Стать респондента			Регіон			
		жін.	чол.	захід	центр	схід	жін	чол.	інше	захід	центр	схід	південь
1	**2**	**3**	**4**	**5**	**6**	**7**	**8**	**9**	**10**	**11**	**12**	**13**	**14**
філософ	Всього реакцій	415	116	308	101	122	202	111	2	195	87	16	14
	%	77,14%	84,05%	45,56%	14,94%	18,04%	51,92%	59,04%	0,34%	33,62%	15%	2,76%	2,41%
	Всього	**531 (78,55%)**					**318 (54,82%)**						
філософиня	Всього реакцій	85	8	69	14	10	157	54	-	119	68	10	5
	%	15,80%	5,80%	10,20%	2,07%	1,48%	40,35%	28,72%		20,52%	11,72%	1,72%	0,86%
	Всього	**93 (13,75%)**					**211 (36,38%)**						
філософка	Всього реакцій	11	2	12	-	1	10	12	-	11	4	2	4
	%	2,04%	1,44%	1,77%		0,14%	2,57%	6,38%		1,90%	0,68%	0,34%	0,68%
	Всього	**13 (1,92%)**					**22 (3,79%)**						

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
філософеса	Всього реакцій	14	2	11	2	3	10	2		7	3	1	1
	%	2,60%	1,44%	1,62%	0,29%	0,44%	2,57%	1,06%		1,20%	0,54%	0,17%	0,17%
	Всього	**16 (2,36%)**					**12 (2,06%)**						

На першому місці й у цьому ряду професійно-статусних найменувань осіб жіночої статі опинився нормативний маскулінізм **філософ** із такою динамікою у СЛО_2013 і СЛО_2018/2019: 78,55% > 54,82%, жіночі реакції: 77,14% > 51,92%, чоловічі: 84,05% > 59,04%, територіально: захід – 45,56% > 33,22%; центр – 14,94% < 15%; схід – 18,04% > 2,76%. На другій позиції (із досить суттєвим відривом) маємо фемінізовану назву **філософиня**: 13,75% < 36,38%, жіночі реакції: 15,80% < 40,35%, чоловічі: 5,80% < 28,72%, територіально: захід – 10,20% < 20,52%; центр – 2,07% < 11,72%; схід 1,48% < 1,72%. На третьому – зі значним відривом – фемінатив **філософка**: 1,92% < 3,79%, жіночі реакції: 2,04% < 2,57%, чоловічі: 1,44% < 6,38%, територіально: захід – 1,77% < 1,90%, центр – у СЛО_2013 реакцій не виявлено, у СЛО_2018/2019 їх засвідчено 0,68%, схід – 0,14% < 0,34%. На четвертому – **філософеса**: 2,36% > 2,06%, жіночі реакції: 2,60% > 2,57%, чоловічі 1,44% > 1,06%, територіально: захід – 1,62% > 1,20%, центр – 0,29% < 0,54%, схід – 0,44% > 0,17%.

Найвищий рейтинг у схвальному контексті має найменування особи жіночої статі **філософ** із зменшенням в середньому на третину як загальної кількості реакцій респондентів, що обрали саме його, так і жіночих та чоловічих реакцій у СЛО_2018/2019, територіально – зі зменшенням майже на третину кількості респондентів на заході, незначним – у центрі і доволі суттєвим на сході (майже у 6 разів). На другій позиції – фемінізоване позначення жінки **філософиня**: за загальною кількістю реакцій – зростання більше ніж удвічі, більше ніж удвічі збільшилася різниця у жіночих та

більше ніж у чотири рази – в чоловічих реакціях. Маємо зростання кількості респондентів за регіонами, особливо виразне на заході та в центрі, менш виразне на сході. На третій позиції (зі значним кількісним відривом) опинився фемінатив **філософка**, кількість голосів «за» доречність цього фемінатива у схвальному контексті збільшилася, особливо серед осіб чоловічої статі (майже утричі). У регіонах виявлено відносно стабільну незначну позитивну динаміку, окрім центру, де у першому опитуванні реакції на цей фемінатив засвідчені не були. Майже не змінилися кількісно (з незначною тенденцією до зменшення кількості реакцій, окрім чоловічих) реакції на фемінатив **філософеса**, вони в обох опитуваннях виявилися достатньо рівноважними.

3.3.10. Вживання фемінізованих / нефемінізованих позначень жінки у НЕСХВАЛЬНОМУ контексті

Питання 9 також складалося із кількох підпитань. Воно покликане було з'ясувати, яким (фемінізованим чи нефемінізованим) назвам жінки респонденти віддали б перевагу, висловлюючись про неї у **несхвальному** контексті. Оскільки і у цій частині опитування деякі з запропонованих варіантів назви особи жіночої статі отримали мінімальну «підтримку» з боку респондентів (менше 1% реакцій), ми зупинимося на чотирьох найбільш затребуваних опитаними мовних позначеннях жінки та простежимо динаміку реакцій на них респондентів у СЛО_2013 та СЛО_2018/2019.

а) Якби Ви мали намір висловитися про жінку в НЕСХВАЛЬНОМУ, зневажливому, принизливому або іронічно-глузливому контексті, яким словам Ви віддали б перевагу, називаючи жінку-політика? За реакціями респондентів, запропоновані мовні позначення жінки політика *політик, політичка, політикеса, політикиня* розподілилися у такому порядку: **політичка, політик, политикеса** та **політикиня** (див. табл. 3.3.10.1.).

Таблиця 3.3.10.1.

Характеристика найчастотніших реакцій респондентів

НЕСХВАЛЬНИЙ контекст		**СЛО 2013**					**СЛО 2018/2019**						
		Стать респондента		Регіон			Стать респондента			Регіон			
		жін.	чол.	захід	центр	схід	жін	чол.	інше	захід	центр	схід	південь
політичка	Всього реакцій	315	72	228	78	81	191	85	1	175	76	15	11
	%	58,55%	52,17%	33,73%	11,54%	11,98%	49,10%	45,21%	0,17%	30,17%	13,10%	0,26%	0,17%
	Всього	**387 (57,24%)**					**277 (47,75%)**						
політик	Всього реакцій	108	37	85	25	35	85	53	1	85	45	6	3
	%	20,07%	26,81%	12,57%	3,70%	5,17%	21,85%	28,19%	0,17%	14,65%	7,75%	1,03%	0,54%
	Всього	**145 (21,45%)**					**139 (23,96%)**						
політикеса	Всього реакцій	57	15	42	16	11	62	23		50	25	5	
	%	10,10%	10,86%	6,21%	2,36%	1,62%	15,94%	12,23%		8,62%	4,31%	0,86%	
	Всього	**72 (12,41%)**					**85 (14,65%)**						
політикиня	Всього реакцій	50	22	43	15	14	42	22	1	32	23	6	4
	%	9,29%	15,94%	6,36%	2,22%	2,07%	10,10%	11,70%	0,17%	5,52%	3,96%	1,03%	0,68%
	Всього	**72 (10,65%)**					**65 (11,20%)**						

Перше місце в ряду можливих мовних позначень жінки у несхвальному контексті посів фемінатив **політичка** з такою динамікою у СЛО_2013 і СЛО_2018/2019: 57,24% > 47,75%, жіночі реакції: 58,55% > 49,10%, чоловічі: 52,17% > 45,21%, територіально: захід – 33,73% > 30,17%; центр – 11,54% < 13,01%; схід – 11,98% > 0,26%. На другому місці (з досить суттєвим відривом) – маскулінізм у генералізувальному значенні **політик**: 21,45% < 23,96%, жіночі реакції 20,07% < 21,85%, чоловічі 26,81% < 28,19%, територіально: захід – 12,57% < 14,65%; центр – 3,70% < 7,75%; схід 5,17% > 1,03%. На третьому – з менш значним відривом – фемінатив **політикеса**: 12,41% < 14,65%, жіночі реакції: 10,10% < 15,94%, чоловічі: 10,86% < 12,23%, територіально: захід – 6,21% < 8,62%, центр – 2,63% < 4,31%, схід – 1,62% > 0,86%. На четвертому – **політикиня**, що майже не поступається **політикесі**: 10,65% < 11,20%, жіночі реакції: 9,29% < 10,10%, чоловічі 15,94% > 11,70%, територіально: захід – 6,36% > 5,22%, центр – 2,22% < 3,96%, схід – 2,07% > 1,03%.

Найвищий рейтинг у несхвальному контексті має найменування особи жіночої статі **політичка** із тенденцією до зменшення кількості реакцій у межах 10%, територіально спостережено коливання у межах 2–3%, лише на сході кількість респондентів, що обрали цей фемінатив для несхвального контексту, незначним чином збільшилася. На другій позиції – маскулінізм **політик**: за загальною кількістю реакцій – незначне їх зростання (близько 2%), відносно рівноважними виявилися чоловічі та жіночі реакції із незначним їх збільшенням у межах 1–2%, територіально – незначне збільшення відсотка реакцій на заході, майже удвічі – в центрі та значне зменшення (майже у чотири рази) на сході. На третій позиції маємо фемінатив **політикеса**, кількість голосів «за» доцільність цього фемінатива у несхвальному контексті збільшилася приблизно на 2%, у межах 2–5% виявлено збільшення жіночих та чоловічих реакцій та реакцій у регіонах, крім сходу, де кількість реакцій респондентів на цей фемінатив зменшилася у межах 1%. На четвертій позиції з мінімальним відривом – фемінатив **політикиня**, кількість реакцій на нього як найбільш прийнятний у

несхвальному контексті змінилася несуттєво, із загальною тенденцією до їх мінімального збільшення, лише серед чоловічих реакцій їх стало на 4% менше, територіально – на 1% менше на сході.

б) Якби Ви мали намір висловитися про жінку в НЕСХВАЛЬНОМУ, зневажливому, принизливому або іронічно-глузливому контексті, яким словам Ви віддали б перевагу, називаючи жінку-директора? Тут найбільш рейтинговими для **несхвального** контексту із запропонованого ряду *директор, директорка, директориня, директориця, директореса, директориса, директорша, директориха* та *директорова* виявилися **директорша, директориха, директориця** та **директорка** (див. табл. 3.3.10.2.)

Таблиця 3.3.10.2.

Характеристика найчастотніших реакцій респондентів

НЕСХВАЛЬНИЙ контекст		**СЛО_2013**					**СЛО_2018/2019**						
		Стать респондента		Регіон			Стать респондента			Регіон			
		жін.	чол.	захід	центр	схід	жін	чол.	інше	захід	центр	схід	південь
1	**2**	**3**	**4**	**5**	**6**	**7**	**8**	**9**	**10**	**11**	**12**	**13**	**14**
дирсторша	Всього реакцій	188	48	134	43	59	114	51	2	94	49	11	13
	%	34,94%	34,78%	19,82%	6,36%	8,72%	29,30%	27,12%	0,34%	16,21%	8,45%	1,89%	2,24%
	Всього	**236 (34,91%)**					**167 (28,79%)**						
директориха	Всього реакцій	176	26	145	35	22	126	46	1	109	48	8	8
	%	32,71%	18,84%	21,45%	5,17%	3,25%	32,39%	24,46%	0,17%	18,79%	8,27%	1,38%	1,38%
	Всього	**202 (29,88%)**					**173 (29,82%)**						

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
директориця	Всього реакцій	68	17	65	14	6	44	21	-	43	20	2	-
	%	12,63%	12,31%	9,62%	2,07%	0,88%	11,31%	11,17%		7,41%	3,45%	0,34%	
	Всього	**85 (12,57%)**					**65 (11,21%)**						
директорка	Всього реакцій	65	14	49	13	17	36	23		34	19	5	1
	%	12,08%	10,14%	7,25%	1,92%	2,51%	9,25%	12,23%		5,86%	3,27%	0,68%	0,17%
	Всього	**79 (11,68%)**					**59 (10,17%)**						

Перша позиція у запропонованому ряду можливих несхвальних позначень особи жіночої статі належить фемінативу **директорша** з такою динамікою у СЛО_2013 і СЛО_2018/2019: 34,91% > 28,79%, жіночі реакції: 34,94% > 29,10%, чоловічі: 34,78% > 27,12%, територіально: захід – 19,82% > 16,21%; центр – 6,36% < 8,45%; схід – 8,72% > 1,89%. На другому місці (з відривом приблизно у 10%) опинився фемінатив **директориха**: 29,88% > 29,82%, жіночі реакції 32,71% > 32,39%, чоловічі 18,84% < 24,46%, територіально: захід – 21,45% > 18,79%; центр – 5,17% < 8,27%; схід 3,25% > 1,38%. На третьому – з суттєвим відривом – фемінатив **директориця**: 12,57% > 11,21%, жіночі реакції: 12,63% > 11,31%, чоловічі: 12,31% > 11,17%, територіально: захід – 9,62% > 7,41%, центр – 2,07% < 3,45%, схід – 0,88% > 0,34%. На четвертому – **директорка**, що за кількістю реакцій майже не поступається **директориці**: 11,68% > 10,17%, жіночі реакції: 12,08% > 9,25%, чоловічі 10,14% < 12,23%, територіально: захід – 7,25% > 5,86%, центр – 1,92% < 3,27%, схід – 2,51% > 0,68%.

Найвищий «рейтинг доцільності» у несхвальному контексті отримало найменування особи жіночої статі **директорша** з

незначною тенденцією до зменшення загальної кількості реакцій у межах 4%, незначним зменшенням кількості жіночих і чоловічих реакцій у межах 5–7%. Територіально маємо незначне (у межах 2–3%) зменшення реакцій на заході та збільшення у центрі, лише на сході реакцій на цей фемінатив виявилося, порівняно із результатами СЛО_2018/2019, майже у чотири рази менше. Друге місце належить фемінативу **директориха**, що майже не поступається попередньому за загальною кількістю реакцій на нього з боку респондентів, які в обох опитування виявилися практично ідентичними (близько 30%); цілком сумірними є жіночі реакції, чоловічі показали незначне (близько 5%) їх збільшення. На третій позиції (з майже 10%-м відривом) опинився фемінатив **директориця**, який виявив дуже подібні результати в обох опитуваннях. На четвертій позиції із мінімальним відривом від попереднього маємо фемінатив **директорка** із теж практично рівноважними результатами в обох опитуваннях (коливання кількості реакцій незначні, у межах 1–3%).

в) Якби Ви мали намір висловитися про жінку в НЕСХВАЛЬНОМУ, зневажливому, принизливому або іронічно-глузливому контексті, яким словам Ви віддали б перевагу, називаючи жінку-педагога? Тут респонденти з усіх запропонованих найменувань жінки-педагога *педагог, педагожка, педагогеса, педагогша, педагогиця* та *педагогиня* віддали найбільшу кількість голосів найменуванням жінки **педагожка, педагогша, педагогиця** та **педагог** із найзневажливішим, на їхню думку, оцінним потенціалом (див. табл. 3.3.10.3.).

Таблиця 3.3.10.3.

Характеристика найчастотніших реакцій респондентів

НЕСХВАЛЬНИЙ контекст		**СЛО_2013**					**СЛО_2018/2019**						
		Стать респон-дента		Регіон			Стать респондента			Регіон			
		жін.	чол.	захід	центр	схід	жін	чол.	інше	захід	центр	схід	південь
педагожка	Всього реакцій	123	40	72	43	48	125	40		95	50	9	11
	%	22,67%	28,98%	10,65%	6,36%	7,10%	32,13%	21,27%		16,38%	8,62%	1,55%	1,89%
	Всього	**163 (24,11%)**					**165 (28,44%)**						
педагогша	Всього реакцій	137	25	78	40	44	116	38	1	91	46	13	5
	%	25,46%	18,11%	11,54%	5,92%	6,51%	29,82%	20,21%	0,17%	15,69%	7,93%	2,24%	0,86%
	Всього	**162 (23,98%)**					**155 (26,72%)**						
педагогиця	Всього реакцій	98	15	68	25	20	52	20		43	22	4	3
	%	18,21%	10,87%	10,05%	3,69%	2,95%	13,37%	10,64%		7,41%	3,79%	0,68%	0,51%
	Всього	**113 (16,72%)**					**72 (12,41%)**						
педагог	Всього реакцій	53	40	36	25	32	67	50	2	69	39	8	3
	%	9,85%	28,98%	5,32%	3,69%	4,73%	17,22%	26,59%	0,34%	11,89%	6,72%	1.38%	0,51%
	Всього	**93 (13,76%)**					**119 (20,52%)**						

Першість у запропонованому ряду можливих несхвальних позначень жінки-педагога належить фемінативу **педагожка** з такою динамікою (СЛО_2013 і СЛО_2018/2019): 24,11% < 28,44%, жіночі реакції: 22,67% < 32,13%, чоловічі: 28,98% > 21,27%, територіально: захід – 10,65% < 16,38%; центр – 6,36% < 8,62%; схід – 7,10% > 1,55%. На другому місці з мінімальним відривом маємо фемінатив **педагогша**: 23,98% < 26,72%, жіночі реакції 25,46% < 29,82%, чоловічі 18,11% < 20,21%, територіально: захід – 11,54% < 15,69%; центр – 5,92% < 7,93%; схід 6,51% > 2,24%. На третьому – з незначним відривом – фемінатив **педагогиця**: 16,72% > 12,41%, жіночі реакції: 18,21% > 13,37%, чоловічі: 10,87% > 10,64%, територіально: захід – 10,05% > 7,41%, центр – 3,69% < 3,79%, схід – 2,95% > 0,68%. На четвертому – маскулінізм у генералізувальній функції **педагог**, що в загальній кількості реакцій майже не поступається своєму попереднику: 13,76% < 20,52%, жіночі реакції: 9,85% < 17,22%, чоловічі 28,98% > 26,59%, територіально: захід – 5,32% < 11,89%, центр – 3,69% < 6,72%, схід – 4,73% > 1,38%.

Найвищу міру зневажливості у несхвальному контексті респонденти ідентифікували у фемінатива **педагожка** з незначною тенденцією до збільшення загальної кількості реакцій у межах 4%, збільшенням жіночих реакцій майже на 10% та зменшенням приблизно на 7% чоловічих. Територіально голоси респондентів розподілилися так: маємо збільшення реакцій на цей фемінатив на заході (майже на 6%), незначне (в межах 2%) у центрі та зменшення кількості реакцій на сході (в межах 5%). На другому місці – фемінатив **педагогша**, що за загальною кількістю голосів є дуже близьким до попереднього і так само виявив незначне (в межах 4%) збільшення кількості реакцій у СЛО_2018/2019, у такому ж співвідношенні маємо збільшення кількості жіночих (4%) та чоловічих (2%) реакцій. За регіонами – незначне збільшення кількості реакцій на заході та в центрі, зменшення на сході (у межах 4%). На третій позиції із невеликим відривом засвідчено фемінатив **педагогиця**, загальна кількість реакцій на який у СЛО_2018/2019 зменшилася приблизно на 4%, проте подальші результати виявилися

дуже подібними в обох опитуваннях, за винятком жіночих реакцій, які зменшилися більше ніж на 5%. На останньому місці з мінімальним відривом від попереднього фемінатива перебуває маскулінізм у генералізувальному значенні **педагог**, загальна кількість реакцій на який у СЛО_2018/2019 зросла на 6%, майже удвічі збільшилася кількість жіночих реакцій, натомість кількість чоловічих реакцій в обох опитуваннях виявилася на диво високою як для четвертої позиції цього фемінатива (28,98% і 26,59% відповідно) з тенденцією до незначного зменшення. Збільшилася майже удвічі кількість реакцій на цей засіб мовного позначення жінки у несхвальному контексті на заході та в центрі, майже на стільки ж зменшилася на сході.

3.3.11. Динаміка ставлення респондентів до фемінативів та фемінізації жіночого лексикону (за результатами СЛО_2013 та СЛО_2018-2019)

Отже, за отриманими даними СЛО_2018/2019, **до ідей фемінізму** переважна більшість респондентів ставиться *позитивно* (65,34%), *негативне ставлення* виявили 33,1% опитаних. При цьому нагальної **потреби у спеціальних мовних позначеннях жінки** *не бачать* (за результатами зіставного аналізу обох опитувань СЛО_2013 та СЛО_2018/2019) 76,92% і 51,03% респондентів відповідно. Щодо **причин активізації процесів фемінізації назв осіб жіночої статі**, то переважна більшість опитаних пояснює вживання фемінативів у публічному дискурсі *модою* (53,69% і 50% відповідно). На друге місце у ряду стимулів фемінізації жіночих назв респонденти поставили *прагнення жінок до рівноправ'я з чоловіками* (26,77% і 31,03% відповідно). У той час як частина мовознавчої спільноти наполягає на тиску норми російської мови як головному обмежувальному чиннику творення українських словотвірних фемінативів, респонденти поставили *дерусифікацію та націоналізацію української мови* лише на трете за мірою важливості місце (21,73% і 11,52% відповідно). У **ставленні до вживання фемінативів у сучасному українському мовленні**

громадська думка схиляється до *скоріше негативного* (71,01% та 44,99%), *позитивне* ставлення виказали 30,02% та 48,26% респондентів. Щодо **вживання фемінізованих позначень жінки у своєму мовленні** переважна більшість опитаних засвідчила, що фемінативи у своєму мовленні *не вживає*, віддаючи перевагу традиційним позначенням жінки формою чоловічого роду або вважаючи новітні фемінативи абсурдними та неестетичними роду (79% і 56,54% респондентів відповідно), *вживають* свідомо або тому, що їх вживають інші, – 21% і 33,96% опитаних. Респонденти вважають, що **жінки ставляться до вживання словотвірних фемінативів** *скоріше позитивно* (28,11% і 37,24% опитаних), а **чоловіки** – *скоріше негативно* (32,99% і 37,24% опитаних). Щодо **впливу фемінізованих назв на суспільний статус жінки** респонденти вважають, що такі мовні позначення жінки *жодним чином не впливають на її суспільний статус* (60,35% і 60,41% відповідно) або ж *принижують жінку* (29,73% і 21,03% опитаних). На тому, що фемінативи *позитивно впливають на суспільний статус жінки*, наполягають лише 9,91% та 14,48% опитаних.

Переважна більшість опитаних уважає, що **найдоцільнішими мовними позначеннями жінки у схвальному контексті** залишаються нормативні чоловічі родо-особові назви *професор, міністр, філософ*. На другій позиції зі значним відривом у обох опитуваннях опинилися фемінізовані статусні найменування *професорка, міністерка, філософиня; професориня, міністриня, філософка; професореса, міністреса, філософеса*. У **несхвальному контексті** опитані віддали перевагу фемінізованим позначенням жінки *політичка, директорша, педагожка*. Цікаво, що до найбільш «рейтингових» у несхвальному контексті потрапили й маскулінізми у генералізувальному значенні *політик* (зі значним відривом від *політичка*) та *педагог* (з дуже незначним відривом від *педагожка*). У ряду потенційно несхвальних респонденти запропоновані фемінативи *директорша, директориха, директориця* та *директорка* розподілили доволі рівномірно, так само, як і в ряду *педагожка, педагог, педагогша, педагогиця*.

Логічним було б припустити, що саме жінки мали б головним чином схвалювати вживання фемінізованих позначень, оскільки ідеї фемінізму поділяють головно жінки – 74,03% опитаних осіб жіночої статі проти 47% осіб чоловічої статі. Результати зіставного аналізу обох опитувань показали, що не бачать необхідності у фемінізованих позначеннях жінки найбільша кількість і жінок, і чоловіків (76,02% і 80,43% відповідно у СЛО_2013 та 45,75% жінок і 60,21% чоловіків у СЛО_2018/2019). Однаково високою виявилася частка жіночих та чоловічих реакцій на причини, що зумовили появу новітніх фемінативів: модою на їх уживання в публічному мовленні пояснюють ситуацію 49,07% жінок та 71,73% чоловіків у СЛО_2013 та 47,04% жінок і 55,49% чоловіків у СЛО_2018/2019. До негативного ставлення щодо вживання фемінізованих назв особи жіночої статі у публічному мовленні схилилася найбільша кількість і жінок, і чоловіків (43,68% жінок і 47,1% чоловіків у СЛО_2013 та 41,38% жінок і 27,22% чоловіків у СЛО_2018/2019), до позитивного – теж (30,29% жінок і 28,98% чоловіків у СЛО_2013 та 50,63% жінок і 42,93% чоловіків у СЛО_2018/2019). Не вживають фемінативи у своєму мовленні найбільша кількість і жінок, і чоловіків (67,7% жінок і 79,71% чоловіків у СЛО_2013 та 79,71% жінок і 53,73% чоловіків у СЛО_2018/2019). У питанні про ставлення до таких мовних позначень самих жінок в обох опитуваннях виявлено: у СЛО_2013 більшість респонденток вважали, що жінки ставляться до цього факту скоріше негативно (34,39%), у СЛО_2018/2019 – що скоріше позитивно (42,47%). Чоловіки у СЛО_2013 вважали, що представники їхньої статі ставляться до вживання фемінізованих позначень жінки скоріше негативно (46,37%), натомість у СЛО_2018/2019 найвища частка чоловіків не визначилася із відповіддю (35,60% опитаних). У реакціях на питання, як впливають фемінізовані позначення жінки на її суспільний статус, виявлено цілком сумірну кількість жіночих та чоловічих реакцій – жодними чином не впливають: 60,97% жінок і 57,97% чоловіків у СЛО_2013 та 61,7% жінок і 64,36% чоловіків у СЛО_2018/2019; принижують суспільний

статус жінки: 29,73% жінок і 29,71% чоловіків у СЛО_2013 та 19,54% жінок і 23,94% чоловіків у СЛО_2018/2019.

Деяку різницю у жіночих та чоловічих реакціях виявлено у виборі можливих статусних найменувань жінки у *схвальному контексті*: нефемінізованим мовним одиницям (маскулінізмам у генералізувальному значенні) в обох опитуваннях віддали перевагу більше чоловіків, ніж жінок: *професор* (74,72% жінок і 81,16% чоловіків; 52,69% жінок і 60,10% чоловіків відповідно); *міністр* (78,25% жінок і 84,05% чоловіків та 61,18% жінок і 68,62% чоловіків); *філософ* (77,14% жінок і 84,05% чоловіків; 51,92% жінок і 59,04% чоловіків). Що ж до фемінізованих позначень жінки у схвальному контексті, то тут маємо більш чи менш виразну перевагу жіночих реакцій над чоловічими: *професорка* (17,01% жінок і 12,32% чоловіків та 33,93% жінок і 29,79% чоловіків відповідно), *професориня* (4,46% жінок і 0,72% чоловіків та 9% жінок і 4,78% чоловіків), *професореса* (3,34% жінок і 1,45% чоловіків та 1,80% жінок і 1,06% чоловіків); *міністерка* (8,35% жінок і 2,90% чоловіків та дуже незначну перевагу чоловіків у СЛО_2018/2019: 16,96% жінок і 17,02% чоловіків), *міністриня* (6,50% жінок і 0,37% чоловіків та 13,62% жінок і 9,57% чоловіків), *міністреса* (з перевагою чоловічих реакцій у СЛО_2013: 1,30% жінок і 2,17% чоловіків та 3,86% жінок і 0,1% чоловіків); *філософиня* (15,80% жінок і 5,80% чоловіків та 40,35% жінок і 28,72% чоловіків), *філософка* (2,04% жінок і 1,44% чоловіків із перевагою чоловічих реакцій у СЛО_2018/2019: 2,57% жінок і 6,38% чоловіків), *філософеса* (2,60% жінок і 1,44% чоловіків та 2,57% жінок і 1,06% чоловіків). Слід визнати, що, порівняно з СЛО_2013, у СЛО_2018/2019 більшу «прийнятність» для схвального контексту і на думку жінок, і на думку чоловіків виказали фемінативи *професорка* і *професориня; міністерка* і *міністриня; філософиня* та *філософка* (останнє найменування – лише на думку чоловіків).

Що ж до вживання мовних позначень жінки у *несхвальному контексті*, то тут картина виявилася більш строкатою: жіночі реакції переважають над чоловічими у виборі номінанта *політичка*

(58,55% жінок і 52,17% чоловіків та 49,10% жінок і 45,21% чоловіків відповідно), щодо найменувань жінки *політик, політикиня* – навпаки (20,07% жінок і 26,81% чоловіків та 21,85% жінок і 28,19% чоловіків; 9,29% жінок і 15,94% чоловіків та 10,10% жінок і 11,70% чоловіків). У випадку з *політикеса* у першому опитуванні маємо цілком сумірну кількість реакцій жінок та чоловіків (10,10% і 10,86%), у другому – незначну перевагу жіночих реакцій: 19,94% і 12,34%). Перевагу у несхвальному контексті фемінативу *директорша* віддали приблизно однакова кількість жінок і чоловіків (34,94% жінок і 34,78% чоловіків та 29,03% жінок і 27,12% чоловіків), у випадку з *директориха* переважають жіночі реакції: 32,71% жінок і 18,84% чоловіків та 32,39% жінок і 24,46% чоловіків, номінант *директориця* як найприйнятніший для несхвального контексту обрали майже однакова кількість респондентів-жінок та респондентів-чоловіків: 12,63% жінок і 12,31% чоловіків та 11,31% жінок і 11,17% чоловіків; щодо номінанта *директорка*, то найбільш доцільним для несхвального контексту його вважають 21,08% жінок і 10,14% чоловіків у першому опитуванні та 9,25% жінок і 12,23% чоловіків у другому. У ряду найменувань жінки-педагога у несхвальному контексті щодо фемінатива *педагожка* у першому опитуванні переважають чоловічі реакції (22,67% жінок і 28,98% чоловіків), у другому – жіночі (32,13% жінок і 21,27% чоловіків). Жіночі реакції переважають в обох опитуваннях щодо фемінативів *педагогша* і *педагогиця* (25,46% жінок і 18,11% чоловіків та 29,82% жінок і 20,21% чоловіків у СЛО_2013 та 18,21% жінок і 10,87% чоловіків та 13,37% жінок і 10,64% чоловіків у СЛО_2018/2019). Чоловічі (зі значним відривом) – щодо маскулінізма *педагог* (9,85% жінок і 28,98% чоловіків та 17,22% жінок і 26,59% чоловіків).

Загалом же стосовно до схвального контексту вживання фемінізованих позначень жінки можна помітити деякі позитивні зрушення з боку саме жінок, проте щодо несхвального контексту вживання фемінативів якихось виразних змін з боку жіночих реакцій не виявлено, крім того, і жінки, і чоловіки чітко відчувають

зневажливий потенціал запропонованих фемінізованих позначень жінки.

Порівнюючи результати двох опитувань СЛО_2013 та СЛО_2018/2019, здійснених з часовим відступом у 5 років, слід визнати збільшення кількості респондентів, які вважають фемінізовані позначення жінки потрібними, які на загал прихильно ставляться до вживання фемінізованих позначень жінки в сучасному українському мовленні та вживають їх самі, що мало би свідчити про підвищення соціомовного статусу фемінативів у суспільній свідомості українців. Проте на результат цілком могла вплинути певна несумірність контингенту опитаних: у СЛО_2013 це були переважно студенти українських вишів, зокрема й нефілологічних спеціальностей, що могли не бути належним чином обізнані із ситуацією на «номінаційному полі фемінінності» в Україні. У СЛО_2018/2019 це були люди зацікавлені, ті, хто свідомо узяв участь в анкетуванні, ті, кому поставлені в анкеті питання виявилися небайдужими, а з-поміж них вочевидь були люди обізнані – не лише філологи та загалом гуманітарії, але й прихильники чи прихильниці ідей встановлення гендерної, зокрема й мовної рівноваги в суспільстві. Крім того, у першому опитуванні неуникним виявився чинник примусовості, який був вилучений у другому, інтерактивному, опитуванні. Проте усіх опитаних у СЛО_2013 та СЛО_2018/2019 ми умовно визнаємо **пересічними громадянами**, у суспільній і мовній свідомості яких сприйняття новітніх фемінативів професійно-статусного типу виявляє позитивну динаміку й тенденцію до схвалення, проте на загал позитивно-схвальне ставлення до фемінативів і фемінізації українського жіночого лексикону продовжує поступатися несхваленню, несприйняттю, невживанню фемінативів у мовленні респондентів. До такого ставлення поки що схиляється переважна більшість респондентів-учасників обох опитувань. Зважаючи на те, що учасники обох анкетувань визнали провідним стимулом новітньої фемінізації жіночого лексикону *моду на їх уживання в українському мовленні*, ми вирішили долучити до аналізу професійну громадську думку найвищих

законодавців мовної норми і з'ясувати їхнє ставлення до надзвичайно поширеної сьогодні «моди на мовне фемінізування». З метою порівняти думку пересічних громадян і професійних філологів було здійснено ще одне, адресатно спрямоване опитування.

3.4. Ставлення академічних працівників як законодавців мовної норми до ідей фемінізму, фемінативів та фемінізації жіночого лексикону

3.4.1. Загальна характеристика учасників опитування СЛО_2019

Особливо цінною у вивченні ставлення мовців до фемінізувальних процесів сучасності може стати думка «найвищих законодавців» мовної норми – працівників Національної академії наук України. Тож ми наважилися звернутися до колег з Інституту української мови, Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні та Інститут української літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України з проханням взяти участь у інтерактивному анкетуванні[135]. За даними опитування СЛО_2019[136], у більшості анкет респонденти чітко вказали місце праці: 19 респондентів є аспірантами й науковими співробітниками Інституту української мови, 13 – працівниками Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні, 1 респондентка – науковою співробітницею Інституту української літератури ім. Т. Г. Шевченка. У 6-ти анкетах респонденти вказали лише місце праці – НАНУ (НАН), тож ідентифікувати їх за названими вище підрозділами не вдалося. Одна учасниця опитування у графах *Місце праці* на *Назва структурного підрозділу* вказала лише позначку F, ще одна респондентка вказала лише слово «видавництво». Два учасники опитування у цих графах чи з певних міркувань, чи з недогляду не вказали жодних даних. До інтерактив-

[135] Висловлюємо щиру подяку керівництву мовознавчих та літературознавчих інституцій НАН України за сприяння й допомогу в здійсненні інтерактивного опитування та всім його учасникам.

[136] Опитування проводилося з травня 2019 по вересень 2019 року.

ного анкетування добровільно долучилися ще четверо науковців з Національного університету «Києво-Могилянська академія», Східноєвропейського національного університету ім. Л. Українки, Херсонського національного технічного університету та Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова. На загал **за місцем праці (у аспірантів – за місцем навчання)** в інтерактивному опитуванні взяли участь 46 респондентів, 39 з яких (84,78%) є співробітниками чи аспірантами НАН України, 2 (3,34%) – залишилися неідентифікованими за місцем праці, 5 (10,87%) – працівники видавництв та інших вишів України.

За статтю респонденти розподілилися так: 40 – представники жіночої статі (86,96%) і лише 6 – чоловічої (13,04%)[137]. Усі особи чоловічої статі є працівниками НАН України. На жаль, таке нерівноцінне співвідношення респондентів унеможливлює будь-які надійні узагальнення щодо поглядів жінок та чоловіків на проблеми фемінізму й фемінізації українського жіночого лексикону.

За віком жінки розподілилися так: 23–34 роки – 7 респонденток (15,21%), 35–43 – 8 (17,39%), 44–59 – 20 (43,48%), 60–74 – 10 (21,73%), 75–89 – 2 (4,34%). Тож найактивнішими учасниками опитування виявилися жінки у віковій категорії 44–59 років, що склали майже половину усіх опитаних. Чоловіки представляють вікові категорії 35–43 роки – 1 респондент (2,17%), 44–59 – 2 респонденти (4,34%), 60–74 – 2 респонденти (4,34%) і 75–89 – 1 (2,17%), тож визначити найактивнішу вікову категорію опитаних чоловіків виявилося проблематично.

Зважаючи на отримане несумірне співвідношення серед опитаних представників жіночої та чоловічої статі, зосередимося головно на отриманих результатах опитування та коментарях респондентів у рубриці *інше*, які є для нас надзвичайно цінними, а дані щодо статевої належності та віку учасників СЛО_2019 наводитимемо лише принагідно[138].

---

[137] Тут і далі відсоток вираховуємо із загальної кількості опитаних.

[138] В анкеті респондентам було запропоновано, крім вказівки на стать, питання про вік, місце праці, місце народження (сьогодні 43 опитані є мешканцями Києва)

3.4.2. Ставлення респондентів до ідей фемінізму

Питання 1: *Чи поділяєте ви ідеї фемінізму?* передбачало з'ясування загального ставлення опитаних до сучасних феміністичних ідей та закликів. *Цілком поділяють* ідеї фемінізму 2 респонденти, 4,34% (1 особа жіночої статі та 1 – чоловічої), *радше поділяють* 25 респондентів, 54,34% (усі – особи жіночої статі), *цілком не поділяє* 3 особи, 6,52% (1 – особа жіночої статі, 2 особи чоловічої статі), *радше не поділяють* 15 осіб, 32,6% (13 осіб жіночої статі та 2 особи чоловічої). Тож на загал співвідношення тих, хто ці ідеї сприймає (*цілком поділяю, радше поділяю*) та не сприймає (*цілком не поділяю, радше не поділяю*), виявилося таким: 58,69% проти 39,13%. Окрему групу склали респонденти, які обрали відповідь *інше,* проте висловилися на підтримку / непідтримку цих ідей (5 осіб, близько 11% опитаних, з них 3 – жінки і 2 – чоловіки), 1 особа висловила свою думку без конкретної реакції на запропоновані питання (2,17%).

Звичайно, що питання про підтримку ідей фемінізму було надто широким, проте ми мали намір простежити зв'язок між загальним прихильним / неприхильним ставленням респондентів до ідей фемінізму та їх преференціями у ставленні до новітньої фемінізації українського жіночого лексикону. У рубриці *інше* отримано такі коментарі: *Залежить, що під цим розуміти/ Надто широке питання – про які ідеї йдеться? Вони різні за своєю суттю й ареалом. Гендерна рівність, рівноправність, ненасилля і т. д.? Я поділяю ідеї поваги до Жінки/ Не вважаю себе обізнаним із ідеями фемінізму/ Поділяю ідеї рівності всіх людей*.

та рідну мову. Ми сподівалися на більш активну участь академічних працівників в анкетуванні й мали намір простежити можливий зв'язок між місцем народження (регіоном), рідною мовою та преференціями у ставленні до фемінативів і фемінізації українського жіночого лексикону. На жаль, кількість отриманих анкет (46) не дає вагомих підстав для такого роду узагальнень (приміром, лише 5 учасників опитування вказали як рідну російську мову, 1 учасник – і українську і російську, 40 – українську).

Загалом же результати опитування свідчать про суттєву перевагу тих, хто сприймає ідеї фемінізму, над тими, хто їх не сприймає. Крім того, як і в попередніх опитуваннях, значно переважають ті, хто обрав реакцію радше поділяю та радше не поділяю (54,34% та 32,60%). Відсоток тих, хто безумовно підтримує ідеї фемінізму чи повністю не сприймає їх, значно нижчий (4,34% та 6,52% відповідно).

3.4.3. Чи необхідне жінці окреме професійно-статусне найменування?

Питання 2: *У деяких мовах парні іменники жіночого роду є обов'язковими й нормативними (на зразок інженер – інженерка, філолог – філоложка, політик – політичка, прем'єр – прем'єрка тощо). В українській мові в багатьох випадках граматики рекомендують вживати чоловічу родову форму для позначення жінки (інженер Михайлова, директор звернулася й т. ін.). Чи вважаєте Ви, що в новій українській мові жінка також має мати спеціальне жіноче найменування за посадою, родом діяльності, соціальним статусом (хірургиня, продавчиня, фотографиня, професореса, політоложка, теоретикиня, соціологиня, мовознавка, мовкиня тощо)?* покликане було з'ясувати думку академічних вчених щодо необхідності в українській мові спеціальних статусних найменувань жінки.

За отриманими даними, реакцію *ні* обрали 25 респондентів (54,34%, 22 жінки та 3 чоловіки), реакцію *так* – 15 респондентів (32,6%, 13 жінок та 2 чоловіки), реакцію *не визначився/лася* – 5 опитаних (10,87%, 4 жінки та 1 чоловік). Одна особа чоловічої статі залишила питання без відповіді. Тож на загал маємо 54,34% тих, хто спеціальні професійно-статусні найменування жінки в українській мові необхідними не вважає, та 32,6% тих, хто вбачає у них необхідність. Тут дозволимо собі навести й порівняти результати, отримані від респондентів – працівників та аспірантів Інституту української мови та Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні (беремо до уваги відповіді тих, хто сам себе чітко

ідентифікував за місцем праці). З-поміж науковців та аспірантів **Інституту української мови** (19 респондентів) 12 висловилися *проти* необхідності таких мовних позначень жінки, 5 – *за* потребу в них, 2 особи *не визначилися* із відповіддю. Їх колеги з **Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні** показали подібні результати: із 13 учасників опитування 9 відповіли *ні*, 3 – *так*, 1 особа *не визначилася*. З-поміж не ідентифікованих за інституцією працівників НАНУ 4 висловилися *за* необхідність таких найменувань, 2 – *проти*. Тож на загал у двох мовознавчих підрозділах НАН України 23 їх співробітники та аспіранти (50%), не бачать необхідності в спеціальних професійно-статусних найменуваннях жінки, 12 осіб (26%) висловилися за їх необхідність, 6 осіб, що не визначилися із відповіддю або не відповіли, склала 13,04%. Серед 7 учасників опитування, що не мають стосунку до НАН України або чітко не ідентифікували своєї належності до неї (15,21%), маємо 3 реакції *так*, 2 реакції *ні*, 2 реакції *не визначився (лася)*.

3.4.4. Чинники появи новітніх професійно-статусних найменувань жінки в сучасному українському мовленні

Питання 3: *У сучасному українському мовленні (особливо у ЗМІ) широко вживають фемінативи нардепка, політологиня, членкиня, політикеса, продавчиня, депутатка, геологиня, фотографеса, керманичка, редактриса, критикеса, прес-секретарка, екс-прем'єр-міністерка тощо. Чим, на Вашу думку, зумовлено їхню появу?* мало за мету з'ясувати, у чому мовознавці найвищої науково-академічної інституції України вбачають причину появи новітніх фемінативів.

Найбільша кількість опитаних вважає, що їх поява зумовлена *модою на уживання в публічному мовленні* (24 респонденти – 52,17%), 10 респондентів (21,79%) вбачають їх появу *в дерусифікації (націоналізації) української мови*, 8 респондентів (17,39%) вважають, що стимулом їхньої появи стало *прагнення жінок до рівноправ'я з чоловіками*, і лише 1 респондент (2,17%) – що їх

поява зумовлена *особливою повагою до жінки в українському суспільстві*. 4 респонденти обрали реакцію *інше*, яка в контексті нашого аналізу є особливо цінною.

У коментарях, що супроводжували реакції *інше*, бачимо акцентування на позамовних чинниках їх появи: *Зведенням фемінізму до формальності/ Підвищення рівня впливу та ролі жінок на життя країни, суспільства, родини, загальносвітова тенденція уваги до жіночого питання та пропагування більшого рівноправ'я чоловіків і жінок*, на взаємодії мовних та позамовних стимулів фемінізації жіночого лексикону: *Низкою власне мовних і екстралінгвістичних причин: як і вирівнюванням соціально-політичного гендерного становища, так і потенціалом української мови до творення фемінітивів*, до яких долучено й мовний смак: *Поганим смаком і одивненням свого мовлення для привернення уваги*.

Наведемо ще один коментар респондента, котрий вбачає причину появи новітніх фемінізованих позначень жінки в недостатньому знанні та невідчутті «творцями» неофемінативів духу української мови: *У ЗМІ та ін. середовищах багато авторів, які не знають, не відчувають українську мову, не мають українського стрижня, а тому, хоч і пишуть українською у ЗМІ, вона для них добре або не добре вивчена іноземна мова, на жаль, вони й поширюють не рідні форми типу професорка, професораша, пілотеса тощо. Отже, як правило, поширюють подібні новотвори не носії мови, вони штучно створюють такі слова. Якби фемінітиви продукували носії мови, вони б приживалися, а не нав'язувалися мові за рахунок її коверкання. Цікаві й об'єктивні результати дала б ця анкета, на яку б відповідали виключно жителі українського села.* У висловленій думці колеги міститься надзвичайно цінна ідея, з незалежних від нас причин не реалізована у цьому дослідженні, – простежити зв'язок між рідною мовою респондента та його ставленням до новітньої фемінізації жіночого лексикону. Бо ж тільки з наведенням вагомих аргументів можна говорити про те, хто завдає нашій мові більшої шкоди. На наше глибоке переконання, штучно створюють такі слова, калічать і коверкають мову подібними

новотворами значно більшою мірою «свої», «рідні» україномовні, а не погано «навчені» неукраїнськомовні мовці. Бо ж респондент вочевидь має на увазі російськомовних громадян України, добре чи не надто добре «навчених» українській мові, в рідній мові яких фемінізація жіночих найменувань є значно обмеженішою. Проте надійна аргументація – це перспектива на майбутнє, адже достовірні факти, що підтвердять чи спростують подібні узагальнення, можуть бути отримані лише на матеріалі спрямованого соціолінгвістичного експерименту за участі сумірної кількості опитаних, для яких рідною мовою є українська та неукраїнська (російська, польська, словацька тощо), з одного боку, та представників міського та сільського населення, з іншого.

3.4.5. Ставлення академічних працівників до активного вживання фемінативів в сучасному українському мовленні

Питання 4: *Як Ви ставитеся до активного вживання таких назв особи жіночої статі в сучасному українському мовленні?* за отриманими реакціями на нього дало підстави для таких узагальнень.

Цілком позитивно ставляться до вживання новітніх фемінізованих позначень жінки в українському мовленні 19 респондентів (41,30%, 18 жінок та 1 чоловік), *скоріше позитивно* 3 респонденти (6,52%, 2 особи жіночої статі та 1 особа чоловічої), *цілком негативно* 14 респондентів (30,43%, 11 осіб жіночої та 3 особи чоловічої статі), *скоріше негативно* 8 респондентів (17,39%, 7 осіб жіночої та особа чоловічої статі). 2 респонденти (4,34%, 1 жінка та 1 чоловік) з відповіддю *не визначилися*. Тож на загал абсолютно однакова кількість респондентів (22 особи, по 47,82% опитаних) загалом *схвалює* та загалом *не схвалює* їх уживання в українському мовленні. І лише 2 респонденти (4,34% опитаних) у відповіді на це питання не визначилися. Прикменто, що у відповідях опитані схиляються до цілком позитивної або цілком негативної оцінки їх вживання, позиція скоріше позитивно та скоріше негативно виявилася менш затребуваною.

3.4.6.Мотивації вживання / невживання респондентами фемінативів

Питання 5: *Чи вживаєте Ви у своєму мовленні нові назви осіб жіночої статі?* покликане було з'ясувати аргументацію вживання / невживання новітніх назв осіб жіночої статі респондентами – працівниками академічних мовознавчих та літературознавчих інституцій НАН України. Результати опитування показали таке.

Реакцію *так, вживаю свідомо, адже це характерна властивість української мови* обрали 13 (28,26%) респондентів, реакцію *так, вживаю, адже їх вживають і інші*, засвідчили 4 респонденти (8,69%), *ні, не вживаю, віддаю перевагу традиційним позначенням жінки формою чоловічого роду* – 18 респондентів (39,13%), *ні, не вживаю свідомо, бо вважаю абсурдними і неестетичними* – 3 респонденти (6,52%). Отож, за даними узагальнення отриманих відповідей, *вживають* новітні фемінативи у своєму мовленні (свідомо або тому, що їх уживають інші) 17 респондентів (36,95%), *не вживають* (віддають перевагу маскулінним найменуванням чи вважають неофемінативи абсурдними й неестетичними) 21 респондент (45,65% опитаних). 8 опитаних (17,39%) обрали реакцію *інше*, навівши коментарі з приводу частотності вживання фемінізованих позначень жінки у їхньому мовленні. Зупинимося на них детальніше. Прикметно, що усі вони стоять ближче до «не вживаю», ніж до «вживаю».

У коментарях респондентів домінує вказівка на вибірковість вживання фемінізованих позначень жінки у їхньому мовленні (*Вживаю в окремих випадках/ Уживаю, але вибірково/ Іноді, дуже рідко*) з опертям на власне відчуття їх естетичної сприйнятності: *Вважаю прийнятними окремі форми, які не є абсурдними й неестетичними, наприклад, авторка, письменниця, завідувачка, лікарка, вчителька/ Вживаю в окремих випадках/ Вживаю в тих випадках, коли вважаю це природним і доречним/ Уживаю в обмеженій кількості (тільки ті, що подобаються за звучанням),* на їх відповідність естетичним і граматичним нормам: *Вживаю, коли вважаю їх відповідними граматичним і естетичним нормам/*

Употребляю общепризнанные – директриса, учителька и т. д. Респонденти зважають і на наявність у неофемінативів додаткових небажаних конотацій: *Новітні слова можливі як стилістичні засоби, переважно негативно конотовані, в певних контекстах*.

Тож можемо відповідально стверджувати, що переважна більшість академічних працівників (21 особа + 8 інших учасників опитування (близько 60%)) вказують на більш чи менш вагомі – з їхнього погляду – обмеження у вживанні чи невживанні фемінативів. Загалом приблизно дві третини опитаних новітні мовні позначення жінки не вживають, а якщо й вживають, то рідко, з певними застереженнями, покладаючись або на власне відчуття їх природності, або на їх відповідність нормі. Чоловічі й жіночі реакції тут порівнювати важко, бо ж з огляду на наявність лише 6 респондентів-чоловіків будь-які узагальнення матимуть сумнівний статус, проте з 6-ти респондентів-чоловіків лише один свідомо вживає їх у своєму мовленні.

3.4.7. Ставлення жінок та чоловіків до вживання фемінативів в сучасному українському мовленні

Питання 6 складалося з двох частин із можливими відповідями на кожну них і було покликане окреслити жіночий та чоловічий «погляд» на вживання новітніх фемінативів.

Відповіді щодо ставлення до вживання фемінізованих позначень з боку самих жінок (питання *Як, на Вашу думку, ставляться до вживання таких назв самі жінки?*) свідчать: опитані (і чоловіки, і жінки) вважають, що самі жінки ставляться до цього *цілком позитивно* (3 респонденти, 6,52%, усі – жінки), *скоріше позитивно* (12 респондентів, 26,08%, 10 жінок і 2 чоловіки), *цілком негативно* (18 респондентів, 39,13%, 15 жінок і 3 чоловіки), *скоріше негативно* (12 респондентів, 26,08%, 11 жінок і 1 чоловік). Реакцію *не можу відповісти* обрав 1 респондент, 2,17% (жінка). Тож 15 опитаних (32,6%) схиляються до думки, що жінки ставляться до таких їх найменувань позитивно (чи принаймні прихильно), натомість 30 респондентів (65,21%) уважає, що жінки не сприймають

чи не схвалюють такі новітні їх позначення. Відтак дві третини опитаних уважає, що самі жінки до новітніх їх позначень позитивно не ставляться.

Друга частина питання *Як, на вашу думку, ставляться до вживання таких назв чоловіки?* для опитаних виявилася складнішою. Респонденти вважають, що чоловіки ставляться до такого явища *скоріше позитивно* (15 опитаних – 32,6%, 13 жінок і 2 чоловіки), *цілком позитивно* (1 респондентка – 2,17%), *скоріше негативно* (11 респондентів – 23,91%, 9 жінок та 2 чоловіки), *цілком негативно* (3 респондентки – 6,52%). Реакцію *не можу відповісти* обрали 16 респондентів – 34,78% (15 жінок і 1 чоловік). Тож на загал більшість опитаних схиляються до думки, що чоловіки ставляться до новітніх позначень жінки загалом прихильно (16 респондентів – 34,78%), або не мають відповіді на це питання (16 респондентів – 34,78%). У тому, що чоловіки ставляться до новітньої фемінізації на загал негативно, переконані 15,21% опитаних.

3.4.8. Вплив фемінізованих позначень жінки на її суспільний статус

Питання 7 мало на меті з'ясувати думку респондентів про вплив новітніх фемінізованих позначень жінки на її суспільний статус. Питання *Новітні назви жінки на зразок філософеса, теоретичка, мерка, шефиня, біологиня, вождиня, філоложка, фразеологиня, політичка, міністреса, держсекретарка, канцлериня, професориня і т.ін.,* предбачало такі можливі реакції: *підвищують суспільний статус жінки, принижують суспільний статус жінки, демонстративно вказуючи на її стать* та *жодним чином не впливають на суспільний статус жінки.*

У тому, що новітні мовні позначення *підвищують суспільний статус жінки,* переконані 5 респондентів (10,86%, усі жінки), в тому, що неофемінативи *принижують суспільний статус жінки, демонстративно вказуючи її стать* – 10 респондентів (21,74%, 7 жінок і 3 чоловіки). Найбільша частка опитаних вважає, що новітні фемінізовані позначення *у жодний спосіб не впливають на*

суспільний статус жінки (28 респондентів – 60,87%, 25 жінок, 3 чоловіки).

Реакцію *інше* обрали 3 респондентки (6,52%): одна з них схиляється, очевидно, до того, що подібні назви таки принижують жінку, і подає коментар, що вони *звучать не дуже*. Інша учасниця опитування залишає більш зважений коментар: *Якщо вживати згадані в анкеті назви некритично (багато з них неоковирні, напр., філоложка), то, безумовно, принижують статус. Загалом – підвищують, однак за умови доречно застосованої моделі творення*.

Тож на загал майже 61% усіх опитаних схиляється до думки, що вживання фемінативів у сучасному мовленні на суспільний статус жінки жодним чином не впливає, на другій позиції – ті, хто вважає, що такі назви принижують жінку (21,74%), і лише на третій – ті, на думку яких подібні назви сприяють підвищенню статусу української жінки в суспільстві (10,86% опитаних).

3.4.9. Вживання фемінізованих / нефемінізованих позначень жінки у СХВАЛЬНОМУ контексті

Питання 8, так само, як і в попередніх опитуваннях СЛО_2013 та СЛО_2018/2019, мало на меті з'ясувати преференції респондентів-фахівців від мовознавства та літературознавства у вживанні фемінізованих / нефемінізованих позначень жінки у ***схвальному*** контексті. Воно складалося з кількох частин:

а) *Якби Ви мали намір висловитися про жінку у СХВАЛЬНОМУ контексті, продемонструвати свою повагу до неї, яким словам Ви віддали б перевагу, називаючи жінку-професора?*

У відповіді на це питання голоси респондентів зосередилися навколо двох найменувань: маскулінізма **професор** (його обрали 32 респонденти – 69,65% голосів) та фемінатива **професорка** (14 респондентів – 30,43% опитаних).

б) *Якби Ви мали намір висловитися про жінку у СХВАЛЬНОМУ контексті, продемонструвати свою повагу до неї, яким словам Ви віддали б перевагу, називаючи жінку-міністра?*

У відповіді на це питання переважна більшість респондентів віддала перевагу маскулінізму **міністр** (36 респондентів – 78,26%), на другій позиції зі значним відривом маємо фемінатив **міністерка** (8 респондентів – 17,39%), на третьому – **міністриня** (2 респонденти – 4,34% опитаних).

в) *Якби Ви мали намір висловитися про жінку у СХВАЛЬНОМУ контексті, продемонструвати свою повагу до неї, яким словам Ви віддали б перевагу, називаючи жінку-філософа?*

Тут найбільша кількість опитаних – 31 респондент – віддали перевагу маскулінізму **філософ** (67,39%), на другій позиції – фемінатив **філософиня** (його обрали 11 респонденток (23,91%), усі – жінки), фемінативу **філософка** віддали свої голоси 3 респонденти (6,52%), фемінативу **філософиса** – 1 респондентка (2,17% опитаних).

Тож у схвальному контексті академічні працівники віддають очевидну перевагу вживанню маскулінізмів у генералізувальному значенні.

3.4.10. Вживання фемінізованих / нефемінізованих позначень жінки у НЕСХВАЛЬНОМУ контексті

Питання 9 було зорієнтоване на вибір респондентами маскулінізма чи запропонованих фемінативів для найдоцільнішого їх вживання у ***несхвальному*** контексті. Воно, як і попереднє, містило варіанти усіх можливих мовних позначень жінки (маскулінізм та ряди фемінативів) і теж складалося із кількох частин:

а) *Якби Ви мали намір висловитися про жінку в НЕСХВАЛЬНОМУ, зневажливому, принизливому або іронічно-глузливому контексті, яким словам Ви віддали б перевагу, називаючи жінку-політика?*

Найбільша кількість респондентів найдоцільнішим для несхвального контексту обрала фемінатив **політикеса** (18 респондентів – 39,13%), на другій позиції – фемінатив **політичка** (12 респондентів – 26,08%), на третій – **політик** (9 респондентів – 19,56%), завершує ряд **політикиня** (7 респондентів – 15,21% опитаних).

б) *Якби Ви мали намір висловитися про жінку в НЕСХВАЛЬНОМУ, зневажливому, принизливому або іронічно-глузливому контексті, яким словам Ви віддали б перевагу, називаючи жінку-директора?*

У цьому питанні голоси респондентів розподілилися між усіма запропонованими назвами: найбільшу кількість голосів отримала **директорша** (12 респондентів – 26,08%), на другому місці – **директориця** (10 респондентів – 21,74%), третє місце посіли **директорка**, **директориха** та маскулінізм **директор** – їх обрали для несхвального контексту по 6 респондентів відповідно (по 13,04% опитаних), далі іде **директореса** (3 респонденти – 6,52%), за нею – **директориса** (2 респонденти – 4,34%) і завершує ряд фемінатив **директорова** (1 респондент – 2,17% опитаних).

в) Якби Ви мали намір висловитися про жінку в НЕСХВАЛЬНОМУ, зневажливому, принизливому або іронічно-глузливому контексті, яким словам Ви віддали б перевагу, називаючи жінку-педагога?

Тут на першій позиції за затребуваністю у несхвальному контексті опинився фемінатив **педагогша**, його обрали 15 респондентів (32,6%), 14 з яких – жінки, на другій позиції **педагог** (11 респондентів (23,91%), між ними усі 6 чоловіків), на третій **педагожка** (8 респонденток, 17,39%), четверту позицію розділили між собою **педагогиця** та **педагогиня** (по 5 респондентів – по 10,86% відповідно) і на останньому місці – **педагогеса** (2 респондентки – 4,34% опитаних).

Ми усвідомлюємо, що участь в інтерактивному опитуванні усіх без винятку працівників мовознавчих та літературознавчих інституцій НАН України, яких ми уклінно до нього запрошували, могла б внести корективи в отримані результати. Але «маємо те, що маємо» і дякуємо за те, «що маємо»: переважна більшість науковців, які дозволили у такий спосіб оприлюднити свої голоси, хоч і доволі активно підтримують ідеї фемінізму, проте в переважній більшості не бачать нагальної потреби у новітніх мовних позначеннях жінки, причини їхньої появи в українському мовопросторі

пояснюють модою на вживання фемінативів в публічному мовленні, їхнє ставлення до активного вживання новітніх мовних позначень жінки неоднозначне (половина опитаних таке слововживання підтримує, половина – ні), більшість респондентів фемінізовані професійно-статусні найменування жінки самі не вживають[139], а якщо й вживають, то зважено, з певними обмеженнями й застереженнями, вважають їх стилістичними засобами, обтяженими додатковими негативними конотаціями. Більшість опитаних переконані, що новітні фемінативи жодним чином не змінюють статусу жінки в українському суспільстві, у схвальному контексті віддають перевагу маскулінним професійно-статусним назвам на позначення жінки, а у несхвальному – фемінізованим.

3.5. Порівняння результатів соціолінгвістичних опитувань СЛО_2013 та СЛО_2018/2019 і СЛО_2019

Зіставний аналіз результатів трьох соціолінгвістичних опитувань виявив таке. За результатами інтерактивних опитувань СЛО_2018/2019 (респонденти – усі зацікавлені) та СЛО_2019 (респонденти – академічні працівники мовознавчих та літературознавчих інституцій НАНУ), **ідеї фемінізму** поділяють або принаймні їх сприймають 65,34% та 59,69% респондентів відповідно, не поділяють – 33,1% та 38% респондентів[140]. Тим більш прикметним виявилося на загал негативне ставлення учасників опитування до сучасних фемінативів та новітніх процесів фемінізації українського жіночого лексикону.

---

[139] Прикметно, що лише дві респондентки (4,34%), називаючи себе за професійним спрямуванням, вжили для самоідентифікації фемінативи: *викладачка української мови та літератури* та *редакторка, філологиня, літературознавиця*☺))). Інші вдавалися до маскулінізованих самопозначень: *асистент кафедри, інженер-програміст, мовознавець, науковець, філолог, філолог-славіст, соціолінгвіст* тощо.

[140] У СЛО_2013 питання про ставлення респондентів до ідей фемінізму передбачене не було.

Переважна більшість учасників усіх трьох опитувань (СЛО_2013, СЛО_2018/2019 та СЛО_2019) не бачать **необхідності в спеціальних професійно-статусних найменуваннях жінки** (79,92% і 51,03% респондентів-пересічних громадян і 54,34% академічних працівників). Натомість нагальну потребу у них вбачають 16,57% і 34,83% респондентів – учасників СЛО_2013 та СЛО_2018/2019 і 32,6% респондентів-академічних працівників. При цьому результати двох інтерактивних опитувань останніх років показали цілком сумірну частку тих (і пересічних мовців у СЛО_2018/2019, і професійних філологів у СЛО_2019), хто вважає такі найменування потрібними (31,83% і 32,6%) та тих, хто має протилежну думку, – такі респонденти складають більше ніж половину опитаних (51,03% і 54,34%).

Основною **причиною появи новітніх фемінативів** учасники усіх трьох опитувань назвали *моду на їх уживання в публічному мовленні* (53,69% і 50% респондентів-пересічних громадян та 52,17% фахівців). На друге місце учасники СЛО_2013 та СЛО_2018/2019 поставили *прагнення жінок до рівноправ'я з чоловіками* (26,77% і 31,03% опитаних відповідно), у той час як фахівці-філологи віддали другу позицію *дерусифікації (націоналізації) української мови* (21,79%), і на останньому місці, за результатами усіх трьох опитувань, опинилася *особлива повага до жінки в українському суспільстві*, яку сьогодні так вперто декларують і історики, і соціологи, і культурологи, і мовознавці (8,87% і 4,48% опитаних відповідно у СЛО_2013 та СЛО_2018/2019 та 2,17% у СЛО_2019).

Два опитування (СЛО_2013 та СЛО_2018/2019), респондентами яких виявилися пересічні мовці, засвідчили головно негативне **ставлення до вживання фемінативів у публічному мовленні** (59,17% і 45,19% опитаних). Позитивно їх уживання оцінили 30,02% і 48,26% опитаних відповідно. При цьому найбільша частка респондентів обох опитувань виказали *скоріше негативне* ставлення до таких новітніх мовних позначень жінки: 44,38% і 31,20% відповідно. Прикметним є й те, що погляди на уживання

фемінативів в публічному мовленні і учасників СЛО_2018/2019, і фахівців-філологів (за і проти) розділилися практично навпіл: за даними СЛО_2019, позитивне й негативне ставлення до вживання фемінативів виказали 47,82% опитаних відповідно. Проте у виборі реакцій учасників опитувань помічено прикметну різницю: якщо учасники СЛО_2013 та СЛО_2018/2019 (пересічні мовці) віддавали перевагу реакції-ставленню скоріше позитивно (скоріше негативно), то фахівці з мовознавства та літературознавства схилялися до цілком позитивних чи цілком негативних оцінок вживання новітніх фемінативів у публічному мовленні.

За даними усіх трьох опитувань, стосовно до **вживання фемінізованих позначень жінки** з'ясовано, що переважна більшість респондентів новітні фемінативи у своєму мовленні не вживає свідомо, віддаючи перевагу нормативним маскулінізмам чи вважаючи фемінативи абсурдними та неестетичними (79%, 56,54% та 45,65% відповідно). Свідомо їх уживають 21%, 33,96% і 36,95% опитаних відповідно).

Відповідаючи на питання про **ставлення до таких мовних позначень самих жінок та чоловіків,** учасники опитувань СЛО_2013 та СЛО_2018/2019 схилялися до думки, що самі жінки ставляться до таких їх мовних позначень скоріше позитивно (28,11% і 37,24% опитаних), чоловіки – навпаки, скоріше негативно (32,73% і 37,24% опитаних). Опитування СЛО_2019 вивило дещо іншу картину: жінки, вважають його учасники, ставляться до фемінізованих їх позначень удвічі частіше негативно (65,21%), ніж позитивно (32,6%), чоловіки, на думку опитаних, ставляться до них прихильно у 34,78% випадків, проте стільки ж респондентів (34,78%) не змогли відповісти на це запитання (додамо, що учасниками СЛО_2019 були головно жінки (86,98% опитаних)).

Щодо можливого **впливу фемінізації жіночого лексикону на суспільний статус жінки** відповіді учасників усіх трьох опитувань виявилися цілком сумірними: респонденти переконані, що вони *жодним чином не впливають на суспільний статус жінки* (60,35%, 60,41% і 61% опитаних відповідно). Другу позицію

посіла реакція *принижують жінку вказівкою на її стать* (29,73%, 21,03% і 21,74% опитаних відповідно), і на останній позиції маємо думку про те, що такі найменування *підвищують її суспільний статус* (9,91%, 14,48 і 10,86% опитаних відповідно).

У виборі найбільш прийнятних мовних позначень жінки **у схвальному контексті**, за даними усіх трьох опитувань, зі значним відривом переважають маскулінізми у генералізувальній функції *професор* (76,03%, 55,09% і 69,65% відповідно), *міністр* (79,43%, 63,96% і 78,26% відповідно) та *філософ* (78,55%, 54,82% і 69,65% відповідно). **У несхвальному контексті** опитані обирають головно фемінативи, хоча й не без винятків. Зіставлення результатів трьох опитувань виявило певні преференції у виборі несхвально конотованого найменування *жінки-політика*: у СЛО_2013 і СЛО_2018/2019 «пальму першості» отримав фемінатив *політичка* (57,24% і 47,75% опитаних), у СЛО_2019 – *політикеса* (39,13% опитаних). Як це не дивно, респонденти в усіх трьох опитуваннях на друге місце поставили маскулінізм *політик* (чомусь єдиний із запропонованих чоловічих родо-особових найменувань, який видався їм найбільш прийнятним для несхвального контексту) (21,45%, 23,96% і 19,56%). А от *політикеса* у СЛО_2013 і СЛО_2018/2019 опинилася лише на третьому за затребуваністю місці (12,41% і 14,65% опитаних). Натомість в усіх трьох опитуваннях у несхвальному контексті передує *директорша* (34,91%, 28,79% та 26,08% відповідно), у СЛО_2013 та СЛО_2018/2019 – *педагожка* (24,11% і 28,44), а працівники НАН України у СЛО_2019 віддали перевагу *педагогші* (32,6% опитаних).

Підсумуємо. Якщо не брати до уваги кількісну динаміку в реакціях респондентів-учасників СЛО_2013 та СЛО_2018/2019, окреслену й проаналізовану в п. 3.3.11, то кінцевий результат зіставлення даних, отриманих за матеріалами усіх трьох опитувань, виявився на диво подібним – аж до побоювання буди запідозреними у дослідницькій нечесності, підтасовуванні чи викривленні фактів. Результат здивував і нас, проте ми справді намагалися

максимально точно, об'єктивно й неупереджено описати й систематизувати результати усіх здійснених нами протягом 2013–2019 рр. соціолінгвістичних експериментів. Тож якщо «голос народу», що прозвучав у останньому в часі інтерактивному опитуванні СЛО_2018/2019 рр., так збігся з «голосом» академічної науки у СЛО_2019, то чому з «таким анкетуванням варто почекати»? І чи доцільно не здійснювати подібних опитувань?

Ми цілком свідомі того, що проведені нами соціолінгвістичні дослідження не є ідеальними, багато із задуманого не пощастило зреалізувати з незалежних від нас причин (через відсутність кількісної сумірності опитаних за статтю, віком, регіоном проживання, професійним спрямуванням, рідною мовою тощо), проте і їх результати можуть стати цікавими й корисними для всебічної оцінки явища форсованої фемінізації жіночого лексикону українською академічною спільнотою.

РОЗДІЛ IV

«УКРАЇНІШ ФЕМІНІНІШ», АБО ЩО НАМ РОБИТИ З ФЕМІНАТИВАМИ?

Без якоїсь настанови, як бути,
мова позостається як череда без пастуха:
кожен буде опиратися на свій смак і свої бажання,
а це веде тільки до анархії в мові
Іван Огієнко

4.1. «Наша язикова скрута»: «ковані слова» як «спосіб зарадити лихові»?[141]

Незаперечним є факт, що «кузнею» переважної більшості новітніх українських фемінативів як «кованих слів», зокрема й, за І. Верхратським, «найчудніше уклепаних», сьогодні є й залишаються мас-медіа. Саме вони радикальним чином впливають на повсякденне мовлення, формують у носіїв мови певний мовний смак і диктують моду на повсюдне вживання фемінативів. Мода на тотальне фемінізування сьогодні активно рекламується, проникає у наш мовопростір і мовосвідомість й у такий спосіб «нав'язується» носіям мови. У статті «Чому ми вживаємо фемінативи. Колонка редакторки» Ольга Перехрест пояснює свою позицію так: «Перш за все, якщо ви ще не помітили, «Куфер» вживає фемінітиви. Тому у нас працюють *журналістки* й *фотографки*, ми спілкуємось з

[141] Опублікована у часописі «Зоря» (№24, 1891) стаття А. Кримського (під псевдонімом А. Хванько), присвячена т. зв. «кованим словам», мала назву «Наша язикова скрута та спосіб зарадити лихові».

соціологинями, архітекторками чи *дизайнерками*. Зрештою, навіть ця колонка є колонкою *редакторки*, а не редактора. Чому? По-перше, фемінітиви властиві українській мові. По-друге, вони дозволяють уникати плутанини. По-третє, вони роблять жінок видимими»[142].

Зрозуміло, що публіцистичний стиль є більш «відкритим» для вживання фемінізованих позначень жінки, ніж науковий чи офіційно-діловий, проте повінь неофемінативів, не засвідчених словниками, утворюваних і вживаних у деяких ЗМІ вперто й фанатично, не просто вражає. В одній із праць 2011 року ми спробували простежити тогочасні тенденції уживання неологізмів-фемінативів у ЗМІ з погляду їх функціонування у жіночому та чоловічому мовленні. З'ясувалося, що, говорячи про самих себе, жінки воліють називати самих себе за професією, родом діяльності, соціальним станом, статусом чи титулом чоловічим родо-особовим номінантом. Випадки, коли жінка, говорячи про себе, використовувала фемінізоване позначення, були поодинокими, їх було засвідчено головно у мовленні представниць української діаспори. В інших випадках фемінізованих самоназивань, які тоді вдалося зафіксувати в мові українських ЗМІ, мала місце жартівлива або ж виразно іронічна конотація (такі фемінативи жінки часто вживали в лапках). Говорячи про іншу жінку, жінки частіше використовували фемінізовані назви. Чоловіки часто свідомо підкреслювали стать жінки у текстах, де йшлося про її наукові, творчі здобутки або варте на повагу виконання будь-якої (особливо такої, що вважалася традиційно чоловічою) праці. Частина неологізмів-фемінативів у вустах чоловіків зберігала лише незвичну фемінізовану форму – вони не набували додаткових конотацій і вживалися в номінативній функції поряд із нормативними засобами мовної ідентифікації

[142] Слід визнати, що головна редакторка – жінка з належним почуттям гумору: на завершення її статті вміщено комікс (автор: Женя Олійник), який зображає стурбованого і вкрай розгубленого чоловіка, що не може визначитися із найменуванням жінки-менеджера і «озвучує» можливі варіанти: *Менеджериня? Меджерологиня! Менеджериха! Менеджеркиня! Менеджереса! Меденжерицькиня!!!!* (https://kufer.media/dumky/feminityvy/).

жінки. Проте значно численнішими були контексти, що виявляли виразну негативну оцінність, семантичні, прагматичні тощо нашарування, які коливалися у діапазоні від глузливо-іронічних до дошкульно-зневажливих [див. дет. Архангельська 2011а: 96–104; Архангельська 2011б: 188–242]. Цього разу ми мали намір проаналізувати вживання фемінативів під таким самим кутом зору на матеріалі якогось одного видання, проте наш задум виявися нездійсненним: у друкованих засобах масової інформації, реакційна колегія яких прихильно ставиться до вживання уже відомих та власноруч «уклепаних» неофемінативів, їх використовують і автори-представники жіночої, і чоловічої статі – чи свідомо, чи під тиском гендерно «освіченого» керівництва, тож виявити які-будь тенденції нам не вдалося.

Спробуємо схарактеризувати окремі українські видання на предмет уживання у їхніх текстах фемінативів. Як приклад оберемо одне з регіональних українських періодичних видань – газету «Експрес» (Луцьк, Рівне) за 2018–2019 роки, головний офіс якої знаходиться у Львові (див. дет. www.expres.ua). Наведемо спершу міру «наповненості» фемінативами окремих чисел: 13–18 жовтня 2018 року: *активістка, консультантка, переможниця, головна лікарка, зв'язківка, жінка-каратистка, жінка-чемпіонка, художня керівниця ансамблю, педагогиня, психологиня, членкиня правління Центру протидії корупції, експертка з шкільної та підліткової медицини, сімейна лікарка, знавчиня народних методів оздоровлення, фітнес-тренерка, правознавчиня*; 5–12 квітня 2018 року: *шахістка, тріумфаторка, психологиня, арт-терапевтка, лікарка-невропатологиня, популяризаторка екологічного харчування, лікарка-гастроентерологиня, лікарка-епідеміологиня, мисткиня, етнографиня, диспетчерка автовокзалу, заступниця начальника управління освітою, референтка Апеляційного суду, дзвонарка, магістрка теології, фахівчиня сектору комунікації Державної міграційної служби України, організаторка екстремальних сплавів, військовослужбовиця, докторка психологічних наук, професорка, психологиня, технологиня, дизайнерка арт-студії, членкиня*

правління, директорка Національного інституту раку, виконавча директорка Центру протидії корупції; 23 березня–5 квітня 2018 року: *фахівчиня, правознавиця, гінекологиня, юристка, завідувачка, співачка, організаторка інтернет-флешмобу, сімейна лікарка, легкоатлетка, депутатка сільради, соціальна працівниця, чиновниця, соцпрацівниця, лікарка-анестезіологиня, історичка, доглядальниця, речниця Луцького прикордонного загону, провідна спеціалістка прокуратури, директорка обласної фітосанітарної станції, психоаналітикиня, начальниця відділу агрометеорології, лауреатка Шевченківської премії, жінка-активістка, наукова консультантка з соціальних та гуманітарних питань центру Разумкова, тренерка з фізичної реабілітації, докторка філософських наук, релігієзнавиця, лікарка-неонатологиня, директорка-розпорядниця, режисерка*. Перелік можна легко продовжити. А так виглядає фрагмент статті, на початку якої автори представляють учасників розмови: *Мар'яна Франко,* ***практикуюча психологиня, психотерапевтка****. Катерина Габріель,* ***психологиня, травмотерапевтка, emdr-спеціалістка****. Олена Марчевська,* ***лікарка-анастезіологиня*** (25.10–1.11.2018); *Наталія Гозан,* ***фахівчиня*** *Всесвітнього фонду дикої природи. Олена Коб'юк,* ***травознавиця*** (Експрес, 23.03–5.04.2018) або її підзаголовок: ***Старожилка*** *Ілона Бокоч днями відсвяткувала 106-й день народження. Усе життя* ***уродинниця*** *мешкає в селі Біла Церква* (Експрес, 1–8.11.2018). І нікого не хвилює, що лише незначна частина фемінативів у наведених вище розлогих їх переліках засвідчена словниками, в багатьох випадках – зі спеціальними обмежувальними позначками. Інші – одиниці некодифіковані. Проте гендерну рівність гарантовано!

Зупинимося на окремих фактах неофемінізації, виявлених нами на шпальтах цієї газети. Стійкою тенденцією є фемінізація статусних і професійних найменувань жінки, назв посад, спортивних титулів: *докторка геологічних наук, професорка екології; докторка медичних наук, членкиня асоціації педіатрів України; докторка філософських наук, релігієзнавиця; фітотерпевтка,*

гештальт-терапевтка, екскурсоводка, рятувальниця спеціального підрозділу, депутатка сільради, секретарка сільради, секретарка церкви, членкиня правління заводу, експертка з питань цифрової безпеки, кандидатка у майстри спорту, майстриня спорту з танців на візках та ін. Численними є випадки фемінізації обох частин прикладкової моделі професійно-статусного найменування: *директорка-розпорядниця Міжнародного валютного фонду, лікарка-імунологиня, жінка-чемпіонка, лікарка-паразитологиня, історичка-краєзнавчиня, лікарка-гастроентерологиня, провізорка-косметологиня, зловмисниця-стажерка, журналістка-розслідувачка* тощо (проте трапляються й одиничні відхилення: *акушерка-гінеколог, лікарка фтизіатр-пульмонолог)*. Виявлено факти синтаксичної фемінізації назв спільного роду: *Новиною про знахідку подруги поділилися з* ***сільською головою*** *Дроздів Галиною Морською… Каже Галина Морська,* ***сільська голова*** (Експрес, 26.07–2.08.2018) та назв новітніх термінопонять, що лише нещодавно набули вітального родо-особового значення: *Анастасія-Єва Домані,* ***трансгендерка*** (Експрес, 22.11–29.11.2018). Спостережено й факти фемінізації назв неосіб: *Команда Олександра Усика публічно звинуватила Росію,* ***організаторку*** *резонансного бою, в брудній грі* (Експрес, 19–26.07.2018); ***Країнам-учасницям*** *проекту рекомендовано…* (Експрес, 19–26.07.2018). Окремі назви авторам текстів та редакторам не поталанило фемінізувати у словотвірний спосіб, довелося-таки використати синтаксичне узгодження: ***Єдина*** *в нашій країні* ***сельмелье*** *(фахівчиня, яка добирає сіль до страв) Катерина Авдєєва* (Експрес, 12–19.04.2018).

Складається враження, що нормативні на сьогодні засоби іменування жінки «залишаються» у газетних публікаціях лише «на чорний день», «на біду» або проникають у текст як прикрий редакторський недогляд (їх довелося у текстах цієї газети справді «вишуковувати»). Жінка про себе: *Після закінчення інституту я три роки працювала у районній лікарні* ***гінекологинею***. І вже про неї – текст автора: *Те, що вона пересувається на візку, не повинно зашкодити її кар'єрі* ***гінеколога*** (Вікторія Малюк. Просто

повірити в себе. Експрес, 23.03–05.04.2018); *Шоу пенсіонерок захоплює глядачів. Вони – професійні* ***чирлідерки****. <…>Надія Авдасьова розповіла про ідею створити команду з жінок нашого віку. Познайомила з Оленою Онищенко. Вона у нас тепер* ***капітан. Капітану*** *Валентині Онищенко 71 рік, вона –* ***майстер спорту з художньої гімнастики*** *та* ***тренерка*** (Експрес, 19–26.07.2018); *Два роки тому закінчила заочно університет і отримала диплом* ***реабілітолога-викладача*** *фізкультури та основ здоров'я. Стати* ***тренером*** *змусило життя. У будні щоранку Лідія Пастух поспішає на роботу. Вона також працює* ***інженером*** *на картонній фабриці* (Експрес, 26.07–2.08.2018); *Катерина Криворученко,* ***керівник*** *експертно-аналітичного центру HeadHunter* (Експрес, 26.11–6.12.2018); *Катерина Стрижак пройшла в академії підготовку* ***санінструктора*** *та* ***фельдшера****, потім була в навчальному центрі в Десні* (про єдину жінку в 80-й окремій десантно-штурмовій бригаді Десантно-штурмових військ України) (Експрес, 12–19.07.2018); *Окрім того, Агнешка Голланд – голова Європейської кіноакадемії, а ще моя співрозмовниця – великий* ***друг*** *України* (Експрес, 19–26.07.2018); *Галина Пагутяк –* ***лауреатка***[143] ***Шевченківської премії****. Чи справді кожну наступну книгу писати важче? Особливо* ***авторові****, який уже має певну популярність серед читачів. І той тягар – на відміну від* ***дебютанта*** *– на нього не тисне?* (Експрес, 19–26.07.2018).

Особливо цікавим є відображення військових звань, носіями яких є жінки. На шпальтах газети «Експрес» натрапляємо на численні фемінізовані назви військових звань, посад, назви жінок-представниць військових підрозділів, родів військ тощо: *зв'язківка, військовичка, сержантка, військова, військовослужбовиця, доброволиця, прес-офіцерка міського відділу поліції, миротвориця*, проте в окремих випадках фемінізувати високе військове

[143] Нижче ми цитуємо Галину Пагутяк і її ставлення до новітньої фемінізації жіночих назв (див. п. 4.2). Цікаво, чи погодив із нею журналіст Богдан Бондаренко вживання в опублікованому тексті інтерв'ю фемінізованої форми її звання лауреата Шевченківської премії?

звання автори тексту не наважуються, але назву посади – без вагань: *Перша* ***генерал-майор****. Звання* ***генерал-майора*** *присвоєно Людмилі Шугалей. Це перший випадок, коли таке військове звання присвоєно жінці; Тетяна Подашевська стала* ***генералом*** *міліції у 2004 році, перебуваючи на посаді* ***прес-секретарки*** *МВС* (Експрес, 11–18.10.2018). Маємо й інші (щоправда, поодинокі) випадки вживання нормативного на сьогодні позначення жінки: *Вона* [Анастасія Ваніна] *вивчала в університеті політологію, а коли прийшла війна, обрала геть несподіваний для жінки фах –* ***демінера*** (Експрес, 14–21.09.2017).

Ось так і формується мовний смак доби. Редактори окремих українських періодичних видань добре ознайомлені зі змістом посібника «Гендер для медій», але не з граматиками української мови, академічними тлумачними словниками та заувагами вчених щодо правильного слововживання слів *заступник – заступниця, секретар – секретарка* тощо, відтак на нормативність подібних новотворів в українському публічному дискурсі ніхто не зважає. «Гендер для медій» і йому подібні друковані й інтернет-«посібники», а також гендерні «експертки» порадять, як утворювати фемінативи всупереч мовним обмеженням заради торжества «гендерної рівності» й усіляко вітатимуть розлогу всенародну незалежну від правил і приписів свідому фемінізувальну мовотворчість. Добре було б заодно і гендерним експертам, і симпатикам фемінізації якось зібратися й авторитетно спрогнозувати «словотвірний аванс» маскулінізмів *зоотехнік, агроном, завгосп, завуч, профорг, носій* (наукового звання, титулу, державної нагороди тощо), *геній, ординарець, гарант, книгар, коняр, конюх, льодоруб, водовоз, мийник, мудрець, маг, посол, пантомім, людинофоб, слов'янофіл, менестрель, іконописець, боголюб, книголюб, правдолюб, діагност, бракороб*, *енергетик, лірик, комік, симпатик, гід, екскурсовод, квасовар, землемір, лісовод, птахолов, архіваріус, нотаріус, агент, парламентарій, аграрій, пращур, предок, потомок, нащадок* тощо.

Крім того, якщо вже говорити про гендерну рівність та встановлення гендерного балансу (гармонізацію гендерних інтересів) й «видимість» представників (у нашому випадку – представниць) певної статі, то, за рекомендаціями й приписами Ради Європи, маємо враховувати наявність і в українському суспільстві представників іншої, ніж чоловіча та жіноча, статі (принаймні, за даними СЛО_2018/2019, аналіз результатів якого представлений у розділі III, три респонденти у позиції «стать» вказали *інше*). Вони теж представники нашого громадянського суспільства, тож мали б, з огляду на імператив гендерної лінгвістики, мати свої окремі найменування з ідентифікатором статі, бо інакше все виглядає неполіткоректно і «пахне» сексизмом. В одній із своїх публікацій «Адвокат Адвокат-ка? Адвокат-ко??? Запитання на засипку. За гендерною ознакою: де «фемінінтиви», там і «гермафродитиви?», оприлюдненій на Фейсбуку[144], В. Радіонов піднімає це питання: «Німеччина на законодавчому рівні визнала існування третьої статі <…> Яким буде розвиток подій? Передбачити неважко – ця сама «стать» вимагатиме для себе права виступати учасником всіх правовідносин і таке право невдовзі здобуде. На черзі – мова, слововживання. Якщо на позначення чоловіка і жінки існують окремі іменники, то чим нововизнані й повноправні особи гірші? <...> Українці, звісно ж, мусять рівнятися на освічену, розвинену й поступову Європу й тут також не пасти задніх». То ж чи справді мають у нашій мові з'явитися назви осіб третьої статі зі спеціальним родостатевим маркером (за передбаченням В. Радіонова, найімовірніше з граматичним маркером середнього роду *-о*), щось на кшталт *колега – колежанка – колежанк**о**, етнограф – етнографиня – етнографиньо, філолог – філологиня – філологиньо*? Бо ж якщо Рада Європи наполягатиме, то і їх створимо. Аби й ми у мові встановили повний гендерний баланс та гендерно її «вирівняли»…

Проте повернімося до фемінативів і фемінізації в українських ЗМІ. Не можемо не навести й інший факт. У статті «Жінки в професії або Чи треба боятися фемінітивів» (газета «Новини Полтави»,

144 https://www.facebook.com/100001407543603/videos/2497686396954921/

20.05.2019) вміщено інформацію про проведений у квітні 2019 року гендерний моніторинг, протягом якого було досліджено 10 найпопулярніших видань Полтавської області на предмет вживання у їх текстах фемінативів. Узагальнення виявилося таким: «Дослідження полтавських медіа демонструє, що фемінітиви ще не стали звичним явищем. Для полтавських ЗМІ типово називати жінок *керівниками, педагогами, директорами, заступниками, експертами, депутатами, модераторами*»[145] (див. дет. Підсумки гендерного моніторингу ЗМІ на Полтавщині за квітень[146]). За даними моніторингу львівських ЗМІ на гендерну чутливість, здійсненого у січні 2018 року, ЗМІ Львова використовують фемінітиви у 35 відсотках випадків зі ста можливих. Тобто лише третину найменувань особи чоловічого роду замінюють альтернативними жіночими[147]. За результатами двох всеукраїнських моніторингів гендерної чутливості регіональних ЗМІ, проведених 2017 року, визначено «індекс гендерної чутливості» регіональних медіа. Згідно з ним, найчутливішими є харківські (37%), волинські (36%), вінницькі (35%), рівненські (35%) видання. Трохи нижчі показники у дніпропетровських (34%), львівських (33%), закарпатських, запорізьких, кіровоградських та одеських ЗМІ (по 32%). Середній підсумковий показник по всіх областях становить 30%[148]. Тож не все так добре (чи погано?) у нашому домі…

4.2. Сім баб – сім рад, аби добрих: про потребу діалогу в контексті «спільної мови»

Демократія – це дискусія
(Томаш Ґарріґ Масарик)

Дискусія – це завжди комунікативний акт, діалог, обговорення спріного питання, обмін думками, що визначається двома

[145] http://kolo.news/category/suspilstvo/14248
[146] http://kolo.news/category/suspilstvo/13976
[147] http://ukrpohliad.org/news/slovnyk-feminityviv-zaprovadyt-fotografesu-i-krytykesu.html
[148] https://galka.if.ua/vidomo-chi-frankivshhina-ye-genderno-chutlivoyu/

провідними ознаками: доказовістю та переконливістю. Поки що симпатики й апологети словотвірної фемінізації лише декларують свою переконаність у її необхідності, природності в системі української мови, наполягаючи на доцільності окремого найменування особи жіночої статі з огляду на нагальну потребу відродження мовних питомостей шляхом жорсткого дистанціювання від російської мови, не обтяжуючи себе доказовою базою та надійною аргументацією. Уся «комунікація» з цього приводу більше нагадує козацький приступ, у якому, за Д. Юнгом, «перемагають не бійці, а сурмачі». Бо ж дискусія (з лат. *discussio* – розгляд, дослідження) – це один із способів обміну думками, в межах якого розглядається, обговорюється певна проблема з метою досягти виваженого її вирішення. Її учасники мають володіти необхідними знаннями про питання, що обговорюється, й оперувати надійними аргументами (контраргументами). У дискусії опоненти шукають компроміс, на відміну від полеміки, де йдеться про утвердження власного погляду, перемоги своєї позиції. Не можемо не згадати у цьому зв'язку висловлювання сучасного нам філософа С. Кримського, який бачить діалог як «розмову в контексті спільної мови», бо лише у контексті спільної мови і спільних цінностей, на його переконання, можна розмовляти. Діалог – це не суперечка і не змагання, а спільна участь у визнанні спільних цінностей (Кримський С. «У суперечці ніколи не народжується істина». День, 30.03.2001). Діалог і обговорення у такому розумінні відкривають погляд на ті цінності людського й мовного буття, які вимагають визнання правоти не тільки за собою, але й за своїми опонентами.

Питання мовної і мовленнєвої норми, стандартизації та субстандартизації, мовної політики є сьогодні в українському суспільстві та мовознавстві предметом бурхливих дебатів. До них мала би бути залучена й проблематика словотвірної фемінізації. Поки що, на превеликий жаль, в Україні та в українському академічному співтоваристві жодних серйозних дискусій з приводу всенародного свята вербально-фемінативної свободи не засвідчено. Всі стоять на своєму і навіть не намагаються чути інших, ба

аргументовано опонувати їм. Одні фахівці від мовознавства наполягають: фемінізація – питома, характерна, системна риса української мови, тож українське новітнє фемінінне словотворення жодним чином не порушує «словотвірного спокою», позаяк жодних лінгвальних обмежень для творення фемінізованих позначень жінки у мові немає, є лише «лжестримувачі»; наявні стримувальні чинники мають виключно соціальний характер (неактуальність референтів), а стійка традиція фемінізації жіночого лексикону, оприявнена в період українізації 20–30-х років XX століття, була перервана силоміць. Інші проголошують фемінізацію вимогою часу, мовним звільненням жінки від чоловічого свавілля, даниною політкоректності та виконанню приписів Ради Європи, які закликають побороти сексизм. Радикально ставляться до новітньої фемінізації свого роду максималісти, ті, хто вважає новоявлені українські фемінативи «більшовицьким лівацтвом», категорично не приймає і не сприймає їх. На цьому тлі постає ще одна група вчених, які жодним чином не проти фемінізованих позначень жінки, проте переконані: до їх новітнього творення, залучення в мовленнєву практику українців та реєстри нормативних словників потрібен спокійний, поміркований, зважений, а не форсований підхід.

Є очевидним, що до обговорення проблеми доцільності творення й уживання багатьох новітніх фемінативів має залучатися академічне співтовариство, фахівці від мовознавства, журналісти, представники тих професій, родів діяльності, носії титулів та статусів, назв яких торкається фемінізація, пересічні носії мови й користувачі нею. Проте і тут залишається відкритим питання професійного рівня й мовної компетентності учасників дискусії: чи може про проблеми мови висловлюватися кожен і як врахувати вкрай різнорідну суспільну думку?

Ось роздуми пересічного носія мови – героя твору І. Єфремова: «І досі ми старими пережитками дихаємо, кажемо: лікар, геолог, інженер, агроном. Жінок-фахівців стільки ж, як і чоловіків, і виходить мовна нісенітниця: агроном пішла в поле, лікар зробила

операцію. Або доводиться додавати: жінка-лікар, жінка-геолог. Наче спеціаліст другого сорту, чи що…» (І. Єфремов. Юрта Ворона). З іншого боку – погляд журналіста, кореспондента газети «Хрещатик» Б. Рогози: «Ось ви заходите в школу, відчиняєте двері кабінету директора, а там за столом – жінка. І хоча є слова *директорша, директорка, директриса*, ви називаєте її лексемою чоловічого роду – *директор*, бо ті назви здаються вам грубими, образливими. Як і *редактриса, критикеса*. А утворіть жіночий рід професій *пілот, електрик, вівчар, водій*. Спробували? Отож-бо. Не все так просто (Б. Рогоза. Уроки державної мови. Чоловічий рід жіночих професій. Газета «Хрещатик». Урок 24)[149].

Питання доцільності використання новітніх фемінативів в актуальному мовленні виноситься сьогодні на шпальти газет, особливо в час святкування дня 8 березня. На розмову, відповідно, запрошують чомусь не фахівців від мовознавства, авторитетних вчених, представників академічних інституцій, а гендерних експерток. Зупинимося на одній із статей «Фемінітиви в українських медіа: «за» і «проти»» з підзаголовком: «Погляд науковців-філологів та гендерних експертів» (Ірина Ладика. Газета «День», 29.03.2019). Стаття, що має феміністично-гендерне спрямування, розпочинається доволі проблематичним з погляду професійного рівня її автора – випускниці Літньої школи журналістики газети «День» – твердженням: *Раніше фемінітивів не було, бо їх просто не вживали. Чому не вживали? Бо цим словам не було чого позначати, точніше – кого позначати. «Жіночою сферою» були дім, сім'я, церква*. Учасники розмови (цитуємо) – викладачка факультету журналістики Львівського національного університету імені Івана Франка, кандидатка філологічних наук Людмила Павлюк: «У середовищі професійних комунікаторів уже склався позитивний консенсус щодо потреби розширювати репертуар гендерно

[149] На сторінці газети «Хрещатик» знаходимо лише окремі поради та роз'яснення з приводу доцільності вживання фемінізованих позначень жінки у певних ситуаціях спілкування (http://compi.com.ua/uroki-derjavnoyi-movi-mova-kreschatic-kiev-ua-004-24-urok-24-y.html?page=97).

особливих назв[150] <…> Потрібен час для того, щоб практика вживання фемінітивів стала масовою. Якщо покладатися на діалог і популяризацію, ці слова стануть чинником збагачення мови й гармонізації гендерних інтересів» та відома «гендерна експертка» Марія Дмитрієва, яка, «коли чує в контексті дискусії про фемінітиви чиїсь суб'єктивні думки: «Руйнують мову!» – то розуміє, що ці люди знають українську вкрай погано», та сама авторка статті, яка насамкінець резюмує: «Причиною дивного та незвичного звучання є невживання фемінітивів у мові», а повсюдне й наполегливе їх транслювання ЗМІ, на її переконання, підтверджує те, що вони вже «міцно засіли» в мові. Отака розмова-дискусія, з відповідним її змістові мовним оформленням. Суцільне розчарування і статтею «ні про що», і газетою «День», яка дозволяє оприлюднювати на своїх шпальтах подібні журналістські «проби пера».

Ще одна публікація «Політикиня, лідерка, творчиня. Чому фемінітиви – не примха, а мовна норма» на Громадському радіо (11.03.2013) – інтерв'ю з «експерткою, радницею з питань політики гендерної рівності та антидискримінації в освіті Міністерства освіти та науки Оленою Малаховою». Процитуємо: «Фемінітиви є дуже властивими українській мові як системі, російській мові не такою мірою властиве творення фемінативів, бо там набагато менше суфіксів, які продуктивно це можуть робити. В російській мові чотири[151], в українській – понад 13. При чому, ці суфікси не мають додаткового лексичного забарвлення[152] і є продуктивними. <…> Під впливом російської мови продукування фемінітивів в українській мові тривалий час зменшувалося, а зараз воно просто

[150] Що мається на увазі під «гендерно о с о б л и в и м и» (розрідження наше – *А.А.*) назвами? Виходячи із семантики прикметника *особливий* «який чимось вирізняється з-поміж інших, не такий, як інші» та здорового ґлузду, це мали би бути назви осіб іншої, ніж чоловіча та жіноча, гендерної ідентичності. Проте поки що про найменування осіб «іншої» статі в українській гендерній лінгвістиці не йдеться.

[151] У російській мові їх значно більше, ніж в українській: аж 23 [див. Виноградов 1972: 114–116].

[152] Що мається на увазі під «лексичним забарвленням суфікса»?

повертається»[153]. Ще одне інтерв'ю з Оленою Малаховою з промовистою назвою «Фемінітиви – це щоденне свято, як добре ви їх знаєте?» опубліковане на сайті «Української правди» у 2018 році. Читаємо: «З нагоди 8 березня – Міжнародного дня боротьби за права жінок – «Українська правда. Життя» та Олена Малахова підготували тест на знання фемінативів. Пропонуємо зрозуміти, яким чином вони утворюються та як можна позбутися емоційно-експресивного забарвлення» (Life.pravda.com.ua/society/2018/03/8/229385/). Розрідження наше – *А.А.*

Подібна публікація оприлюднена на сайті Gazeta.ua, 22.06.2018 із заголовком «Фемінітиви притаманні українській мові, це не якесь особливе явище – мовознавиця» – інтерв'ю з Оленою Синчак: «Фемінітиви, як один з інструментів провідниць жіночого руху. Вони говорять про гендер і права жінок. До 1940-х років у Львові люди використовували фемінітиви. До приходу радянської влади. <…> Важливо шукати, знаходити і користуватися гендерно чутливою мовою. <…> Норми не вживати фемінітиви списані саме з російської мови. Словацька, чеська, хорватська – в усіх цих мовах і також тих, які далі від Росії, присутні фемінітиви»[154]. Новітня класификація мов за мірою віддаленості від Росії?! Коментарі зайві…

А ось приклад іншого підходу до проблеми з боку учасників її обговорення, представлений у публікації Олександри Касьянової на сайті Інституту філології КНУ ім. Т. Г. Шевченка – «Фемінітиви: потреба мови чи курйозна забаганка?» – про зустріч студентів з викладачами під час традиційних «ЗМовників» 21.11.2017 року: «Філологині ІФ (Інституту філології Київського національного університету ім. Т. Г. Шевченка – *А.А.*) не проти, аби найменовували їх вид діяльності чоловічим родом. Водночас вони й не відмовляються від фемінітивів. Їхня позиція – вживання жіночих назв

[153] https://hromadske.radio/podcasts/kyiv-donbas/politykynya-liderka-tvorchynya-chomu-feminityvy-ce-ne-prymha-a-movna-norma

[154] gazeta.ua/articles/istoriya-movi/_feminitivi-pritamanni-ukrayinskij-movi-ce-ne-yakes-nove-yavische-movoznavicya/843774

залежно від стилів мови. Викладачі кафедри української мови та прикладної лінгвістики наводили аргументи щодо за/проти вживання жіночих найменувань, акцентуючи на тому, що основною властивістю мови є варіативність, завдяки якій відбувається забезпечення потреб суспільства. Тож, якщо виникають такі утворення, то потрібно проводити ґрунтовні дослідження інновацій і тоді робити висновки із проекцією на мовну систему (http://instpres.univ.kiev.ua/node/1813). Наведемо у цьому зв'язку думки відомої української письменниці Галини Пагутяк (народилася на заході Україні, нині проживає у Львові), висловлені у її блозі під назвою «Те, що мові пасує…»: «Я не хочу, щоб українська мова стала, як це трапилося з шумерською, лише мовою високої поезії давно померлих поетів. Я не хочу, щоб її примушували розвиватися у той спосіб, який веде до зруйнування гармонії. Мову потрібно відчувати і впускати у неї слова, яку їй пасують… Те, що нам пропонують «мовні експерти», здебільшого не шлях розвитку, а шлях занепаду і хаосу. Останнім часом українській мові намагаються нав'язати недолугі фемінітиви, які здорове мовне тіло не може сприйняти, як би не намагалася гендерна тоталітарна секта» (http://pahutyak.com, 25.06.2019).

Не можемо оминути увагою й роздуми з приводу фемінативів і новітньої фемінізації українського жіночого лексикону мовознавця Віктора Радіонова. Одна з його статей «Про мову – з відкритим серцем, про фемінітиви – з перцем» опублікована на його сторінці у Фейсбуку і є прекрасною ілюстрацією того, що з творенням фемінативів в українській мові не все так просто й у що перетвориться наша мова, коли ми не дослухаємося до голосу розуму і далі сприйматимемо фемінативи, за порадою Олени Малахової (нині – Масалітіної), як «щоденне свято»: «Так уже повелося в мові: далеко не завжди чоловічий рід у назвах жінки можна з легкістю перетворити на жіночий. Тому не слід чинити над нею насильство – в окремих випадках діви й молодиці мають наступити на горло пісні власного фемінізму та використовувати й щодо себе найменування чоловічого роду. Це тільки підкреслюватиме,

що звання, науковий ступінь, посаду здобуто завдяки рівню знань, здібностям і діловим якостям, а не через те, що жінка. Та й повноваження виконують не за статевою ознакою». Статтю радимо прочитати усім небайдужим до питань фемінізації українського жіночого лексикону: в ній прекрасно проілюстрований «словотвірний аванс» багатьох маскулінізмів і слів спільного роду[155] щодо «можливостей» їх фемінізації. Є над чим задуматися тим, у кого «сверблячка новотворення»: «Вище перераховані приклади словотворення[156] – не ті, на які слід рівнятися, – завершує свої роздуми автор. – Таке, даруйте на слові, сміття ніколи в мові не приживеться. Люди, виховані на добірних взірцях української мови, ніколи на цю нісенітницю не пристануть, а використовуватимуть витончені й чарівні сполуки: «пані прем'єр-міністр», «добродійка прокурор», «берегиня-адвокат» – або усталені, випробувані часом: «жінка-науковець», «дівчина-воїн» тощо»[157]. Розмірковуючи про місце новітніх фемінативів в офіційно-діловому стилі, В. Радіонов пише: «…необов'язковість у додержанні мовних приписів може свідчити про необов'язковість або несумлінність і в іншому. А викривлений, осібний погляд на закономірності розвитку мови може доповнюватися таким же викривленим, невивіреним поглядом на право. Та й суддя (хоч чоловік, хоч жінка) ніколи не дозволить собі назвати присутню на засіданні особу «адвокаткою», «експерткою» чи «прокуроркою» («обвинувачкою»), позаяк ці найменування через чудернацькість і неправосильність сприй-

---

[155] За матеріалами опрацьованих нами у II розділі словників 1918–1933 років, фемінативи у той час утворювали й від іменників спільного роду. Маємо такі фемінативи й серед новостворених чи актуалізованих: *колежанка* (пор. *колега*), *сільська головиня* (пор. *сільський голова*).

[156] Наведемо лише окремі: *бакалавриня, магіст(е)рка, біологічка, математичка, хімічка, фізичка, біологиня, математикиня, хімікиня, фізикиня; деспотеса, головиня, суддиня, ідеологиня, завсідниця* та ін.; ймовірні варіантні найменування жінки-посла: *«посолка»*, *«послиня»* чи *«послиця»* із коментарем: «А як краще: «посолка», «послиня» чи «послиця»? Будемо «солити», «слинити» чи зарахуємо до віслюків? тощо.

[157] https://www.facebook.com/notes/рух-за-мову/віктор-радіонов-про-мову-із-відкритим-серцем-про-фемінітиви-з-перцем/2138438993043626/

маються як щось неповноцінне. Отже, такі дії могли би бути витлумачені як неповага чи кепкування. А то вже відхід від засад безсторонності, що неприпустимо. Адже перед законом і судом усі рівні незалежно від статі. То з чого почали й до чого прийшли? Затіяли боротьбу з так званими сексистськими збоченнями в мовному вжитку, але отримали інше – відхилення від правильного аж до смішного. Якщо сексизм – це обмеження в правах за статевою ознакою, то вживання назвиськ щодо жінок – насмішка за статевою ознакою. Час починати нову боротьбу? (Віктор Радіонов. Про фемінативи – щиро і правдиво[158]).

А ось думка Тамари Марценюк, «кандидатки соціологічних наук, доцентки кафедри соціології Києво-Могилянської академії»: «Мова – це політичний, владний конструкт, що помітно на прикладі професій і фемінітивів. Чомусь *прибиральниця* нікому «не ріже вухо», а от щодо *посолкині* (чи *посолки*) розгорнулася ціла дискусія, ініційована редактором Європейської правди з приводу статті Ірини Тишко[159]. Наведемо у цьому зв'язку відповідь Ірині Тишко з боку О. Пономаріва: Ірині Тишко пояснюю, що російське *посол*, *посолка* українською мовою – *засіл*, (родовий відмінок *засолу*), а ще *засолення* (*засолювання*). Щодо слова *посолка*, то такі утворення не характерні для української мови[160].

Ось роздуми майбутнього філолога, в ту пору – студентки Сілезького університету в Катовіцах Олесі Сокур, яка у 2017–2018 роках за обмінною програмою Еразмус+ навчалася на кафедрі славістики (секція україністики й полоністики) Університету ім. Ф. Палацького в Оломоуці (нині аспірантки цієї кафедри зі спеціальності «Порівняльна слов'янська філологія»), висловлені нею у семінарській праці із назвою «Моя спеціальність є… філолог, філоложка чи філологиня?» Дозволимо собі процитувати її роздуми в повному обсязі.

---

158 http://dniprograd.org/2018/05/01/pro-feminitivi-shchiro-ta-pravdivo_67244

159 https://hmarochos.kiev.ua/2017/11/21/kuratorka-menedzherka-direktorka-shho-dumayut-zhinki-pro-feminitivi/

160 https://uainfo.org/blognews/1478860036-yak-rosiyskoyu-movoyu-nazivati-misto-dnipro.html

«Уже в самій назві цієї праці текст замайорів червоним кольором автоперевірки правопису. На жаль (чи може, на щастя?) всезнаюча програма Word не має у своїй «голові» варіантів для назв жінки «філоложка», «філологиня», «соціоложка», «психоложка» чи «психологиня» та мудро радить «пропустити» їх. Отож постає питання: ким я буду після завершення мого навчання в Сілезькому університеті в Катовіцах (Польща)? Я буду філоложкою? Чи філологинею? А може, згідно з класичною номенклатурною термінологією, таки «філологом»? Ну і врешті-решт, чи залежатимуть мої професійні здібності й можливості від того, чи буду я називатися «філологом», чи «філоложкою»? А що, як моя жіноча самосвідомість буде ображена чоловічою назвою «філолог»? (Після цих, на мою думку, риторичних запитань, мені захотілося вставити емотикон-посмішку ☺).

Тому спробую заглибитися у це питання, залучивши деякі, зокрема й професійні інтернет-сайти та видання. Отже, на сайті prof.osvita.org.ua[161] читаю:

Філолог – професія, що вивчає письмові тексти і на основі їх змістовного[162], мовного і стилістичного аналізу – історію і сутність духовної культури даного суспільства. Вичерпно…

Читаю далі: … *Важливо відзначити, що під «філологом» розуміють не просто випускника відповідного факультету, а людину, що має здібності та інтерес до академічного дослідження літератури і мови. Таке уточнення обумовлене збільшеним відсотком випадкових людей на філологічних факультетах.* Теж цікаво…

Принаймні у цій статті я не знайшла жодної згадки про «філоложку». Натомість цей фемінітив (і не лише) представлений на сайті львівського лексикону за посиланням[163] ukr-lviv.sesii.net:

Філологиня: філологи́ня ірон. 1. студентка філологічного факультету (м, ср)|| філоложка. 2. шк. вчителька української мови і літератури (м, ср). філоло́жка → «філологиня».

---

161 http://prof.osvita.org.ua/uk/education/articles/39.html

162 Див. *змістовий – змістовний* [Чак 1997: 95].

163 https://ukr-lviv.sesii.net/7572

Як і можна було передбачити, на цьому сайті не подано ані прикладів уживання фемінітивів, ані списку джерел, де б можна було ці назви знайти. Запитую себе: чому й на якій підставі регіоналізм *філологиня*, який на цьому сайті подано зі словниковою позначкою *ірон.*, має, вкупі із *філоложкою*, позначати всіх осіб жіночої статті, які навчаються у вищих навчальних закладах України та викладають українську мову в школі? Відповіді на це запитання я не знайшла. Тому вирішила звернутися до Інституту української мови НАН України. На його сайті http://www1.nas.gov.ua у розділі «Дирекція Інституту» читаю, що **заступником** (не «заступницею»!) директора Інституту української мови є **кандидат** філологічних наук Горголюк Ніна Георгіївна[164]. Хоч це втішило, адже Ніна Георгіївна була моїм викладачем української мови під час навчання у Київському славістичному університеті. Звернула увагу й на численних «кандидатів», «докторів», «співробітників», «професорів», якими є працівники (чи працівниці?) цієї академічної установи. Отож на сайті Інституту української мови я не знайшла жодної «докторки», «професорки» чи «філоложки». Як і на сайті Національної академії наук України, де у розділі «персональний склад НАН України» теж відсутні «філоложки» й «кандидатки («докторки») усіх заявлених там наук[165], так само, як і будь-які інші жіночі «перетворення» чоловічих назв професій.

То ж чи варто перейматися назвами жіночих професій? На мою думку, не варто. Живучи вже третій рік поспіль в умовах війни, що триває на Сході, пересічні українці навряд чи будуть проймати ся тим, як назвати жінку-філолога: філологом, «філологинею» чи «філоложкою». Для них сьогодні важливішим є питання виживання у новочасній кризовій економічній та політичній ситуації. А перед українською мовою стоїть багато важливіших викликів.

---

[164] http://www1.nas.gov.ua/institutes/ium/Structure/Directorate/Pages/default.aspx

[165] http://www.nas.gov.ua/UA/PersonalSite/Pages/default.aspx?PersonID=0000001287; http://www.nas.gov.ua/UA/PersonalSite/Pages/default.aspx?PersonID=0000005659

Особисто я отримаю фах «філолог» та буду вживати назви жінок за професією згідно з нормами та правилами української мови. А щодо роз'яснення конкретних питань словотвору й слововживання думаю ще раз звернутися до Інституту української мови. І найперше – з проханням хоч якось прокоментувати феномен вселенської популярності фемінітива «професорка»…».

На жаль, найбільш гострі дискусії з приводу доцільності творення й уживання фемінативів поки що локалізуються не в стінах академічних та освітніх установ, а в інтернет-просторі й мають відповідний характер.

Відразу впадає у вічі надмірна їх «емоційність»: *Не розумію, чому людей так* ***підриває*** *від фемінітивів?* Під час обговорення проблем творення й уживання фемінативів мовці, здебільшого нелінгвісти, застосовують аргументи «подобається/не подобається», «дратує», «бісять», «кумарять» тощо (https://www.facebook.com/search/top/): *Клінічно* ***не подобається****. Вживайте собі. В когось там в голові щось колапсує, а мене особисто* ***дратує****; мені здається, що все одно такі слова не приживуться штучні. воно само має сформуватися з поступовою зміною свідомості. а не очікувати, що* ***кострубаті*** *слова поміняють свідомість тим, кого вони* ***бісять****....* Мовці вважають, що такі форми немилозвучні: *Міністерка, спорткиня, мисткиня, членкиня.* ***Просто жах****! Куди подінеться милозвучність мови? А потім дивуємось – чому ж не хочуть говорити українською?/ Членкині, мисткині, змагунки, філософеси, лавреатки – та хто ж так не любить жінок та мову, що так* ***знущається****?/ ...Мене* ***кумарять*** *фемінітиви. Якщо із закінченням на «-ця» і «-ка» звучить нормально, то «членкиня», «критикиня» і тому подібне – це, на мою приватну думку,* ***знущання над поетичністю*** *української мови (хоча і «член» тоже якось не тойво). Треба шукать якісь нові форми, мабуть))) 😲 Ото зараз почнеться у коментах))); Екологиня? Ні, не гарно. Решта назв професій, окрім професорки, історично звиклі. Всьо решта вигадано зараз, просто щоб було) Прям новояз якийсь).*

Учасники й учасниці дискусій у блогах та на форумах декларують, що не будуть вживати фемінітиви: *Я не збираюсь вживати жодних фемінітивів до слів «математик» чи «фізик».* ☺:); Anatoliy Ivchenko (видавець): *Я теж не читаю критикинь, історикинь тощо. Це дитяча хвороба лівизни в мовотворчості. Такий собі новочасний більшовизм* та висловлюються про них на загал несхвально: Андрій Кокотюха·(письменник): *Тут пишуть про фемінітиви. Давно. По-перше, коли я бачу жінку – я бачу жінку. Мені для цього фемінітиви не потрібні. По-друге, а як називається, ну... антонім до «фемінітива». Якщо «продавщиця» – фемінітив, то «продавець» – це шо? Я скажу – дискримінація. Та дурниці це все. По жінці видно, що вона жінка і без суфіксів;* Ruslan Samuilovych: *Послиха, пілотка, членка… Якщо ґрунтовно підходити до ожіночування, то не слід розрізняти на чоловіків і жінок, а казати чоловік і чоловічка, мужик і мужичка, дід і дідка, хлопчик і хлопчиха ☺));* Надія Жук: *На щастя, Вам не трапився жахливий фемінізм – послиня. Як кажуть українці: згадай Богу молитися, то й лоба поб'є.*

Ще один аргумент проти – це неспроможність виразити себе в інший спосіб: *Електричка, це не потяг, а жінка електрик:)) А жінка гід, як буде? Гідиня чи гадіна? Як на мене вся ця боротьба за фемінітиви від неспроможності виразити себе інакше.* Автори коментарів іронічно-саркастично пропонують свої варіанти фемінізованих назв: *По правді кажучи, я таки дійсно не сприймаю за взірець для сучасної мови західноукраїнську пресу та словники 1920-30-х років. Особливо не сприймаю аргументів типу «тоді все було правильно, а зараз – ні». А із «**членкинею**» і «**філологинею**» приблизно та ж сама історія, що і з «**генералкою**» виходить. Щойно спав на думку ще один варіант – **генералиця. Члениця... Академиця (академкиня)** ... Можна, звичайно, казати, що це все кляті москалі винні – перервали такий «розвиток» і через це ми позбавлені таких милозвучних слів* (Махновець. Форум. Словник.net, 16.12.2008); Брати Капранови (письменники): *Продавець – продавциця, боєць – бійциця, все правильно*; Інжир:

Фемінітиви – це красиво. Мої улюблені – коли можна додавати закінчення «киця». Наприклад, аналітик – аналітикиця, історик – історикиця, арт-критик – арт-критикиця, політик – політикиця. І що дуже ефектно: міністр – міністигриця (https://www.facebook.com) та свої «перевірені» способи розрізнення численних варіантних фемінізованих позначень жінки: *Зі студентських часів пригадую таке жартівливе розрізнення:* ***політологиня*** *– це жінка-політолог,* ***політологша*** *– чиясь жінка чи родичка, що користується родинною підтримкою, займаючись політологією (або бездарна жінка-політолог),* ***політоложка*** *– це дама, що йде вгору передом на ниві політології* (Лінгвістичне: http://feminism-ua.livejouranl.com/547415.html); *Бо у мові є поширене «****вчителька****», котра навчає, а є іронічне «****вчителиця****», котра мала б навчати, але робить все, крім цього ☹) (Хоча за штатним розкладом у обох посада – «вчитель»)* (https://www.facebook.com/100001407543603/videos/2497686396954921/).

Проте багато хто стає грудьми на захист новоявлених «жінкоіменників»: *З якого дива у нашій мові вчителька може бути, а професорка – ні? Й які ще «зайві» фемінітиви треба поприбирати з мови, щоб панові професору було комфортно? А лікарку можна залишити? А медсестру? А селянку?* І далі: *Посланниця, льотчиця, і так, слово членкиня є у словниках з 1928 року, але ви далі намагайтесь вірити, що не існує жінок, котрі виконують цю роботу й обіймають ці посади. Бо часто виявляється, що мова не у милозвучності, а у несприйнятті чоловіками жінок на цій роботі чи посаді* (Наталя Порубльова. Коментарі до публікації В. Радіонова на Фейсбуку[166]). Наша спроба проаналізувати дискусію в коментарях, викликану публікацією В. Радіонова «Адвокат Адвокатка? Адвокат-ко??? Запитання на засипку» (19.10.2019), спонукала до сумного висновку: її учасники, сперечаючись із автором публікації і усіма тими, хто його підтримує, вперто й затято захищають свої погляди, перебуваючи «на своїй хвилі», а чути іншого не хочуть, ба навіть не намагаються. І тут нам ще дуже далеко до

[166] https://www.facebook.com/100001407543603/videos/2497686396954921/

«діалогу в контексті спільної мови». На жаль, щире переконання В. Радіонова у необхідності роз'яснювати свої погляди: «Є такий спосіб роз'яснення – не розжовувати, а підштовхнути людину до з'ясування істини, спонукати її до самостійного мислення (спочатку – зі сторонньою допомогою)» поки що наштовхується на глуху стіну небажання думати, слухати і чути іншого: *Знову за рибу гроші… Усе просто. Не можете дати відповіді на моє запитання, то й поготів не зможете зрозуміти моєї відповіді на запитання своє…*[167].

4.3. Фемінативи в новітній українській мові: засвідчення тенденції чи троянський кінь українського правопису?

І попри далеке від однозначного ставлення до новітніх фемінативів з боку фахівців та пересічних учасників подібних дискусій, представників різних верств суспільства в цілому, нова редакція українського правопису дала фемінізіації і фемінативам «зелене світло». У ній є окремий пункт, присвячений, щоправда, їх утворенню, а не проблемам правопису, яких у подібних мовних позначеннях жінки просто немає. Автори нової редакції правопису пропонують українцям творити жіночі форми іменників чоловічого роду за допомогою суфіксів **-к**, **-иц(я)**, **-ин(я)** та **-ес**. У тексті зазначено, що найуживанішим є суфікс **-к**, бо він поєднуваний з різними типами основ: *авторка, дизайнерка, директорка, редакторка, співачка, студентка, фігуристка* тощо. Суфікс ***-иц-(я)*** приєднуємо насамперед до основ на *-ник*: *верстальниця, набірниця, порадниця* та *-ень*: *учениця*. Суфікс ***-ин-(я)*** сполучаємо з основами на *-ець*: *кравчиня, плавчиня, продавчиня*, на приголосний: *майстриня, філологиня, бойкиня, лемкиня*. Суфікс *-ес-* рідковживаний: *дияконеса, патронеса, поетеса*. Коментуючи нововведення у одному із інтерв'ю Радіо НВ, завідувач відділу стилістики та культури мови Інституту української мови НАН України С. Я. Єрмоленко

[167] Див. https://www.facebook.com/100001407543603/videos/2497686396954921/

зауважує: «Не всі іменники дозволяють утворювати фемінітиви, але тенденція така є. “Зобов’язалівки” немає. Ми фіксуємо те, які тенденції є у мові»[168]. Не можемо не погодитися: тенденція є, проте заувага авторитетного мовознавця про те, що не всі іменники дозволяють утворювати фемінативи, до тексту правопису не потрапила.

Говорячи про мету змін в українському правописі, член Української національної правописної комісії Б. М. Ажнюк зазначає: «Треби дисциплінувати оце правописне «гуляйполе», яке ми зараз маємо в українській мовній практиці»[169]. Свого часу відомий чеський мовознавець Ф. Данеш писав: «Люди у переважній більшості самі, без переконань, вмовлянь чи примусу схильні шукати в усьому (не лише у мові та мовленні) певний порядок. У людській психіці закорінена схильність до переконання чи хоча б припущення, що у світі, зокрема й у мові, значною мірою існує певна впорядкованість, регулярність чи лад і що повага до цього ладу – річ потрібна або ж принаймні бажана [Daneš 2009: 83–95]. Тож правила творення фемінативів сформульовано, однак про винятки не згадано. Проте, щоб нові знаки «вписалися» в уже сформовані системні відношення мови, має бути враховано три критерії: критерій відповідності явища структурі мови; критерій масовості й регулярності його відтворення у процесі комунікації; критерій суспільного схвалення явища й визнання його значущим» [Попов 2011: 304]. Бо ж серед наведених у правописі прикладів фемінативів є «старі», а є й нові.

Правопис почав діяти з моменту його затвердження Кабінетом Міністрів і оприлюднення 3 червня 2019 року. Як повідомляє сайт Міністерства освіти, «з цього моменту рекомендовано застосовувати норми та правила нової редакції правопису в усіх сферах суспільного життя, зокрема в офіційно-діловому стилі мовлення».

---

[168] https://hmarochos.kiev.ua/2019/05/23/uryad-zatverdyv-novyj-pravopys-ukrayinskoyi-movy-u-nomu-ye-feminityvy/

[169] https://24tv.ua/noviy_pravopis_ukrayinskoyi_movi_2019_zmini_koli_diyatime_v_ukrayini_n1157908

Даруйте! Але ж у проекті, а за ним й у схваленому Кабінетом Міністрів оновленому правописі про офіційно-діловий стиль та місце у ньому фемінативів не згадувалося. Бо ж носії мови, чию правописну стихію намагалися дисциплінувати, ходили щонайменше до школи і знають: «Відповідники жіночого роду в офіційно-діловому стилі не вживаються. Основна сфера їх функціонування – розмовний стиль, звідки вони проникають у художній та публіцистичний. Усе частіше у засобах масової інформації можна натрапити на слова *професорка, депутатка, директорка, поетка* та ін. Від активного вживання такі слова поступово втрачають колорит розмовності, але все ж залишаються в групі стилістично обмеженої лексики, і в діловій мові недопустимі» [Мацько – Кравець 2007]. Тож яким правилом керуватися? Натомість ЗМІ відразу посвоєму інтерпретували зміни до правопису: «Уряд офіційно затвердив фемінативи в українській мові» (заголовок повідомлення від 23.05.2019)[170]. При цьому обмеження на вживання фемінативів в офіційно-діловому мовленні поки що чорним на білому прописані в усіх граматиках та посібниках з ділового мовлення, самим же Міністерством освіти та науки рекомендованими…

Крім того, академічна наука вустами С. Я. Єрмоленко говорить про фемінативи як тенденцію динаміки у мові, а заступник міністра освіти і науки М. Стріха – як про данину процесам гендерної політики, «які в нас ніяк не регулювалися чинною редакцією правопису, тому його треба було оновлювати». Цікавою виявилася й позиція М. Стріхи щодо врахування думки громадськості. Процитуємо: «Нехай не коментують, а дивляться у словники» (додамо: саме ця фраза була винесена у заголовок повідомлення на Громадському радіо «Широкі маси не повинні це обговорювати. Нехай дивляться у словники»: мовознавці – про новий правопис», автор Анастасія Станко)[171]. Думка про те, що ставлення широких народних мас у нормалізувальних процесах враховувати не варто,

[170] http://texty.org.ua/pg/news/textynewseditor/read/93983/Urad_oficijno_zatverdyv_feminityvy_v_ukrajinskij_movi

[171] https://hromadske.ua/posts/movoznavci-pro-novij-pravopis

у мовознавстві дійсно існує, проте хотілося б дізнатися, які саме словники мав на увазі пан заступник міністра освіти й науки, говорячи про те, що «видадуть цей правопис, словники», якщо з 20-томного СУМ-у було видано у паперовому варіанті лише два томи і на цьому його видання для широкого загалу припинили через брак коштів, тож навіть за великого бажання придбати словник неможливо, а доступ до електронних версій окремих томів «прив'язано» до виходу їх «паперових» публікацій? Крім того, у СУМ 20 справді маємо значну кількість змін (головно послаблень) у стилістичному й стильовому маркуванні наявних у ньому фемінативів, проте практично жодного із «новоявлених» мовних позначень жінки, принаймні у першому–дев'ятому його томах, не засвідчено. Тож у який словник мають дивитися пересічні мовці і коли вже можна починати у нього дивитися?

Проект нового українського правопису був презентований 16 серпня 2018 року Міністерством освіти та науки й винесений на обговорення громадськості. Палка дискусія, яка розгорнулась щодо проекту, продемонструвала: критиків у нього вдосталь. Проте списи ламали головним чином навколо проблем правопису, ми ж зосередимося на фемінативах. «Правописна комісія виходила із розуміння того, що Український правопис, як правопис і будь-якої іншої мови, не може бути вичерпним; він кодифікує засадничі, найбільш поширені або спірні орфографічні положення», – зазначають розробники документа. Проте який стосунок до «засадничих, найбільш поширених і спірних орфографічних положень» мають фемінативи і їх творення? Мовознавці тут категоричні, і з ними не можна не погодитися: «Фемінітиви – це не правописне питання. Це питання словотворче, це не правопис регулює. Правопис регулює, як писати. А не що писати» (О. Пономарів, Радіо Свобода, 13.08.2018); «Творення фемінітивів є питанням морфології. Правопис не прописує, за якими правилами ми повинні творити слова чи наголошувати їх. Окрім того, якщо нав'язувати штучно створені фемінітиви, то їм будуть чинити спротив. Особисто мені

«історикиня» вимовити важко, і «історичка» нагадує «істеричку» (А. Акуленко, Радіо Свобода, 31.08.2018).

Проте повернімося до дискусії. Хоча… Заступник міністра освіти і науки України, співголова Комісії з питань правопису М. Стріха стверджує, що дискусії навколо впровадження фемінітивів у новому правописі не було[172]. За його словами, фемінітиви в українській мові були і раніше, але це були фемінітиви типу «доярка», «комбайнерка». Зараз цей правопис ввів низку нових парадигм в утворення фемінітиву[173]: «філологиня» і «кравчиня» за зразком «богині»». М. Стріха задоволений тим, що «зараз все узаконено і, слава Богу, воно є». Що ж до запровадження фемінітивів, то він називає це питання швидше гендерним, а не питанням правопису: «В світі така тенденція перемагає і, очевидно, вона переможе і в Україні. Зараз всі намагаються дбати про це. Навіть у Саудівській Аравії якісь слабкі рухи в бік гендерного балансу починаються», – нагадує співголова Комісії з питань правопису і наводить приклад, що вже замість «chairman» (англ. голова) пишуть «chairperson» (англ. персона), так щоби нейтрально. Проте найцікавіше далі: «Інша річ, наскільки фемінітиви мають вживатися в офіційних документах. Це питання вже не до правопису». На його думку, журналісти можуть вживати фемінітиви так, як дозволяє правопис, оскільки вони пишуть не офіційні документи, а журналістські статті. «А щоб в офіційних документах це змінилося, то для цього, звичайно, мусять бути переглянуті акти уряду, закони України, які запроваджують ті посади»[174]. Даруйте, пане заступнику міністра, а як щодо вже згадуваного нами

---

[172] Цей факт публічно підтвердили під час обговорення доповіді про фемінативи, виголошеної нами на пленарному засіданні IV Міжнародної конференції «Людина. Комп'ютер. Комунікація», що проходила 25–27.09.2019 року в Національному університеті «Львівська політехніка», дві її учасниці – члени Комісії з питань правопису, доктори філологічних наук, професори Ірина Олександрівна Голубовська та Алла Анатоліївна Лучик: питання про фемінативи на засіданнях комісії взагалі не піднімалося і не обговорювалося.

[173] Правильно – фемінатив**а** – *А.А.*

[174] https://glavcom.ua/country/society/presserketarka-prezidenta-rozrobniki-novogo-pravopisu-poyasnili-yak-teper-mozhna-nazivati-yuliyu-mendel-601725.html

повідомлення на сайті МОН «З цього моменту рекомендовано застосовувати норми та правила нової редакції правопису в усіх сферах суспільного життя, зокрема в офіційно-діловому стилі мовлення»? Читаємо фрагмент захищеної у 2018 році докторської дисертації Л. П. Кислюк: «У літературній кодифікованій мові залишаються нормативно-стильові обмеження: титульні імена жінок за чинними правилами подають у формі чоловічого роду: *доктор наук, академік, член-кореспондент, Герой України, діяч науки та техніки, працівник освіти, ветеран війни, ветеран праці* (але *мати-героїня*). Вживання іменників чоловічого роду як «титульних імен» в офіційно-діловому стилі закріплене мовною традицією і правилами етикету» [Кислюк 2018: 456–457]. Хтось у міністерстві чує академічну науку? Ото дисциплінували правописне «гуляйполе»….

Дискусії з приводу фемінативів як такої серед фахівців ми справді не виявили. Маємо лише осібні погляди мовознавців, висловлені ними під час обговорення проблеми за участю ЗМІ, і вони спонукають до роздумів. Ось думка О. Пономаріва з приводу фемінативів та фемінізації, висловлена у контексті обговорення змін до правопису 29 травня 2019 року на Громадському радіо: «А сьогодні дзвонить якась мені: я журналіст. Кажу: ви не журналіст, а *журналістка*, оскільки ви жінка. А ось ці *історикиня* – для мене це незвично. Оці фемінітиви на *-иня* ще неусталені. Але в нас є *богиня, майстриня, кравчиня, продавчиня*. То може вони поступово прищепляться? Мало хто чого не хоче (Радіо Свобода, 13.08.2018). У його особистому блозі читаємо: «Дмитро Калінін із Запоріжжя хоче знати, як я ставлюся до фемінітивів *психологиня, докторка, майстриня, членкиня* тощо. Чи є їм місце в сучасній українській літературній мові? У літературній мові місце такі слова мають. Багато фемінітивів уже зафіксовано в словниках. Щодо решти – це питання часу. Тож я ставлюся до них позитивно». Або: «Коли чоловічі посади чи професії опановують жінки, то утворюються й слова на позначення їх: *директорка, завідувачка, лікарка, організаторка*. Так само *дизайнерка, лідерка, прем'єрка*. Проте до

таких слів як *філолог, соціолог, біолог* жіночих відповідників поки що немає. *Біологиня, філологиня, філософиня* – це розмовні назви студенток біологічного, філологічного, філософського факультету. Слово *мисткиня* вже досить поширене. Воно утворене від слова *мистець*, яке тепер уживане в формі *митець*»[175].

У публікації «Новий український правопис: головні зміни та думки фахівців»[176] маємо нагоду познайомитися зі ставленням до фемінізувальних змін у правописі Ірини Фаріон, відомої своєю патріотичною візією й протирусифікаторською позицією (статті передує коментар автора: «Нова редакція правопису вводить фемінітиви. Мовознавиця вважає, що вводити їх потрібно поміркованo»): «Приїхала було я на етер на Кропивниччині, то журналісти розповіли, що їх змушують через якісь письмові рекомендації від громадських організацій за європейські гроші називати мене *професоркою, докторкою* та *мовознавицею*. Я від того просто припухла! Ви що, ненормальні? От коли збереться комісія з питань словотвору в Академії наук, тоді поговоримо. Бо це компетенція Інституту української мови. Включення фемінітивів – це зовнішня вказівка, нібито зміни в українську мову лобіюють західні донори, які працюють із українськими громадськими організаціями. Однозначно це треба зробити, щоб не громадські організації це визначали, щоб не феміністичні гуртки, щоб не емансипаторські. Потрібно, щоби експерти сіли і написали історію цього питання. Жінки у нас надзвичайно потужні та сильні. Не треба в такий спосіб їх ґвалтувати. Вони самі визначать, коли і що буде діяти. Якщо є *вчителька*, то це не значить, що має бути *членкиня*».

Пропозиції, які лунали від журналістів і представників громадськості під час обговорення проекту правопису на Радіо Свобода (Радіо Свобода, 31.08.2018), виявилися більш радикальними. Журналістка Ана Море вважає за доцільне, наприклад, зафіксувати в правописі вживання фемінітивів: «Дуже довго українська

[175] https://www.bbc.com/ukrainian/blog-olexandr-ponomariv-43838045
[176] https://dyvys.info/2019/06/04/novyj-pravopys-ukrayinskoyi-movy-golovni-zminy-ta-dumky-fahivtsiv/

підрихтовувалася під російську. Під цю «словорубку» втрапили і фемінітиви, бо для російської активне їх творення непритаманне. Але ж ми рухаємося вперед, правда? Чому б не припинити зводити вживання «жіночих» назв професій до умов «розмовних» і «зневажливих»?». Серед слів, які вона разом з однодумцями пропонує закріпити офіційно, є *босса*[177]*, міністерка, свідка, історикиня* чи, наприклад, *деканеса* (Радіо Сводоба, 31.08.2018). У рамках обговорення нового проекту українського правопису журналістка запустила флешмоб із закликом легалізувати фемінативи (йдеться про назви посад і професій жіночого роду). Правописну комісію закликали рекомендувати до вживання фемінативи на позначення жінок у професійному контексті, зокрема й жінок із військовими званнями – не лише у розмовній мові, а й «норматизувати» вживанння фемінативів в усіх стилях мови, головно – в офіційно діловому й науковому. При цьому ініціаторка флешмобу заявляє, що «близько 3,5 тисяч фемінативів зафіксовані у СУМі[178], проте там вони марковані як стилістично забарвлені – мають позначки «розм.» чи «зневажл.». Це витісняє їх з нормативного вжитку». Шкода, що порада М. Рильського «Не бійтесь заглядати у словник…» залишилася без уваги з боку цієї дипломованої журналістки, бо ж із її твердження випливає, що фемінативи у СУМ геть усі марковані як розмовні чи зневажливі, а це не так.

Суцільні «переможні сурми»» звучать із вуст феміністок та представниць громадських організацій феміністського штибу. На шпальтах інтернет-газети «EtCetera» у статті «Як правильно утворювати українські фемінативи згідно з новим правописом?» радниця міністра освіти і науки з питань гендерної рівності та

---

[177] За чинним українським правописом, запозичений іменник *бос* пишемо без подвоєння кінцевої приголосної. Тож жіночий відповідник, утворений за пропонованою автором флешмобу моделлю на *-а* на зразок *свідка*, мав би виглядати як *боса*.

[178] Та ж сама Олена Масалітіна (Малахова) у інтерв'ю виданню «IA ZIK» під промовистою назвою «Новий правопис. Деканеса зайшла у кабінет, де уже сиділи студентка, дослідниця та історикиня» стверджує, що навіть у тлумачному словнику їх там є 700… (Zik.ua, 4.06.2019). Насправді стільки їх є в «Інверсійному словнику української мови» (ІСУМ).

антидискримінації в освіті Олена Масалітіна (Малахова) називає введення до правопису фемінативів «історичним моментом», лише першим кроком на шляху подолання українською мовою андроцентризму! і радить: «Суфікс **-ин-** найчастіше вживається на позначення фаху чи професії. Тому більшість медичних та наукових спеціальностей матимуть саме такий суфікс: *психіатриня, педіатриня, кардіологиня, гінекологиня* тощо. Напевно, найважче буде звикнути *фізикиням, хімікиням* та *математикиням*, проте саме так виглядають фемінітиви до форм «фізик», «хімік» та «математик». Суфікс **-ес-** найчастіше додається до слів іншомовного походження: *критик – критикеса*. Проте часто паралельно з ним може вживатися й інша форма фемінітиву: *адвокатка – адвокатеса, поетка – поетеса*. Час покаже, які форми «приживуться» в мові, а які – ні». Або: «Найчастіше фемінітиви мають природнє звучання, тож довго ламати голову над тим, як назвати жінку-пілота, жінку-рятувальника та жінку-мецената не прийдеться. Перебравши про себе кілька суфіксів, вибір впаде на найбільш вдалий варіант – *пілотеса* (адже пілотка – це головний убір), *рятувальниця, меценатка*. Якщо ж на думку не спадає нічого, фахівці радять «кликати на допомогу» пані: *пані професор, пані міністр* та *пані фотограф* на це точно не образяться»[179].

Ще в одній статті радниця міністра освіти з питань гендерної політики та антидискримінації дає цілком конкретні ради, у якій послідовності слід «перебирати про себе кілька суфіксів», аби створити те, чого немає, проте створити дуже кортить. Дозволимо собі розлоге цитування, бо воно того варте: «Якщо у словнику ви не знайшли потрібного слова, можна спробувати створити його самостійно (нікому це не нагадує куховарську книгу чи поради господиням «Готуємо разом»: якщо у вас скінчився майонез, ви можете приготувати його самі? – *А.А.*): «Почати варто з суфікса *-к*, він найбільш універсальний і має в українській кілька значень. Я часто чую аргумент проти використання цього суфікса, тому що

[179] https://uk.etcetera.media/yak-pravilno-utvoryuvati-ukrayinski-feminitivi-zgidno-z-novim-pravopisom.html

він додає зменшувально-пестливого значення. Наприклад, ми кажемо *рука – ручка, Танька, Валька*. Тут варто розуміти, що суфіксам властива багатозначність. Додавання до слова зменшувально-пестливого компонента – лише одна з функцій суфікса *-к-*. Одна з можливостей *-к-* – утворення назв осіб жіночої статі. Наприклад, для позначення національної належності ми використовуємо фемінітив «українка», і це не викликає жодних заперечень чи дивних конотацій. А це той самий суфікс *-к-*. Тому, якщо ви хочете спробувати створити новий фемінітив, варто почати з цього суфікса, він найбільш універсальний.

Якщо ви його додали і здається, що слово звучить неоковирно чи багато збігів приголосних – можна спробувати інші суфікси. Наприклад, *-иц-* (*науковиця, засновниця, очільниця*) або *-ин-* (*фахівчиня, мисткиня, шефиня*). Суфікс *-ин-* зарекомендував себе як продуктивний для утворення назв жінок за сферами наукової діяльності. Тому якщо вам потрібно утворити фемінітив для називання жінки за її належністю до наукової спеціальності, то тут якраз можна спробувати цей суфікс.

Якщо вам не подобається жоден варіант із цих трьох, можна спробувати інші суфікси. Але вони менш продуктивні й набагато рідше проявляють себе в утворенні нових слів. Найпродуктивніші моделі творення фемінітивів зафіксовані і в новій версії правопису української мови, який нещодавно був ухвалений». Щоправда, у політкоректності «гендерним експерткам» не відмовиш: «якщо жінці неприємно, коли конкретно про неї говорять з використанням фемінітивів, то не треба силувати чи обурюватися. Варто поважати її позицію, дати право самій вирішувати»[180].

На сайті «Повага. Кампанія проти сексизму» автор статті Наталка Сіробаб захоплено пише: «Шах і мат усім, хто вперто не хотів визнавати фемінітиви та говорив, що вони не властиві українській мові! Кабінет Міністрів України 22 травня затвердив нову редакцію «Українського правопису», у 32-му параграфі якого

[180] https://www.the-village.com.ua/village/city/talk/285571-marketologinya-vodiyka-ta-pidpriemnitsya-scho-take-feminitivi-ta-chomu-mi-yih-vzhivaemo

йдеться про суфікси, за допомогою яких утворюються іменники на означення осіб жіночої статі»[181]. Справді, шах і мат… Так, начебто в українських граматиках та шкільних підручниках про ці суфікси дотепер геть нічого не відомо. Проте спробуємо тверезо проаналізувати те, що відбулося.

З одного боку, в оновленому правописі (щоправда, зовсім не там, де слід було прописувати тенденції сучасного словотворення, до того ж фемінативи до орфографії не мають жодного стосунку через відсутність у них *орфограми*), справді прописано, як утворювати фемінативи. З-поміж прикладів фемінативів, уміщених до тексту правопису, маємо жіночі назви *авторка* (1773)[182], *редакторка* (112)*, співачка* (9673)*, студентка* (1853)*, фігуристка* (325), *верстальниця* (3)*, порадниця* (157)*, учениця* (1657)*, кравчиня* (321)*, майстриня* (539)*, бойкиня* (4)*, лемкиня* (8)*, патронеса* (88)*, поетеса* (3374), які залучені до СУМ 11, ВТССУМ та СУМ 20 без жодних обмежувальних позначок. Фемінатив *директорка* (443) представлений у СУМ 11, ВТССУМ із позначкою розм., у СУМ 20 позначку знято. Фемінатив *дизайнерка* є лише у реєстрі СУМ 20, без обмежувальної позначки. Проте не цілком зрозуміло, наскільки доцільно було до ілюстративної частини правопису залучати фемінатив *майстриня*, якщо він семантично нерівнозначний маскулінізму *майстер*?[183] Ще складніша ситуація з фемінативом

[181] https://povaha.org.ua/v-ukrajinskomu-pravopysi-zyavylysya-feminityvy/

[182] Уточнюючи лексикографічну фіксацію фемінативів, ми користувалися виданими станом на сьогодні у «паперовому» варіанті й зазначеними у посиланнях словниками та 1–9 томами СУМ 20, реєстр яких доступний на сайті https://services.ulif.org.ua/expl/Entry/index?wordid=56921&, а також матеріалами сайту https://goroh.pp.ua/, де вміщено «Частотний словник», сформований на основі корпусу 260 млн. слововживань. Тож скориставшись нагодою, біля кожного засвідченого у СУМ 20 фемінатива в дужках подаємо його частотність.

[183] Сум 20: *майстриня* Жін. до *майстер* 1, 3 (тобто парні фемінативи мають лише значення 1. ‘Фахівець з якого-небудь ремесла’ (приклади, які наведено до цього значення слова *майстер*, справді засвідчують назви ремесел) та 3. ‘Той, що досяг високої майстерності, досконалості в своїй роботі, творчості’. Значення 2. ‘Керівник окремої ділянки виробництва’ не має фемінізованої форми на позначення особи жіночої статі.

патронеса[184]. Не всі значення мотивувального слова *поет*, за даними СУМ 20, має й *поетеса*[185]. Крім того, деякі назви мають варіантні форми: за СУМ 20, *лемкиня* (8) (те саме, що *лемка* (23)) та *плавчиня* (302) (те саме, що *плавчиха* (34)), *поетеса* (3374) і *поетка* (345). Якщо за частотністю виразно переважають *плавчиня* та *поетеса*, то як бути з *лемкинею* і *лемкою*, бо ж фемінатив *лемка* має майже утричі вищу частотність вживання, ніж *лемкиня* (пор. індекси частотності 8 і 23)?

Неоднозначно оцінюваними лексикографічною практикою є ще два не надто надійні приклади, бо ж через недоступність повної електронної версії СУМ 20 (маємо доступ лише до Т. 1–9 А–Наступувати) неможливо перевірити, чи залучені вони до його реєстру. Фемінативи *плавчиня, продавчиня* лексикографічно засвідчені лише у СУМ/Жайв., у СУМ 11 та ВТССУМ маємо лише *плавчиха* Ж. до *плавець*, *продавщиця* розм. Жін. до *продавець*, проте в сучасній мовленнєвій практиці обидва фемінативи активно вживані, виправдані з огляду на актуальність референта та доцільність оновлення їхніх фемінізувальних формантів (проголошувана сьогодні непитомість форманта *-щик,* а відтак і *-щиц*(я) у агентивних назвах осіб жіночої статі й стилістична обтяженість форманта *-их-*(а)).

Не засвідченими у жодних тлумачних словниках є фемінативи *дияконеса* (окрім «Православної енциклопедії», виданої

---

184 Сум 11: *патронеса* 1. Жін. до *патрон* 2, 4 (іншими словами, не всі значення слова *патрон* мають парні іменники на позначення особи жіночої статі. Мають 2. ‘У Західній Європі: Глава, власник фірми або керівник підприємства’ та 4. ‘Святий, що вважається заступником людини, яка носить його ім’я, захисником якого-небудь міста, общини’. Значення 1. ‘У стародавньому Римі – багата, впливова особа, звичайно патрицій, що брала під своє заступництво вільних незаможних або неповноправних громадян’ (словник не фіксує парного фемінатива із зрозумілих причин) та значення 3. ‘Чий-небудь заступник, захисник’, за СУМ 20, парного фемінатива не засвідчує. Натомість *патронеса* має ще одне значення, не засвідчене у семантичному обсягу слова *патрон*: *патронеса* 2. ‘Жінка – заступниця якої-небудь благодійної установи’.

185 СУМ 11: *поетеса* Жін. до поет 1 (*поет* 1. ’Автор літературних віршованих, прозових і драматичних поетичних творів’. У значення *поет* 2. ‘Той, хто поетично сприймає дійсність, поетично ставиться до навколишнього світу’ словник фемінізованого позначення не фіксує.

Московським патріархатом), *набірниця* та *філологиня*. Щодо фемінатива *дияконеса* – назва, не надто актуальна в сучасному житті українця й нечасто зустрічається у «світських» текстах, проте впорядкувати варто, бо в українському мовному просторі натрапляємо на назву жінки *дияконисса*[186] / *дияконеса* / *дияконіса*. Проблемними залишаються *набірниця*[187] і *філологиня*[188]: чи варто було залучати до правопису некодифіковані словниками й граматиками слова з метою «дисциплінувати» український правопис? Зважаючи на те, що мовна норма – категорія динамічна, змінна в часі, можливо, що в цих трьох ніде і ніяк некодифікованих фемінативах, уміщених у текст правопису, немає особливої крамоли. Проте пам'ятаємо наведені вище чіткі приписи Міністерства освіти та науки України про те, що й ці слова рекомендовано вживати в офіційно діловому стилі – без попередніх змін у Класифікаторі професій та законодавчій базі країни? Отож, Міністерство освіти й науки рекомендує вживати, зокрема й і офіційно-діловому спілкуванні, те, що не засвідчене в жодних кодифікаційних джерелах і не узгоджене із законодавчою базою країни. Чуднії діла твої, Господи….

Зрозуміло, що правопис – не місце для розлогих граматичних чи словотвірних аргументацій, проте відсутність фрази про те, що фемінативи в українській мові утворюємо не від усіх назв осіб чоловічого роду й що чоловічі та жіночі особові найменування не завжди семантично й стилістично рівнозначні, в контексті «дисциплінування» може мати дуже небезпечні наслідки. До чого може призвести рада радниці міністра освіти (кандидата філологічних

---

186 *Дияконисси* – здавна відома категорія жінок у церкві I–VIII століть. У деяких церквах вони є й сьогодні, проте більшість церков проводить різницю між ними та дияконами-чоловіками тим чи іншим чином.

187 Слово не засвідчено в жодному словнику. Словник РУС до рос. *наборщик* подає українські еквіваленти *складальник – складальниця, складач – складачка, набирач – набирачка,* проте слова *набірниця* не містить [РУС Т.2: 352].

188 Прикметно, що цього слова немає у реєстрі навіть Вільного тлумачного словника української мови (Новітнього онлайнового словника української мови (2013–2018) (http://sum.in.ua/vkazivnyk/vits/dy), джерела хоч і ненадійного, проте «вільного» (див. наявні у його реєстрі *філософиня, політикиня, членкиня, чільниця (очільниця), продавчиня, покупчиня, керівничка, керівниця, віце-президентка* та ін.).

наук) «Якщо у словнику ви не знайшли потрібного слова, можна спробувати створити його самостійно», можна собі тільки уявити… Тож нумо, браття! Щоденне всенародне свято *«-ложок», «-тичок», «-тикинь», «-телиць»* та *«-сідниць»*[189] наближається! А до думки мовознавців про те, що до залучення фемінативів у мову й мовлення потрібно ставитися поміркованo й що вони мають входити в нашу мову поступово, хто дослухатиметься? Верховна Рада ж «узаконила фемінативи»!

Турбує інше. Чому лише ця тенденція у нашій мові новітньої доби знайшла відображення у новому правописі, а інші, не менш виразні тенденції у царині сучасного українського словотворення [див. Кислюк 2017; 2018], – ні? Академічна спільнота бачить це явище у мовному й мовленнєвому контексті, а представники й радники Міністерства освіти й науки називають його «швидше гендерним, а не питанням правопису», точніше – «першим кроком до подолання українською мовою андроцентризму». Склавши пазли, мимоволі задумаєшся: як, хто і з якою метою «протиснув» фемінативи як одну із «найважливіших» мовних змін в український правопис, бо ж голова, співголови та члени Української правописної комісії протягом кількох років вирішували ймовірно таки важливі й нагальні питання правопису нашої мови. А вирішили питання гендерної політики?

Проте коли вже українцям радять сьогодні знаходити у словнику vs самим утворювати і вживати «саморобні» фемінативи за принципом «сам пан склєпав», зокрема й у офіційно-діловому стилі, то має ж бути якийсь орієнтир, якась рада з боку фахівців. На жаль, сьогодні авторитетні мовно-законодавчі інституції лише подеколи дають аргументовані поради, подібні тим, що їх пропонує науково-теоретичний журнал «Українська мова» у рубриці «Мовна мозаїка»: Посада *заступника* чи *заступниці директора*? Сьогодні українські журналісти часто пропонують слухачам та глядачам зустрічі або інтерв'ю із *заступницею директора*. Стало

[189] В українському актуальному слововживанні вже маємо *співбесідниця*, *завсідниця*, які, за влучною заувагою В. Радіонова, «рятує тільки наголос».

навіть модно представляти їх саме так. А чи можна називати жінку, яка працює на посаді заступника директора, заступницею? Ні, не можна, тому що це слово узвичаєне в українській мові зі значенням «та, що захищає кого-небудь, захисниця» (Царице небесна, заступнице моя милостива, заступись за мене… (О. Довженко). Посада заступника будь-якого керівника не передбачає такого захисту. Отже, *заступник* є правильною офіційною назвою посади жінки, яка заступає керівника чого-небудь: Марія Миколаївна, заступник директора [Городенська 2016: 43; див. також Чак 1997: 6–8; Босаківська[190]].

Натомість у численних висловлюваннях симпатиків новітньої фемінізації, особливо феміністського та гендерного спрямування, натрапляємо на, м'яко кажучи, не цілком професійні твердження не лише щодо кількості й якості фемінативів у тлумачних словниках української мови, а й щодо послідовності вживання фемінативів в офіційно-діловому мовленні 20–30-х років і причин їх невживання в радянський період, головною з яких постає русифікація. Приміром, вже згадувані нами висловлювання кандидатки (як вона сама себе позиціонує) філологічних наук, радниці міністра освіти з питань гендерної політики та антидискримінації в освіті, а за головним місцем діяльності – програмної директорки ГО «ЕдКемп» Україна» Олени Масалітіної (Малахові).

У рамках дискусії «Маркетологиня, водійка та підприємиця: що таке фемінітиви та чому ми їх вживаємо» із підзаголовком «Та до чого тут гендерна рівність і русифікація» вона твердить: «Чому ж виникла певна прогалина у використанні фемінітивів, яку ми почали сприймати за їх відсутність у мові? Із 30-х років розпочалася серйозна русифікація. Система російської мови трохи інша, там немає 13 суфіксів для утворення фемінітивів. Їх лише чотири[191], і більшість з них має додаткову негативну коно-

[190] Директор – директорка – директорша – директриса? (http://kulturamovy.univ.kiev.ua/KM/pdfs/Magazine11-10.pdf) – і попри те, що за посиланнями на використані джерела інформація у цій статті є дещо застарілою.

[191] Про кількість фемінізувальних формантів у російській мові ми вже згадували – їх там є 23.

тацію, інше значення. Наприклад, «директорша» (рос.) – це не українське «директорка» (укр.). Тобто не жінка на директорській посаді, а дружина директора[192]. До того ж суфікс *-ш-* привносить до значення цього слова компонент зневажливості. І оскільки для російської мови є не таким властивим творення та вживання фемінітивів, під час тиску русифікації відбулося певне витіснення їх з української мови. Але попри це понад 700[193] фемінітивів є навіть в академічному тлумачному словнику, який часто сварять за те, що він написаний під впливом російської мови. Тобто навіть такий вплив не зміг вимити велику кількість фемінітивів з мови».

І далі: «Я також працювала з архівними документами (кінця XIX – початку XX століття), які є прикладами офіційно-ділового стилю цього періоду, і там теж послідовно вживалися фемінітиви[194]» (розрідження наше – *А.А.*)[195]. Зрозуміло, що участь у обговоренні питання – не наукова стаття, але й тут слід висловлюватися предметно й відповідально, а посилатися на неперевірені та неправдиві факти на кшталт «чув дзвін…» кандидатові філологічних наук не личить. На жаль, жодних праць ані самої О. Масалітіної (Малахової), ані інших дослідників [див. Тименко 2011], які б підтверджували послідовність вживання фемінативів в офіційно-ділових текстах цього періоду, нам виявити не вдалося. А такі і їм подібні висловлювання слухачі надто часто беруть на віру…

---

[192] А як же бути з українським іменником жіночого роду *директорша* (директорова дружина), який подано як відповідник до рос. *директорша* в Академічному словнику РУС (1934–1933)?

[193] Їх там далеко не 700, а значно більше: лише у перших п'яти томах СУМ 11 найменувань особи жіночої статі лише а фахом чи родом діяльності із суф. *-ка* налічується більше 300. А у «Словнику-довіднику назв осіб за видом діяльності» М. П. Годованої (реєстр якого, за словами автора, формувався із сучасних енциклопедій, загальномовних і галузевих тлумачних і перекладних словників, проте головно на базі СУМу), що відображає лише один із сегментів фемінативної системи української мови, їх понад 2500 [СДНО/Год.].

[194] А от Л. О. Тименко у монографічному дослідженні «Лексика офіційно-ділового стилю в історії української мови (1917–1933)» [Тименко 2011] жодних подібних свідчень у цей період не знаходить.

[195] https://www.the-village.com.ua/village/city/talk/285571-marketologinya-vodiyka-ta-pidpriemnitsya-scho-take-feminitivi-ta-chomu-mi-yih-vzhivaemo

Втім, і в працях авторитетних учених, присвячених проблемам неофемінізації української мови чи дотичним до них, натрапляємо на надто категоричні та не завжди достатньо підтверджені висновки й узагальнення на тлі доволі вільного розуміння термінів *послідовний* і *регулярний*: «Характерною особливістю мови 40–50-х років було поодиноке вживання (у 20–30-ті рр. це було р е г у л я р н и м явищем (розрідження наше – *А.А.*) назв жінок за професією з суфіксом *-к-* без будь-якої стилістичної маркованості (*лікарка, директорка*) [Коць 2015: 95]. Про те, чи справді це явище у період українізації було регулярним, як воно відображалося у словниках та граматиках 20–30-х років XX століття, див. розділ II).

Або: «Традиція творення іменників на позначення осіб жіночої статі у різних слов'янських мовах відрізняється. У польській, словацькій, болгарській та чеській їх утворюють послідовно, регулярно, без жодних обмежень [Кислюк 2013: 114–118]. Таке твердження щодо польської мови, на жаль, фігурує у багатьох працях, проте потребує уточнень: у ній засвідчено справді вищий індекс фемінізації, ніж в українській, проте наявні й дуже жорсткі обмеження на вживання фемінативів у титульних назвах осіб. Щоправда у більш пізньому в часі дослідженні Л. П. Кислюк виправляє прикру неточність: у польській мові в офіційно-діловому спілкуванні характерним є вживання в ролі «титульних» імен виключно чоловічого роду, і наводить факт: для 457 наукових звань уживають лише іменники чоловічого роду *doktor, profesor, magistr* [Кислюк 2018: 456–457]. Таке явще справді має місце на тлі багаторічної й запеклої боротьби у польському мовознавстві двох тенденцій вживання фемінізованих позначень жінки – традиціоналістичної і новітньої [див. дет. Klemensiewicz 1957; Laziński 2006; Нещименко 2012б: 24–26; Масенко 1979]. Однією з слов'янських мов, у якій фемінізація маскулінізмів справді має статус регулярного процесу, є чеська. Спробуємо простежити й осмислити, як у ній формувалася система фемінізованих позначень жінки.

4.4. «Облаштування» фемінативів в «організмі мови»: чеський досвід і українська перспектива

4.4.1. Стабілізація нового найменування жінки в чеському мовопросторі: широта й глибина дискусії

І чужому научайтесь…
(Тарас Шевченко)

Досвід чеської мови, що вирізняється з-поміж інших слов'янських мов максимально високою мірою моційної регулярності, може в нашій непростій ситуації пошуку відповіді на питання «що нам робити з фемінативами?» стати у великій пригоді. До детального його огляду спонукали роздуми колеги-мовознавця з Острозької академії, кандидата філологічних наук Віталія Максимчука, висловлені ним у одному з інтерв'ю, присвяченому фемінативам: «Внормувати фемінітиви треба. Якщо ми йдемо в Європу, нам треба вирівняти мову. Якщо ми порівняємо, до прикладу, чеську мову, яка, до речі, зазнала чималого колоніального впливу Німеччини, в них паралельно існують іменники на позначення чоловічої статі й жіночої статі. Якщо в них є *доцент*, отже в них є *доцентка*, якщо в них є *професор*, у них є *професорка*, і це норма. Чехи цього не бояться. Як тільки з'являється назва професії, вони відразу витворюють чи шукають номінативне позначення чоловіка і позначення жінки[196].

Оскільки саме чеську мову найчастіше наводять серед аргументів ЗА: «у них же є, а ми що, гірші?», позаяк там справді паралельно й системно співіснують іменники на позначення чоловічої й жіночої статі, зупинимося на деяких моментах чеської фемінізації та прокоментуємо твердження про те, що чехи «відразу витворюють чи шукають номінативне позначення жінки», бо ж читачі (зокрема й фахівці) такі необережні висловлювання часто сприймають за чисту правду й транслюють далі. Насправді чехи далеко не

[196] https://povaha.org.ua/feminityvy-u-slovnykah-buly-sche-u-16-stolitti-kudy-vony-podilys/

відразу мовні позначення жінки «шукають чи витворюють», а якщо й витворюють, то довго дискутують, зважують, наскільки вони відповідають системі чеської мови, її «духу» та мовній традиції.

У чеській мові парні іменники чоловічого та жіночого роду практично завжди семантично, прагматично та стилістично рівнозначні, а жіночі кореляти від чоловічих найменувань не утворюються у виняткових випадках [Vondráček 2011: 570–606; Kroupová 1980: 208–2016]. Вивчаючи процеси й результати словотвірної фемінізації у чеській мові, ми звернули увагу на культуру й глибину мовної дискусії, адже для чехів будь-яка нова й неусталена назва особи жіночої статі чи спосіб мовної ідентифікації жінки стає предметом активного обговорення, у якому беруть участь як авторитетні мовознавці, так і широкий загал, усі небайдужі до долі своєї мови. Традиція ця бере початок з 20–30-х років XX століття, коли часопис «Naše řeč» почав приділяти питанню творення і входження у вжиток фемінативів особливу увагу. Численні статті та зауваги, присвячені проблемам фемінізованих позначень жінки, покликані були показати як на матеріалі діалектів, старочеських текстів, так і тогочасної мовної практики, «які способи їх творення зі структурою чеської мови найбільше узгоджуються» [Naše řeč 1933: 95].

Відомо, що прізвищеві назви жінок у чеській мові традиційно мають спеціальний маркер – фіналію *-ová* (*Blážek – Blážková, Růžička – Růžičková*). На початку XX століття активно дискутується питання про доцільність мовного розрізнення одруженої (зокрема й удови) та неодруженої жінки за допомогою різних фіналій: *-ová* та *-ova*: раніше, мовляв, ця різниця губилася в рукописних текстах, де довгота могла не бути позначеною через недбалість чи недогляд, натомість вона є виразною й номінаційно цінною для чеської мови [Frinta 1935: 194–197]. Ф. Цуржін, здійснивши надзвичайно ґрунтовне дослідження цього питання, нагадує, що ідея ця не нова (висловлювалася ще у 1876 році, має діалектну основу й опертя в розмовному узусі), проте, на його переконання, спроба такого нововведення не має під собою достатніх об’єктивних

підстав, позаяк у старочеських текстах таке розрізнення послідовно не простежується. Автор статті, опрацювавши неймовірну кількість джерел, навів незаперечні аргументи: пропозиція такого розрізнення є надуманою, не підтвердженою історичним розвитком мови, це елемент розмовного й діалектного мовлення, а не літературного узусу, до того ж на матеріалі рукописів та стародруків неможливо достеменно визначити, де йдеться про заміжню, а де – про незаміжню жінку [Cuřín 1936: 106–111][197]. Раніше цю саму думку висловлював і Ф. Оберпфальцер [Oberpfalcer 1933b: 72–77]. В іншій праці він так само детально й ґрунтовно, залучивши до аналізу величезну кількість джерел, виявив тяглість словотвірних потенцій фемінізувального форманта *-ynĕ*[198] через усі наявні реалізації в минулому й надійно аргументував його реальні можливості до сучасного авторові словотворення. В той час у чеському культуромовному колективі ще не були усталеними й звичними словотвірні фемінативи *správkyně, soudkyně, jednotlivkyně, plavkyně, běžkyně, borkyně*; лише з'явилися *rádkyně, trestankyně, dozorkyně*, проте можливість їх творення має надійне опертя у більш ранніх періодах розвитку чеської мови і реалізується в актуальному мовленні [Oberpfalcer 1933a: 5–11].

Розлогі й бурхливі дискусії точилися у 30-і роки XX століття й навколо маскулінізмів у генералізувальній функції на позначення жінки й відповідних їм фемінативів. До речі, їх теж підозрювали у «російському» впливі. Щодо позначення жінки чоловічою родо-особовою формою чехи були категоричні: хоча приклади вживання маскулінних найменувань жінки у тогочасній мові чеської преси справді мали місце, подібне слововживання суперечило

[197] Додамо: специфічна фіналія чеських жіночих прізвищ *-ová* створює неабиякі проблеми при відтворенні їх іншими мовами, особливо з огляду на ідентифікацію особи в офіційних документах. Палкі дискусії з цього приводу точаться й до сьогодні, проте чехи непохитні: і попри те, що історично ця фіналія мала значення присвійності (чия? як маєток даного власника: *žena mlynářova – paní mlynářová*), це їхня мовна традиція, яка має бути збережена.

[198] Зауважмо: на відміну від української мови, у чеській цей формант не має жодних добових чи стилістичних нашарувань.

мовній традиції і не узгоджувалося з відчуттям чехами своєї мови. Особливо це стосувалося академічних титулів: у кожного, хто має найменше чуття рідної мови, не виникає жодних сумнівів, як слід титулувати жінку: *doktor* чи *doktorka, profesor* чи *profesorka*. Автори статей обурюються, чому жінок називають *člen*, а не *členka, průkopník*, а не *průkopnice, mistr*, а не *mistryně*, дивуються нечеському способу мовної ідентифікації жінки у назвах *ženský revolucionář, ženský vyslanec*[199], адже у їхній мові *revolucionářka, vyslankyně* є цілком природними і безпроблемними [Naše řeč 1916: 191; 1933: 224; 1938: 220, 228]. Що до вживання у тогочасному мовленні маскулінізованих форм на зразок *paní profesor, slečna předseda, paní doktor Nováková*, то до дискусії залучився передусім Академічний сенат і Чехословацька академія наук, і в ході предметного обговорення такі формули мовної ідентифікації жінки були визнані для чеської мови неприйнятними [Naše řeč 1922: 265; 1930: 106–108; 1935: 94–96]. Редакційна рада часопису закликала усіх чехів шанувати давню чеську традицію відображати родо-статеві відмінності афіксально [Naše řeč 1922: 265].

На початку 30-х років і фемінатив *rádkyně* був новим та незвичним для тогочасного чеського узусу. Редакційна рада, обстоюючи таке фемінізоване найменування, ставить собі за мету «показати на прикладах (з історичного погляду, з погляду семантичної еволюції і сучасного стану слововживання), що цей спосіб творення фемінатива зі структурою чеської мови цілком узгоджується» і робить це послідовно й аргументовано. Слово *rada* – питомо абстрактна назва, що використовувалася на позначення групи осіб (*vědecká rada*) й пізніше була перенесена на представників цієї групи (*odborová rada* – про жінку). Чоловіча назва *rada* стала офіційним титулом і позначає осіб, які, однак, нікому нічого не радять. Це могло б завадити виникненню жіночої пари *rádkyně*, адже це слово ще не втратило свого «дорадчого» значення настільки,

[199] Слід визнати, що у старочеській мові одиничні факти подібного способу найменування жінки мали місце (*ženský člověk*), проте апелювати до них немає вагомих підстав.

аби перестало асоціюватися з якимось процесом «давання» рад. Хоча така втрата – питання часу. Форми ж *rada – radka* у чеській мові неприйнятні. Таку форму неможливо аргументувати ані фемінативами, утвореними від запозичених назв, як-от: *gážistka, asistentka*, ані фемінативами, утвореними від питомо чеських слів на зразок *přednostka*, оскільки маскулінізми, від яких вони утворені, мають зовсім інший характер, ніж слово *rada* [Naše řeč 1933: 95].

У 30-х роках незвичним для чеської мовнокультурної спільноти був і фемінатив *členka*. Жінки самі себе називали *člen, poslanec*, *rada*, а про них писали *paní (slečna) rada*, натомість редактори часопису наполягали, що найменування *přednostka, poslankyně, členka* у чеській мові «цілком на місці». Водночас вони визнають, що у таких випадках «dobrá rada je těžká», проте зауважують: позначення *paní radová* не цілком прийнятне, позаяк призведе до змістової плутанини (=manželka rady), а слово *rádkyně* буде принаймні спочатку незвичним (*slečna odborová rádkyně*). Але цей фемінатив має цілком сумірне значення щодо слова *rádce* і підтверджений розвитком чеської словотвірної системи [Naše řeč 1932: 124–125]. У цій статті редакційна колегія відповідає й на питання дописувачів, які цікавляться можливістю творення фемінатива від *zločinec*, і пропонує фемінатив *zločinka*, хоча й визнає відсутність його тяглості у чеському жіночому лексиконі (він має одиничну фіксацію лише у словнику Й. Добровського). Фемінатив в активному слововжитку не засвідчений, але може бути прийнятним [Naše řeč 1932: 124–125]. Подальша його доля була такою: словник SSJČ (останнє видання у 1989 р.) містить два варіанти фемінізованих найменувань *zločinka* і *zločinkyně* [SSJČ D. 8: 333], натомість найсучасніший словник SSČŠV у виданнях 1994, 1998 та 2004 років жодної з цих назв не засвідчує.

І чеські вчені визнають: у фемінінному словотворі номінаційні потреби не завжди збігаються з номінаційними можливостями, особливо коли це стосується запозичених маскулінних найменувань. Тому й до сьогодні у чеському колективі мовців тривають дискусії щодо прийнятності певних фемінативів, утворених від їх

чоловічих панданів іншомовного походження. Від 50-х років XX століття в обіг починають (і далеко не безпроблемно!) входити *ministra, ministerka, ministryně* [Ministra, ministerka, ministryně? 2000], *chiruržka, chyrurgyně, chyrurgička* [Нещименко 2008: 239–285; 2009: 16], *pediatra, pediatrička, pediatryně* [Šmejkal 2010], *chemička* [Pediatra a chemička… 2010], *psycholožka, pedagožka, lídryně* та ін.

З приводу останнього у наведеному вище ряду фемінатива *lídryně* наведемо факти, вміщені в праці Г. П. Нещименко [Нещименко 2012б: 31–32]. Вперше він прозвучав у 1997 році в одній із чеських радіопередач. У 2010 році на інтернет-порталі aktualne.cz відбулися публічні дебати з приводу доцільності вживання слова *lídryně*. У публікації, присвяченій цим дебатам, зазначалося, що ще у 2006 році під час тогочасної виборчої кампанії «найвідоміша лінгвістка-феміністка» Я. Валдрова рекомендувала це слово до вжитку в статусі мовної інновації (за аналогією з *mistryně, kolegyně*, де також використовується суфікс *-yně*). Приблизно у той же час Інститут чеської мови Академії наук Чеської Республіки рекомендує його до вживання. Проте здійснене у межах дебатів інтернет-опитування показало: 9,9% респондентів схвалили вживання слова *lídryně*, натомість 99,1% були проти[200].

Більш безпроблемною виявилася ситуація з творенням нових назв жінки, зумовлених соціальними потребами (участю жінки в нових професіях та родах занять), на базі питомих або давно засвоєних мовою слів на зразок *pilotka, kovářka, farářka, hasička* [Mladá fronta DNES, 21.10.2010]. Проте і тут не все так просто й однозначно: фемінатив *vědkyně*, не цілком звичний для чеського колективу мовців, дійсно засвідчує, за даними Національного корпусу чеської мови, значно нижчу частотність уживання порівняно

[200] Автор статті на підтвердження «життєздатності» цього мовного позначення жінки наводить приклад українського неофемінатива *лідерка*, одного із «персонійних» найменувань відомого політика Ю. В. Тимошенко: мовляв, у статті журналіста газети «2000» Сергія Лозунько, написаній російською мовою, цей фемінатив був ужитий у формі *лидерка* (Лозунько С. Украина и мир: факты, аналитика, прогнозы. Газета «2000», 28.10–3.11.2011) і попри те, що в російській мові такого мовного позначення немає [Нещименко 2012б: 31–32].

з маскулінізмом *vědec* (*vědec* – 695 слововживань, *vědkyně* (разом у формах однини і множини) – лише 34 слововживання). Проте феміністки на чолі з Я. Валдровою наполягають: його слід уживати так часто, поки для мовців він не перестане бути дивним.

Відомо, що і для чеської, і для інших слов'янських мов проблемним місцем у творенні фемінізованих позначень жінки був і залишається «конфлікт омонімів» (пор. новітні чеські фемінативи *občanka, chemička*). Прикметним є те, що чехи намагаються зазирнути вглиб проблеми, зважити усі «за» і «проти» стосовно до новоявленого у мові фемінатива. Тут немала роль належить і чеським журналістам, які пильно приглядаються до того, що вживають у медіатекстах вони самі й їхні колеги. Зразком такого уважного й відповідального ставлення до слова є стаття К. Зеленкової «Strážce v sukni». На позначення жінки, що працює у сфері охорони суспільного порядку, чеські журналісти часто використовують вираз *strážce v sukni*, бо ж, на переконання К. Зеленкової, знайти точний жіночий відповідник до маскулінізма *strážník* поки ще нікому не вдалося. Слово *strážkyně*, яке першим спадає на думку, є корелятом до іншого значення слова (*strážce majáku* – наглядач маяка), варіант *strážnice* позначає приміщення для охоронців. Якщо у випадку з фемінативами *chirurgyně – chiruržka*[201], які є семантично еквівалентними, рішення тільки за мовою та її користувачами, то *strážkyně* і *strážnice* – це різні слова, хоча й помилково вживаються у мові ЗМІ як синоніми. Зовсім заплутавшись у цьому питанні, журналісти обирають лексему *policistka*, проте *městská strážnice* і *policistka* розрізняються не лише семантично. Це юридично різні назви, вони називають осіб із різним рівнем і обсягом

[201] Додамо, що найновіша академічна граматика чеської мови й сьогодні подає як варіанти *chiruržka / chyrurgyně*, *psychiatrička / psychiatryně*, хоча, за даними Національного корпусу SYN (2011), останні дві назви виявлено у співвідношенні 10:1, відтак *psychiatrička* має значно вищу частотність уживання в актуальному мовленні. Незвичними й сьогодні залишаються *vězeňkyně / vězenkyně*, хоча ці форми, за даними корпусу, конкурують (275 та 165 слововживань відповідно), а от фемінатив *soudkyně* надійно закріпився у мовленні (має у корпусі 11344 фіксації) [Šticha a kol. 2013: 152].

повноважень. Ось чому в пресі усе частіше натрапляємо на вираз *strážce v sukních*, який часто беруть у лапки [Zelenková 2007].

Як бачимо, навіть мова з моційною регулярністю наражається на проблеми при творенні парних найменувань жіночого роду, проте проблеми ці обговорюються, прийнятність фемінативів і їх варіантів зважується, суміряється із системно-структурними особливостями мови, потребами комунікації і мовною традицією. І все це відбувається так само, як і в Україні, на тлі потужного імперативу представниць феміністської лінгвістики та палких закликів утворити фемінативи від «ненависних», за словами Я. Валдрової, маскулінізмів *génius, garant, koordinator, host, spikr, atašé,* що їх наведено як винятки з правила регулярного творення парних фемінативів в усіх академічних граматиках чеської мови, з метою подолання мовної дискримінації. Проте імперативні потуги «гендерних експерток» ніколи не залишаються поза увагою чеського суспільства й без відповіді з боку академічної науки – на них миттєво реагують авторитетні мовознавці [Čmejrková 2002: 263–286; Daneš 1995: 416, 1997: 256–259; Hoffmannová 1995: 80–91, 2011: 137–150; Chromý 2008: 198–200] та пересічні громадяни, які мають належні знання про мову і не байдужі до її подальшої долі [див. дет. Архангельская 2011: 235–265].

4.4.2. Неологічні назви жінок в сучасній чеській мові: вектори та шляхи творення

Нові фемінативи входять і в сучасний чеський жіночий лексикон не відразу, а поступово, їх прийнятність і можливість адаптації до словотвірної системи ретельно зважується. Стосовно до чинників фемінізувальних процесів у чеській мові Я. Губачек висловлюється однозначно. На його переконання, твердження про те, що моція у чеській мові набуває особливої актуальності у наш час у зв'язку із участю жінки в різних видах діяльності та професіях, зокрема й найбільш сучасних, і що сьогодні можна говорити про соціально зумовлену мотивацію як демонстрацію рівноправного статусу жінки й чоловіка в сучасному суспільстві, є щонайменше

спекулятивним і мовними фактами не підтверджується [Hubáček 1996: 271–273]. Дослідивши динаміку формування системи фемінативів на матеріалі словників чеської мови, починаючи від словника Й. Юнгманна, учений дійшов висновку, що моція у чеській мові завжди була процесом актуальним, системним, стабільним, внутрішньо властивим чеській мові й ніколи не розвивалася під впливом виключно соціальних чинників. Його думку підтверджує й здійснений нами аналіз фемінізаційних процесів на матеріалі словників сучасної чеської неологіки.

У словнику неологізмів чеської мови [NSČ 2004] нами виявлено 798 нових назв осіб за професією, родом діяльності, соціальним статусом, сферою зацікавлень тощо. І лише 173 одиниці мають кореляти на позначення осіб жіночої статі – 21,6% від загальної кількості чоловічих родо-особових назв (менше, ніж третина). Слід зазначити, що частина назв осіб жіночої статі, зафіксована цим словником, мала чоловічий пандан без відповідного фемінатива, засвідчений у попередньому виданні словника 1998 року [NSČ 1998]. Таких одиниць нами виявлено 28 із 173-х, тобто 16% від загальної кількості фемінізованих позначень особи жіночої статі, що свідчить на користь поступової їх адаптації до мовної системи й на рівні слововживання, не кажучи вже про норму. Наша спроба означити й окреслити ті сфери, у межах яких фемінізація відбувається виразно активніше, ніж у інших, і простежити, чи пов'язані вони із соціальним чинником (сучасними видами діяльності й престижними професіями, у яких останнім часом активно задіяна жінка), виявила таке.

Найчисленнішою постала група фемінізованих назв осіб жіночої статі за родом діяльності (30 одиниць): *anketářka, asistentka, bodyquardka, brokerka, DJka, linkářka, mediátorka, mentorka, mušerka, pendlérka, preventistka, testérka, prezentérka, povzbuzovačka, rezidentka, streetworkerka, šéfporadkyně, dealerka, telekomáčka*. Відразу впадає у вічі, що частина з них утворені додаванням префіксів чи префіксоїдів до уже наявних у мові фемінативів: *ex-moderatorka, ex-poradkyně, ex-studentka, neo-podnikatelka, spolu-editorka,*

spolu-diskutérka або ж атрибутивного конкретизатора як складника жіночого найменування-словосполучення: *profesionální společnice, protidrogová koordinátorka*. На другому місці опинилася група найменувань жінки за професією та професійною діяльністю (27 одиниць): *arboristka, aromatoložka, designérka, floristka, makrobiotička, marketérka, píárka, romistka, teritorialistka*, значна частина з яких теж виявляє кореляції з уже наявними у мові фемінативами *manažerka, terapeutka, žurnalistka, kriminalistka, doktorka, moderátorka, desingerka*: *art-terapeutka, brand-manažerka, etiko-terapeutka, lži-doktorka, pseudo-žurnalistka, spolu-moderátorka, šéf-ekonomka, zoo-terapeutka, light designérka, kiber-kriminalistka*. На третьому місці – найменування жінки у сфері спорту (19 одиниць): *biatlonistka, limitářka, pákařka, paragliderka, skyťačka, snowboardistka, softbalistka, squashistka, sumistka, šestářka, trojskokanka, wakerboardistka*[202]. І тут маємо значну частку назв особи жіночої статі, мотивованих уже наявними фемінативами: *ex-šampionka, super-běžkyně, super-tenistka, super-veteránka, ski-alpinistka, lyžařská akrobatka*. До групи нових жіночих назв за сферою інтересів і занять належать 18 фемінативів: *čajovnice, čajomilka, deatharka, filokratiskka, kinomilka, kinomanka, kybermaniačka, psomilka, raverka, technařka, záhadoložka, zvířatomilka, upírobijka, surfařka*, значна частина з яких «дублює» в своїй основі вже наявний у мові фемінатив: *techno-tanečnice, ufo-turistka, kino-maniačka*. До групи найменувань за політичною діяльністю та суспільним статусом тяжіє 12 фемінативів: *kancléřka, odéesačka, odistka, stínenka*, більшість із яких теж ілюструють означене вище явище: *ex-politička, ex-poslankyně, ex-premiérka, šéf-diplomatka, šéf-senatorka, vice-ministryně*. Група найменувань жінки за політичними, ідеологічними чи релігійними уподобаннями складає 9 одиниць: *antiglobalistka, femalistka, jehovistka, moonistka, unionistka, sympatizantka*, зокрема й з уже наявними фемінативами у твірній основі *eko-feministka,*

[202] Назви осіб жіночої статі *biatlonistka* та *trojskokanka* фіксує і SSJČ, проте у словнику NSČ 2004 вони засвідчують нові аспекти значення і цілком виправдано залучаються укладачами словника неологізмів до нових слів-фемінативів.

techno-optimistka, techno-pesimistka; за функцією на адміністративних та керівних посадах маємо 7 одиниць, усі у твірній основі містять наявний у мові фемінатив: *ex-primátorka, ex-předsedkyně, ex-ředitelka, ex-starostka, ex-tajemnice, ex-místopředsedkyně, ex-místostarostka*.

Ще кілька нечисленних груп творять мовні позначення жінки за наявністю агресивних чи підступних намірів (*bioteroristka, externistka, terminátorka, tunelářka, zabijačka*), за ознакою участі у певній діяльності (*chatařka, kluberka, syndička, memsanka*), за демографічною ознакою (*Čechoaustralanka, Čechošvýcarka, Neromka, tuzemšťanka*), за особливістю зовнішності (*dreadařka, exotka, rastamanka, sexystar*), за віком (*nácitelka, předdůchodkyně, starodůchodkyně, superdůchodkyně*), за прагненням до здорового способу життя (*fitneska (fitnesačka), lakto-ovo vegetariánka, mensanka*). Як бачимо, й у цих групах нових назв осіб жіночої статі у формальній структурі фемінізованої назви часто трапляються вже відомі мові й мовленнєвій практиці фемінативи (*teroristka, Australanka, Švýcarka, Romka, důchodkyně, vegetariánka*). Загалом же і наш аналіз не засвідчує сфер людської діяльності, у яких чеський фемінінний словотвір виявляв би якусь підвищену активність і де його можна було б однозначно пов'язати із соціальним чинником фемінізації.

Тим часом, за даними зіставного аналізу реєстру словників неологізмів NSČ 1998 та NSČ 2004, без жіночого корелята залишаються численні чоловічі родо-особові найменування з виразними ознаками запозиченості і не менш численні питомо чеські маскулінізми (625 одиниць, за NSČ 2004): *potteroman, profašista, popíkař, pornomagnát, pacemaker, palič, paraglidista, novokapitalista, nafták, licencionář, klikáč, hrnečkář, hardliner, globalizátor, eurobyrokrat, debrujár, antenář, agroobchodník* тощо. Частина таких особових назв є зорієнтованою радше на чоловічого референта: *darker* ‹Kdo záměrně (na protest, ze zábavy apod.) způsobuje zkraty na vedení vysokého napětí›; *hranál* ‹Člověk s mohutnou (hranatou) postavou›; *harašitel* expr. ‹Kdo někoho sexuálně obtěžuje, harašič›; *hololebec, skin,*

holohlavec, hololebkáč, hololebečník expr. ‘Skinhead’; *kabelář* ‘Zloděj kabelových lan, vykrádač měděných apod. drátů z kabelů’ та ін. Проте словник NSČ 2004 засвідчує й непоодинокі маскулінізми, які з огляду на активну участь жінки в громадському житті, бізнесі, різних видах спорту тощо цілком могли би мати жіночі відповідники: *internetář* ‘Zkušený uživatel Internetu; internetista’, *značkář* ‘Kdo používá s oblibou nebo jako výraz osobního stylu značkové výrobky’, *profitér* expr. ‘Kdo hledí jen na zisk, profit; prospěchář’, *ampuťák* ‘Zdravotně postižený sportovec (nemající některou z končetin)’, *harleyák* ‘Majitel motocyklu Harley-Davidson, příznivec této značky’, *filmožrout* expr. ‘Kdo má až příliš v oblibě filmy, filmovou tvorbu’, *houseskeeper* ‘Osoba pověřená starat se o děti a o domácnost’, *shazovač* 2. ‘Kdo záměrně hubne, shazuje přebytečné kilogramy’, *mluvič* expr. ‘Kdo mnoho a rád mluví’ тощо. Більше того, значна їх частина є зорієнтованою радше на жіночого референта.

Більшість із наведених у словниках неофемінативів мають традиційно демаскулінне походження: *diskžokej → diskžokejka, dublér → dublérka, outsider → outsiderka, selfmademan → selfmademanka, svalovec → svalovkyně, sumista → sumistka, zabiják → zabijačka, zabíječ → zabíječka, záporak → záporačka*. Деякі з маскулінних найменувань з огляду на сучасні реалії зазнають семантичних змін, котрі відображаються й у семантичних характеристиках відповідних демаскулінних фемінативів: *pragmatik* 1. ‘Člověk pragmatického myšlení. 2. Politik pragmatického smyšlení’ → *pragmatička*; *tunelář* ‘Osoba provádějící podvodnou finanční operaci. 2. Kdo finančními podvody, finančními machinacemi něco vykrádá, rozkrádá’ → *tunelářka*. Цікавим у цьому зв’язку є приклад з маскулінізмом *makrobiotik* ‘Příznivec, stoupenec makrobiotiky, makrobiotické výživy; kdo se makrobioticky stravuje’, засвідченим у NSČ 1998 без жіночого корелята. У словнику NSČ 2004 зафіксовано ще одне його значення ‘Odborník v makrobiotice (dietním stravování využívajícím rostlinnou stravu; léčbě na tomto stravování založené)’ й відповідний фемінатив *makrobiotička* ‘Příznivkyně, stoupenkyně makrobiotiky (dietního stravování využívajícího rostlinnou stravu)’.

Частина прикладів ілюструє факти паралельної мотивації (*technooptimista* ‖ *technooptimistka, exstudent* ‖ *exstudentka* – за наявності у мові корелятивної пари *optimista* → *optimistka, student* → *studentka*); факти творення фемінативів паралельно до маскулінізмів на *-í,* що у чеській мові диференціюють стать референта в узгоджувальній конструкції: *tiskový mluvčí* ‖ *tisková mluvčí*[203], частина – «черезкроковий словотвір»: *alternátorka* ‘Zpěvačka, herečka, která jinou herečku, zpěvačku v programu, představení střídá (alternuje)’; *osnovátorka* ‘Autorka vyznačující se schopností fabulovat literární příběhy’, *aerobička* ‘Žena věnující se aerobiku’, *erosenka* ‘Žena poskytující v erotickém salonu erotické služby’, *bejvalka* ‘Bývala manželka’, *exmodelka* ‘Bývala modelka’, *hollywoodomilka* ‘Milovnice hollywoodské filmové produkce’ та ін.

Маємо у словнику й приклади дефемінінного словотвору. Прикметним у цьому зв’язку бачиться фемінатив *femalistka*, зафіксований словником NSČ 2004 як корелят до маскулінного найменування *femalista*, засвідченого у NSČ 1989 у значенні ‘Stoupenec, přívrženec, hlasatel femalismu (*femalismus* – názorový proud v ženském hnutí, snažící se vyvrátit přetrvávající nesprávné představy a mýty o ženách vytvořené muži)’, хоча відомо, що учасницями і феміністичного руху, і окремих його напрямів (як-от жіночого руху, що має на меті боротьбу із закоріненими у свідомості хибними стереотипними уявленнями й міфами щодо жінки, створеними чоловіками) були і залишаються частіше жінки, ніж чоловіки. Ще одним прикладом виразно дефемінінного, а не паралельного словотвору, є *go-do tanečník* ‘Muž předvádějící publiku v nočním klubu, baru go-go tanec’, вочевидь утворений від *go-go tanečníce* ‘Dívka předvádějící publiku v nočním klubu, baru go-go tanec’, хоча словник NSČ 2004 чомусь не подає щодо його похідності жодних зауваг.

---

[203] У NSČ 2004, на відміну від NSČ 1998, натрапляємо на факт родо-статевого розрізнення словотвірних фемінативів *mluvča* expr. hanl. ‘Tisková mluvčí’ та *mluvka* expr. hanl. ‘Tiskový mluvčí’, що засвідчують рівнозначне як щодо чоловічого, так і щодо жіночого номінантів розширення прагматичного обсягу значення – обидва номінанти мають позначку *експресивне, зневажливе*.

Значну частку нових мовних позначень жінки складають номінанти feminina tantum, назви осіб лише жіночої статі, пов'язані з участю жінок у модельному, розважальному та сексуальному бізнесі: *quiltarka, antimodelka, exmodelka, vzdoromiss, pornomodelka, nucená prostitutka, roztleskávačka, go-go-girl*, сферою міжособистісних, родинних, міжстатевих стосунків: *exsnacha, klenotka, odloženka, přebíračka, internetová vdova, viagrová vdova*. До суто жіночих найменувань належать окремі назви за ознакою зовнішності (*roštěnka)*, за особливостями характеру й поведінки (*záporačka, zahrávačka s ohněm, supermatka*). Усі назви цієї групи марковані жіночим граматичним родом. Винятковим у цьому зв'язку бачиться неономінант *koalkoholik*, що позначає жінку як партнерку алкоголіка, котра, спільно вживаючи з ним спиртне, постійно дорікає чоловікові, перетворюючи його життя на пекло.

У системі новітнього чеського фемінінного словотвору дослідниками не спостережено також і більш-менш виразних змін щодо продуктивності фемінізувальних формантів. У сфері неофемінативів найпродуктивнішим залишається формант ***-ka***: *bavič → bavička, snowboardista → snowboardistka, raftář → raftařka, aromaterapeut → aromaterapeutka, keltoman → keltomanka, zpravář → zpravářka, hacker → hackerka, ufolog → ufoložka, šéfmanažer → šéfmanažerka* тощо. Дуже обмеженими залишаються в сучасному чеському фемінінному словотвірні потенції формантів ***-yně****: bezdomovec → bezdomovkyně, exposlanec → exposlankyně, ultravytvarník → ultravytvarkyně,* ***-ice****: čajovník → čajovnice, tecnotanečník → technotanečnice,* ***-ovna****: pornokrál → pornokrálovna,* ***-a****: mluvčí → mluvča* [див. дет. Opavská 2004: 50].

Отож бачимо, що й у мові з моційною регулярністю фемінативи з'являються не автоматично, вони поступово виникають у мовленні й поступово адаптуються до системи мови, віддзеркалюючи усі шляхи, способи й засоби творення назв особи жіночої статі, притаманні чеській мові. Жодного «фемінізувального буму» й розлогої варіантності нових позначень жінки на матеріалі неологічних словників ані нами, ані чеськими дослідниками на цій

номінативній ланці не спостережено. Слід взяти до уваги й те, що йдеться про словники неологізмів, відтак подальшу долю кожного із засвідчених у них фемінативів «вирішуватимуть» ті чинники, які визначають перехід і будь-якого іншого неологізму в активний словник чеської мови.

Особливо хочемо звернути увагу на новітній підхід до викладу матеріалу авторами найсучасніших академічних граматик чеської мови [Šticha (ed.) 2011: 575–597; Šticha a kol. 2013: 150–153; Šticha a kol. 2018: 515–522]. Особливо цінною у цьому плані є ґрунтовна праця «Vybrané kapitoly z české gramatiky» [Šticha (ed.) 2011], де автор розділу М. Вондрачек [Vondráček 2011: 568–609] не лише детально описує усі мовні засоби вираження біологічного роду (статі), але й аргументовано аналізує статус і можливості маскулінізма в генералізувальній функції, наводячи приклади доцільності й недоцільності його вживання в сучасній комунікації[204], вказуючи на чіткі мовні й культурні обмеження щодо утворення окремих фемінативів (назви з необмеженою, частково обмеженою та обмеженою моцією). Академічна граматика містить численні приклади з коментарями щодо реальної потреби родо-статевої актуалізації (деактуалізації) семантики статі у кожному конкретному випадку й детальні, достатньо проілюстровані аргументації щодо мовних обмежень творення й уживання фемінативів від окремих типів чоловічих родо-особових назв, імен спільного роду (тип *host, jedinec* (*dospělec, slepec, sourozenec, umřelec, vzdělanec*, зокрема й *sirotek, stárek, potomek*)) та оцінних найменувань типу *lenoch* (*nevychovanec, provinilec, samozvanec, vyhnanec*), щодо культурних стримувачів жіночої (тип *voják*) та чоловічої (тип *pedikérka, prostitutka, modelka, hosteska, sestra*) моції, в усіх випадках забезпечуючи свій виклад фактами частотності маскулінних та фемінізованих позна-

[204] Автори граматики вважають, що цілковите витіснення з комунікації маскулінізмів у генералізувальній функції типу *studenti, žáci, učltelé*, коли вони позначають групу осіб без огляду на їх стать (на якому наполягають представники феміністської лінгвістики), матиме небажані наслідки для системи мови, оскільки це послабить ієрархічну структуру словотвірних засобів та лексичної системи в цілому [Šticha (ed.) 2011: 575].

чень жінки, засвідченими у національному корпусі чеської мови. А останнє у часі видання двотомної «Великої академічної граматики чеської мови» у розділі про фемінізацію містить ряди дериватів-фемінативів з найвищою і найнижчою частотністю та зауваги про те, які словотвірні їх типи сьогодні є найменш та найбільш продуктивними, заявлені окремим пунктом [Šticha a kol. 2018: 515–522].

Крім системно-структурних, окремою рубрикою представлено й комунікативні аспекти вживання конструкцій розчленованого роду (*žáci* а *žákyně* замість *všichni žáci*), маскулінізмів у генералізувальному значенні. Автори висловлюють своє ставлення й до ідей гендерної рівноваги, політичної коректності та новочасної «мовної інженерії» як контрпродуктивних з огляду на специфіку чеської мови [Vondráček 2011: 568–609]. Дуже детально, із наведенням протилежних поглядів на питання з боку традиційної та гендерної (феміністської) лінгвістики, прописані питання моції, співвідношення біологічного роду та статі, генеричного маскулінізма, фемінатива у «Новому енциклопедичному словнику чеської мови» [NESČ].[205] Додамо: у переважній більшості випадків чеські вчені рекомендують та детально науково обґрунтовують найбільш прийнятні для організму мови фемінативи, пам'ятаючи, що мовознавці не мають наказувати чи забороняти. Вони повинні роз'яснювати і аргументувати, яка форма є адекватною номінаційному і комунікативному завданню, яка – ні, яка узгоджується з організмом мови і мовною традицією, яка – ні [Jelínek 2007].

4.4.3. Нові назви жінок у неографічному просторі сучасної української мови

Поява нових назв осіб жіночої статі в українській мові новітньої доби є важливою проблемою не лише для користувачів мовою, а й для лексикографів. Розглянемо отож, як процеси активізації

[205] Словник постав як результат реалізації спеціального проекту авторського колективу богемістів Університету ім. Т. Г. Масарика в Брно, а його онлайн версія уміщена на сайті: https://www.muni.cz/vyzkum/projekty/13525.

фемінізувальних процесів в українському мовленні кінця XX – початку XXI століття та їх результати відображають неологічні словники. У цьому фрагменті дослідження візьмемо до уваги не лише нові словотвірні фемінативи демаскулінного типу, але й нові жіночі назви, утворені іншим шляхом (кодеривація, «черезкроковий словотвір», семантична деривація) та актуалізовані в сучасному українському мовленні одиниці, засвідчені в українських лексикографічних джерелах доби українізації і мові західної української діаспори.

Особлива роль у розбудові новітньої української мови належить неологічній лексикографії, об'єктом якої є нова лексика і, ширше, – будь-які нові явища (інновації) у мовній діяльності суспільства. Її поява зумовлена гострою потребою саме в професійному, мовознавчому осмисленні потужного струму нового українського назовництва, у з'ясуванні тенденцій оновлення українського лексикону та виробленні практичних рекомендацій стосовно його розбудови. Результати теоретичного вивчення інноваційних процесів у лексиконі закономірно знаходять своє узагальнене відображення в новому для української лексикографії типі словника – *неологічному*, або ж словнику, об'єктом моделювання якого є мовні інновації [див. дет. Карпіловська 2004б: 4; Демська 2010; Дзюбишина-Мельник 2008: 70–84; Заботкина 1989; Дубичинский 2000: 61–68; Котелова 1978: 5–26; Martincová 2003: 34–39]. Термін *неологічний словник*, на переконання Є. А. Карпіловської, ширший за обсягом позначуваного поняття, ніж уже відомі терміни *словник нових слів та значень* або *словник неологізмів*. Стосовно останніх двох термінів його можна розглядати як родовий, оскільки об'єктом опрацювання в неологічному словнику стають не лише нові лексеми, а й нові одиниці інших рівнів мовної системи: нові морфеми, фразеологічні одиниці, моделі творення окремих слів, словосполук та речень, моделі розвитку семантики слова [Карпіловська 2004б: 4], тому в дослідженні лексикографічної фіксації результатів неофемінінного словотвору оперуватимемо поняттям *словник неологізмів*.

Додавання нової лексичної одиниці до корпусу словника неологізмів, зазначає Я. Конопацька, свідчить про початковий етап

інтеграції новоутворень у систему мови, оскільки такі словники фіксують актуальний стан лексики певного періоду і реєструють ті інновації, які вже стали надбанням певної кількості мовців. Водночас дотримання мовних норм не є вагомою характеристикою словника нових слів. Його головним завданням є фіксування нових лексичних одиниць та особливостей їхнього вживання незалежно від того, чи мають вони потенціал для входження до складу загальновживаної лексики [Конопацька 2012: 176]. Такі словники на загал відображають стан та інтенсивність мовотворення, зокрема й фемінінного, певного періоду та певним чином характеризують не тільки добу, але й користувачів мови цієї доби. Інновації є не лише індикаторами змін, яких зазнає мовна система, але й індикаторами змін суспільства та суспільного мислення.

Завдання укладача неологічного словника – знайти якомога більше проявів нової української мовотворчості й зафіксувати їх як реальні факти слововживань. Найчастіше такі новотвори укладачі подають без словникових ремарок, що не суперечить ідеї укладання словника нової лексики. Зрозуміло, що словники інновацій не в змозі вповні відтворити потужність та глибину мовотворчих процесів: це зумовлено, з одного боку, значною кількістю інновацій у періоди бурхливих суспільних змін (за свідченням фахівців з неографії, кількість лексичних інновацій, зафіксованих у періодичній пресі протягом одного року, може становити десятки тисяч [Котелова 1978: 18]) та відносно стійкою їх динамікою, з іншого, – аспектуальним та суб'єктивним підходом укладачів неологічних словників до переліку реєстрових слів, що мають бути, на їх думку, до словника залученими, та тих, що сягають маргінальної зони інновацій. Поповнення лексикону в такі періоди відбувається постійно, а в українській мові на зламі тисячоліть цей процес проходить з особливою стрімкістю, тому словник інновацій вже в момент його видання може не відображати реального стану поповнення мови інноваціями.

Звернімося до лексикографічного засвідчення інновацій як результатів значно форсованого сьогодні процесу фемінізації

сучасного українського лексикону, бо ж «найзручнішу форму подання широкому загалу результатів професійної роботи мовознавців з лексиконом становлять словники» [Карпіловська 2004б: 3]. Динаміка сучасного українського жіночого назовництва, відображена в неологічних словниках, мала би стати для дослідників надійним матеріалом теоретичного вивчення його будови та закономірностей функціонування. Проте результати аналізу лексикографічної фіксації фемінінних інновацій у словниках, виданих до сьогодні, свідчать про те, що більшість таких одиниць опиняються поза увагою укладачів неологічних словників.

Словник Д. Мазурик **«Нове в українській лексиці. Словник-довідник»** [НУЛ/Маз.], виданий у 2002 році, містить нові слова (новотвори, семантичні неологізми, запозичену лексику), які вперше зафіксовані в ньому, слова, що оновилися семантично, функційно чи стилістично, зокрема й іншомовного походження, «відносні неологізми»[206], актуалізовану лексику та слова, що перейшли до активного словника з пасивного і навпаки» [НУЛ/Маз.: 4]. Він забезпечений системою словникових ремарок, зокрема й позначкою *розм.*, що значно підвищує його цінність. Проте в реєстрі цього словника на 191 маскулінний номінант особи в генералізувальному значенні припадає лише три неофемінативи: *міс, рукометниця* та *рухівка.* Натомість номінанти *тінейджерка* та *реперка* (чоловічі родо-особові назви *тінейджер* та *репер* словник фіксує) нами виявлено ще в 2001 р.[207]

«Словники новотворів української мови кінця XX – початку XXI ст.» Г. М. Віняр, Л. Р. Шпачук, видані у 2002 та 2005 рр. [СНУМ/Він. 2002 та СНУМ/Він. 2005], засвідчили таке. У словнику, виданому 2002 р. й зорієнтованому на новотвори кінця XX століття [СНУМ/Він. 2002], маємо на 174 маскулінізми, вилучені укладачами з періодичних, літературно-критичних,

---

[206] Під «відносними неологізмами» укладач розуміє слова, що вже ввійшли до орфографічних словників, але перша їх фіксація в лексикографічних виданнях 1994–2000 рр. засвідчує їхній статус неологізмів.

[207] Див. газети «Хрещатик», 18.10.2001 та «Поступ», № 32(690), 24–25.02.2001.

науково-популярних видань, художніх творів, засобів масової інформації, усного мовлення кінця XX ст., лише 10 фемінативів, з яких демаскулінними, за даними словника, слід вважати 6: *завгоспша* (лише він поданий із позначкою *розм.*), *заручниця, мисткиня* (це найменування жінки не нове – його містить ВТССУМ у першому виданні), *політикеса, протагоністка, шефиня*. Інші фемінативи утворені як кодеривати, «черезкроково» або ж є дефемінінними похідними: *дарівниця, краянка, екс-приятелька, радіошахрайка*. У словнику з 2005 р. [СНУМ/Він. 2005], що зорієнтований на початок XXI ст., на 245 маскулінізмів генералізувального типу припадає 21 демаскулінний неофемінатив: *адвокатеса, архітекторша, богемниця, винищувачка, доцентиса, лідерка, блюстителька, протагоністка, філологиня, філософиня, ескімосиха* та ін. Ще 19 одиниць утворено «черезкроковим» шляхом: *українізаторка, пробантка, тітчерка, богемниця*. Є у реєстрі словника приклади дефемінінного, ізольованого (власне фемінінного) словотворення чи творення за аналогією до маскулінізмів: *соул-співачка, екс-віагрівка, бальзаківка, німфетка, костомийка, вічнолузальниця, віп-клієнтка, звабливиця, кінокассандра, шоу-вуменша, герл-френд*.

Словник **«Нові слова та значення»** [НСЗ], виданий у 2009 році під грифом Інституту української мови НАН України (укл. Л.В. Туровська та Л.М. Василькова), як твердять його укладачі на видавничій сторінці, «уміщує нові слова та значення кінця XX – початку XXI століття, репрезентовані в українських засобах масової інформації». За даними аналізу його реєстру, на 254 маскулінізми, що пов'язані із «новими явищами суспільного та виробничого життя, розвитком науки, техніки, культури, новими рисами сучасного побуту» [НСЗ Передмова: 3], припадає лише два фемінативи: *бізнес-леді* та *гувернантка*, останній з яких є актуалемою (такий термін на їх позначення пропонує Н. В. Черникова [Черникова 2007: 72]). Натомість пошукова система Google засвідчує вживання ще задовго до 2009-го (року видання словника) фемінативів, чоловічі відповідники до яких словником НСЗ

зафіксовані (*сенаторка* – листопад 2007; *гастарбайтерка* – лютий 2008; *речниця* – листопад 2007; *гастролерка* – червень 2008; *ксенофобка* – січень 2008; *магістрантка* – травень 2007; *сноубордистка* – березень 2008; *самостійниця* – червень 2008 тощо). З яких причин укладачі словника НСЗ принципово обійшли увагою нові найменування особи жіночої статі – не зрозуміло.

Словник **«Нові й актуалізовані слова та значення»** [НАСЗ], що вміщує словникові матеріали 2002–2010 рр. (укл. В.О. Балог, Н.Є. Лозова, Л.О. Тименко, О.М. Тищенко), виданий у 2010 р. також під грифом Інституту української мови НАН України. Він містить 15500 слів та словосполучень, серед яких маємо лише 11 фемінативів, проте у цьому словнику реєстрові одиниці у разі необхідності забезпечені словниковими ремарками: *б'ютівка, вбивниця* рідко, *вибраниця* рідко, *екс-прем'єрка* розм., *настоятелька* церк., *нашоукраїнка, однодумка, очільниця, регіоналка, саночниця, синтетичка*.

О.А. Стишов у Словопокажчику використаних слів [див. УЛ/Стиш. 2005: 338–387] як сегменті монографії **«Українська лексика кінця XX століття»** наводить, поряд із 504 номінантами маскулінного типу, лише 30 фемінізованих або фемінінних найменувань (*принадниця, реперша, ритуальниця, рухівка, спонсорка, стриптизерка, фанатка, ґрандеса, критикеса, мажоритаристка, державниця, наркокур'єрка* тощо), що складає близько 6% від загальної кількості родо-особових назв, засвідчених у «Словопокажчику».

Словник А. М. Нелюби **«Словотворчість незалежної України 1991–2011»** [СНУ/Нел. 1991–2011], виданий у 2012 році[208], найбільш повно з-поміж опрацьованих вище неологічних словників

[208] Тут окремо не аналізуємо попередні лексикографічні праці А. М. Нелюби (до 2011 року), присвячені інноваціям в українській мові новітньої доби (Нелюба А. М. Лексико-словотвірні інновації (1983–2003): Словник. Харків 2004; Нелюба А. М., Нелюба С. М. Лексико-словотвірні інновації (2004–2006): Словник. Харків 2007; Лексико-словотвірні інновації (2007): Словник / За ред. А. Нелюби. Харків 2009; Нелюба А. М. Лексико-словотвірні інновації (2008–2009): Словник. Харків 2010), оскільки їх матеріали природно увійшли до лексикографічної праці [СНУ/Нел.1991–2011].

відображає процеси фемінізації у мовленні незалежної України. На 795 маскулінних найменувань тут маємо 156 фемінізованих назв жінки (*бійчиня, військовичка, своякиня, єпископиня, монтажерка, пілоткиня, упівка, гастроентерологиня, проштрафлениця, суржиконосиця, запитальниця, заюлістка, деканка, європка, камасутріанка, кінокритикиня* тощо), що складає близько 20% від загальної кількості родо-особових назв. Цікаво, що у своїх працях, присвячених фемінінному словотвору [див. Нелюба 2011а: 135–142; 2011в: 49–59], А. М. Нелюба використовує ширшу палітру фемінінних інновацій, ніж їх засвідчує словник [СНУ/Нел. 1991–2011]: 20 фемінативів, що фігурують як приклади у зазначених вище статтях, він до свого словника не залучає (*ловчиня, полковниця, топографиня, державниця, гімнастерка, мажоритаристка, бракописка, педикюрниця, панкушниця, матріархиня, чемпіонеса, динамістка* тощо). Крім того, у СНУ/Нел. 1991–2011 наведено лише принагідно варіантні номінації *борчиня – борчиха; водійка – водійчиня, вождиня – вождиха – вождиця; піаристка – піарниця, політикеса – політичка – політикиня; детективістка – детективниця*[209].

Аналіз реєстрових матеріалів словника СНУ/Нел. 1991–2011 дає змогу визначити хоча б приблизне співвідношення відмаскулінних дериватів, кодериватів та фемінативів, утворених «черезкроковим» шляхом, в українській мові в період з 1991 по 2011 роки. Фемінативів, утворених шляхом моції (*деканка, пасторка,*

---

[209] З невідомих причин укладач словника СНУ/Нел. 1991–2011 вилучив із реєстру варіантні фемінативи, що фігурують як приклади у двох його працях з 2011 року, присвячених фемінінному словотвору [Нелюба 2011а; 2011в]: *кінокритикиня / кінокритикеса, продавчиня / продавчиха, моржиця / моржиха, бомжиця / бомжиха, держпосадовиця / держпосадовка, майданеса / майданниця, литвинівка / литвинівна*. Додамо: нами виявлено подібних варіантних номінантів-фемінативів значно більше (пор., наприклад, *професорка / професориня / професориця / професореса / професориса / професориха / професорша; міністра / міністерка / міністреса / міністриня / міністерша; мовознавка / мовознавиця / мовознавчиня; прозаїкиня / прозаїчка / прозаїця, майданеса / майданниця / майданівка, бомжиця / бомжиха / бомжиня* тощо). Про конкурування словотвірних фемінативів див. детальніше [Архангельська 2011а; 2011в; 2013в, 2013б].

початківиця, пілоткиня, редакторка, психіаторка, логопедка, мовчиня, знавчиня, нащадкиня, консулка тощо), словник засвідчує 102. З них 3 можуть мати й подвійну мотивацію (*політикеса, політичка, политикиня,* на думку А. М. Нелюби, можна вважати і кодериватами, утвореними від *політика*), фемінатив *піарниця* може бути кваліфікованим як такий, що утворений «черезкроково»). Подвійну мотивацію укладач словника фіксує у 12 фемінативів (*анатоминя* (кодеривація від *антом* і *анатомія), гастроентерологиня* (*гастроентеролог* і *гастроентерологія), державотвориця* (*державотворець* і *державу творити*), *йогиня* (*йог* і *йога*), *перформерка* (*перформер* і *перформенс?*), *саєнтологиня* (*саєнтолог* і *саєнтологія*). 42 одиниці кваліфіковано як такі, що є результатами «черезкрокового» словотвору (*піаристка* (від *піар*), *електоратка* (від *електорат*), *правдописка* (від *правду писати*), *профанаторка* (від *профанація,* минаючи потенційний маскулінізм «профанатор»)[210], *синхроністка* (від *синхронне плавання,* минаючи «синхроніст»), *дебаторка* (від *дебати,* минаючи «дебатор»), *майданниця* (від *Майдан,* минаючи «майданник»), *проштрафлениця* (від *проштрафитися*, минаючи «проштрафленик»); *крамознавиця* (від *крам знати*, минаючи «крамознавець») тощо. Зафіксовано у словнику СНУ/Нел. 1991–2011 і окремі випадки дефемінінного словотвору: *екс-головиха* (екс + *головиха*), *екс-опозиціонерка* (екс + *опозиціонерка*), *самообранка* (само + *обранка*), *невситимка* (*невситима жінка*), *міска* (*міс*), *суперкрасуня* (супер + *красуня*), *омбудсвуменка* (потенційно «*омбудсвумен*» та *омбудсмен*), проте перші три з наведених прикладів могли б кваліфікуватися і як демаскулінні найменування жінки (пор. *екс-голова, екс-опозиціонер, самообранець*).

У своїх працях, сумірних у часі з виходом словника, А. М. Нелюба, торкаючись питань жіночого словотвору, цілком справедливо зазначає, що «черезкроковий словотвір здавана притаманний українській мові» [Нелюба 2009б: 164], проте далі висловлює

[210] Пропущену ланку (не зматеріалізовану або дотепер незафіксовану) А. М. Нелюба подає у лапках [СНУ/Нел. 1991–2011: 6].

твердження (чи припущення?) про те, що «частина дериватів свідчить про *формування* (*чи сформованість?*) (курсив наш – *А.А.*) нових явищ: формант приєднують не до іменника-назви особи чоловічого роду – в українській мові таких не існує» (пор. *балотуватися* → *балотеса* [Нелюба 2011а: 140]), а ще далі пише: «Можна стверджувати, що в українській жіночій деривації творення назв жінок не від назв чоловіків, а безпосередньо від назв дій, ознак, предметів і т. ін., вже є *нормативним* (курсив наш – *А.А.*). У таких та інших словотвірних процесах водночас убачаємо зростання тенденції до унезалежнення жіночого словотворення від чоловічого (своєрідна словотвірна емансипація – не плутати з фемінізацією) і *хибності постулату про жіночі словотворчі засоби як засоби модифікаційні*» (курсив наш – *А.А.*) [Нелюба 2011в*:* 55]. Такі висновки, зроблені на підставі проаналізованих у статтях А. М. Нелюби прикладів «черезкрокового» словотвору і кодеривації, що можуть бути протрактовані й по-іншому (пор. *політичка* ← *політик* «жінка-політик» і *політичка* ← *політика* «жінка, яка займається політикою», *лижкиня* ← *лижі* «жінка, яка бігає на лижах (про спортсменку)»; *литвинівка* ← *блок Литвина* «жінка із «Блоку Литвина» тощо), видаються нам недостатньо надійними і аргументованими. Незрозумілим залишається і те, що фемінатив *гастроентерологиня* має, за А. М. Нелюбою, подвійну мотивацію: *гастроентерологиня* ← *гастроентеролог* і *гастроентерологія* «жінка-гастроентеролог; жінка, яка займається гастроентерологією». Проте з ілюстрації *Інна Павлик – лікарка-гастроентерологиня* ніяк не випливає значення «займається гастроентерологією як лікар нетрадиційної медицини або взагалі як нефахівець». Те саме стосується і фемінатива *політикиня* ← *політик* і *політика* «жінка-політик; жінка, яка знається на політиці» (приклад: *Дочка моделі Влади Литовченко дебютувала з сином* ***політикині*** *Кужель*), у той час як *політикеса* ← *політик*, за даними аналізованого словника, – лише «жінка-політик (приклад: *Якийсь професор, що приїздив до нас на лижах і в окулярах, розповідав про психоаналіз, лібідо, сублімацію, гіперкомпенсацію й інші нечувані речі, які стосуються цієї*

політикеси). Чому в першому прикладі маємо семантичне розширення «жінка, яка знається на політиці», а у другому – ні? Що дає укладачеві словника підстави для такого висновку? Натомість фемінативи *наркологиня, неврологиня, педіатриня*, *психоаналітикиня* укладачем словника залучено до демаскулінного словотвору: *наркологиня* ← *нарколог* «жінка-нарколог»; *неврологиня* ← *невролог* «жінка-невролог»; *педіатриня* ← *педіатр* «жінка-педіатр»; *психоаналітикиня* ← *психоаналітик* «жінка-психоаналітик», хоча психоаналітиком теж може бути нефахівець.

Словник **«Лексико-словотвірні інновації (2015–2016)»**, укладений А. Нелюбою та Є. Редьком [ЛСІ/Нел.], проаналізуємо лише оглядово, оскільки його реєстрові матеріали пізніше увійшли до словника, що продовжує своєрідну серію, започатковану попередньою працею А. М. Нелюби [СНУ/Нел. 1991–2011]. Нас цікавила активність фемінізувальних процесів, яку, з урахуванням матеріалів ЛСІ/Нел., можна простежити на коротшому часовому зрізі двох років. Тож у ЛСІ/Нел. маємо 282 неоназви осіб чоловічого роду, які посутньо могли би мати жіночий відповідник, та 56 фемінізованих позначень жінки, які самі автори визначили як демаскулінні. Тож жіночі парні іменники творяться, за даними цього словника, у близько 20% випадків.

Оглянемо детальніше словник **«Словотворчість незалежної України 2012–2016»**, укладений тими ж авторами [СНУ/Нел. 2012–2016]. У його реєстрі засвідчено 894 назви осіб чоловічого роду, від яких гіпотетично можна утворити парні іменники жіночого роду[211] та 124 парні іменники[212], які самі автори позначили

[211] Назв осіб у словнику є більше, проте ми знову ж таки свідомо вилучили ті одиниці, від яких із біофізіологічних, соціокультурних тощо міркувань жіночий відповідник не утворюється, зокрема й «персонійні» найменування осіб чоловічої статі, назви гравців відомих футбольних команд тощо (*блудоризець, вдовотворець, вилоносець* (про О. Ляшка), *єврокозак, ляшкобиєць, пенькобіжець* (про В. Януковича), *вишитокраватник, гейропеєць, градист* (особа, пов'язана із системою залпового вогню «Град»), *кулявлобівець, києводинамівець* та ін.

[212] Тут ми також вилучили зі списку назви feminina tantum на зразок *автоледі, бібліоняня, автобабуся, дупетатка* (депутатка з великою дупою), *союзянка* (жінка, що належить до Союзу Українок), *феменша* (учасниця руху Фемен), *берегиня,*

демаскулінним вектором словотворення (*бардеса, бійниця* (жінка-боєць), *ворогиня, антроположка, клаберка, аеророзвідниця, афробандерівка, велетенька* (жінка-велет), *вишиватниця, бебібушерка, буккросерка, єврочиновниця, мистецтвознавчиня, знавкиня, мушкетерка* (фехтувальниця) *кардиналка* (жінка-сірий кардинал), *депутатеса, ідеологиня, канцлериця, котигорошка, купідонка, математикиня, менка, науковчиня, нобелянтка, печéриця* (жителька Печерського району Києва), *пішоходка, політзечка, попсючка, предкиня, рашистка, поліціянтка, свинопаска, самовисуванка, співвідкривачка, совкиня, фотографиня, спудейка, стендаперка, фараонеса, френдеса, ходулістка, юзерка, янголиха* та ін.). Ще 5 похідних одиниць, за даними словника, мають подвійну мотивацію і можуть бути утвореними від чоловічо-особової назви чи мотивувального іменника з невітальним значенням або від уже наявної жіночої назви: *євромайданівка* (від *Євромайдан* і *євромаданівець*), *літературознавиця, літературознавка* (*літературознавець* і *літературознавство*), *медіадіячка* (*медіадіяч* і *діячка*)[213], *мистецтвознавиця* (*мистецтвознавець* і *мистецтвознавство*)[214]. Відтак активність відмаскулінного словотворення складає близько 14%.

Вочевидь паралельну мотивацію мають 24 одиниці: *змієборка*[215] ← бороти змія, *лугандонка, лугандонівка*[216] ← Лугандон, *острожниця*[217] ← острог, *паркурниця*[218] ← паркур, *ДНРівка*[219] ← ДНР, *даунбасівка*[220] ← Даунбас, *самопомічанка, самопомічівка* ← жінка із Самопомочі[221], *кримнашівка, кримнашка*[222] ← кримнаш,

---

віагрівка, кокошконосиця, чортородиця, обнімашка, однопісочниця, тітьотка, тверківниця тощо.

[213] Проте *медіатренерка* кваліфіковано як похідне від *медіатренер*.

[214] Проте *мистецтвознавчиня* теж бачиться авторами словника похідним від *мистецтвознавець*.

[215] СУМ містить у своєму реєстрі *змієборець*.

[216] Потенційно могло б існувати і *лугандонівець*.

[217] СУМ засвідчує номінант *острожник*.

[218] Вже усталеним є *паркурник*.

[219] Словник паралельно засвідчує *ДНРівець*.

[220] Неономінант *даунбасівець* засвідчують тексти ЗМІ з 2012 року.

[221] Натомість *самопомічниця* кваліфіковано як демаскулінне утворення ← *самопомічник*.

[222] Кодеривацією утворено *кримнашівець*.

впередукраїнка[223] ← Україна вперед, *держдумівка*[224] ← Державна Дума, *пропутінка*[225] ← Путін, *укропівка*[226] ← Укроп, *свободівка*[227] ← учасниця чи прихильниця партії Свобода та ін. Крім того, нами виявлено в словнику й інші факти паралельного творення чоловічих і жіночих назв від твірної основи неособової семантики, де в одних випадках виникає і чоловіча, жіноча особова назва, проте, за даними словника, або чоловічі, або жіночі назви виявляють ширшу варіантність: автомайдан → *автомайданівець – автомайданівка*, але автомайданець – Ø; АТО → *атошник – атошниця*, але атовець – Ø; євромайдан → *євромайданівець, євромайданівка*, але євромайданець – Ø; кримнаш → *кримнашист – кримнашистка, кримнашівець – кримнашівка*, Ø – кримнашка; Лугандон → *лугандонець – лугандонка*, Ø – лугандонійка, лугандонер – Ø, лугандон – Ø, Ø – лугандонівка, лугандонієць – Ø. Зрозуміло, що йдеться про оказіональний неузуальний словотвір, проте і тут спостерігаємо своєрідну вибірковість у творенні парної жіночої чи чоловічої назви.

Черезкрокових похідних одиниць[228] нами виявлено на загал 16. Більшість із них (12 одиниць) утворено безпосередньо від твірної основи без огляду на чоловіче найменування (*кафедрянка*[229] ← кафедра, *книгиня* ← книга (про письменницю), *опоблоківка*[230] ← опоблок[231], *правосудиця* ← правосуддя, *славороска* ← слава Росії, *Ван Гогиця* ← Ван Гог, *гастрописьменниця* ← письменниця,

---

223 Кодеривацією утворено *впередукраїнець*.

224 Див. у текстах ЗМІ *держдумівець*.

225 У текстах ЗМІ активно уживане *пропутінець*.

226 СНУ/Нел. 2012–2016 фіксує *укропівець*.

227 СНУ/Нел. 2012–2016 фіксує *свободівець*.

228 Тут ми, як і у попередньому аналізі, об'єднаємо в одну групу фемінативи, утворені безпосередньо від назви предмета, дії, характеристики, часом і словосполучення тощо паралельно із назвами особи чоловічого роду, та ті, що їх самі автори словника подають із потенційним словом – пропущеною ланкою, наводячи його в лапках.

229 Потенційно могло б існувати й *кафедрянин*.

230 Потенційно могло б існувати *опоблоківець*, з 2017 року (вже після видання словника) слово засвідчене в текстах ЗМІ.

231 Натомість *опоблочниця* у СНУ/Нел. 2012–2016 кваліфіковано як факт демаскулінного словотворення, від *опоблочник*.

що пише про гастрономію, *печінкожерка* ← жерти печінку (про алкоголічку), *сумкодержателька* ← держати сумку, *хімчанка* ← учасниця волейбольного клубу «Хімік», *червонохрестівка* ← жінка з Червоного Хреста, *Януковичка* ← прихильниця Януковича та ін.). І лише 4 одиниці з засвідчених у цьому словнику позначені авторами як власне черезкрокові з вказівкою на пропущену ланку: *комфортистка* ← «комфортист» – комфорт, *підглядниця*[232] ← «підглядник» – підглядати, *репортажистка* ← «репортажист» – репортаж, *фронтовичка* ← «фронтовик» – Народний Фронт. У словнику засвідчено й випадки дефемінінного словотворення: *екс-ударівка* (← *ударівка*), *екс-регіоналка* (← *регіоналка*), *лже-волонтерка* (← *волонтерка*), *літфілософиня* (← *філософиня*), *порноватниця* (← *ватниця*), *псевдозаступниця* (← *заступниця*), *псевдокураторка* (← *кураторка*).

Тож активність творення жіночих назв не від чоловічих (якщо врахувати і факти кодеривації, на загал 40 одиниць), за даними цього словника, складає трохи більше 4%, що знову повертає нас до цитованого вище твердження А. М. Нелюби про зростання тенденції до унезалежнення жіночого словотворення від чоловічого, про новітню нормативність в українській жіночій деривації творення назв жінок не від назв чоловіків, а безпосередньо від назв дій, ознак, предметів і т. ін. й хибність постулату про жіночі словотворчі засоби як засоби модифікаційні [Нелюба 2011в*:* 55]. Бо ж аналіз чоловічих та жіночих особових назв у словнику СНУ/Нел. 2012–2016 жодного виразного «унезалежнення» не засвідчує, адже кодеривація є й була, нехай і менш активним порівняно з моцією, усталеним процесом творення словотвірних найменувань особи жіночої статі. Відомий українському словотворенню й черезкроковий спосіб, який, як бачимо, складає зовсім незначну частку фемінативів порівняно із парними іменниками жіночого роду. Сам же процес словотвірної фемінізації, за даними зіставлення матеріалів СНУ/Нел. 1991–2011 та СНУ/Нел. 2012–2016,

[232] Незрозуміло, з яких міркувань цей приклад взагалі кваліфіковано як неологізм, адже і *підглядник, і підглядниця* фіксують ВТССУМ (2005) та ОСУМ (2005).

виявив не цілком сумірні результати його активності. Виходить, що протягом перших 20 років від початку незалежності він був активнішим (близько 20%), ніж тепер (за словником ЛСІ/Нел. 2015–2016 – близько 20%, за даними СНУ/Нел. 2012–2016 – лише 14%). Зрозуміло, що словник присвячено не лише фемінінним інноваціям, тож у ньому (на жаль) не засвідчена значна частка й інших неофемінативів, зокрема й варіантних, які нам вдалося виявити від 2011 року в українському мовопросторі [див. Архангельська 2011б: 188–243]. Підсумовуючи, маємо визнати: говорити, за даними неологічних словників, про помітну активізацію фемінізувальних процесів немає підстав. Ймовірно, індекс активності творення сучасних неофемінативів, зокрема й від нових позначень особи чоловічої статі, коливається десь у межах 18%, що є сумірним із активністю цього процесу, наприклад, у чеській мові як мові з моційною регулярністю (там він, за даними неологічних словників, виявився дещо вищим – 21,6%).

Будемо сподіватися, що серію неологічних словників, вже укладених харківськими неографами, буде продовжено, адже саме вони можуть дати неоціненний матеріал для пошуку тенеденцій творення новітніх мовних позначень жінки й шляхів їх адаптації до системи і структури української мови та комунікативних потреб оновленого українського суспільства. Можливо, саме на їх базі вдасться створити словник новітніх фемінативів, проте не традиційно неологічного, а **рекомендувального** типу, який би був покликаний не лише представити у лексикографічному спрацюванні сучасні неофемінативи, а й допомогти мовцеві у їх використанні у мовленнєвій діяльності. На його основі носій мови міг би суміряти свої фемінізувальні уподобання з реальними семантичними, прагматичними, стилістичними характеристиками новітніх мовних позначень жінки. Головне у такому словнику – звести до мінімуму суб'єктивний складник опису, тож його принципово не мала б укладати одна людина.

Макроструктуру рекомендувального словника новітніх фемінативів мали б традиційно формувати принципи його укладання,

визначені у передмові, теоретичний розділ з переліком не лише фемінізувальних формантів та основ, до яких вони найчастіше додаються, а й проблемних місць щодо творення й уживання фемінативів, засвідчених у сучасній мовленнєвій практиці. У *мікроструктурі* словника потрібно буде врахувати двобічний характер фемінативів – змістовий та формальний. Критеріями відбору реєстрового матеріалу мала б стати новизна та неусталеність форми фемінатива, утвореного упродовж останніх десятиліть чи ревіталізованого (поверненого зі словникових надбань 20–30-х років XX століття чи з мови західної української діаспори). Неоціненним для такої колективної діяльності мовознавців міг би стати словник-індекс мовних позначень жінки, про який ішлося у розділі II, п. 2.3.

Словник мав би містити з'ясувальну і рекомендувальну частини. У *з'ясувальній частині* варто було б подати тлумачення слова, стилістичні та стильові коментарі, номінаційну специфіку (відмаскулінний, паралельний (кодеривація), «черезкроковий» чи ізольований (feminina tantum) словотвір), семантичну специфіку (унаочнення можливих відмінностей змістового обсягу, прагматичного складника та стилістичних особливостей фемінатива та мотивувального щодо нього маскулінізма, у разі потреби – наведення омонімічної одиниці, уже наявної у мові, з якою фемінатив виявляє формальний збіг), нормативну специфіку (співвіднесення новітнього фемінатива з нормативним засобом позначення особи жіночої статі або вже зафіксованим кодифікаційними джерелами з обмежувальною позначкою та вказівку на характер стримувачів щодо творення фемінатива у кожному конкретному випадку). Обов'язковим сегментом з'ясувальної частини словника мали б стати парадигматичні зв'язки (перелік наявних варіантів (словотвірних дублетів) із вказівкою на можливі їх семантичні, прагматичні та стилістичні відмінності) та ілюстративний матеріал з його паспортизацією. Тут важливо показати різні, проте ширші контексти, що ідентифікують як інгерентну, так і адгерентну експресивність неофемінатива. Контекст покликаний підтвердити

реальність існування неофемінатива у мовленні (у текстах різних стилів); унаочнити і якнайповніше розкрити не лише значення, але й стилістичні та функційно-прагматичні його характеристики, вказати на набуття ним додаткових щодо семи фемінінності значень, зафіксувати основні елементи смислового варіювання. Насамкінець у з'ясувальній частині мали би бути наведені типові словосполучення й типові означення, засвідчені актуальною мовленнєвою практикою.

Рекомендувальна частина опису мала б містити спеціальні дозвільні, заборонні чи обмежувальні зауваги щодо вживання реєстрового слова у тих чи тих стилях та комунікативних ситуаціях із їх аргументацією та кінцеву інструкцію: рекомендовано чи не рекомендовано [див. дет. Архангельська 2018: 269–278].

Звичайно, що кожне словникове гасло такого лексикону новітніх фемінативів виглядало б як окреме ґрунтовне дослідження, що вимагало б копіткої праці його укладачів. Можливо, до його реєстру доцільно залучити найбільш проблемні випадки. Ймовірно, що у ньому не вдалося б повністю знівелювати суб'єктивну позицію авторів окремих словникових статей, але у ході дискусії в контексті «спільної мови», про яку говорив С. Кримський, можна було б дійти спільної думки. Зусилля були б вартими мети й результату – надати носієві української мови допомогу в користуванні тими фемінативами, які в нашій мові ще не усталилися. Хочеться вірити, що проект такого словника об'єднає навколо себе фахівців, здатних і охочих таку подвижницьку працю виконати.

4.5. Шляхи вирішення проблеми новітньої фемінізації українського жіночого лексикону

Тут, безумовно, не обійтись без скоординованих дій академічної спільноти, які спиратимуться на фундаментальні ідеологічно незаангажовані дослідження цього явища, виконані колективами вчених за державної або грантової підтримки. Передусім необхідна інституціалізація новітніх та ревіталізованих фемінативів як одиниць мови та засобів комунікації на підставі всебічного

вивчення суспільної думки (ставлення до творення і вживання фемінативів як фахівців, так і пересічних користувачів мовою, як жінок, так і чоловіків, зокрема й з погляду проблем жіночої себеідентифікації), уточнення мовного статусу фемінативів з погляду їх відповідності системі та структурі мови, вивчення питань їх органічності та прийнятності, комунікативної доцільності, можливостей переходу із субстандарту в стандарт. Зрозуміло, що для українського суспільства, що вже кілька десятиліть перебуває в кризовому стані, проблема фемінізації жіночого лексикону не є найнагальнішою, тож така колективна праця вчених бачиться радше бажаною, ніж реальною. До того ж у такому разі на сучасне фемінінне словотворення й слововживання доведеться поглянути з раціональних, а не ірраціональних позицій, залучивши до вирішення питання суто прагматичні підходи й можливості мовної політики і мовного планування.

Звичайно, що у межах ірраціонального ставлення до мови як чуда, богоданого знака, символа національної ідентичності й соборності важко буде розглядати питання розвитку мови у рамках теорії мовного маркетингу і мовного менеджменту, зорієнтованої на систему мови та її уживання в термінах економіки та бізнесу [див. дет. Spolsky 2009, Nekvapil – Sherman: 2009; 2014: 245–254]. Проте така ідея не позбавлена сенсу, а заклики до її упровадження на українському ґрунті відомі [Белей 2015: 3–12]. Проблема фемінізації та неофемінізації цілком вписується у такий підхід [див. дет. Kopecký 2014: 271–293], тим більше що Й. Неуступний, один із авторів «програмного» введення в науковий обіг терміна *мовний менеджмент*, вибудовував свою теорію з опертям на ключове поняття *behavior toward language* – ставлення до мови [Jerundd – Neustupný 1987: 69–84].

Спробуємо аплікувати цю теорію на два основні гасла прихильників фемінізації: 1) розвитку й поповненню системи фемінативів української мови заважає норма російської мови; 2) стримувальні чинники словотвірної фемінізації, нав'язані радянським мовознавством, є «лжестримувачами»; під це гасло підпадає й

вилучення з словників радянської доби фемінативів доби українізації. На наше переконання, така спроба цілком можлива, адже «зовнішньою» («внутрішньою») небезпекою чи реальним «конкурентом» фемінативу (новоутвореному чи ревіталізованому) в обох випадках виступає маскулінізм у генералізувальному значенні.

Мовна політика (мовне планування) може по-різному протрактовувати мову. Одне з таких протрактувань – мова (її окремий фрагмент або ж її норма) як проблема (в ситуації, коли одна мова заважає розвитку чи обмежує розвиток іншої або обмежувальні чинники та дії мовознавців у межах власної мови стримують розвиток словотвірної категорії), що дозволяє говорити про планування престижу як переконання носіїв мови в доцільності й престижності використання новітніх засобів мовної ідентифікації жінки в своєму мовленні. Тоді з погляду мовного менеджменту з урахуванням задекларованого впливу (тиску) норми російської мови або «лжестримувачів» (зокрема й неправомірного «винесення» фемінативів доби українізації на узбіччя радянської лексикографії) на новітній український жіночий словотвір потрібно буде створити на мовному ринку якісний бренд.

Кожна мова має свій бренд (імідж), що на 10% складається із власне мови (звучання, граматики) і на 90% з його сприйняття (40% – те, що люди про неї говорять, і 40% – те, що люди про неї думають (I. Fin)). У такому разі «товаром» доведеться визнати мову (чи окреме мовне явище, у нашому випадку – фемінативи, зокрема й варіантні їх ряди), «ринком» – носіїв мови та користувачів нею, «конкурентом» – російськомовну норму вживання професійних, статусних та титульних найменувань у формі чоловічого роду, «нав'язану» українській мові у радянський період, або «лженорму» фемінінного словотвору радянської доби, а «продажами» – вживання фемінізованих позначень жінки, які популяризуються. У межах варіантних рядів новітніх фемінативів як різновидів «товару» почнеться своя, внутрішня «конкуренція», спрямована на найвищий коефіцієнт продажів кожного з них на «мовному» ринку.

Розглядаючи мову як бренд, важливо надійним чином діагностувати проблему й чітко визначити можливу міру загрози з боку проблемної мови (її окремої норми) чи «лженорми». Крім того, маркетингова стратегія передбачає врахування особливостей цільової аудиторії, і в такому разі всебічне вивчення середовища «покупців» та стереотипів у їхній мовній свідомості є особливо важливим (H. Beckwith). При цьому автори теорії мовного менеджменту попереджають: не можна вибудовувати стратегію, опираючись на власне сприйняття (C. Hopkins), тут важливий надійний мовний моніторинг [див. дет. Белей 2015: 9–10].

Зусилля вчених мають зосередитися на створенні конкурентного продукту, оптимального для української мови та її користувачів позначення особи жіночої статі з опертям на матеріали спеціалізованих досліджень задля створення конкурентоспроможної альтернативи маскулінному позначенню жінки за професією, суспільним станом і становищем, титулом тощо, продукту якісного й привабливого (і мова й мовне явище може мати свій «ВАУ-эфект»), спрямованого на утвердження вищого престижу фемінативів Made in Ukraine порівняно з маскулінізмами (такими, що суперечать українській традиції, спричинені нормою російської мови Made in Russia або «лженормою» радянської доби Made in Soveticus). Рекламою продукту, що виділятиме фемінативи з-поміж інших мовних позначень жінки, головно маскулінізмів у генералізувальному значенні, можуть стати спеціальні аспектні словники фемінативів та їх слововживання, зразки текстів масмедіа, аргументи авторитетних вчених та відомих у суспільстві постатей на їх користь тощо. Тим більше, що українська культуромовна спільнота вже сформувала, висловлюючись мовою маркетингу, брендову лояльність – прив’язаність до мови X – української як державної.

На жаль, поки що ставлення до фемінізації українського лексикону з боку окремих суспільних кіл нагадує вітринну рекламу, що спирається лише на вихваляння товару, а не на конкретну інформацію, що реально виокремлює саме це товар з-поміж інших

як найбільш престижний. Бо ж головний ворог у такому разі – не рекламні конкуренти, а байдужість. І поки авторитетні вчені мовчать, ЗМІ захоплено поширюють і пропагують фемінативи, пропонуючи їх «купити». Неоціненним «маркетинговим продуктом»[233] у такому контексті міг би стати словник неофемінативів рекомендувального типу, про який ішлося вище. Бо ж поки іде «гра в одні ворота», яка нагадує полиці магазинів радянських часів: на них, як відомо, не було вибору. Споживачам новітніх фемінативів потрібно дати право вибору, представити один та інший продукт, максимально рекламуючи переваги і того, й іншого: це і буде означена П. Селігеєм максимальна кількість свободи, з якої український мовець має вибрати те, що мові «пасує до тіла», а йому – близьке «до душі».

Далі має долучитися мовний менеджмент як «спрямовані зусилля з метою модифікувати мовну й мовленнєву практику чи вплинути на неї» (D. Spolsky) з урахуванням у даній ситуації виваженого співвідношення аргументів теорії природного розвитку мови (не втручатися!) й аргументів на користь мовного планування. І все це – з залученням державних та академічних інституцій (передусім словотвірної комісії Інституту української мови НАН України) як законодавців політики словотвірного оприявнення жінки в мові, бо ж ідея створення в Україні Державної мовної інспекції Л. Белеєм [Белей 2015: 12] вже проголошена.

[233] Продукт у маркетингу – рішення, яке пропонує продавець своєму споживачеві як засіб задоволення потреб потенційних клієнтів.

ПІСЛЯМОВА

Новітня словотвірна фемінізація – складний, багатоаспектний і неоднозначно оцінюваний культуромовною спільнотою феномен із усіма ознаками потужної динаміки. Процеси «ожіночнення» українського жіночого лексикону як свідчення змін у мовному й ментальному «кресленні світу» українців набувають виразних ознак «мовного смаку» сьогодення. Онтологічні параметри фемінізації та функціонування її результатів – новітніх мовних позначень жінки – є наслідком впливу як внутрішніх іманентних закономірностей мовної системи в цілому, так зовнішніх, нелінгвальних чинників. Проте комплекс стимулів цього процесу в українському мовопросторі сьогодні є вкрай неоднорідним і суперечливим: у ньому поєднані національне самоусвідомлення з його синівським ставленням до мови і мовної традиції, дерусифікація й націоналізація української мови, ідеї пуризму, потужна мовна й позамовна міфологізація, імператив феміністської лінгвістики, мовна мода й «смак» доби із сьогочасним розумінням максимальної кількості вербальної свободи. Словотвірна норма, яка декларує й підтримує словотвірні потенції щодо сучасної фемінізації жіночого назовництва, опиняється «між молотом і ковадлом» лексичної та стилістичної норми, так само як і оцінка сучасних фемінізувальних процесів з погляду системно-структурного і соціолінгвістичного: у першому з них тектонічні зрушення на номінаційному полі фемінінності постають як дестабілізувальний чинник системної рівноваги, у другому домінує позитивне бачення цього процесу як «вибуху креативності», як вартого на особливу дослідницьку увагу «виру живої народної мовотворчості». Тож процеси сучасної неофемінізації постають як надто складні й суперечливі, щоб визнати їх або безумовно позитивними, або безумовно негативними

фактами оновлення українського жіночого лексикону. Вони виявляють безліч підводних каменів, гострих кутів, больових точок дотику з різними сегментами мовної системи та її структури, проблемами комунікації, соціокультурними та ментальними домінантами суспільного мислення. Це зумовлює потребу охопити проблему максимально широко у синхронно-діахронному вимірі, врахувати всі взаємодії й інтеракції фемінативів у нормативно-мовній і мовленнєвій площині, можливі рефлексії результатів цього процесу в суспільній свідомості, зважити всі «за» і «проти», вилучити бездумність і недалекоглядність як ознаки вузького, «тунельного» мислення. Мова, безперечно, змінна в часі, проте далеко не всі зміни йдуть їй на користь.

Вербальна свобода сьогодення знехтувала і мовними, і соціально-етичними заборонами й пересторогами, сприяла нівеляції мовних і мовленнєвих стереотипів минулого, перетворивши українця на homo ludiens – людину грайливу, котра бездумно експериментує із своєю рідною мовою виключно собі на радість і втіху, отримуючи задоволення від самого процесу гри зі словом і жодним чином не зважаючи на його результат. Модним став мовний цинізм (нігілізм) – нормами не просто нехтують, а порушують їх свідомо й демонстративно. Таке явище, за П. Селігеєм, може мати різну мотивацію, наприклад, гедеоністичну, коли людина втішається від нормопорушення, використовує будь-яку нагоду «вивертання норми навиворіт» на тлі відсутності мовного порядку в державі. За мовним цинізмом часто ховається бажання зробити виклик оточенню, самоутвердитися, а частіше – просто привернути до себе увагу. Потужний всенародний фемінізувальний креатив став модним трендом «україніш фемінініш», позначившись на мовних смаках і мовленнєвих преференціях значної частини сучасних мовців. Натомість інша частина суспільства переконана: нікому не дозволено калічити мову, випробовувати її на стійкість, беззастережно розхитувати її підвалини, «кувати» незграбні, неоковирні, немилозвучні, кострубаті слова-створіння, що противляться

й духу, і слуху, й душі української мови, й повсюдно вживати їх тому, що тепер так «правильно».

Комплекс аргументів на користь нагальної потреби зміни норми мовної ідентифікації жінки з «неправильної» на «правильну» оприявнює вкрай різнорідну палітру поглядів і переконань як фахівців від мовознавства, так і пересічних носіїв мови. Одні вважають: тепер новостворені фемінативи називатимуть речі своїми іменами, більше того – іменуватимуть жінку належним її статусу в українській культурі чином. Інші переконані: регулярні фемінізовані позначення жінки в українській мові мають бути, адже вони є в інших мовах, vs бо їх немає в мові наших «північних сусідів». Ще інші впевнені: фемінативи відроджують і з'єднують силоміць перервану традицію регулярності українського жіночого словотвору, засвідчують наявність «лжестримувачів», наочно увиразнюють його вихід із зони впливу (диктату, нав'язування) російської мови як мови «елітної», «просунутої» і протиставлюваної українській як мові «сільській», «хуторянській». Апологети гендерної рівноваги, зі свого боку, проголошують: фемінізовані позначення жінки гендерно «вирівнюють» мову, роблять жінку «видимою», відповідають приписам Ради Європи тощо. І все це – із щирим переконанням, що такі слова в нашій мові цілком «на місці», – без огляду на мовні й результативні чинники, зокрема й на естетичну сприйнятність і прийнятність похідного слова. Суспільство розділилося на тих, хто вбачає у новітній фемінізації жіночого лексикону «український прорив», вихід українства на інший мовно-світоглядний рівень національного самоусвідомлення, і тих, хто сприймає некеровану фемінізацію як насилля, наругу над мовою, як спробу нав'язати українській мові те, «що їй не пасує». Академічна ж спільнота обирає радше споглядальну позицію і на тонкий лід оцінки естетичності новітніх чи ревіталізованих фемінативів, їх доцільності й узгодженості з системою та структурою нашої мови й відповідності номінативному завданню поки що воліє не ступати.

Звісно, мовознавці не мусять ставати на позиції ортодоксального пуризму, уподібнюватися «мовній поліції» і своїм чи чиїмось вольовим рішенням забороняти вживання невдалих і недолугих фемінативів. Таке важко собі уявити, бо, як писав колись В. Матезуіс, неможливо вибудувати систему контролю над мовою, яка б працювала в автономному режимі як електричний вимикач. Та й питання про те, якою системою є система мови – регульованою чи саморегульованою – сьогодні продовжує активно дискутуватися. З іншого боку, вчені не повинні мовчки споглядати сучасне свято вербально-фемінізувальної свободи, їх завдання – всебічно й максимально неупереджено оцінювати такі процеси і їх результати, доступно й переконливо роз'яснювати новітнім «словотворцям» і користувачам мовою, який із новостворених (ревіталізованих) фемінативів у кожному конкретному випадку відповідає комунікативним завданням і покладеним на нього функціям, а який суперечить цим вимогам, самому організму нашої мови і мовній традиції.

Сьогочасному українському мовознавству вкрай необхідний цілісний і ретроспективний погляд на фемінізацію і фемінативи, який дасть змогу зосередитися на пошуку «правд у мові» (Ї. Марван), бо ж потужний фемінізувальний мейнстрім, що оприявнює альтернативу, анархічне на тлі усталеного, – це тренд, мода, яка, як відомо, пані примхлива й непостійна: сьогодні в моді одне, а завтра – інше. Як свідчать результати цього дослідження, твердження про «золотий вік» фемінативів за доби українізації не мають під собою об'єктивних підстав, цей процес в українській мові означеного періоду був пошуком слова шляхом проб та помилок і не виявляв ознак регулярності, а лексикографічна оцінка фемінізованих позначень жінки доби «розстріляного Відродження» та розвиток системи словотвірних фемінативів у дорадянський, радянський та пострадянський період не свідчить про жодний виразний деспотизм норми російської мови. Водночас проголошення мовних стримувачів словотвірної фемінізації в українській мові «лжестримувачами» (єдиним реальним стримувачем є чинник

соціальний – відсутність референта (А. М. Нелюба)), відкрило «шлях широкий» для необмеженої фемінізувальної «жінкотворчості» як прояву нового мовомислення – «и вольность розпустная гору взяла», як сказав би про це, озирнувшись у часі, відомий проповідник XVII ст. Петро Скарга. Тож широкі народні маси фемінізують усе, що можна фемінізувати, творять фемінативи натхненно й заповзято, гендерні «експертки» та «радниці» радо роздають їм ради, та хто знає, «чи удадуться так зложити, щоб не були противні духові язика» (Я. Головацький)?

Натомість суспільна думка схиляється поки що до на загал негативної їх рецепції: і пересічні мовці, й професійні філологи не бачать нагальної потреби у новітніх мовних позначеннях жінки, причиною їх появи вважають моду, переважно негативно ставляться до їх вживання в публічному мовленні й свідомо не вживають самі, вважають, що такі засоби мовної ідентифікації жінки жодним чином не впливають на її суспільний статус, у схвальному контексті віддають виразну перевагу маскулінізмам у генералізувальному значенні, у несхвальному – фемінативам.

Ми свідомі того, що запропоновані читацькому загалу роздуми над процесами фемінізації українського жіночого лексикону – це погляд однієї небайдужої людини. Щиро сподіваємося, що вони знайдуть відгук у колі інших небайдужих і спонукають до роздумів байдужих. І таки започаткують належний «діалог в контексті спільної мови». Бо ж патріотична vs феміністична хвиля, на гребені якої новітні фемінативи народжуються, мало сприяє їх спокійному, розважливому, поміркованому, а головне – аргументованому обговоренню. Беззаперечним є, що творення назв осіб жіночої статі суфіксальним способом належить до системно-структурних і типологічних ознак української мови. Наявність і функціонування фемінативів, які стабілізувалися, надійно «облаштувалися» в організмі нашої мови, є невід'ємною її ознакою. Приймаючи тезу І. Франка про неминучість проб і помилок у процесі творення повноцінної національної мови, усе ж наполягаємо на врахуванні не лише соціальних, а й лінгвальних чинників в оцінці новітніх

фемінізованих позначень жінки. На наше глибоке переконання, слід говорити про обережну, зважену, обґрунтовану й поступову, а не форсовану фемінізацію українського жіночого лексикону, беручи до уваги милозвучність новостворених найменувань, їх естетичну прийнятність і сприйнятність, доцільність з огляду на нейтральність ↔ семантичну, прагматичну і стилістичну специфіку порівняно з відповідними чоловічими родо-особовими назвами з урахуванням реальної, а не міфологізованої української культуромовної традиції жіночого назовництва та ставлення до фемінативів і фемінізації мовних позначень жінки в суспільній свідомості наших сучасників. Мовознавці мають випрацювати спільну думку щодо «правд у мові» стосовно до новітніх фемінативів та їх нормалізаційного потенціалу і поділитися нею з широким загалом.

Пошук «правди» у контексті «спільної мови» легким не буде. Мова як система та кожна її підсистема зокрема визначається складною взаємодією доцентрових і відцентрових сил та тенденцій. Навіть у мовах з моційною регулярністю мають місце поодинокі випадки неутворення парних фемінативів. У мові, як і в житті, діють обмеження й заборони, які неможливо пояснити, трапляються дивні переваги одних способів номінації над іншими, важкозрозумілі на їх тлі дублетні утворення. Мовна дійсність не вкладається в систему, підпорядковану розумові, – це принципова внутрішня властивість мови. Цю обставину доведеться враховувати, коли йдеться про новітні фемінативи, мовну систему, її правила та механізми. І. Огієнко свого часу писав: «…усі мови світу в законах мовного життя сильно примхуваті і підпадають своїм власним законам. Буває, маємо форму ніби й недотепну, але довге вживання її, цебто її літературна традиція, вкінці її узаконює». Проте, за нашим глибоким переконанням, мовна система як соціальний продукт не належить до цілком нерегульованих: чи здатні її фільтри саморегуляції витримати натиск такої кількості новітніх «жінкоіменників»? В оцінці сучасних процесів неофемінізації та їх результатів найскладніше – втримати баланс між системно-структурним та функційним їх баченням, коректним

трактуванням мовної традиції з урахуванням впливу мовних та позамовних чинників. Тільки так вдасться сформувати і сформулювати ставлення до доцільності гіпертрофованого пошуку одних і цілеспрямованого витіснення з мовного простору інших засобів мовної ідентифікації жінки з огляду на сьогодення.

Надзвичайно складною бачиться й проблема чіткої делімітації «свого» та «чужого». Прикметно, що у нашій мовній свідомості сформувалися два аксіологічно різні образи «мовного чужого». З одного боку, маємо «чуже» з оцінним мінусом, чуже як чужорідне, силоміць накинуте, не-наше, не-українське, непитоме. З іншого, «чуже» з оцінним плюсом, позаяк воно є в інших, тож має бути і в нас. Чомусь в одних випадках ми наполягаємо на окремішності, національній унікальності нашої мови, небезпідставно намагаючись відділити зерно від полови, якої у нашій мові справді назбиралося стільки, що й у сто міхів не вбереш, а в інших – на тому, що у нас має бути, «як у інших», як у європейців. Великий Шевченко у дружнїім посланії «І мертвим, і живим, і ненародженим…» як у воду дивився: «Добре заходились. По німецькому показу». До самозречення. До забуття того, що кожне мовне явище тісно пов'язане з історією розвитку національної мови і традиціями народу, її творця і носія, воно – важливий складник нашої національної і мовної ідентичності. Скромна пропозиція трохи змінити мовну традицію – безглузда, так само як і спроба перенести культуромовну традицію з однієї мови на іншу, якою б привабливою вона нам не здавалася і як би нам цього не хотілося (П. Фіделіус). Бо ж чи завжди інтеграція, конвергенція мов із різними культурними традиціями іде на користь кожній з них?

Посталі на межі тисячоліть засоби мовної ідентифікації жінки, разом із іншими фактами української мовотворчості як проявами динаміки й оновлення нашої мови, формують словесний портрет не лише сьогочасної доби. Новітні фемінативи характеризують і нас, мовців як творців нового українського слова і користувачів ним, оприявнюють наше чуття і відчуття мови, наше мовомислення, наш мовний смак і мовний такт, наше бачення її майбутнього.

Цікаво, як сприймуть і оцінять словесний портрет сьогочасної доби і нас, творців засобів нового українського мовомислення – *мовців* і *мовкинь* vs *мовчинь*, чи *мовлян* і *мовлянок* – наші нащадки? Чи вже *нащадки* й *нащадкині*? Як оцінять моду на фемінізування і мовний «смак» нашої доленосної доби: як гарний смак чи як несмак?

ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА

Adamková 2004: Adamková, P.: Přechylování versus přímé tvoření názvů osob ženského pohlaví. Karlík, P. – Pleskalová J. (eds.). In: *Život s morfémy. Sborník studií na počest Zdenky Rusínové*. Brno: Masarykova univerzita v Brně 2004, 9–17.

Arkhanhelska 2018: Arkhanhelska, A.: Purism: Transformations on the Way to the Literary Language's Revival. *Linguistic studies,* 36, 2018. Donetsk: Vinnytsa Vasyl' Stus DonDU, 97–109.

Auty 1974: Auty, R.: *Jazykové koncepce Dobrovského a Jungmanna. Slovanské spisovné jazyky v době obrození*. Praha: Univerzita Karlova 1974, 122–124.

Benni – Orębska 1933: Benni, T. – Orębska, A.: „Sportswoman" chce sie vidzieć z panią doktorką. *Język Polski*, XVIII (6), 1933, 184–188.

Dunaj 1993: Dunaj, B.: Żeńskie odpowiedniki wyrazu *biznesmen: buisnesswoman, kobieta interesu, biznesmenka* itp. *Język Polski*, LXXIII (3), 1993, 167–172.

Bieder 1996: Bieder, H.: Tendencje rozwojove norm białoruskiego języka: rusyficaja, polonizacja czy białorutenizacja? *Acta Polono-Ruthenica*. Olsztyn 1996, s. 301–308.

Buzássyová – Martincová 2003: Buzássyová, K. – Martincová, O.: Neuzuální slovotvorba v zapadoslovanských jazycích. In: *Słowotwórstwo/ Nominacja* /Red. nauk. I. Ohnheiser. Innsbruck–Opole, 2003, 262–275.

Cuřín 1936: Cuřín, F.: O přechylovací příponě *-ova, - ová*. *Naše řeč*, 20, 1936, 106–111.

Cvrček V. a kol. 2010 (2013): Cvrček, V. a kol.: *Mluvnice současné češtiny*. D. 1–2. 1. vyd. Praha: Karolinum 2010. 2. vyd. Praha: Karolinum 2013.

Cvrček 2008: Cvrček, V.: *Regulace jazyka a Koncept minimální intervence*. Praha: Lidové noviny, Ústav českého národního korpusu 2008.

Černá 2012: Černá, A.: Přechylování v jazykovědné poradně. *Jazykovědné aktuality. Časopis jazykovědného sdružení České republiky,* XLIX (3–4), 2012, 142–145.

Čmejrková 2002: Čmejrková, S.: Rod v jazyce a komunikaci: specifika češtiny. *Slovo a slovesvost*, 63, 2002, 263–286.

Čmejrková 2010: Čmejrková, S.: Postoje k jazyku: výzkumy a interpretace. In: *Užívání a prožívání jazyka. K 90. narozeninám F. Daneše*. Praha, Karolinum, 2010, 297–303.

Daneš 1997: Daneš, F.: Ještě jednou „feministická lingvistika". *Naše řeč*, 80 (5), 1997, 256–259.

Daneš 1999: Daneš, F.: Dialektické tendence ve vývoji spisovných jazyků. In*: Jazyk a text. Výbor z lingvistického díla F. Daneše I*. Část 2. Praha: FF UK 1999, 249–263.

Daneš 2009: Daneš, F.: *Kultura a struktura českého jazyka*. Praha: Karolinum 2009.

Daneš 1995: Daneš, F.: Jestě jednou „feministická lingvistika". *Vesmír 74. Jazykový koutek*, 4, 1995, 416.

Dobiáš a kol. 2015: Dobiáš, D. a kol.: *Rukopisy královédvorský a zelenohorský a česká věda (1817–1885).* Praha: Academia 2015.

Dokulil 1962: Dokulil, M.: *Tvoření slov v češtině I. Teorie odvozování slov.* Vyd. 1. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd 1962.

Doroszewski 1948: Doroszewski, W.: *Rozmovy o języku*. Warszawa: Radiowy Instytut Wydawniczy 1948.

Duda 1999: Duda, H.: Kilka uwag o językoznawstwie normatywnym (z powodu *archeolożek, socjolożek* i *teolożek*). *Poradnik językowy*, 8–9, 1999, 115–121.

Eisner 1946: Eisner, P.: *Chrám i tvrz*. Praha: Nakladatel Jaroslav Podroužek 1946.

Eisner 1948: Eisner, P.: *Čeština poklepem a poslechem*. Praha: Nakladatel Jaroslav Podroužek 1948.

Frinta 1935: Frinta, A.: O příponě *-ova: -ová* u jmen osobních. *Naše řeč*, 19, 1935, 194–197.

Handke 1994: Handke, K.: Przyczyny ograniczenia fleksji nominalnej we współczesnej polszczyźnie. In: *Uwarunkowania i przyczyny zmian językowych*. Warszawa 1994, 45–47.

Hoffmannová 2012: Hoffmannová, J.: Rod v jazyce a jazykovědě. In: *Sborník Asociace učitelů češtiny jako cizího jazyka (AUČCJ) 2011*. Praha: Akropolis 2012, 137–150.

Hoffmannová 1995: Hoffmannová, J.: Feministická lingvistika? *Naše řeč*, 78, 1995, 80–91.

Hołojda 2018: Hołojda, K.: *Jak Polki postrzegają feminatywy i dlaczego jest tak źle?*, [online:] http://www.akademiagender.cba.pl/gm3.html [dostęp: 7–05–2018].

Hrušková 1967: Hrušková, Z.: Jména přechýlená. In: *Tvoření slov v češtině II. Odvozování podstatných jmen*. Praha: Academia 1967, 536–551.

Hubáček 1996: Hubáček, J.: K tvoření názvů přechýlených. In: *Žena – jazyk – literatura: Sborník z mezinárodní konference. 3-5 září 1996*. Ústí nad Labem 1996, 271–273.

Chromý 2008: Chromý, J.: K článku Jany Valdrové „Žena a vědec? To mi nejde dohromady. *Naše řeč*, 91, 2008, 197–200.

Chýlová 2012: Chýlová, H.: *Purismus 20. století z hlediska jazykové výchovy*. Disertační práce. Plzeň 2012.

Jadacka 2007: Jadacka, H.: *Kultura języka polskiego: Fleksja, słowotwórstwo, składnia*. Warszawa 2007.

Jazyk a text 1999: *Jazyk a text*: *Výbor z lingvistického díla Františka Daneše.* Praha: Univerzita Karlova v Praze 1999.

Jedlička 1974: Jedlička, A.: Spisovný jazyk, jeho teorie a praxe v pojetí Jungmanna. In: *Slovanské spisovné jazyky v době obrození*. Praha: Univerzita Karlova, 1974, 147–156.

Jedlička 1981: Jedlička, A.: Vývojové procesy a synchronní dynamika jazyka v konfrontačním osvětlení. *Jazykovědný časopis* 32, 1981, 107–116.

Jelínek 2007: Jelínek, M.: Purismus. In: *Kapitoly z dějin české jazykovědné bohemistiky*. /Ed. Pleskalová, J. a kol. Praha: Academia 2007, 540 – 572.

Jerundd – Neustupný 1987: Jerundd, B. – Neustupný, J.: «Language plannning: for whom?» In: L. Laforge (ed.). *Proceedings of the International Colloquium on Language Planning*. Quebec: Les Presses de L'Universite Laval 1987, 69–84.

Grybosiowa 2006: Grybosiowa, A.: Feministyczne reinterpretacje językowego obrazu świata Polaków. In: *Poradnik Językowy*, 6, 2006, 74–79.

Grzegorczykowa – Puzynina 1998: Grzegorczykowa, R. – Puzynina, J.: Problemy ogólne słowotwórstwa. Słowotwórstwo rzeczowników. In: *Gramatyka współczesnego języka polskiego. Morfologia*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN 1998, 361–388; 389–468.

Kaproń-Charzyńska 2006: Kaproń-Charzyńska, I.: Żeńskie neologizmy osobowe z formantem -ka we współczesnej polszczyźnie. In: *Język Polski*, LXXXVI, 2006, 260–270.

Kępińska 2007: Kępińska, A.: «Pani prezydent» czy «pani prezydentka»? *Poradnik językowy*, 3, 2007, 79–84.

Klemensiewicz 1957: Klemensiewicz, Z.: Tytuły i nazwy zawodowe kobiet w świetle teorii i praktyki. *Język polski*, 37, 1957, 101–119.

Kopecký 2014: Kopecký, J.: Přechylování v češtině jako příklad jazykového managementu. *Slovo a slovesnost*, 75(4), 2014, 271–293.

Kredátusová 2014: Kredátusová, J.: Nové ženské pojmenovania v ukrajinštině a slovenčtine. In: *Ukrajinská neológia a obnovovacie procesy v ukrajinskej lexike*. Prešov: FFPU 2014.

Kroupová 1980: Kroupová, L.: Žena v zaměstnání a povolání. *Slovo a slovesnost*, 41, 1980, 208–216.

Krysiak 2019: Krysiak, P.: *Rozwój języka polskiego pod względem feminatywów?*, [online:] http:/www.gender.orgs.pl [dostęp: 25–09–2019].

Křítek 1974: Křítek, V.: Dobrovský, Jungmann a předpoklady českého jazykového obrození. In: *Slovanské spisovné jazyky v době obrození*. Praha: Univerzita Karlova 1974, 115–121.

Leerssen 2018: Leerssen, J. /ed./: *Encyclopedia of Romantic Nationalism in Europe*. Amsterdam: University Press 2018.

Levchenko – Dilai 2019: Levchenko, O. – Dilai, M.: Attitudes Toward Feminism in Ukraine: A Sentiment Analysis of Tweets. In: Shakhovska N., Medykovskyy M. (eds*): Advances in Intelligent Systems and Computing III. CSIT 2018. Advances in Intelligent Systems and Computing*, 871, 119-131. Springer, Cham.

Łoziński 2006: Łaziński, M.: *O panach i paniach: Polskie rzeczowniki tytularne i ich asymetria rodzajowo-płcowa*. Warszawa 2006.

Macdonell 1927: Macdonell, A.: *Sanskrit Grammar for Students*. 3rd edition. Oxford University Press 1927.

Martincová 2003: Martincová, O.: Obecná charakteristika lexikografického přístupu k neologizmům. In: *Słowotwórstwo/Nominacja*. Red. nauk. I. Ohnheiser. Innsbruck – Opole 2003, 34–39.

Marvan 2012: Marvan, J.: *Čeština tisíciletá. Zrod slovanského jazykového prostředí uprostřed Evropy*. Ústí nad Labem: Univerzita J. E. Purkyně: Voznice: Leda 2012.

Mathesius 1911: Mathesius, V.: O jazykové správnosti. Několik časových poznámek. *Přehled 10*, 32, 1911–1912, 543–545.

Mluvnice češtiny 1986: *Mluvnice češtiny II. Tvarosloví.* Praha: Academia 1986.

Ministra, ministerka, ministryně 2000: Ministra, ministerka, ministryně? *Mladá fronta DNES (Praha)*, 17.03.2000.

Mukařovský 1936: Mukařovský, J.: Estetická funkce, norma a hodnota jako sociální fakty. In: *Úvahy a přednášky. Sv. 4: Estetika, filozofie, umění*. Praha: Fr. Borový 1936.

Nekvapil – Sherman 2009: Nekvapil, J. – Sherman, T. (eds): *Language Management in Contact Situations: Perspectives from Three Continents*. Frankfurt am Main: Peter Lang 2009.

Nekvapil – Sherman 2014: Nekvapil, J. – Sherman, T.: Jazykový management a teorie jazykového managementu: úvodní poznámky. *Slovo a slovesnost*, 75(4), 2014, 245–254.

Neumann 1999: Neumann, K.S.: *Dějiny ženy*. Praha: Otakar II 1999.

NR: Naše řeč, 1, 1917; 6, 1922; 10, 1930; 16, 1932; 17, 1933; 19, 1935; 22, 1938.

Oberpfalcer 1933a: Oberpfalcer, F.: O ženských jménech přechylovaných příponou *-ová*. *Naše řeč*, 17, 1933, 72–77.

Oberpfalcer 1933b: Oberpfalcer (Jílek), F.: *Rod jmen v češtině*. Praha 1933.

Oberpfalcer 1933c: Oberpfalcer, F.: Přípona *-yni, -yně* při přechylování. *Naše řeč*, 17, 1933, 5–11.

Opavská 2004: Opavská, Z.: Nová pojmenování ženských osob. In: O. Martincová (ed.). *Neologizmy v dnešní češtině*. Praha: Academia 2004, 40–53.

Osolsobě – Rusínová 2016: Osolsobě, K. – Rusínová, Z.: Přechylené názvy. In: *Nový encyklopedický slovník češtiny*. Praha: Academia 2017, 1465–1466.

Pediatra a chemička 2010: Pediatra a chemička. Ministerstvo školství učí genderově korektní jazyk. *Mladá fronta DNES*, 25.01.2010.

Rusínová 2004: Rusínová, Z.: Moce (přechylování) jako modifikace významu. In: *Konstanty a proměny v českém jazyce a literatuře XX století*. Wałbzych – Ostrava 2004, 229–235.

Słowotwórstwo / nominacja 2003: *Słowotwórstwo / nominacja* / Red. I. Ohnheiser. Opole 2003.

Spolsky 2009: Spolsky, B.: *Language Management*. Cambrige: Cambrige University Press 2009.

Stanowisko Rady Języka Polskiego 2013: Stanowisko Rady Języka Polskiego w sprawie żeńskich form nazw zawodów i tytułów przyjęte na posiedzeniu plenarnym Rady 19 marca 2012 roku. *Poradnik językowy*, 3, 2013, 90–91.

Stępień 2018: Stępień, K.: *Feminatywa w polskim dyskursie prasowym (na podstawie wybranych tygodników opinii)*. Praca magisterska. Warszawa 2018.

Šmejkal 2010: Šmejkal, P.: *Proboha a probohyni, za bukem či za bukyní číhá pediatra*. Dostupný z: http://pavel.blog.respekt.ihned.cz/c1-45952270--proboha-a-probohyni-za-bukem-ci-za-bukyni-ciha-pediatra, [dostup: 28–01–2010].

Šticha 2011: Šticha, F. (ed).: *Kapitoly z české gramatiky*. Praha: Academia 2011.

Šticha a kol. 2013: Šticha, F. a kol.: *Akademická gramatika spisovné češtiny*. Praha: Academia 2013.

Šticha a kol. 2018: Šticha, F. a kol.: *Velká akademická gramatika spisovné češtiny. I. Morfologie. Druhy slov*. Praha: Academia 2018.

Trnka 1948: Trnka, B.: Jazykozpyt a myšlenková struktura doby. *Slovo a slovesnost*, 10 (2), 1948, 73–80.

Valdrová 2003: Valdrová, J.: Rod ženský v jazyce. In: Vodáková A., Vodáková O. *Rod ženský: Kdo jsme, odkud přišl**y**, kam jdeme*. Praha: Knižnice sociologických aktualit 2003, 277–288.

Valdrová 2005: Valdrová, J.: Jak jazyk zabije image odbornice. In: *Gender, rovné příležitosti, výzkum. Ženy ve veřejném životě*, 6 (2), 2005, 1–3.

Valdrová – Knotková-Čapková – Paclíková 2010: Valdrová, J. – Knotková-Čapková, B. – Paclíková, P.: *Kultura genderově vyváženého vyjadřování. Jak koncipovat promluvy a texty? Na co dbát v češtině a v cizím jazyce? Jak lépe zviditelnit odborný přínos žen*? Dostupný z: http://www.ceskaskola.cz/2010/01/msmt-kultura-genderove-vyvazeneho.html [dostup: 26–08–2019].

Vondráček 2011: Vondráček, M. : Rod. In: F. Šticha (ed.). *Kapitoly z české gramatiky*. Praha: Academia 2011, 570–606.

Weingart 1934: Weingart, J.: *Český jazyk v přítomnosti. Úvahy a podněty z jazykové terapie a kultury*. Praha: Česká grafická unie 1934.

Zelenková 2007: Zelenková, K.: *Když se o místa strážníků ucházejí ženy, aneb jak je to s generickým maskulinem v praxi*. Dostupný z: http://www.feminismus.cz/fulltext.shtml?x=2010790, [dostup: 11–06–2007].

Ziková 2003: Ziková, M.: K podstatě slovotvorného procesu přechylování. In: *Sborník prací filozofické fakulty Brněnské univerzity. Linguistica Brunensia*, A51, Řada jazykovědná, LII, 2003,125–132.

Ziková 2017: Ziková, M.: Přechylování (moce). In: *Nový encyklopedický slovník češtiny*. Praha: Academia 2017, 1465–1466.

Ажнюк 1999в: Ажнюк, Б.: Українська мова у Новому Світі. In: S. Jermolenko (red.). *Українська мова*. Opole: Uniwersytet Opolski 1999, 239–270.

Ажнюк 1999а: Ажнюк, Б. М.: Національна ідентичність і мова в українській діаспорі. *Сучасність*, 3, 03/1999, 128–140.

Ажнюк 1999б: Ажнюк, Б. М.: *Мовна єдність нації: діаспора й Україна*. Київ: Рідна мова 1999.

Ажнюк 2008: Ажнюк, Б.: Інновації в системі української мови та тенденції її розвитку. *Освіта і управління*, 2–3 (Т. 11), 2008, 37–42.

Акуленко 1969: Акуленко, В.: Вопросы изучения лексических интернационализмов и процессов их образования. In: *Вопросы социальной лингвистики*. Ленинград 1969.

Алексеенко 2004: Алексеенко, М.А.: Проблемы лексикографического описания феминизмов. *Słowo. Tekst. Czas. VII.* Szczecin 2004, 205–213.

Алексеенко 2006а: Алексеенко, М.А.: Негативен ли образ женщины в языке? In: *Слово в словаре и дискурсе*. Москва 2006, 22–30.

Алексеенко 2006б: Алексеенко, М.А.: Об асимметрии полового диморфизма в современном русском языке. In: *Słowo. Tekst. Czas VIII*. Szczecin 2006, 205–213.

Алексієнко – Зубань – Козленко 2013: Алексієнко, Л.А. – Зубань, О.М. – Козленко, І.В.: *Сучасна українська мова. Морфологія*. Київ: Знання 2013.

Андрусів 2006: Андрусів, С.: Демонстрування міфу «солов'їності» української мови в поетиці постмодерної прози. In: *Вербальна агресія як мовно-культурний і соціальний феномен*. Львів: ЛНУ ім. І.Франка 2006, 21–30.

Апресян 1971: Апресян, Ю.Д.: О регулярности многозначности. In: *Известия АН СССР. Отделение литературы и языка*. Вып. 6. (Т. 30), 1971, 516–519.

Архангельская 2011: Архангельская, А.: *Сексизм в языке: мифы и реальность*. Olomouc: VUP 2011.

Архангельская 2016: Архангельская, А.: К вопросу о степени андроцентризма в языках постпартиархального типа. *Slavia*, 85 (2), 2016, 1–16.

Архангельская 2018: Архангельская, А.: Метаморфозы смысла, или что мы понимаем под гендером? In: *IDIL Dergisi Jouranl of Art and Language*, 7(45), 2018, 501–514.

Архангельська 2007: Архангельська, А.М.: *'Чоловік' у слов'янських мовах*. Рівне 2007.

Архангельська 2011а: Архангельська, А.М.: Новотвори-фемінативи в українській мові на межі тисячоліть: неологізми, оказіоналізми чи ефемеризми? In: Г.М.Вокальчук, А.М.Архангельська, О.А.Стишов, Ю.П.Маслова, В.В.Максимчук. *Неологічні назви осіб у сучасних слов'янських мовах*. Рівне–Оломоуць 2011, 67–122.

Архангельська 2011б: Архангельська, А.: Систематизований покажчик слововживань неологізмів-фемінативів в українському мовленні кінця XX – початку XXI століть. In: Г.М. Вокальчук, А.М. Архангельська, О.А. Стишов, Ю.П. Маслова, В.В. Максимчук. *Неологічні назви осіб у сучасних слов'янських мовах*. Рівне – Оломоуць 2011, 188–243.

Архангельска 2011в: Архангельська, А.М.: Неологіка чеської мови у контексті суспільних змін (на матеріалі словника неологізмів О.Мартінцової). In: *Динамічні процеси в граматиці і лексичному складі сучасних слов'янських мов*. Рівне – Оломоуць 2011, 179–184.

Архангельська 2013а: Архангельська, А.М.: До проблеми словотвірної фемінізації в українській мові новітньої доби I. *Мовознавство*, 6, 2013, 27–40.

Архангельська 2013б: Архангельська, А.: Жінка і політика: нове в новому українському назовництві. *Rossica Olomucensia*, LII (1), 2013, 5–11.

Архангельська 2013в: Архангельська, А.: Неофемінативи як «гра за правилами порушення відомих правил» і проблеми перекладу. In: *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологічна»*, 36, 2013, 293–297.

Архангельска 2014: Архангельська, А.: Фемінінні інновації в новітньому українському назовництві. *Мовознавство*, 3, 2014, 34–50.

Архангельська 2015: Архангельська, А.М.: Термінний апарат сучасної лінгвогендерології: проблеми і перспективи становлення. In: *Людина. Комп'ютер. Комунікація*: збірник наукових праць Національного університету «Львівська політехніка», 2, 2015, 91–94.

Архангельська 2016а: Архангельська, А.: Неофемінізація новітньої доби як чинник розбудови української мови. У пошуках втраченого? In: А.Архангельска (ред.). *XX-XXI століття: Жанрово-стильові й лінгвістичні метаморфози в українській мові та літературі*. Olomouc: VUP 2016, 171–204.

Архангельська 2016б: Архангельська, А.: Про один із «найдорожчих скарбів» професора Дмитра Яворницького. In: А.Архангельска (ред.). *Слово в культурі. Культура в слові*. Olomouc: VUP 2016, 15–34.

Архангельська 2018: Архангельська, А.: Словотвірна фемінізація в сучасному українському мовленні: лексикографічний аспект. In: *Slovanská lexikografie počátkem XX století.* Praha: Slovanský ústav AVČR, v.v.i. 2018, 269–278.

Ахманова 1966: Ахманова, О.С.: *Словарь лингвистических терминов*. Москва: Советская энциклопедия 1966.

Бабич 2005: Бабич, Н. Д.: *Культура фахового мовлення: Навчальний посібник*. Чернівці 2005.

Баган 2008: Баган, О.: Який народ живе за Карпатами? Теорії русинства в сучасності: націологічний, культорологічний і політичний аспекти. In: *Universum*, 9–10, 2008.

Баданина 2017: Баданина, И.В.: Функционирование феминативов в языке интернета. In: *Русский язык в интернете: личность, общество, коммуникация, культура*. Москва: РУДН 2017, 89–94.

Бажан М. П. та ін. 1958–1959: Бажан, М.П. та ін.: Передмова. In: Б. Грінченко. *Словарь української мови.* Репринтне видання 1907–1909 рр. Київ: Видавництво АН УРСР 1958–1959, V–VIII.

Барвіна 2013: Барвіна, Н.О.: Концепт *жінка* в українській фразеології: культурні стереотипи. *Лінгвістика*, 2 (29), 2013, 108–114.

Бевзенко 1960: Бевзенко, С.П.: *Історична морфологія української мови. Нариси із словозміни і словотвору*. Ужгород: Закарпатське обласне видавництво 1960.

Безпояско – Городенська – Русанівський 1993: Безпояско, О.К. – Городенська, К.Г., – Русанівський, В.М.: *Граматика української мови. Морфологія*. Київ: Либідь 1993.

Белей 2015: Белей, Л.Л.: Мовний маркетинг як інструмент мовної політики. *Мовознавство*, 5, 2015, 3–12.

Белякова 2007: Белякова, Г.В.: *Словообразовательная категория суффиксальных локативных существительных в современном русском языке*. Астрахань: Издательский дом «Астраханский университет» 2007.

Біловус 2017: Біловус, Г.: Фемінітиви в українських мовознавчих дослідженнях XXI ст. In: A.Arkhanhelska, M.Hordy (red.). *Kobieta. W zwierciadle języka i kultury*. Szczecin: Uniwersytet Szczeciński 2017, 173–189.

Біловус 2018: Біловус, Г.Г.: Фемінітиви як об'єкт монографічних досліджень сучасної лінгвоукраїністики: аналітико-бібліографічний огляд. In: *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Філологія. Соціальні комунікації*, 2 (Т. 29 (68)), 2018, 152–156.

Біловус 2015: Біловус, Л.: Мовна проблематика в інформаційному просторі українців США. *Вісник Книжкової палати*, 6, 2015, 45–48.

Білоусенко 1993: Білоусенко, П. І.: *Історія суфіксальної системи українського іменника (назви осіб чоловічого роду)*. Київ: Видавництво Київського державного педагогічного інституту 1993.

Блажкевич 1931: Блажкевич, І.: Як писати? *Жіноча доля*, 1–2, 1931, 21.

Борисова 2012: Борисова, Т.В.: Особливості трактування образу русалки в українській та світовій міфології. In: *Педагогічна освіта: теорія і практика*, 12, 2012, 285–290.

Бородій 2011: Бородій, І.Б.: Мовне сприйняття світу чоловіка в романі Г.Вдовиченко «Хто такий Ігор?» In: *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені І. Огієнка. Серія Філологічні науки*, 25, 2011, 426–428.

Брагина 1981: Брагина, А.А.: Наблюдения над категорией рода в русском языке. *Вопросы языкознания*, 5, 1981, 68–78.

Бранднер 2003: Бранднер, А.: Особенности выражения категории рода у одушевленных существительных в русском и чешском языках. In: *Sborník prací filozofické fakulty Brněnské univerzity. Linguistica Brunensia. A51. Řada jazykovědná*, LII, 2003, 13–24.

Брус 2001: Брус, М.П.: *Загальні жіночі особові номінації в українській мові XVI – XVII століть: словотвір і семантика*: Дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Івано-Франківськ 2001.

Брус 2003: Брус, М.П.: Лексико-семантичні ознаки фемінітивів української мови XVI–XVII ст. In: *Українська історична та діалектна лексика*, 4, 2003, Львів, 98–105.

Брус 2006а: Брус, М.П.: Становлення лінґвальної категорії жіночості. In: *Вісник Прикарпатського національного університету. Філологія*, XI–XII, 2006. Івано-Франківськ: Видавничо-дизайнерський відділ ЦІТ, 39–48.

Брус 2006б: Брус, М.П.: Фемінітиви в українській мові XI–XV ст. In: *Вісник Запорізького національного університету. Філологічні науки*, 2, 2006. Запоріжжя: Запорізький національний університет, 28–34.

Брус 2008: Брус, М.П.: Поняття з основою *фемін-* у контексті сучасної української лінгвістики. In: *Лінгвістичні студії*, 16, 2008. Донецьк: Донецький національний університет, 209–214.

Брус 2009: Брус, М.П.: Фемінітиви української мови в переплетенні давніх і сучасних тенденцій. In: *Вісник Львівського університету. Серія*

філологічна, 46 (1), 2009. Львів: Львівський національний університет ім. І. Франка, 61–69.

Брус 2010а: Брус, М.: Міфологічність гуцульського фемінікону. In: *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія Філологія. Соціальні комунікації*, 23, 2010, 41–46.

Брус 2010б: Брус, М.: Фемінітиви північного наріччя української мови. In: *Волинь – Житомирщина*, 22(2), 2010, 23–34.

Брус 2011: Брус, М.П.: Словотвірна термінологічна база фемінітивної підсистеми української мови. In: *Лінгвістичні студії*, 23, 2011. Донецьк: ДонНУ, 17–21.

Брус 2014: Брус, М.: Фемінітиви-грецизми в історії української мови. *Українська мова*, 2, 2014, 35–45.

Буднікова 2004: Буднікова, Л.: Творення жіночих назв із формантом *-k-a* у словацькій та українській мовах. In: *Вісник Житомирського педагогічного університетуту*, 14, 2004, 180–182.

Буднікова 2007: Буднікова, Л.: Назви осіб жіночої статі в у словацькій та українській мовах. In: *Studia Slovakistica*, 7, 2007, 36–50.

Буйських 2017: Буйських, Ю.: *«Берегиня»: спроба деконструкції одного «кабінетного» міфа*. Електронна версія: Режим доступу: www: resource.history.org.ua [останній прегляд: 26–08–2019].

Буйських 2018: Буйських, Ю.: *Жіночі образи української міфології*. Київ: Книжковий клуб «Клуб Сімейного Дозвілля» 2018.

Български език 1997: *Български език* /Red. nauk. S.Dimitrova. Opole 1997.

Вакуленко 2018: Вакуленко, М.О.: Деякі зауваги щодо фемінативів в українській мові. In: *Вісник НАН України*, 1, 2018, 86–89.

Валюх 2005: Валюх, З.: *Словотвірна парадигматика іменника в українській мові*. Полтава: АСМІ 2005.

Валюх 2014: Валюх, З.: Репрезентація модифікаційної семантики у словотвірній парадигмі українського іменника. In: *Науковий вісник кафедри ЮНЕСКО Київського національного лінгвістичного університету. Філологія, педагогіка, психологія*, 28, 2014, 5–12.

Валюх 2013: Валюх, З.: Реалізація модифікаційної словотвірної семантики в українських фемінативах. In: *Проблеми сучасної філології: лінгвістика, літературознавство, лінгводидактика*, 6, 2013, 16–21.

Ванько 2012: Ванько, Ю.: Словацька мова у контакті з іншими мовами. In: *Проблеми слов'янознавства*, 61, 2012, 217–224.

Вежбицкая 2001: Вежбицкая, А.: *Понимание культур через посредство ключевых слов*. Москва: Языки славянской культуры 2001.

Виноградов 1972: Виноградов, В.В.: *Русский язык. Грамматическое учение о слове*. Москва: Русский язык 1972.

Виноградова 2009: Виноградова, Л.Н.: Русалка. In: *Славянские древности: Этнолингвистический словарь*: в 5 т./ под общ. ред. Н. И. Толстого. Т. 4. Москва: Международные отношения 2009, 495–501.

Виноградова 2011: Виноградова, Л.Н.: Русалка. In: *Славянская мифология: Энциклопедический словарь*. Москва: Международные отношения 2011, 182–183.

Вихованець – Городенська 2004: Вихованець, І. – Городенська, К.: *Теоретична морфологія української мови: Академічна граматика української мови*. Київ: Вища школа 2004.

Вовченко 2008: Вовченко, Г.: Особливості словотворення фемінітивів та родові кореляції особових назв у гуцульських говірках Рахівського району Закарпатської області. In: *Сучасні проблеми мовознавства і літературознавства*, 12, 2008, 98–100.

Войцехівська 2004: Войцехівська, Н.К.: Словотвір фемінних назв за походженням і місцем проживання (на матеріалі давньоруської та староукраїнської мов). In: *Науковий часопис Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова. Серія 10: Проблеми граматики і лексикології української мови*. Київ: НПУ 2004, 238–241.

Воловенко 2009: Воловенко, І.В.: Семантико-граматичні ознаки фемінативів. In: *Науковий часопис НПУ ім. М.П. Драгоманова. Серія №10. Проблеми граматики і лексикології української мови*, 5, 2009. Київ: НПУ імені М. П. Драгоманова, 279–281.

Воловенко 2011: Воловенко, І. В.: Словотвірні варіанти назв осіб жіночої статі за родом діяльності або фахом. In: *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія № 9. Сучасні тенденції розвитку мов*, 5, 2011. Київ: НПУ ім. М. П. Драгоманова, 24–28.

Воловенко 2013: Воловенко, І. В.: Особливості родової диференціації маскулізмів у сучасній українській літературній мові. In: *Науковий часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова, Серія 8. Філологічні науки (мовознавство)*, 5, 2013, 12–18.

Гаврецька 2013: Гаврецька, М. Й.: Правовий режим української мови за конституційними актами Республіки Польща (Другої Речі Посполитої). In: *Часопис Київського університету права*, 2, 2013, 48–52.

Гак 1999: Гак, В.Г.: *Человек в языке. Логический анализ языка. Образ человека в языке и культуре*. Москва: «Языки русской культуры» 1999.

Галас 2014: Галас, Б.К.: Українська лексика, позначена словацьким впливом, у записах Я. Головацького. In: *Studia Slovakistica*, 15, 2014, 6–14.

Галузинська – Науменко – Колосюк 2008: Галузинська, Л. І. – Науменко, Н.В. – Колосюк, В.О.: *Українська мова (за професійним спрямуванням)*. Київ: Знання 2008.

Гарбацкі 2012: Гарбацкі, У.: *Аб фэмінізацыі беларускай мовы: Фэмінізацыя nomina agentis і пэўных іншых катэгорыяў у сучаснай беларускай мове*. Мінск: Лестєр 2012.

Гарбацкі 2016: Гарбацкі, У.: *Гід па фемінізацыі беларускай мовы (Nomina agentis і некаторых іншых асабовых намінацыяў)*. Вільня 2016.

Гендер для медій 2013: *Гендер для медій: Підручник із гендерної теорії для журналістики та інших соціогуманітарних спеціальностей /* Ред. М. Маєрчик (голова редколегії), О. Плахотнік, Г. Ярманова. Київ: Критика 2013.

Гнатюк 2016: Гнатюк, Л.: Національна ідентичність і культура історичної пам'яті: лінгвістичний вимір. In: *Мова і суспільс*тво, 7, 2016, 139–145.

Гнатюк 2018: Гнатюк, Л.: Слово у вимірах історичної пам'яті українців. In: *Studia Ucrainica Varsoviensia*, 6, 2018, 61–72.

Горбач 1992: Горбач, О.: *Зібрані статті. У 8 т.* Т. 6. Лексикографія й лексикологія. Мюнхен 1992.

Горбач 2004: Горбач, О.: Російсько-український «Словник ділової мови» Інституту Української Наукової Мови ВУАН (1930). In: *Олекса Горбач: Бібліографія вчених-термінологів України*. Львів: Ліга-Прес 2004.

Горецький 1934: Горецький, П.: Націоналістичні перекручення в питаннях українського словотвору. *Мовознавство*, 1, 1934, 37–51.

Городенська 2013: Городенська, К.: Нові явища та процеси в українському словотворенні: динаміка чи деструкція словотвірних норм. *Українська мова*, 2, 2013, 3–12.

Городенська 2016: Городенська, К.: Посада ***заступника*** чи ***заступниці*** директора? *Українська мова*, 2, 2016, 43.

Гриценко 2013: Гриценко, П.: Непроминальний досвід розбудови української мови. In: *Дубровський В. Словник московсько-український. Передмова*. Київ: КММ 2013, 3–7.

Гриценко 2017: Гриценко, П.: Передмова. In: *Український лексикон кінця XVIII – поч. XXI ст. Словник-індекс*. Т. 1. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго 2017, II–IX.

Грищенко 1997: Грищенко, А.П.: Іменник. In: А. П. Грищенко (ред.). *Сучасна українська літературна мова*. Київ: Вища школа 1997.

Гумецкая 1969: Гумецкая, Л.Л.: К истории украинско-польских языковых связей. In: *Исследования по польскому языку*. Москва: Наука 1969, 219–228.

Гумецька 1958: Гумецька, Л.Л.*: Нарис словотворчої системи української актової мови XIV-XV ст*. Київ: Вид-во АН УРСР 1958.

Ґінзбург 2012б: Ґінзбург, М.: Професійні назви як дзеркало ґендерної рівності. In: *Гуманітарна освіта в технічних вищих навчальних закладах*. Київ 2012, 7–27.

Ґінзбург 2012а: Ґінзбург, М.: Ґендерні особливості української мови, на які треба зважати. In: *Українознавчий альманах*, 9, 2012. Київ – Мелітополь 2012, 75–83.

Ґрещук і кол. 2007: Ґрещук, В. В. – Бачкур, Р. О. – Джочка, І. Ф. – Пославська Н. М.: *Нариси з основоцентричної дериватології*. Івано-Франківськ: Місто НВ 2007.

Демська 2010: Демська, О.М.: *Вступ до лексикографії: навчальний посібник для студентів-філологів вищої школи*. Київ 2010;

Дзісь 2008: Дзісь, Р.: *Пуристичні тенденції у процесі унормування української мови*. Автореф. дис…. канд. філол. наук. 10.02.01. Чернівці 2008.

Дзюба 2004: Дзюба, І.: Вимирання слова. In: *Вісник Національної академії наук України*, 12, 2004, 34–40.

Дзюбишина-Мельник 2008: Дзюбишина-Мельник, Н. Я.: Відображення мовної картини світу в сучасному словнику. In: *Українське мовознавство*. Київ 2008.

Дмитрієва 2001: Дмитрієва, М.: Чи є чесна жінка чесною людиною? In: *Гендер і культура*. Київ 2001, 185–191.

Довідник з культури мови 2005: *Довідник з культури мови: Посібник* /Ред. С.Я. Єрмоленко. Київ: Вища школа 2005.

Дороніна 2015: Дороніна, Т.О.: Оновлення «державного класифікатора професій»: можливості застосування гендерного підходу. In: *Вісник Чернігівського національного предагогічного університету. Серія 6. Педагогічні науки*, 130, 2015, 26–29.

Дубичинский 2000: Дубичинский, В.В.: Основные принципы неографии. In: M. Grabska (red.) *„Slowa, slowa, slowa”... w komunikacji językowej*. Gdańsk 2000, 61–68.

Єрмоленко 2007: Єрмоленко, С. Я.: Норма мовна. In: *Українська мова. Енциклопедія*. Київ: Видавництво «Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 3-е вид. зі змінами і доп. 2007, 438–440.

Єрмоленко 2009: Єрмоленко, С.Я.: *Мовно-естетичні знаки української культури*. Київ: Балюк І.Б. 2009.

Єрмоленко 2012: Єрмоленко, С. Я.: Соціальна престижність мовної норми. *Культура слова*, 77, 2012, 45–48.

Єрмоленко 2013: Єрмоленко, С.Я.: Просторова і часова глибина літературної норми. In: *Літературна норма і мовна практика*. Ніжин: Видавництво «Аспект-поліграф» 2013, 65–73.

Жайворонок 2008*:* Жайворонок, В. В.: *Знаки української етнокультури: Словник-довідник*. Київ: Довіра 2006.

Жайворонок 2018*:* Жайворонок, В. В.: *Антологія знаків української етнокультури: Словник-довідник.* Київ: Наукова думка 2018.

Жижко 2008: Жижко, С.: *Нація як спільнота*. Київ: Дніпро 2008.

Журавлев 1988: Журавлев, В.: Социолингвистический аспект истории литературных языков. In: *Влияние социальных факторов на функционирование и развитие языка*. Москва 1988.

Заботкина 1989: Заботкина, В.И.: *Новая лексика современного английского языка*. Москва: Высшая школа 1989.

Загнитко 1987: Загнитко, А.А.: *Соотношение формально-грамматического и семантического содержания в категории рода имен существительных: (на материале современного украинского литературного языка)*: Автореф. …канд. филол. наук. 10.02.01. Киев 1987.

Загнітко 1987: Загнітко, А.П.: Корелятивність іменників – назв осіб чоловічого і жіночого роду. In: *Українське мовознавство*, 14, 1987, 67–74.

Загнітко 1989: Загнітко, А.П.: *Морфологічні категорії іменника в синтагматиці і парадигматиці*. Київ: УМК ВО, 1989.

Загнітко 1996: Загнітко, А.П.: *Теоретична граматика української мови. Морфологія*. Донецьк: ДонДУ 1996.

Зайцева 2018: Зайцева, О.М.: Варіантність у родовій категоризації іменників (на матеріалі мовленння сучасного українського телебачення). In: *Вісник Київського лінгвістичного університету*, 21 (1), 2018, 121–130.

Залєвська 2006: Залєвська, К.: Чи рівні ми у слові? *ХайВей. Портал інформаційної журналістики*, 20.01.2006.

Запрудский 2006: Запрудский, С.: Белорусский и чешский языковой пуризм: общее и специфическое. In: *Cesty k národnímu obrození: Běloruský a český model*. Praha 2006, 239–259.

Земская 1992: Земская, Е.А.: *Словообразование как деятельность*. Москва: Наука 1992.

Зубков 2001: Зубков, М.: *Сучасне українське ділове мовлення*. Харків: Торсінг 2001.

Йогансен 1925: Йогансен, М.: Lexica. Сучасні українські словники практичного вжитку. In: *Нова книга: Журнал книжкової та бібліотечної справи, критики й бібліографії*, 7–8, 1925, 9–10.

Ісаєвич – Федорів 2001: Ісаєвич, Я.Д. – Федорів, О.Р.: *Сімейний побут. Становище жінки. Історія української культури*. Т. 2. Київ: Наукова думка 2001.

Кайдаш 2010: Кайдаш, А.М.: Доробок П. Куліша в контексті вчення про міфоніми. In: *Література та культура Полісся*, 59, 2010, 100–108.

Калашник і кол. 2008: Калашник, Ю.І. – Пивоваров, В. М. – Савченко, Л.Г.: *Ділова українська мова: навчальний посібник*. Харків: Право 2008.

Калько 2010: Калько, В.В.: Концепт «жінка» в українських пареміях. In: *Вісник Черкаського університету*, 193, 2010. Черкаси: ЧНУ, 84–89.

Караванський 2001: Караванський, С.: *Пошук українського слова або Боротьба за національне «Я»*. Київ: Академія 2001.

Карпіловська 2004а: Карпловська, Є.А.: Конкурування варіантних номінацій як вияв тенденції розвитку лексикону: регулятори рівноваги. In: *Функціонально-комунікативні аспекти граматики і тексту*. Донецьк: ДонДУ 2004, 122-132.

Карпіловська 2004б: Карпловська, Є.А.: Сучасна українська словотворчість та її відображення в неологічних словниках. In: *Вісник Львівського університету. Серія Філологія*, 34(1), 2004, 174–181.

Карпіловська 2005: Карпловська, Є.А.: Неузуальне словотворення: правила «гри без правил». In: *Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Серія Філологія*, 8(1), 2005, 106–117.

Карпіловська 2010: Карпловська, Є.А.: Нова Україна в словотвірній номінації: зміни у мовному кресленні світу. In: *Відображення історії та культури народу в словотворенні*. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго 2010, 91–109.

Карпіловська 2011: Карпловська, Є.: Норма в сучасному українському словотворенні: зразок і реальність. *Культура слова*, 74, 2011, 43–51.

Карпіловська 2012а Карпловська, Є.: Мода на слова і норма мови. *Культура слова*, 77, 2012, 134–140.

Карпіловська 2012б: Карпловська, Є.: Соціальні чинники динаміки норм української мови кінця XX – початку XXI століття: система та узус. In: H. Kurek (red.). *Języki słowiańskie w ujęciu sociolingwistycznym*. Kraków: Księgarnia Akademicka 2012, 47–58.

Карпіловська і кол. 2017: Карпловська, Є.А. – Кислюк, Л.П. – Клименко, Н.Ф. – Критська, В.І. – Пуздирєва, Т.К. – Романюк, Ю.В.: *Вплив суспільних змін на розвиток української мови*. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго 2017.

Кислий 2009: Кислий, О.Є.: Матріархат. In: *Енциклопедія історії України*: Т. 6: Ла-Мі. Київ: Наукова думка 2009.

Кислюк 2012а: Кислюк, Л.П.: Диференціація словотворчих ресурсів у сучасній українській номінації. In: *Творба речи и њени ресурси у словенским језицима: Зборник радова се четрнаесте међународне научне конференције Комисије за творбу речи при Међународном комитету слависта*. Београд 2012, 109–120.

Кислюк 2012б: Кислюк, Л.П.: Міжнародна наукова конференція «Словацько-українські взаємини в галузі мови, літератури та культури». Пряшівський університет, Словаччина, 2011. *Українська мова*, 1, 2012, 148–151.

Кислюк 2012в: Кислюк, Л.: Сучасна словотвірна норма української мови: мовна практика та кодифікація. *Українська мова*, 1, 2012, 52–66.

Кислюк 2013: Кислюк, Л.: Жінка-космонавт чи космонавтка? (до проблеми норми назв осіб жіночої статі). *Культура слова*, 78, 2013, 114–118.

Кислюк 2017: Кислюк, Л.: *Сучасна українська словотвірна номінація: ресурси й тенденції розвитку*. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго 2017.

Кислюк 2018: Кислюк, Л. П.: *Словотвірна номінація в сучасній українській мові: система – узус – ідіолект*. Дис. …. докт. філол. наук. 10.02.01. Київ 2018.

Кісь 2003: Кісь, О.: Моделі конструювання ґендерної ідентичности жінки в сучасній Україні. *Незалежний культурологічний часопис "Ї",* 27, 2003.

Кісь 2006: Кісь, О.: Кого оберігає Берегиня, або Матріархат як чоловічий винахід. *„Я" (Інформаційно-освітнє видання)*, 4(6), 2006, 11–16.

Кісь 2008: Кісь, О.: *Жінка в традиційній народній культурі*. Львів: Інститут народознавства НАН України 2008.

Кісь 2018: Кісь, О.: Байки про український матріархат. *Експрес*, 24.09.2018.

Клименко 1998: Клименко, Н.Ф.: *Основи морфеміки сучасної української мови*. Київ: ІЗМН 1998.

Клименко і кол. 2008: Клименко, Н.Ф. – Карпловська, Є.А. – Кислюк Л.П.: *Динамічні процеси в сучасному українському лексикон*і. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго 2008.

Клименко 2000; 2004; 2007: Клименко, Н.Ф.: Моція. In: *Українська мова. Енциклопедія*. 1-е–3-є видання, перероб. та доп. «Українська енциклопедія ім. М.П.Бажана», Київ 2004.

Климчук 2017: Климчук, І.І.: *Феміністичні концепції в сучасній теорії міжнародних відносин*: Дис… канд. філол. наук. 23.00.01. Чернівці 2017.

Ковалик 1958: Ковалик, І.І.: *Питання слов'янського іменникового словотвору*. Львів: Видавництво Львівського університету 1958.

Ковалик 1962: Ковалик, І.І.: Словотворчий розряд суфіксальних загальних назв живих істот жіночої статі у східнослов'янських мовах у порівнянні з іншими слов'янськими мовами. In: *Питання українського мовознавства*, 5, 1962. Львів: Вид-во Львівського ун-ту, 3–34.

Козловська – Терещенко 2011: Козловська, Л. – Терещенко, С.: Чи потрібне істині красномовство (про мовний етикет у науковому спілкуванні). *Культура слова*, 75, 2011, 170–177.

Кононенко 2017: Кононенко, О.А.: *Українська міфологія*. Харків 2017.

Кононенко 1996: Кононенко, В.: *Символи української мови*. Івано-Франківськ: Плай 1996.

Конопацька 2012: Конопацька, Я.: Особливості інтеграції нових лексичних одиниць у систему мови. In: *Вісник Львівського університету. Серія Іноземні мови*, 19, 2012, 174–179.

Космеда – Саліонович 2014а: Космеда, Т.А. – Саліонович, Л.М.: Гендерна лінгвістика в Україні, окреслення поступу: витоки, становлення, розвиток. In: *Гендерна лінгвістика в Україні: історія, теоретичні засади, дискурсивна практика*. Харків – Дрогобич: Коло 2014, 22–92.

Космеда – Саліонович 2014б: Космеда, Т.А. – Саліонович, Л.М.: Лінгвокреативна діяльність І.Франка крізь призму його гендерної свідомості: проекції на різні типи дискурсу. In: *Гендерна лінгвістика в*

Україні: історія, теоретичні засади, дискурсивна практика. Харків – Дрогобич: Коло 2014, 227–286.

Космеда 2014а: Космеда, Т.А.: Сучасний стан розробки гендерної проблематики в Україні. In: *Гендерна лінгвістика в Україні: історія, теоретичні засади, дискурсивна практика*. Харків – Дрогобич: Коло 2014, 59–92.

Космеда 2014б: Космеда, Т.А.: Фемінізація сучасної української мови: актуалізація лексико-граматичного класу слів – назв осіб жіночої статі. Дещо про проблему їхнього лексикографування. In: *Гендерна лінгвістика в Україні: історія, теоретичні засади, дискурсивна практика*. Харків – Дрогобич: Коло 2014, 161–172.

Космеда 2014в: Космеда, Т.А.: Актуальні процеси мовлення чи «мовний смак» української сучасності? *Мовознавство*, 2, 2014, 44–55.

Костовська 2017: Костовська, О.В.: П'ять різновидів дискримінації жінок у ЗМІ. In: *Записки з українського мовознавства*, 24(2), 2017. Одеса: Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, 51–57.

Котелова 1987: Котелова, Н.З.: Первый опыт лексикографического описания русских неологизмов. In: *Новые слова и словари новых слов*. Ленинград 1978, 5–26.

Коць 1996: Коць, Т.А.: Функціонування лексичних варіантів у засобах масової інформції (на матеріалі газет 90-х років). In: *Мовознавство: тези та повідомлення III Міжнародного конгресу україністів*. Харків: Око 1996, 256–260.

Коць 1997: Коць, Т.: Мовні смаки і сучасні тенденції у загальнолітературній нормі (на матеріалі газет 90-х років). *Культура слова*, 51, 1997, 44–52

Коць 2010: Коць, Т.А.: *Літературна норма у функціонально-стильовій і структурній парадигмі*. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго 2010.

Коць 2013: Коць, Т.А.: Явище варіантності в історії літературної мови. *Українська мова*, 2, 2016, 82–91.

Коць 2015: Коць, Т.: Словотвірні особливості іменника в мові періодики 40–50-х років XX століття на тлі тенденцій прескриптивної норми. *Українська мова*, 3, 2015, 91–99.

Коцюба 2010: Коцюба, З.Г.: *Рефлексія побутової свідомості в різномовному провербіальному просторі (від універсального до національного)*. Львів: ДП «Видавничий дім «Укрпол» 2010.

Кочукова 2017: Кочукова, Н.: Сучасні тенденції використання назв осіб жіночої статі у професійному та науковому мовленні. In: *Південний архів. Філологічні науки*, 67, 2017, 37–40.

Кравченко – Колтакова 2006: Кравченко, Є. – Колтакова, Н.: Український лінгвопуризм і культура мови на європейському тлі. In: *Лінгвістичні студії*, 14, 2006. Донецьк: ДонНУ, 79–86.

Кривошеєва 1995: Кривошеєва, О.: Питання культури української мови у виданнях української діаспори США і Канади. In: *Збірник Харківського історико-філологічного товариства*, 4, 1995, 169–170.

Кривоший 1999: Кривоший, О.П.: Роль жінок у суспільному житті України за козацької доби. In: *Жіночі студії в Україні: Жінка в історії та сьогодні*. Одеса: Астропринт 1999, 60–73.

Кривоший 2001: Кривоший, О.П.: *Материзна: Жінка в правовій культурі українського народу (X – перша половина XVII ст.)*. Запоріжжя: Поліграф 2001.

Крижанівська 2010: Крижанівська, О.І.: *Історія української мови. Історична фонетика. Історична граматика: навчальний посібник*. Київ: Академія 2010.

Крижанівська 2011: Крижанівська, О.: До проблеми внормування україномовної документної комунікації (морфологічний рівень). In: *Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету. Серія Філологічні науки (мовознавство)*, 96(2), 2011, 54–57.

Кровицька 2002: Кровицька, О. В.: *Назви осіб в українській мовній традиції XV–XVIII ст.: Семантика і словотвір*. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України 2002.

Кронгауз 2018: Кронгауз, М.А.: *«Авторка», «нянь» и другие феминитивы.* Chrdk.ru, 29.03.2018.

Кубайчук 2004: Кубайчук, В.: *Хронологія мовних подій в Україні: зовнішня історія української мови*. Київ: К. І. С. 2004

Курило 2008: Курило, О.: *Уваги до сучасної української літературної мови*. Київ: Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2008.

Куцик – Колечко 2015: Куцик, О. – Колечко, М.: Концептуалізація образу жінки в українській та російській пареміології. In: *Рідне слово в етнокультурному вимірі*. Дрогобич: Посвіт 2015, 131–140.

Кучерова 1999: Кучерова, О.: Суспільна роль жінки на теренах України в дохристиянську добу. In: *Історія України. Маловідомі імена. Події, факти*, 1, 1999, 149–153.

Лазаренко – Івасюк 2012: Лазаренко, В. – Івасюк, Г.: Пуристичні тенденції в мові сучасних мас-медіа. In: *Міжкультурна комунікація: проблеми і перспективи*. Одеса – Тирасполь 2012, 225–233.

Леви-Стросс 1983: Леви-Стросс, К.: *Структурная антропология*. Москва: Главная редакция восточной литературы 1983.

Левицький 1920: Левицький, М.П.: *Паки й паки (Про нашу літературну мову)*. Відень – Київ 1920.

Леонова 1983: Леонова, М.В.: *Сучасна українська літературна мова. Морфологія*. Київ: Вища школа 1983.

Лесюк 1987: Лесюк, М.П.: Транспозиція, мутація та модифікація значення твірного слова. *Мовознавство*, 3, 1987, 34–39.

Лесюк 2014: Лесюк, М.П.: *Становлення і розвиток української літературної мови в Галичині*. Івано-Франківськ: Місто НВ 2014.

Лешкова 2017: Лешкова, О.О.: Новые явления в категории феминативов (на материале современного польского языка). In: *Язык. Сознание. Коммуникация*, 55, 2017, 169–178.

Лиса 2015: Лиса, Г.І.: Динаміка сучасної родової категоризації іменника та її лексикографічна інтерпретація. In: *Науковий вісник кафедри Юнеско КНЛУ. Серія Філологія. Педагогіка. Психологія,* 31, 2015, 287–294.

Літературна норма і мовна практика 2013: *Літературна норма і мовна практика* /ред. С.Я Єрмоленко. Ніжин: ТОВ «Видавництво «Аспект-Поліграф» 2013.

Лобода 1918: Лобода, А.: Рец. на російсько-українські словники. In: *Книгарь. Літопис українського письменства*, 15, 1918, 907–911.

Лотман – Успенский 1994: Лотман, Ю.М. – Успенский, Б.А.: Споры о языке в начале XIX века как факт русской культуры. In: *Успенский Б.А. Избранные труды. Т. II. Язык и культура*. Москва: Школа «Языки русской культуры» 1994, 331–466.

Лукашанец 2008: Лукашанец, А.А.: Міжславянскае моўнае ўзаемадзеянне і дынаміка літаратурнай нормы (беларуская мова паміж рускай і польскай). In: *Мовазнаўства. Літаратуразнаўства. фалькларыстыка. XIV Міжнародны з'езд славістаў (Охрыд, 2008): Даклады беларускай дэлегацыі*. Мінск: Права і эканоміка 2008, 107–120.

Любчик 2013: Любчик, І.Д.: *Історія України. Короткий нарис*. Івано-Франківськ 2013.

Малахова 2011: Малахова, О.А.: Гендер у сучасній українській лінгвістиці: джерела й перспективи. In: *Гендерна освіта – ресурс розвитку*

паритетної демократії: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (27–29 квітня 2011 р). Тернопіль 2011, 366–369.

Малахова 2012: Малахова, О.А.: Ми у мові і мова в нас або Мова і гендер. *Гендерний журнал «Я»: Гендер і медії*, 3(31), 2012. Харків: ГІАЦ «КРОНА», 24–26.

Малахова 2016: Малахова, О.: *Фемінітиви: долаємо гендерну дискримінацію у мові і мовленні*. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://ppt-online.org/162639 [останнє звернення: 03–03–2016].

Малес 2017: Малес, Л.: Рецензія на монографію Стрельник О. Турбота як робота: Материнство у фокусі соціології. Київ: Критика, 2017. In: *Вісник Київського національного університету ім. Т. Шевченка. Серія Соціологія*, 1(8), 2017, 87–88.

Малоха-Крупа 2012: Малоха-Крупа, А.: Фемінізація сучасної польської мови. In: *Проблеми слов'янознавства*, 61, 2012, 129–136.

Марван 1992: Марван, Ї.: *Quo vadis, lingva ucrainica?* Melbourne: Monash University 1992.

Масенко 1979: Масенко, Л.Г.: Назви професій і звань у сполученні з жіночими прізвищами. *Культура слова*, 17, 1979, 88–79.

Масенко 2009: Масенко, Л.: Український пуризм: міф чи реальність. *Дивослово*, 7, 2009, 48–51.

Масенко 2013: Масенко, Л.: Передмова. In: *Іваницький, С., Шумлянський, Ф. Російсько-український словник*. У 2-х т. Київ: Обереги 2013, 3–5.

Маслова 2011: Маслова, Ю.П.: Гендерні неологізми у мові сучасних друкованих українськомовних ЗМІ. In: *Неологічні назви осіб у сучасних слов'янських мовах*. Рівне – Оломоуць: Видавництво Національного університетуту «Острозька академія» 2011, 41–66.

Матвіяс 1974: Матвіяс, І.Г.: *Іменники в українській мові*. Київ: Радянська школа 1974.

Матвіяс 2013: Матвіяс, І.Г.: Взаємодія східноукраїнського та західноукраїнського варіантів літературної мови в усталенні норм у галузі синтаксису. *Мовознавство*, 1, 2013, 3–8.

Матезиус 2003: Матезиус, В.: О необходимости стабильности литературного языка. In: *Избранные труды по языкознанию*. Москва: УРСС 2003.

Мацько – Кравець 2007: Мацько, Л.І. – Кравець, Л.В.: *Культура української фахової мови: навчальний посібник*. Київ 2007.

Мацько – Сидоренко – Мацько 2003: Мацько, Л.І. – Сидоренко, О.М. – Мацько, О.М.: *Стилістика української мови*. Київ: Вища школа 2003.

Мацюк – Станкевич 2008: Мацюк, З. – Станкевич, Н.: *Українська мова професійного спілкування.* Київ: Каравела 2008.

Мацюк 2018: Мацюк, Г.: Вплив ідеології на мову, мовознавство і мовознавців: штрихи до образу українського суспільства першої третини XX ст. In: *Studia Ucrainica Varsoviensia,* 6, 2018, 199–216.

Мерінов 2005: Мерінов, В.В.: *Функціонально-категорійна аспектуальність грамматичного роду іменника в українській мові*. Харків: Харківський національний педагогічний університет ім. Г. С. Сковороди 2005.

Милославский 1980. Милославский, И. Г.: *Вопросы словообразовательного синтеза*. Москва: Издательствово МГУ 1980.

Миретина 2011: Миретина, М. С.: *Феминизация названий профессий, должностей, титулов и званий во французском языке во Франции, Бельгии, Швейцарии и Квебеке*: Диссертация ... кандидата филологических наук: 10.02.20. Санкт-Петербург 2011.

Миронюк 2006: Миронюк, О.: *Історія українського мовленнєвого етикету. Звертання*. Київ: Знання 2006.

Михайлюк 2005: Михайлюк, В. О.: *Українська мова професійного спілкування*. Київ: ВД «Професіонал» 2005.

Міньковська – Малахова 2015: Міньковська, І. І. – Малахова, О. А.: *Несексистська мова як інструмент формування гендерночутливого освітнього простору*. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://eprints.kname.edu.ua/43355/1/175-186.pdf [останнє зверення: 16–05–2015].

Моисеев 1965: Моисеев, А.И.: К сопоставительному изучению славянских языков (словообразование личных существительных в русском, польском и болгарском языке). In: *Очерки по словообразованию и словоупотреблению*. Ленинград: Издательство Ленинградского университета 1965, 87–105.

Моисеев 1959: Моисеев, А.И.: Соотносительность личных существительных мужского и женского рода и способы их выражения. In: *Ученые записки Ленинградского университета. Серия филологических наук*, 277, 1959, 176–189.

Мойсеєнко 1995: Мойсеєнко, В.: До питання про чесько-українські зв’язки у другій половині XIX ст. в галузі спеціальної та наукової

термінології. In: *Записки Наукового товариства ім. Т. Шевченка. Праці філологічної секції*, CCXXIX, 1995, 342–361.

Нагірняк 2009: Нагірняк, А.Я.: Особливості антиукраїнської політики польської влади в Галичині у 1920-х рр. In: *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*, *Держава і армія*, 652, 2009, 112–116.

Наєнко 2010: Наєнко, Г.М.: *Історична морфологія української мови. Динаміка граматичної норми*. Київ: ВПЦ «Київський університет» 2010.

Наконечний 2004: Наконечний, Є.: *Украдене ім'я: чому русини стали українцями*. Львів 2004.

Народная демонология Полесья 2012: *Народная демонология Полесья. Публикации текстов в записях 80–90-х годов XX века. Т. 2. Демонологизация умерших людей*. Москва: Рукописное наследие Древней Руси 2012, 466–700.

Недбайло 1970: Недбайло, Л. І.: Утворення іменників жіночого роду – назв осіб за професією. In: *Питання мовної культури*, 4, 1970, 26–33.

Нелюба – Старченко 2016: Нелюба, А. – Старченко, Я.: Інноваційні особові деривати в українських жарґонах. In: А. Архангельська (ред.). *XX–XXI століття: жанрово-стильові й лінгвістичні метаморфози в українській мові та літературі*. Olomouc VUP 2016, 231–265.

Нелюба 2009а: Нелюба, А.: Балотеса, дойченя, Guten-Morgen-івець: чи порушують вони словотвірний спокій. In: *Видавництво Харківського історико-філологічного товариства. Нова серія*, 13, 2009, 159–172.

Нелюба 2009б: Нелюба, А.: Обмежувачі у словотвірних процесах: проблема відмежування й типологізації. In: *Мовознавчий вісник. Збірник праць на пошану проф. К.Ф.Городенської з нагоди її 60-річчя*, 8, 2009. Черкаси, 159–167.

Нелюба 2009в: Нелюба, А.: Стримувачі у словотвірних процесах української мови. In: *Лінгвістичні студії*, 19, 2009, 135–140.

Нелюба 2011а: Нелюба, А.М.: «Гендерна лінгвістика» і малопродуктивні словотворчі засоби. In: *Лінгвістика*, 1 (22)/2, 2011, 135–142.

Нелюба 2011б: Нелюба, А.М.: Жінки. Гендер. Словотвір. In: *Збірник Харківського історико-філологічного товариства. Нова серія*, 14, 2011, 189–204.

Нелюба 2011в: Нелюба, А.М.: Інноваційні зрушення й тенденції в українському жіночому словотворі. In: *Лінгвістика*, 2(23), 2011, 49–59.

Нелюба 2014: Нелюба, А.: *Явища економії в словотвірній номінації української мови (системний вимір)*. Харків: Харківське історико-філологічне товариство 2014.

Немировский 1938: Немировский, М.Я.: Способы обозначения пола в языках мира. In: *Памяти ак. Н.Я. Марра (1864–1934)*. Москва – Ленинград 1938, 196–226.

Неупокоева 2008: Неупокоева, А.В.: Мовирование лиц по признаку пола как способ словообразования в немецком языке. In: *Известия Российского государственного педагогического университета им. А. И. Герцена. Аспирантские тетради: Научный журнал*, 34 (74), 2008, 365–368.

Нещименко 1960: Нещименко, Г.П.: Словообразование существительных женского рода со значением лица в современном чешском языке. In*: Ученые записки Института славяноведения АН СССР*, 16, 1960, 159–202.

Нещименко 2003: Нещименко, Г.П.: Языковая экономия как импульс динамики номинационной системы. In: *Komparacja systemów i funkcjonowania współczesnych języków słowiańskich 1. Słowotwórstwo. Nominacja*. Opole 2003, 288–306.

Нещименко 2008: Нещименко, Г.П.: К вопросу о динамике современной литературной нормы (на материале сопоставления русского и чешского языков). In: *Литературные языки в контексте культуры славян* / Отв. ред. Г. К. Венедиктов. Москва 2008, 239–285.

Нещименко 2009а: Нещименко, Г.П.: Существительные женского рода со значением лица в русском и чешском языке: тенденции развития. In: *Язык. Сознание. Коммуникация: Сб. научн. статей, посв. памяти заслуженного профессора МГУ А. Г. Широковой*, 38, 2009. Москва: Макс-Пресс, 10–25.

Нещименко 2009б: Нещименко, Г.П.: Тенденции языковой экономии как фактор динамики литературной нормы в славянских языках. In: *Славянские языки и культуры в современном мире*. Москва 2009, 116–135.

Нещименко 2012а: Нещименко, Г.П.: Феномен “перескока” фазы в деривационных цепочках и его влияние на развитие динамических тенденций в словообразовании. In: *Творба речи и њени ресурси у словенским језицима*. Београд: Филолошки факултет 2012, 215–234.

Нещименко 2012б: Нещименко, Г.П.: Парные феминативы в контексте типологической характеристики русского, чешского, польского языков. In: *Aktualne ploblemy językoznawstwa słowiańskigo*. Siedlce 2012, 15–43.

Николаев – Страхов 1985: Николаев, С.Л. – Страхов, А.Б.: К названию бога-громовержца в индоевропейских языках. In: *Балто-славянские исследования. 1985.* Москва: Наука 1987.

Німчук 1992, 1993: Німчук, В.В.: Українська мова – священна мова. *Людина і світ*, 11–12, 1992; 11–12, 1993.

Огієнко 1958: Огієнко, І. (Митрополит Іларіон): *Наша літературна мова. Як писати й говорити по-літературному*. *Мовні нариси*. Вінніпеґ: Товариство «Волинь» 1958.

Огієнко 1995: Огієнко, І. (Митрополит Іларіон): *Історія української літературної мови*. Київ 1995.

Огієнко 2011: Огієнко, І. (Митрополит Іларіон): *Наша літературна мова: Як писати й говорити по-літературному. Мовні нариси* /Упоряд., автор передмови та коментарів М. С. Тимошик. Київ 2011.

Озерова 2004: Озерова, Н.Г.: Рід. In: *Українська мова. Енциклопедія*. 2-е видання, перероб. та доп. Київ: «Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана» 2004, 552.

Онишкевич 1962: Онишкевич, М.Й.: Словацько-українські мовні зв'язки. In: *Питання слов'янознавства: Матеріали першої та другої славістичних конференцій*. Львів 1962, 97–109.

Онхайзер 2009: Онхайзер, И.: Тенденции развития славянских языков: номинация/словообразование. Опыт международного сотрудничества. In: *Вестник Московского университета. Серия 10, Филология*, 5, 2009. Москва: Издательство Московского университета, 46–64.

Онышкевич 1969: Онышкевич, М.О.: Польские элементы в диалекте бойков. In: *Исследования по польскому языку*. Москва: Наука 1969, 229–253.

Орлова 2010: Орлова, Т.В.: Міфологема «Берегині» в світлі критики українських суспільствознавців. In: *Сторінки історії*, 3, 2010, 205–213.

Охримович 1891: Охримович, В.: Значение малороссийских свадебных обрядов и песен в истории эволюции семьи. 1. Матриархат. In: *Этнографическое обозрение*, 4, 1891.

Павличко 2002: Павличко, С.: *Фемінізм: статті, дослідження, бесіди та інтерв'ю*. Київ: Основа 2002.

Палькевич 2014: Палькевич, О.: Сучасні аспекти вивчення пуризму як засобу нормалізації мови. In: *Вісник Дніпропетровського університету. Серія Мовознавство*, 20 (2) /2, 2014, 109–117.

Панов 2007: Панов, М.В.: *Труды по общему языкознанию и русскому языку. Т. 2.* Москва: Языки русской культуры 2007.

Пасемко 2000: Пасемко, І.: Лінгвопуризм і сучасні мови. *Дивослово*, 12, 2000, 17–19.

Паўленка 1978: Паўленка, М.А.: *Нарысы па беларускаму словаўтварэнню. Жаночыя асабовыя намінацыі ў старабеларускай мове*. Мінск: Выдавництва БДУ 1978.

Пахльовська 2002: Пахльовська, О.: *«Україна – діаспора» сьогодні: криза і перспектива*. Київ: Видавничий дім «КМ Академія» 2002.

Пац 2014: Пац, Л.: Традиційні й нові параметри мовленнєвої реалізації концептів ‘чоловік’ і ‘жінка’. In: *Мовний простір граматики: актуальні студії*. Донецьк: ДонДУ 2014, 221–225.

Першай 2013: Першай, А.: Феминистская языковая реформа как ресурс беларуского национализма: частный случай “феминизации беларуского языка”. *Ab Imperio*, 1, 2013, 303–327.

Пилинський 1976: Пилинський, М.М.: *Мовна норма і стиль*. Київ 1976.

Пискун 1972: Пискун, В.Т.: *Женские личные номинации в современном белорусском литературном языке (на материале спортивной терминологии)*: Автореф. дисс. … канд. филол. наук. Минск 1972.

Пода 2008а: Пода, О.: Газети Радянської України 20–40-х рр. XX ст.: проблема гендерного маркування назв. *Психолінгвістика*, 1, 2008, 197–204.

Пода 2008б: Пода, О. Ю.: Фемінітиви і маскулінітиви як гендерні маркери журнальних заголовків у контексті гендерної політики західноукраїнських часописів для жінок. *Держава і регіони*, 3, 2008, 87–95.

Пономарів 1992: Пономарів, О.Д.: *Стилістика сучасної української мови*. Київ: Либідь 1992.

Пономарів 1999: Пономарів, О.Д.: *Культура слова: Мовностилістичні поради*. Київ: Либідь 1999.

Пономарів 2002: Пономарів, О.Д.: Повернення до національних засад в українській термінології. In: *Вісник національного університету «Львівська політехніка»*, 453, 2002, 14–16.

Пономарів 2011: Пономарів, О.: Іменники жіночого роду в назвах за професіями. In: *Філософсько-антропологічні студії ’2001. Спецвипуск*. Київ: Стилос 2011, 183–186.

Попов 2011: Попов, С.Л.: О «стилистических» преувеличениях при кодификации грамматических вариантов. In: *Лексико-грамматические инновации в современных славянских языках*. Дніпропетровськ: «Нова ідеологія» 2011, 304–306.

Потапенко 2015: Потапенко, О.: Язичницьких богів символіка. In: *Енциклопедичний словник символів культури України*. Корсунь-Шевченківський: Видавець В. М. Гавришко 2015, 896–897.

Протченко 1960: Протченко, И.Ф.: Образование и употребление существительных женского рода-названий лиц в современном русском языке. In*: Статьи и исследования по русскому языку*. *Ученые записки МГПИ*, 158, 1960, 41–138.

Пузиренко 2001: Пузиренко, Я.: До проблеми номінації осіб жіночої статі в українській мові (гендерний аспект). In: *Наукові записки Національного університету «Києво-Могилянська академія»*, 18, 2001, 36–42.

Пузыренко 2008: Пузыренко, Я.: Маскулинизация как фактор влияния на агентивно-профессиональную номинацию женщин. In: *Kalba, diskursas, kltūra: problemos ir sprendimai*. Каунас 2008, 219–225.

Пфандль 2003: Пфандль, Х.: О силе и бессилии пуризма. Англицизмы и интернационализмы и их возможные альтернативы (на материале русского, словенского и хорватского языков). *Вопросы языкознания*, 6, 2003, 108–122.

Радіонов 2019: Радіонов, В.: *Адвокат Адвокат-ка? Адвокат-ко???* [Електронна версія]. Режим доступу: https://www.facebook.com/100001407543603/videos/2497686396954921/ [останнє звернення 01–10–2019].

Радіонов 2018а: Радіонов, В.: *Про мову з відкритим серцем, про фемінітиви – з перцем*. [Електронна версія]. Режим доступу: https://www.facebook.com/notes/рух-за-мову/віктор-радіонов-про-мову-із-відкритим-серцем-про-фемінітиви-з-перцем/2138438993043626/ [останнє звернення 22–09–2019].

Радіонов 2018б: Радіонов, В.: *Про фемінітиви – щиро й правдиво*. [Електронна версія]. Режим доступу: http://dniprograd.org/2018/05/01/pro-feminitivi-shchiro-ta-pravdivo_67244 [останнє звернення 22–09–2019].

Русиньскый язык 2004: *Русиньскый язык* /Red. nauk. P.R.Magosci. Uniwersytet Opolski – Instytut Filologii Polskej, Opole 2004.

Рускуліс – Зайцева 2014: Рускуліс, Л.В. – Зайцева, Т.А.: *Українська мова (за професійним спрямуванням)*. Миколаїв: Іліон 2014.

Русская грамматика 1980: *Русская грамматика*. В 2 т. /Ред. Н.Ю.Шведова. Т. 1. Москва: Наука 1980.

Рыбаков 1981: Рыбаков, Б.А.: *Язычество древних славян*. Москва: Наука 1981.

Савчук – Дзюбенко 2014: Савчук, Т.В. – Дзюбенко, Т.А.: Репрезентація маскулінного гендерного компонента в українському фразеологічному дискурсі. In: *Materialy X Międzynarodowej naukowi-praktzcznej konferencji „Naukowa myśl informaczjnej powieki – 2014”*, 20. Przemyśl: Nauka i studia 2014, 58–62.

Самійленко 1964: Самійленко, С.П.: *Нариси з історичної морфології української мови*. Київ: Радянська школа 1964.

Селігей 2007: Селігей, П.: Що нам робити із запозиченнями? *Українська мова*, 3, 2007, 3–16.

Селігей 2008: Селігей, П.: Пуризм у термінології: український досвід на європейському тлі. *Мовознавство*, 1, 2008, 49–66.

Селігей 2009: Селігей, П.: Структура й типологія мовної свідомості. *Мовознавство*, 5, 2009, 12–29.

Селігей 2010: Селігей, П.: Про виховання мовної свідомості. *Мовознавство*, 2–3, 2010, 176–193.

Селігей 2012: Селігей, П.О.: Мовна свідомість – шанобливе ставлення до мови. *Дивослово*, 7, 2012, 40–44.

Семенюк 2000: Семенюк, С. П.: *Формування словотвірної системи іменників із модифікаційним значенням жіночої статі в новій українській мові*: Автореф. дис… канд. філол. наук: 10.02.01. Запоріжжя 2000.

Семенюк 2002/2003: Семенюк, С.: Формування словотвірної підсистеми фемінітивів до чоловічих особових назв за національною і територіальною належністю в новій українській мові. In: *Українознавчі студії*, 4–5, 2002/2003, 32–38.

Семенюк 2004: Семенюк, С.: Формування підсистеми фемінітивів нової української мови (суспільно-політична лексика). In: *Вісник Львівського університету: Серія «Філологія»*, 34 (Ч.1), 2004, 261–267.

Семенюк 2009: Семенюк, С.: Запозичені форманти в іменниках з модифікаційним значенням жіночої статі (кінець XVIII – початок XXI ст.). *Українська мова*, 2, 2009, 14–20.

Семенюк 2012: Семенюк, С.: Формування словотвірної підсистеми назв самиць у новій українській мові. *Українська мова*, 1, 2012, 81–95.

Семиколєнова – Шиліна 2006: Семиколєнова, О.І. – Шиліна, А.Г.: Ґендерний аспект сучасної мовної політики (міжнародний досвід і українська перспектива). *Мовознавство*, 3, 2006, 32–40.

Сенів 1980: Сенів, М.І.: Основні способи й засоби ідентифікації жінки в писемних пам’ятках української мови XIV–XVIII ст. In: *З історії української лексикології*. Київ: Наукова думка 1980, 160–200.

Сидоренко 2009: Сидоренко, О.М.: Особливості письмового мовлення української діаспори четвертої хвилі (на матеріалі інтернет-видання УСІМ). In: *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія № 8. Філологічні науки (мовознавство і літературознавство)*, 1 (Кн. 1), 2009, 192–198.

Синчак 2011а: Синчак, О.: За рівність мовну й позамовну. *Спільне.* Квітень 2011.

Синчак 2011б: Синчак, О.: Як мова вбиває експерток. *Критика*, 11–12 (169–170), листопад–грудень 2011.

Синчак 2013: Синчак, О.: Гендерована мова: вектори влади і впливу. In: *Гендер для медій* /М.Маєрчик, О.Плахотнік, Г.Ярмакова. Київ: Критика 2013, 117–134.

Синявський 1931: Синявський, О.: *Норми української літературної мови*. Харків–Київ 1931.

Синявський 1941: Синявський, О.: *Норми української літературної мови*. Львів 1941.

Сироткін 1993: Сироткін, В.: Звичаєве право. In: *Українська минувшина. Ілюстрований етнографічний довідник* /За ред. А. Пономарьова. Київ 1993.

Сімович 2005: Сімович, В.: *Праці у 2-х Т. 1. Мовознавство*. Чернівці: Книги XXI 2005.

Скаб – Бабич 2008: Скаб, М.С. – Бабич, Н.Д. та ін.: *Українська система найменувань адресата мовлення*. Чернівці 2008.

Скопненко 2010: Скопненко, О. І.: Засади кодифікації в українській та білоруській мовах (20-і – початок 30-х рр. XX ст.). *Мовознавство*, 2–3, 2010, 168–174.

Словотвір української мови 1979: *Словотвір сучасної української літературної мови*. / М. А. Жовтобрюх (ред.). Київ: Наукова думка 1979.

Смольская 1986: Смольская, А.К.: О синтаксическом аспекте маскулинизации в сербохорватском языке. In: *Славянская филология*, 5, 1986. Ленинград: Издательство Ленинградского университета, 129–138.

Смольская 1993: Смольская, А.К.: *Развитие именного словообразования в сербохорватском литературном языке (феминативы)*: Автор. дисс. … доктора филол. наук. 10.02.03. Москва 1993.

Собецька 2017: Собецька, Н.В.: *Фемінітиви у процесі лінгвістичних трансформацій*. [Електронна версія]. Режим доступу: www/dspace.tneu.edu.ua/.../2017 [останнє звернення: 30–08–2019].

Совтис 2008: Совтис, Н.: Дослідження українсько-польських зв'язків в польському мовознавстві. In: *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*, 40, 2008, 194–197.

Совтис 2012: Совтис, Н.: *Українські лексичні запозичення в польській літературній мові*. Рівне: Видавець О. Зень 2012.

Сорока 2017: Сорока, Ю.Г.: Натуралізація за Дж. Батлер в перспективі концепції культурних механізмів влади. In: *Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки. Соціологічні науки*, 2 (33), 2017, 14–27.

Ставицька 2003: Ставицька, Л.: Мова і стать. *Критика*, 6, 2003, 29–34.

Ставицька 2015: Ставицька, Л.: *Гендер: мова, свідомість, комунікація*. Київ: КММ 2015.

Стахів 2008: Стахів, М.: *Український комунікативний етикет.* Київ: Знання 2008.

Степаненко 2014: Степаненко, М.І.: *Мовознавча Полтавщина: енциклопедичний довідник*. Полтава: ПП Шевченко Р.В. 2014.

Стишов 2012б: Стишов, А.О.: Основні тенденції розвитку лексичного складу української мови початку XXI століття. In: *Вісник Запорізького національного університету. Філологічні науки*, 1, 2012, 407–415.

Стишов 2012а: Стишов, О. А.: Номінації осіб у сучасній українській мові (на матеріалі дискурсу ЗМІ). *Мовознавство*, 6, 2012, 23–37.

Стишов 2005: Стишов, О. А.: *Українська лексика кінця XX століття (на матеріалі мови засобів масової інформації)*. 2-е вид. Київ 2005.

Страусов 2009: Страусов, В.Н.: Категория андроцентризма в лингвистике. In: *Университетские чтения*, 3 (1), 2009. Пятигорск: Издательствово ПГЛУ, 49–56.

Струганець 2000: Струганець, Л.: *Культура мови. Словник термінів.* Тернопіль: Навчальна книга Богдан 2000.

Струганець 2011: Струганець, Л.: Диференційні ознаки норми літературної мови. *Культура слова*, 74, 2011, 34–43.

Сулима 1928: Сулима, М.: *Українська фраза: коротенькі начерки*. Харків 1928.

Сюта 2017: Сюта, Г.М.: *Цитатний тезаурус української поетичної мови XX століття*. Київ: ТОВ «КММ» 2017.

Таран 2007: Таран, Л.: *Жіноча роль Жінка-автор у сучасній українській прозі: Емансипаційний дискурс*. Київ: Основи 2007.

Тараненко 2004: Тараненко, О.О.: Мода в мові. In: *Українська мова. Енциклопедія*. 2-е вид. зі змінами і доп. Київ: Видавництво «Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана 2004, 366.

Тараненко 2005а: Тараненко, О.О.: Принцип андроцентризму в системі мовних координат і сучасний гендерний рух. *Мовознавство*, 1, 2005, 3–25.

Тараненко 2005б: Тараненко, О.: Сучасні тенденції до перегляду нормативних засад української літературної мови і явище пуризму (у межах граматичних категорій іменника). *Мовознавство*, 5, 2005, 85–104.

Тараненко 2008: Тараненко, О.: Сучасні тенденції до перегляду нормативних засад української літературної мови і явище пуризму (на загальнослов'янському тлі). *Мовознавство*, 2–3, 2008, 159–189.

Тараненко 2009а Тараненко, О.О.: Український і російський мовнокультурні вектори в сучасній Україні: реальність, політизація, міфи. I. *Мовознавство*, 2, 2009, 3–33.

Тараненко 2009б: Тараненко, О.О.: Український і російський мовнокультурні вектори в сучасній Україні: реальність, політизація, міфи. II. *Мовознавство*, 3–4, 2009, 54–81.

Тараненко 2010: Тараненко, О.О.: Українсько-російські мовні контакти на сучасному етапі: притягування і відштовхування I. Впливи, інтерференція, запозичення. *Мовознавство*, 2–3, 2010, 55–82.

Тараненко 2011: Тараненко, О.О.: Явище історико-мовної міфотворчості в сучасному українському суспільстві. *Мовознавство*, 6, 2011, 14–33.

Тараненко 2012: Тараненко, О.: Суперечності між національним і соціальним у розвитку літературної мови. In: *Екологія мови і мовна політика в сучасному суспільстві*. Київ 2012, 92–118.

Тараненко 2013: Тараненко, О.О.: Мова української західної діаспори і сучасна мовна ситуація в Україні (на загальнослов'янському тлі). *Мовознавство*, 2–3, 2013, 63–99.

Тараненко 2014: Тараненко, О.О.: Формування нової системи соціальних цінностей і пріоритетів українського суспільства (на матеріалі української мови кінця XX – початку XXI ст.). VII. *Мовознавство*, 5, 2014, 14–34.

Тараненко 2015а: Тараненко, О.О.: *Актуалізовані моделі в системі словотворення сучасної української мови (кінець XX – початок XXI ст.).* Київ: Видавничий Дім Дмитра Бураго 2015.

Тараненко 2015б: Тараненко, О.О.: Загальнокультурні впливи Галичини в сьогоднішньому мовному житті України. *Мовознавство*, 2, 2015, 44–54.

Тараненко 2015в: Тараненко, О.О.: Словотворення української мови в аспекті сучасних системно-нормотворчих тенденцій (кінець XX – поч. XXI ст.) I. *Мовознавство*, 1, 2015, 3–32.

Телемко 1941: Телемко, О.: *Олекса Синявський. Передмова до видання «Олекса Синявський. Норми української літературної мови*. Л., 1941». [Електронна версія]. Режим доступу: http://ru.scribd.com/doc/96346547/Slov-Nyk [останнє звернення 16–12–2014].

Тименко 2011: Тименко, Л.О.: *Лексика офіційно-ділового стилю в історії української мови (1917–1933)*. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго 2011.

Тимошик 2011: Тимошик, М.: Урок синівського вболівання за долю української мови: до передруку в Україні головних праць І. Огієнка. In: *Огієнко І. (Митрополит Іларіон). Наша літературна мова* / Упоряд. М. С. Тимошик. Київ 2011.

Тиховська 2017: Тиховська, О.: Психоаналітичний аспект образу русалки та повітрулі в українській міфології. In: *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія,* 1 (37), 2017, 91–96.

Ткач 2000: Ткач, Л.: Вплив польської мови на українську літературну мову Буковини кінця XIX – початку XX століття (зовнішні чинники). *Мовознавство*, 6, 2000, 22–29.

Ткаченко 1989: Ткаченко, В.А.: Теоретические и практические аспекты калькирования. In: *Языковые ситуации и взаимодействие языков*. Киев 1989, 178–191.

Томіленко 2018: Томіленко, Л.М.: Назви осіб за родом діяльності в українській перекладінй лексикографії 1918–1933. In: *Чарнобылем не зарасце: традыцыі матэрыяльнай і духоўнай культуры Усходнягаю*. Гомель: ГДУ імя Ф. Скарыны 2018, 164–170.

Томіленко – Рабулець 2015: Томіленко, Л.М. – Рабулець, О.Г.: Словник московсько-український В. Дубровського. *Мовознавство*, 4, 2015, 89–96.

Туровська 2009: Туровська, Л.: Термінологізація назв осіб в українській мові. *Українська мова*, 32, 2009, 86–94.

Українська мова у XX сторіччі 2005: *Українська мова у XX сторіччі: історія лінгвоциду. Документи і матеріали*. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська адкадемія» 2005.

Український комунікативний етикет 2008: *Український комунікативний етикет* /Ред М. Пахоменко. Київ: Знання 2008.

Улуханов 1998: Улуханов, И.С.: О закономерностях сочетаемости морфем в славянских языках. In: *Славянское языкознание. XII Международный съезд славистов: Доклады российской делегации*. Москва 1998, 536–555.

Федотова 1997: Федотова, М.Е.: Лексические инновации в сфере наименований женских профессий. In: *Слово в динамике: Сборник научных трудов Тверского государственного университета*. Тверь: ТГУ 1997, 90–97.

Федурко 2010: Федурко, М.: Словотвірна морфонологія українських фемінативів у лінгвокультурологічному аспекті. In: *Відображення історії та культури народу у словотворенні*. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго 2010, 433–442.

Фекета 1968: Фекета, І.І.: *Жіночі особові назви в українській мові (творення і вживання)*: Дисерт. … канд. филол. наук. Ужгород 1968.

Фекета 1974: Фекета, І.: Особливості творення назв осіб жіночої статі. *Українська мова і література в школі*, 4, 1974, 77–79.

Фекета 1975: Фекета, І.: Розвиток жіночих особових назв у сучасній українській мові. *Мовознавство*, 2, 1975, 21–25.

Філін 1976: Філін, Ф.П.: Нотатки про мовну норму. In: *Слово і труд*. Київ 1976, 67–78.

Франко 1982: Франко, І.: *Зібрання творів: у 50 т.* Т. 35. Київ: Наукова думка 1982.

Храмова 1992: Храмова, В.: До проблеми української ментальності. In: *Українська душа*. Київ: Фенікс 1992, 3–35.

Чак 1997: Чак, Є.Д.: *Чи правильно ми говоримо?* Київ: Освіта 1997.

Червінська 2017: Червінська, Т.Г.: Поняття гетеронормативності у квір-теорії. In: *Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки. Соціологічні науки*, 2 (33), 2017, 97–105.

Черемська 2000: Черемська, О.С.: Проблеми дерусифікації української мови в працях мовознавців 20–30-х років. In: *Вісник Харківського національного університету*, 49, 2000, 190–193.

Черникова 2007: Черникова, Н.В.: Актуальные концепты и их лексические репрезентанты. *Филологические науки*, 6, 2007, 71–80.

Чуєшкова 2011: Чуєшкова, О.: Форми із суфіксом -к(а) як засіб позначення жінок в офіційно-діловому та науковому стилях сучасної української літературної мови. In: *Незгасимий СЛОВОСВІТ: Збірник наукових*

праць на пошану професора В. С. Калашника. Харків: Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна 2011, 284–291.

Шевельов 1941: Шевельов, Ю.В.: Нормалізація літературної мови. In: *Передмова до видання «Олекса Синявський. Норми української літературної мови»*. Львів, 1941.

Шевельов 1996: Шевельов, Ю.: *Внесок Галичини у формування української літературної мови*. Львів – Нью-Йорк 1996.

Шевельов 1998: Шевельов, Ю.: *Українська мова в першій половині XX століття (1900–1941)*. Чернівці: Рута 1998.

Шевченко 2004: Шевченко, В.: Невідома українізація. *Дзеркало тижня*, 27.02.2004.

Шейко – Тишевська 2006: Шейко, В.М. – Тишевська, Л.Г.: *Історія української культури*. Київ: Кондор 2006

Шпітько 2010: Шпітько, І.М.: Фемінітиви з формантом -ка в українській і словацькій мовах. In: *Вісник Дніпропетровського університету. Серія «Мовознавство»*, 11 (16), 2010, 383–388.

Шпітько 2011: Шпітько, Л.: Активізація словотвірних можливостей сучасної української мови у семантичній групі «назви осіб жіночої статі за професією та родом діяльності». In: *Лексико-грамматические инновации в современных славянских языках*. Днепропетровск: Нова ідеологія, 2011, 427–429.

Штець 1996: Штець, М.: *Українська мова в Словаччині (Соціолінгвістичне та інтерлінгвістичне дослідження)*. Пряшів, 1996.

Шуба-Зимянина 2010: Шуба-Зимянина, Т.П.: *Категория potina feminina: специфика образования синтетических номинаций в русском, белорусском и польском языках*. Минск: БГУ 2010.

Шульга 1997: Шульга, М.В.: Славянский грамматический род: привативная оппозиция. *Вопросы языкознания*, 3, 1997, 26–39.

Шульга 2003: Шульга, М.В.: *Развитие морфологической системы имени в русском языке*. Москва: Издательство Московского государственного университета леса 2003.

Яворська 1999: Яворська, Г.: Генеза сучасних проблем нормалізації та кодифікації. In: *Українська мова* /Red. S. Jermolenko. Opole: Unywersytet Opolski 1999, 201–220.

Якобсон 1978: Якобсон, Р.: К языковедческой проблематике сознания и бессознательности. In: *Бессознательное. Природа. Функции, методы исследования*, 3. Тбилиси 1978, 156–167.

Якобсон 1985: Якобсон, Р.: О структуре русского глагола. In: *Якобсон Р. Избранные работы*. Москва: Прогресс 1985, 210–221.

Яковець 2004: Яковець (Дзісь), Р.: Український мовний пуризм на європейському тлі. In: *Вісник Львівського університету. Серія філологічна*, 34 (II). Львів: ЛНУ, 2004, 526–531.

Яковець 2006: Яковець (Дзісь), Р.: Пуристичні тенденції в контексті когнітивної лінгвістики. In: *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія Лінгвістика*, 4, 2006. Херсон: Вид-во ХДУ, 312–315.

Янко-Триницкая 1966: Янко-Триницкая, Н.А.: Наименование лиц женского пола существительными женского и мужского рода. In: *Развитие словообразования современного русского языка*. Москва: Наука 1966, 167–210.

СЛОВНИКИ ТА ДОВІДНИКИ

ESJČ/Mach.: Machek, V.: Etymologický slovník jazyka českého. Praha: Nakladatelství Československé Akademie věd 1968.

NESČ: Karlík, P. – Nekula, M. – Pleskalová, J.: Nový encyklopedický slovník češtiny. Sv. 1–2. Praha: Academia 2017.

NSČ 1998: Nová slova v češtině. Slovník neologismů. /Pod ved. O. Martincové. Praha: Academia 1998.

NSČ 2004: Nová slova v češtině. Slovník neologismů 2. /Pod ved. O. Martincové, Praha: Academia 2004.

NSPP: Nowy słownik poprawnej polszczyzny PWN / Red. A. Markowski. Warszawa: PWN 1999.

SESJČ/ Holub: Holub, J. – Lyer, S.: Stručný etymologický slovník jazyka českého. Praha: SPN 1968.

SNŹP: Słownik nazw żeńskich polszczyzny. A. Małocha-Krupa (red.). Wrocław: Uniwersytet Wrocławski 2015.

SSJČ: Slovník spisovného jazyka českého. D. 1–8. Praha: Academia 1989.

SSČŠV: Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost. Praha: Academia 1994 (1998, 2004).

ВТССУМ: Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. Київ: Перун 2005.

ГМ/Хобз.: Хобзей, Н.: Гуцульська міфологія: Етнолінгвістичний словник. Львів: Інститут українознавства ім. І.Крип'якевича НАНУ 2002.

ЕСУМ: Етимологічний словник української мови. Т. 1–7. Київ. Наукова думка 1982–2012.

ЕУ: Енциклопедія українознавства. У 13 томах. Т. 1. Мюнхен – Нью-Йорк 1949.

ІСУМ: Інверсійний словник української мови. Київ: Наукова думка 1985.

КТСЛТ/Єрм.: Єрмоленко, С.Я. – Бибик, С.П. – Тодор, О.Г.: Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / Ред. С.Я.Єрмоленко. Київ: Либідь 2001.

ЛЛ/Хобз.: Хобзей, Н. – Сімович, К. – Ястремська, Т. – Дидик-Меуш, Г.: Лексикон львівський: поважно і на жарт. Вид. 3-е. Львів: Інститут українознавства ім. І.Крип'якевича НАНУ, Серія «Діалектологічна скриня» 2015.

ЛСІ/Нел.: Нелюба, А. – Редько, Є.: Лексико-словотвірні інновації (2015–2016): Словник. Харків: Харківське історико-філологічне товариство 2017.

МЕЛЕ: Єфимов, А.С.: Мала енциклопедія лікаря-ендокринолога. Київ: Медкнига 2007.

МСПКУМ/Тимч.: Тимченко, Є.: Матеріали до словника писемної та книжної української мови XV–XVIII ст.: У 2 т. / Підгот. до вид. В. В. Німчук, Г. І. Лиса. Т. 1. Київ–Нью-Йорк 2003.

НАСЗ: Нові й актуалізовані слова та значення: Словникові матеріали 2002–2010 / Під ред. В. О. Балог та ін. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго 2010.

НСЗ: Нові слова та значення: словник / Укл.: Л. В. Туровська, Л. М. Василькова. Київ: Довіра 2009.

НУЛ/Маз.: Мазурик, Д.: Нове в українській лексиці: Словник-довідник. Львів: Світ 2002.

ОСУМ: Орфографічний словник української мови (укл. В.В.Чумак, І.В.Шевченко, Л.Л.Шевченко, Г.М.Ярун. Видання 9-е. Київ: Довіра 2009.

ПСД: Приходько Ю.О. – Юрченко В.І.: Психологічний словник-довідник. Київ: Каравела 2012.

РУС (1924–1933): Російсько-український словник: в 4-х томах Т. 1–3 /Гол. ред. А. Кримський та С. Єфремов. Київ: Червоний шлях 1924–1933. [Електронна версія]. Режим доступу: http://r2u.org.ua/data/Російсько-український%20академічний%20словник%20(1924-33).pdf [останнє звернення: 29–10–2019].

РУС: Російсько-український словник /Ред. П. Гриценко та ін. У 4 т. Київ: Знання 2011–2014.

РУСДМ: Російсько-український словник ділової мови. Термінологія та фразеологія. (Проєкт). /Уклали М. Дорошенко, М. Станиславський, В. Страшкевич. Харків–Київ: ДВУ 1930, Перевидано 1993 року в Мюнхені з післясловом О. Горбача.

РУУРС: Російсько-український і українсько-російський словник / Гол. ред І.Т.Бусел. Київ: Перун 2011.

СГТ/Ден.: Словарь гендерных терминов /Под ред. А.А.Денисовой. Региональная общественная организация «Восток–Запад: Женские Инновационные Проекты». Москва: Информация XXI век 2002.

СГТ/Шевч.: Шевченко, З.В.: Словник ґендерних термінів. Черкаси: Видавець Ю.Чабаненко 2016.

СД: Дубровський, В.: Словник московсько-український. Київ: Видавництво «Рідна мова» 1918.

СДНО/Год.: Годована, М. П.: Словник-довідник назв осіб за видом діяльності / За ред. Л. В. Туровської. Київ: Наукова думка 2009.

СІ: Ізюмов, О.: Російсько-український словник. Вид. 1-е. Харків 1926; Вид. 4-е, випр. та доп. за новим правописом. Харків: Державне видавництво України 1930.

СІШ: Іваницький, С. – Шумлянський, Ф.: Російсько-український словник. У 2 т. Вінниця: Нова друкарня Пойлішер і Друкарня Міського Самоврядування 1918.

СК: Каменецький, М.: Словник московсько-український. Полтава: Труд 1918.

СЛ/Сел.: Селіванова, О.О.: Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. Полтава: Довкілля – Л 2006.

СНУ 1991–2011: Словотворчість незалежної України. 1991–2011: Словник /Укл. А.Нелюба. Харків: Харківське історико-філологічне товариство 2012.

СНУ 2012–2016: Словотворчість незалежної України 2012–2016: Словник /Укл. А.Нелюба, Є.Редько. Харків: Харківське історико-філологічне товариство 2017.

СНУМ/Він. 2002: Віняр, Г. М. – Шпачук, Л. Р.: Словник новотворів української мови кінця XX століття. Кривий Ріг 2002. Вип. 2.

СНУМ/Він. 2005: Віняр, Г. М. – Шпачук, Л. Р.: Словник новотворів української мови кінця XX століття. Кривий Ріг 2005.

СРР: Керча, І.: Словник русинсько-руськый. У 2 т. Ужгород: Поліпрінт 2007.

ССІЛ: Сучасний словник іншомовних слів /Укл. О.І. Скопенко, Т.В. Цимбалюк. Київ: Довіра 2006.

ССЛ/Загн.: Загнітко, А.П.: Словник сучасної лінгвістики: поняття і терміни. У 4 т. Донецьк: ДонДУ 2012.

ССУМ/XIV–XV ст. Словник староукраїнської мови XIV–XV ст. У 2 т. Київ: Наукова думка 1978.

СУМ 11 Словник української мови. В 11 т. Київ: Наукова думка 1970–1980.

СУМ 20: Словник української мови. В 20-ти т. Т. 1.–9. Київ: Наукова думка 2010–2018.

СУМ/ XVI – перш.пол. XVII ст.. Словник української мови XVI – першої половини XVII ст. / Відп. ред. Д. Гринчишин, М. Чікало. Вип. 2–7. Львів 1995–2000.

СУМ/Жайв.: Словник української мови / Відп. ред. В.В.Жайворонок. Київ: Довіра 2016.

СУМ/Яв.: Яворницький, Д.: Словник української мови. Катеринослав: Слово, 1920. Т.1. А–К. Перевидання: Яворницький Д. І. Словник української мови. Том 1. А–К. Харків: Фоліо 2017.

СУЯ/Гр.: Гринченко, Б.: Словарь украинскаго языка, собранный редакціей журнала «Кіевская Старина». В 4 т. Киев 1907–1909.

СЧСТ/Шт.: Штепа, П.: Словник чужомовних слів і термінів. Монреаль Канада 1977.

ТСЖВРЯ/Даль: Даль, В.И.: Толковый словарь живаго великорускаго языка. [Первое изданіе]. Изданіе общества любителей Россійской словесности, учрежденаго при Императорскомъ Московскомъ Университетѣ, Москва 1863–1866.

УЛ: Український лексикон кінця XVIII – поч. XXI ст. Словник-індекс. Т. 1–3. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго 2017.

УМЕ 2000: Українська мова. Енциклопедія. 1-е видання. Київ: «Українська енциклопедія ім. М.П.Бажана» 2000.

УМЕ 2004: Українська мова. Енциклопедія. 2-е видання, перероб. та доп. Київ: «Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана» 2004.

УМЕ 2007: Українська мова. Енциклопедія. 3-є видання, перероб. та доп. Київ: «Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана» 2007.

ПРЕДМЕТНИЙ ПОКАЖЧИК

Feminina tantum 14, 25, 30, 350, 361, 366
Masculina generica 25
Masculina tantum 27
Актуалізація 13–14, 18, 55, 180–181, 191, 196–197, 351, 398
Андронім 14, 25, 29–30, 34–35, 39
Андроцентризм 27–28, 328, 333, 386, 410–411
Берегиня 32, 83–87, 313
Варіантність 55, 93–95, 104, 138, 165, 350, 363, 394
Галицька малоруська мова 182
Галичина 18, 74, 76–77, 79, 182, 189
Гендер 23, 110, 304, 311, 386, 392–393, 400–401, 403, 409–410
Гендерна лінгвістика 9, 11, 15, 19, 24, 28, 46, 89, 108, 112, 305, 352, 397, 398, 403
Гендерна політика 110, 322, 328, 333–334
Гендерне «вирівнювання» мови 305, 374
Гендерний словотвір 18
Гендерні фемінітиви 15
Гендеровані закінчення 15
Гендерована мова 15, 409
Генералізувальний (генеричний) маскулінізм 25, 27, 36, 58, 60, 64, 73, 78, 107, 124, 129, 135, 162, 202, 237, 263, 268, 273, 278, 291, 296, 339, 351, 356, 369, 370
Гетеронім 14, 25
Гнучка стабільність мовної норми 9, 93
Граматична традиція 9, 33, 120–121, 237
Демаскулінний словотвір 34, 131, 348, 353, 356, 361–362
Дерусифікація 53–54, 60, 121–122, 129–130, 224–226, 228, 274, 284, 294, 372, 413
Дескриптивна норма 93–94
Дефемінінний словотвір 44, 349, 356, 359, 364
Динамічна тенденція 44, 193
Діаспорний варіант української мови 9, 74–76, 180, 186, 188
Доба українізації 9, 22, 55, 64, 68–69, 74, 115, 122, 130, 137–138, 142, 157–159, 169, 176–178, 181, 189–190, 353, 369, 375
Естетична норма 100, 387
Естетична сприйнятність похідного слова 41, 374, 377
Ефемеризм 104
Жіноча моція 31–33
Жіночий словотвір 13, 16, 22–23, 58–59, 61, 121, 127, 131, 201, 359–360, 364, 369, 374, 403
Західна українська діаспора 9, 74, 76–77, 180–182, 186, 188–189, 353, 366, 411
Західноукраїнський варіант української мови 74, 80, 182, 401
ЗМІ 10, 104–105, 107–108, 111, 223, 226, 284–285, 299,

305–306, 310, 322, 325, 343, 371, 398, 401, 410
Ізольований словотвір 356, 366
Індекс фемінізації 96, 172, 336, 365
Інновація 99–100, 312, 342, 353–355, 358, 361, 365, 386–387, 416
Ірраціональне ставлення до мови 45, 65, 193–194, 368
Кваліфікативні номінанти 42, 135–136, 174
«Ковані слова» 177, 298
Кодеривація 30, 34, 353, 359–360, 364, 366
Кодериват 14, 25, 29, 39, 136, 356, 358
Комунікативний етикет 9, 113, 410, 413
Контент-аналіз 99
Коренізація 48–49, 54, 129, 133
Лексична норма 9, 91, 93, 97–98, 101, 103, 372
Маскулізм (маскулінізм) 14, 20, 25, 27, 35–36, 39, 58, 60–61, 64, 73, 78, 89, 107, 108, 124, 129, 131, 133–136, 138, 143–144, 149, 155, 162, 164, 175–176, 181, 186, 235, 260, 263, 265, 268, 273–275, 277–278, 290–293, 295–296, 304, 313, 330, 336, 339, 341–344, 347–349, 351–352, 355–356, 359, 366, 369–370, 376, 391
Матріархат 85–86, 396–397
Матронім 14, 30
Міфологізація 9, 81–86, 159, 372
Мова західної української діаспори 9, 74, 180–182, 189, 353, 366, 411
Мова як бренд 369–370
Мовна динаміка 7, 9, 29, 42-44, 55, 63, 88, 118, 190, 193, 322, 332, 345, 355, 372, 378
Мовна дискусія 10, 11, 105, 112, 140, 199, 306–307, 308, 310, 314, 317, 318, 320, 323, 324, 325, 334, 337–341, 367
Мовна економія 96, 172
Мовна мода 76, 99, 196, 197, 224–226, 298, 372 (є), 375, 396, 411
Мовна політика 71, 369
Мовна свідомість 60, 78, 192–195, 198, 279
Мовна традиція 10, 32, 69, 104, 177, 181, 325, 338–339, 344, 352, 372, 375, 378, 399
Мовний маркетинг 368, 388
Мовний менеджмент 10, 368–371
Мовний пуризм 9, 11, 46, 65–74, 194, 372, 375, 415
Мовний смак 7, 64, 87, 92, 142, 195, 285, 298, 372, 373, 378
Мовний цинізм (нігілізм) 373
Модифікаційна категорія 35–37
Морфолого-синтаксична норма 61, 64, 107
Моція 16, 22, 28–37, 39–40, 60, 63, 88, 91, 111, 138, 148–149, 183, 344–345, 351–352, 358, 364, 397
Моційний корелят 14, 16, 20, 29, 30–32, 34–35, 37, 149
Мутаційна категорія 21, 31, 34, 36, 38, 39

Назви моції 16, 63
Науковий стиль 99, 105–108, 110–112
Націоналізація (етнізація, автохтонізація, українізація) української мови 9, 45–48, 52–53, 60, 63, 67–68, 178, 223–228, 274, 284, 294, 372
Неологізм 66, 88, 101, 255, 299, 345, 347, 351, 353, 355, 387, 401
Неологічний словник 353
Неологічні назви жінок 10, 344
Неофемінатив 41, 64, 89, 94, 101, 103, 186, 285, 287–289, 299, 300, 342, 348, 355, 365–366, 367, 371
Несхвальний контекст 266–275, 277–278, 291–292, 296
Неузуальне словотворення 91–92, 363, 395
Нова редакція українського правопису 10, 199, 320, 321, 325–326, 329
Норма 9, 20, 23, 33, 44–45, 48, 54, 58, 61, 63–64, 66–68, 71–72, 74, 78, 80, 82, 87–88, 90–105, 107, 111, 113–114, 118, 121–123, 126, 128, 143, 158, 163–165, 177–179, 190, 192, 194, 196-197, 202, 239, 274, 280, 287, 307, 310–311, 317, 321, 325, 332, 337, 345, 354, 368-370, 372–375, 392, 394–396, 398, 400–401, 403–404, 406, 409–410, 412–414, 427
Обмежувальні (гальмівні) чинники фемінізації 60, 179
Оказіоналізм 92, 104, 107, 387
Оказіональне словотворення 32, 90–92, 363
Офіційно-діловий стиль 57, 99, 104–109, 111–112, 299, 313, 321–322, 325, 333, 335, 412–413
Патріархальний 27, 208
Патріархат 27
Патріархатний 27–28, 42, 332
Патронім 14, 25, 30, 39
Пересічні носії мови 10, 51, 120, 308, 374
Питоме («своє») у мові 9, 47, 58, 65, 70, 81, 83, 102, 308
Підкарпатська Русь 79, 116, 182,
Підпольська Україна 77–78
Польська мова 18, 69–71, 77–78, 80–81, 116, 132, 182–184, 286, 336, 401, 410, 412
Постпатріархатні мови 28
Потенційне слово 92, 363
Прагматичний компонент значення слова 37, 41, 101, 102, 104, 108, 197, 300, 338, 349, 365, 367, 377
Прескриптивна норма 93–94, 96–97, 398
Професійні носії мови (академічні працівники НАН України) 280, 283, 286, 288, 291, 293, 294
Професійно-статусні фемінативи 41, 43, 61, 159, 203, 219, 265, 279, 283, 284, 293, 294, 302
Публіцистичний стиль 106–107, 112, 299, 322
Раціональне ставлення до мови 45, 65, 69, 193, 194, 368

Ревіталізація (ревіталізований фемінатив) 9, 76, 89, 151, 367, 369, 374, 375
Регулярність 8, 10, 37, 58, 64, 89–91, 167, 321, 337, 344, 350, 365, 374–375, 377, 386
Редеривація 30
Результативний критерій 97–98
Релятивні номінанти 41, 42, 159
Рефлексія над мовою 95, 193–194
Родо-статева транспозиція 14–15, 18
«Розстріляне» Відродження 8, 60, 68, 120–121, 133, 178, 375
Русифікація (зросійщення) 50, 52, 62–63, 73, 121, 126–127, 130, 334–335
Сексизм 64, 305, 308, 314, 329
Сексизми-фемінативи 15
Семантична рівнозначність 108
Сентимент-аналіз 99, 209
Система і структура мови 20, 27–28, 55, 86, 94, 165, 321, 338, 340, 365, 368, 373–374
Словацька мова 29, 79–81, 116, 132, 182–184, 286, 311, 390
Словник неологізмів 345–347, 351, 353
Словник рекомендувального типу 365, 371
Словникарство радянської і пострадянської доби 9, 73, 169
Словники доби українізації 9, 115, 130, 138, 139, 142, 176, 177, 179, 190, 353
Словник-індекс 189–191, 366, 393, 418
Словотвірна модель 21, 54, 57, 62–63, 69, 72, 76, 89, 92, 102, 111, 184
Словотвірна норма 63, 88, 91–92, 97–98, 102, 164, 372, 392, 396
Словотвірний аванс 60, 304, 313
Словотвірний тип 21, 81, 92, 186, 352
Словотвірна фемінізація 9, 25, 28, 41, 51, 58, 60, 64, 87, 110, 120–121, 128, 136–137, 157, 177, 179, 183, 189, 198, 202, 208, 210, 216, 307, 338, 364, 368, 372, 375, 387–388
Словотвірний фемінатив (фемінітив) 19, 21, 25, 28, 36, 40–42, 72, 89, 91–92, 100, 105, 111, 138, 143, 148, 182–183, 274-275, 339, 349, 353, 358, 375
Словотвірні потенції 29, 339, 350, 372
Смак доби 100, 142, 196–197, 304, 372
Соцолінгвістичне дослідження 201–202, 297, 414
Соціолінгвістична позиція мови 45, 65–66
Ставлення до мови 45, 65, 71, 178, 193-194, 198, 368, 372, 408
Стилістична маркованість 176, 179, 323, 336
Стилістична норма 9, 103, 372
Стилістичний перерозподіл 103, 113
Стимули (стимулювальні чинники) фемінізації 13, 14, 41, 44, 47, 83, 87, 208, 224, 285, 372

Стримувальні чинники фемінізації (стримувачі) 43, 59, 60, 63, 64, 179, 180, 308, 366, 368, 375
Суплетивна моція 39
Суспільна думка 87, 197–198, 202, 229, 308, 368, 376
Суспільна свідомість 46, 83, 85, 192, 196, 208, 279, 373, 377
Схвальний контекст 259–261, 263, 265–266, 275, 277–278, 290–291, 293, 296, 376
Східноукраїнський варіант української мови 71, 120, 182, 401
Тенденція мовної динаміки 43, 53,63, 88, 112, 193, 198, 321, 330, 333
Тиск норми російської мови 60, 178, 274
Титульні назви осіб 42–43, 78, 103, 183, 325, 336, 369
Узуальне словотворення 91–92
Узус 9, 76, 87, 91, 93, 108–109, 114, 139, 157, 338–340, 396
Українізація фемінінного лексикону 51, 54, 65
Українське (розстріляне) Відродження 49, 121, 133, 137, 178
Фемінатив (фемінітив) 7–11, 13, 15–16, 19–25, 28, 31, 36–42, 55, 62–64, 72–73, 78, 87–92, 94–97, 99–100, 102–105, 107–113, 118–120, 124–126, 128–132, 134, 136–139, 141, 143–146, 148–149, 152–154, 156–159, 161, 164–165, 167, 169–172, 174–178, 180–185, 187–191, 198–202, 208, 210, 218, 223–226, 228–229, 231–232, 234, 237–239, 241–243, 245, 247, 253, 256, 260–261, 263, 265–266, 268, 270–271, 273–280, 282, 284, 285–288, 290–296, 298–301, 304–306, 308–353, 356–361, 363–371, 373–378, 388–391, 401, 406–409, 413–414
Фемінативна підсистема (фемінітивна) 13, 16, 22, 25, 28, 41, 43–44, 55, 78, 131, 390
Фемінативна парадигма 191
Фемінативність (фемінітивність) 16, 21, 25
Фемінізація 7–11, 13, 16–19, 21–26, 28–29, 38, 40–44, 51, 57–58, 60–61, 64, 72, 79–80, 83, 87–88, 96, 102, 106–107, 110, 117, 120–122, 125–127, 129–130, 132, 136–137, 149, 157, 159, 162–164, 177–180, 182–183, 187, 189, 191–192, 197–204, 208, 210, 216, 224, 226, 228, 274, 279–282, 285–286, 289, 293, 295, 297, 301–305, 308, 312–313, 325, 334, 336–338, 345, 347, 352, 354, 358, 360, 364, 367–368, 370, 372, 374–377, 387–388, 392, 398, 401
Фемінізм 17, 19, 22, 46, 110, 178, 202–204, 208–218, 274, 276, 280–283, 285, 292–293, 312, 318, 405
Фемінізований 17, 21, 23, 63–64, 72, 76–78, 80–81, 87, 94–96, 99, 102, 104, 106, 114, 124, 128, 130, 132–133, 135–136, 141, 147–148, 152–154, 156, 159–160, 162–164, 167, 173, 176–177, 181, 185, 187, 189–190,

198, 221–222, 229, 237–239, 245, 249–250, 252–253, 255, 259, 263, 265–266, 275–279, 285–291, 293, 295, 299, 303, 308–309, 318–319, 330–331, 336, 338, 340–341, 343, 345, 347, 351, 357–358, 361, 369, 374–375, 377
Фемінізувальний формант 25, 30, 33–36, 57, 73, 81, 131, 157, 185–186, 331, 334, 339, 350, 366
Фемінізування 16, 21, 201, 280, 298, 379
Фемінізувати 16–17, 21, 201, 302–303, 376
Фемінікон 13, 390
Фемінітивний (фемінативний) 10, 16, 21–22, 25, 28, 41, 43, 55, 78, 104, 130, 187, 190–191, 307, 335, 390
Черезкроковий словотвір 25, 149, 349, 353, 359–360, 366
Чеська мова 10, 24, 29, 32–33, 37, 40, 73–74, 79–81, 116, 132, 182–184, 311, 338–345, 349–352, 365, 387
Чоловіча моція 31, 33
Чужомовне (чужорідне, «чуже») у мові 61, 65, 73–74, 196, 378
Чуття мови 64, 114, 118, 196–197, 340, 378

ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК

Adamková, P. 36
Arkhanhelska, A. 68
Auty, R. 33
Bartoš, F. 73
Beckwith, H. 370
Benni, T. 78
Bieder, H. 68
Buzássyová, K. 91
Crybosiowa, A, 183
Cuřín, F. 339
Cvrček, V.36, 197
Černá, A. 33
Čmejrková, S. 197, 334
Daneš, F. 24, 46, 66, 100, 193, 197, 321, 344
Dilai, M. 208, 210
Dobiáš, D. 83
Dokulil, M. 32, 34, 40
Doroszewski, W. 105
Duda, H. 78
Dunaj, B. 78
Eisner, P. 24
Fin, I. 369
Frinta, A. 338
Grzegorczykowa, R. 183
Grybosiowa, A. 183
Haller, J. 73
Handke, K. 78
Hoffmannová, J. 24, 344
Hołojda, K. 24
Hopkins, C. 370
Hrušková, Z. 24, 35
Hubáček, J. 24, 344–345
Chromý, J. 344
Chýlová, H. 66, 68
Ivchenko, A. 201, 318
Jadacka, H. 78
Jedlička, A. 33, 197
Jelínek, M. 68, 74, 352
Jerrund, B. 368
Kaproń-Charzyńska, I. 183
Kępińska, A. 78
Klemensiewicz, Z. 77, 336
Knotková-Čapková, B. 24
Kopecký, J. 368
Kredatúsová, J. 79
Křítek, V. 33
Kroupová, L. 338
Krysiak, P. 24
Leesrssen, J. 83
Levchenko, O. 199–201, 208, 2010
Łoziński, M. 78
Macdonell, A. 61
Martincová, O. 91, 353
Marvan, J. 33
Mathesius, V. 68
Mukařovský, J. 100
Nekvapil, J. 368
Neumann, K. S. 86
Neustupný, J. 368
Oberpfalcer (Jílek). F. 339
Opavská, Z. 350
Orębska, A. 78
Osolsobě, K. 33
Paclíková, P. 24
Puzynina, J. 183
Rusínová, Z. 33, 36
Samuilovych, R. 318
Sherman, T. 368
Spolsky, D. 371
Stępień, K. 24
Šmejkal, P. 342
Šticha, F. 343, 351–352
Trnka, B. 68

Váldrová, J. 24
Vondráček, M. 338, 351–352
Weingart, J. 100
Zelenková, K. 343-344
Ziková, M. 33, 36
Ажнюк, Б. М. 67, 69, 74,77, 103, 188, 321
Акуленко, А. 66
Акуленко, В. 324
Алексеенко, М. А. 22, 43
Алексієнко, Л. А. 25
Андрусишин, К. 189
Андрусів, С. 83
Апресян, Ю. Д. 90
Архангельская, А. 15, 124, 178, 179
Архангельська, А. М. 16, 28, 40–42, 101, 125, 200, 203, 300, 258, 367
Ахманова, О. С. 193
Бабич, Н. Д. 20, 113
Баган, О. 183
Баданина, И. В. 24
Бажан, М. П. 158
Баландіна, Н. Ф. 139
Балог, В. О. 357
Барань, Є. 79
Барвіна, Н. О. 86
Бахтін, М. 47
Бачкур, Р. О. 20
Бевзенко, С. П. 23, 140
Безпояско, О. К. 23, 25–27, 124
Белей, Л. Л. 183, 368, 370, 371
Белякова, Г. В. 24
Бендя, Ю. 110
Беринда, Памво 22
Біловус, Г. Г. 16
Біловус, Л. 187
Білодід, І. К. 23
Білоусенко, П. І. 31, 42
Блажкевич, І. 128
Борисова, Т. В. 85
Бородій, І. Б. 110
Брагина, А. А. 22, 24
Бранднер, А. 178
Брус, М. П. 13, 15–17, 20–22, 25, 38, 42, 104, 108, 130
Буднікова, Л. 79
Буйських, Ю. 84–85
Булаховський, Л. 15
Вакуленко, М. 26
Валдрова, Я. 342–343
Валюх, З. 26, 38, 42, 59–60, 90
Ванько, Ю. 79
Василькова, Л. М. 356
Ваховська, Н. 110
Вежбицкая, А. 88
Верхратський, І. 398
Виноградов, В. В. 61, 180, 310
Виноградова, Л. М. 85
Вихованець, І. 56
Вишня, Остап 52
Віняр, Г. М. 355
Вовченко, Г. 79
Войцехівська, Н. К. 130
Воловенко, І. В. 20, 57
Волох, Тетяна 116
Гаврецька, М. Й. 78
Гадзало, А. 202
Гак, В. Г. 42
Галас, Б. К. 79
Галузинська, Л. І. 106
Гарбацкі, В. 23
Гладкий, М. 62
Гнатюк, Л. 71
Годована, М. П. 108, 125, 335
Головацький, Я. 22, 376
Голоскевич, Т. К. 188

Голубовська, І. О. 324
Горбач, О. 79, 80, 171
Горголюк, Н. Г. 316
Горецький, П. 62-63
Городенська, К. 20, 23, 25–27, 56, 71, 108, 124, 334
Гриценко, П. Ю. 12, 137, 140, 143, 190
Грищенко, А. П. 56, 90
Грінченко, Б. 31, 130, 133–134, 141–142, 153, 177, 189
Громлюк, І. 118
Гумецкая, Л. Л. 79
Гумецька, Л. Л. 23
Гундорова, Т. 110
Ґартнер, Т. 22, 121
Ґінзбург, М. 60, 109,114–115, 179
Ґрещук, В. В. 20
Даль, В. 144, 146–147, 153
Демська, О. М. 353
Демська-Кульчицька, О. 63
Джочка, І. Ф. 20
Дзісь (Яковець), Р. 67–69, 72
Дзюба, І. 194
Дзюбенко, Т. А. 18
Дзюбишина-Мельник, Н. Я. 353
Дмитрієва, М. 310
Добровський, Й. 33, 341
Довженко, О. 334
Дороніна, Т. А. 109
Дорошенко, М. 159–160
Дубичинский, В. В. 353
Дубровський, В. 138–144, 151, 158
Елассонський, Арсеній 22
Єрмоленко, С. Я. 100, 320, 322
Єсперсен, О. 180
Єфремов, І. 308–309
Єфремов, С. 127, 164
Жайворонок, В. В. 85
Жижко, С. 52, 54
Жовтобрюх, М. 140
Жук, Н. 318
Жулинський, М. 76
Журавлев, В. 66
Заботкина, В. И. 353
Загнитко, А. А. 105
Загнітко, А. П. 12, 20, 37, 101
Зайцева, О. М. 95
Залєвська, К. 15
Запрудский, С. 68
Земская, Е. А. 37
Зизаній Лаврентій, 22
Зозуля, О. 187
Зубань, О. М. 25
Йогансен, М. 142
Іваницький, С. 138–143, 152
Івасюк, Г. 67, 68
Ізюмов, О. 138–139, 141, 143–144, 152, 157–158, 160
Ісаєвич, Я. Д. 86
Кайдаш, А. М. 19
Калашник, Ю. І. 106
Калько, В. В. 86
Каменецький, М. 138–139, 141–144, 154
Капранови (брати) 318
Караванський, С. 71
Карпіловська, Є. А. 88–91, 93, 97–99, 112, 119, 353, 355
Касьянова, О. 311
Керча, І. 182–183
Кисілевська, О. 128
Кислий, О. Є. 86
Кислюк, Л. П. 12, 16, 20–21, 41, 54, 57, 62–63, 91, 93, 103–106, 111–112, 118–119, 199, 325, 333, 336
Кісь, О. 84, 86–87, 111, 209–210

Клименко, Н. Ф. 16, 21, 29, 37–38, 57, 92, 97, 199
Климчук, І. І. 19
Ковалик, І. І. 16, 22–23, 42
Ковальська, А. 187
Ковбель, Семен 52
Козленко, І. В. 25
Козловська, Л. 114
Кокотюха, А. 318
Колечко, М. 86
Колосюк, В. О. 106
Колтакова, Н. 67–68
Кононенко, В. І. 85
Кононенко, Є. 110
Кононенко, І. В. 117-118
Конопацька, Я. 353
Корецький-Сатановський, А. 22
Космеда, Т. А. 15, 20, 42, 64, 87, 196–197
Костовська, О. В. 109
Котелова, Н. З. 354
Коць, Т. А. 94, 96, 109, 196, 336
Коцюба, З. 86
Кочукова, Н. 112
Кравець, Л. В. 113, 322
Кравченко, Є. 67-68
Кривошеєва, О. 77, 79
Кривоший, О. П. 86
Крижанівська, О. І. 112
Кримський, А. 164, 298
Кримський, С. 307, 367
Кровицька, О. В. 42, 130
Кронгауз, М. 24
Кубайчук, В. 63
Кузеля, З. 188
Куліш, М. 52
Курило, О. 22, 62, 48, 126
Курилович, Є. 61, 180
Куцик, О. 86
Кучерова, О. 86
Ладика, І. 309
Лазаренко, В. 67–68
Леви-Стросс, К. 69
Левицький, В. 79
Левицький, Л. 79
Левицький, М. 77, 98, 121
Леонова, М. В. 26
Лесюк, М. П. 38, 79
Лешкова, О. О. 24
Лиса, Г. І. 95
Лихолоб, Н. 52
Лобода, А. 140
Лозова, Н. Є. 357
Лозунько, С. 342
Лосев, І. 51
Лотман, Ю. М. 195
Лукашанец, А. А. 53
Лучик, А. А. 324
Лучкай, М. 22, 121
Любчик, В. Д. 86
Ляшко, О. 361
Мазурик, Д. 355
Максимчук, В. 337
Малахова (Масалітіна), О. 16, 310–312, 327–328, 334–335
Малес, Л. 109
Малоха-Крупа, А. 19, 24
Малюк, В. 302
Марван, Ї. 7, 75, 100, 375
Мартинишин, Н. 187–188
Марценюк, Т. 314
Марченко, О. 110
Масарик, Т. Ґ. 306
Масенко, Л. Т. 12, 57, 63, 67–68, 140–141, 336
Маслова, Ю. 15
Матвіяс, І. Г. 20, 74, 182
Матезіус, В. 93, 375

Мацько, Л. І. 57, 113, 322
Мацько, О. М. 57
Мацюк, З. 48, 50, 106, 113
Мерінов, В. В. 57, 103
Миретина, М.С. 24
Миронюк, О. 113
Михайлюк, В. О. 106
Мілош, Ч. 52
Міньковська, І. І. 16
Моисеев, А.И. 36
Мойсеєнко, В. 68
Море, А. 326
Нагірняк, А. Я. 78
Наєнко, Г. М. 42
Наконечний, Є. 18
Наконечний, М. 121
Науменко, Н. В. 106
Недбайло, Л. І. 57
Нелюба, А. М. 15, 16, 28–29, 40, 42, 58–60, 96, 99, 109, 122, 151, 179, 199–200, 357–361, 364, 376
Немировський, М. Я. 89
Неупокоева, А. В. 39
Нечуй-Левицький, І. 22, 121
Нещименко, Г. П. 24, 41, 78, 96, 179, 342
Николаев, С. Л. 84
Німчук, В. В. 45
Огієнко, І. 23, 70, 77, 126–127, 377
Огоновський, О. 121
Огуй, О. 79
Озерова, Н. Г. 26
Олійник, Є. 299
Онишкевич, М. Й. 79
Онхайзер, И. 45, 53
Онышкевич, М. О. 79
Орлова, Т. В. 84
Осадец, М. 121
Охримович, В. 85
Павличко, С. 84, 208
Палькевич, О. 67
Павлюк, Л. 309
Пагутяк, Г. 303, 312
Панов, М. 20
Пасемко, І. 68
Паўленка, М. А. 23
Пахльовська, О. 75
Пац, Л. 16
Перехрест, О. 298
Першай, А. 23
Петрик, Анастасія 117
Пивоваров, В. М. 106
Пилинський, М. М. 93
Пискун, В. Т. 23
Плахотнік, О. 110
Пода, О. 128-129
Пономарів, О. 42, 61, 64, 67–68, 107, 314, 323, 325
Попов, С. Л. 321
Порубльова, Н. 319
Пославська, Н. М. 20
Потапенко, О. 85
Потебня, О. О. 96
Притикіна, М. 110
Прокопова, А. 79
Протасова, Г. 110
Протченко, И. Ф. 125, 146
Пузиренко, Я. 108
Пузыренко, Я. 42, 60–61, 109, 180
Пфандль, Х. 68
Рабулець, О. Г. 138, 141
Радіонов, В. 305, 312–314, 319–320
Редько, Є. 361
Рибаков, Б. 83
Рильський, М. 327
Рогоза, Б. 309

Родніна, Л. О. 16
Рудницький, Я. 188
Русанівський, В. М. 23, 25–27, 124
Рыбаков, Б. А. 84
Савченко, Л. Г. 106
Савчук, Т. В. 18
Саліонович, Л. М. 15
Самійленко, С. П. 23, 42
Селіванова, О. О. 17, 37
Селігей, П. 66–68, 194–195, 201, 371, 373
Семенюк, С. П. 16, 22, 31–32, 38, 105, 130–131
Семиколєнова, О. І. 180
Сеник, Г. 79
Сенів, М. І. 42
Сидоренко, О. М. 57, 187
Синчак, О. 15, 110, 180, 311
Синявський, О. 23, 63, 69, 97–98, 126
Сироткін, В. 86
Сімович, В. 7, 22, 120–121, 125, 127, 179, 194
Сіробаб, Н. 329
Скаб, М. С. 113
Скарга, П. 376
Сковорода, Г. 118
Скопненко, О. І. 67–69, 74, 132
Скоропадська, Настя 152
Скоропадський, Іван 152
Скрипник, М. 49
Славинецький, Є. 22
Смаль-Стоцький, С. 22, 121
Смольская, А. К. 25-26
Смотрицький, Мелетій 22, 71
Собецька, Н. В. 109
Совтис, Н. 79
Сокур, О. 314
Сорока, Ю. Г. 110
Спілка, А. 141
Ставицька, Л. 83–84
Станиславський, М. 159–160
Станкевич, Н. 106, 113
Станко, А. 322
Стахів, М. 113
Степаненко, М. 139
Стишов, О. А. 41, 103, 357
Страусов, В. Н. 26
Страхов, А. Б. 84
Страшкевич, В. 159–160
Стріха, М. 322, 324
Струганець, Л. 67, 94
Сулима, М. 23, 123–125
Сюта, Г. М. 94, 100
Таран, Л. 209
Тараненко, О. О. 16, 20, 29, 33, 41–47, 60, 67–68, 70–71, 75–77, 80–83, 103-105, 111, 127, 185–186, 196, 199, 208
Телемко, О. 122
Терещенко, С. 114
Тименко, Л. О. 335, 357
Тимошенко, Ю. В. 102, 342
Тимошик, М. 127
Тимченко, Є. 141
Тимченко, С. 22
Тиховська, О. 85
Тишевська, Л. Г. 48
Тишко, І. 314
Тищенко, О. М. 357
Ткач, А. 79
Ткач, Л. 79
Ткаченко, О. 76
Томіленко, Л. М. 132, 138, 141
Туровська, Л. В. 356
Ужевич, Іван 22
Українка, Леся 124
Улуханов, И. С. 97–98

Улюра, Г. 110
Уманець, М. 141
Успенский , Б. А. 195
Фаріон, І. 102, 326
Фаска, Б. 93
Федорів, О. Р. 86
Федотова, М. 125, 160
Федурко, М. Ю. 16
Фекета, І. І. 22–23, 42, 130
Фіделіус, Р.378
Філін, Ф. П. 96
Флейшер, В. 39
Франко, І. 15, 50, 376
Хванько, А. 298
Хобзей, Н. 116
Хома, Т. 111
Хоткевич, Гнат 115
Храмова, В. 86
Чак, Є. Д. 315, 334
Черемська, О. С. 130
Черникова, Н. В. 356
Черниченко. С. 79
Чикаленко, Є. 77
Чуєшкова, О. 107, 110–111
Шевельов, Ю. 15, 48, 62, 74, 77–78, 122, 126
Шевченко, В. 49
Шевченко, З. 17, 19
Шевченко, Т. 337, 378
Шейко, В. 48
Шиліна, А. Г. 180
Шміль, Г. 187–188
Шпачук, Л. Р. 355
Шпітько, І. М.79
Штепа, П. 180–181, 184–186, 189
Штець, М. 79
Шуба-Зимянина, Т. П. 78
Шульга, М. В. 26, 124
Шумлянський, Ф. 138–143, 152
Шухевич, Роман 116
Юнг, Д. 307
Юнгманн, Й. 33, 345
Яворницький (Єварницький), Д. 31, 115, 132–134, 136, 140, 160, 177, 189
Яворська, Г. 67, 192, 193, 195
Якобсон, Р. 35, 193
Яковець (Дзісь), Р. 67–68, 72
Янко-Триницкая, Н. А. 24, 178

Arkhanhelska Alla. Femina Cognita. Ukrainian Woman in a Word and Dictionary: Monograpf. Kiev: Publishing House Dmitry Burago, 2019. 444 p.

The monograph "Femina Cognita. Ukrainian Woman in a Word and Dictionary" deals with the ambiguously perceived process of the word-formative feminization of the Ukrainian female designations as one of the manifestations of linguistic dynamics observed at the turn of the millennium. This book is the result of many years of observations and reflections of the author on the processes of renewal of the modern Ukrainian lexicon regarding women. It presents an attempt to deeply and impartially analyze and evaluate all aspects of this complex, multi-dimensional and contradictory phenomenon as well as all the pros and cons of the process and results of feminization considering the previous stages of the development of the Ukrainian language, its current state, and the possible reflections in the future. Taking into account the debatable nature of the issue, the author tried to study and compare all the different views on the female designations and feminization, to investigate the phenomenon in retrospect, to predict its possible positive and negative influences on the further development of the Ukrainian literary language, and to present her view on this issue with the maximum number of arguments. The book is intended to encourage the reader to think about the necessity and appropriateness of using the latest means of linguistic identification of the woman in the Ukrainian language and their possible influence on the future of the Ukrainian language.

The first chapter of the book deals with the terminological and methodological apparatus of the study of female designations and feminization of the male designations realizing the generalization function. There has also been made an attempt to determine all the factors and stimuli of the process of updating the Ukrainian lexicon regarding women. This process is considered with regard to the common processes and trends of the linguistic and social dynamics of the end of 20th and beginning of 21st century taking into account the mutual

influence of its main vectors: nationalization (Ukrainianization) of the Ukrainian language, search for the own means of linguistic expression (disregarded by the Soviet system), linguistic purism, gender-oriented ideas of linguistic equality, mythologizing the historical and linguistic past as well as the influence of the diaspora's version of the Ukrainian language on the vocabulary of modernity. The process of the word-formative feminization is also considered from the point of view of its linguistic status in the interaction of "the norm" and "usus" and contradictions between the lexical and stylistic norm taking into account the possible "pain points" of feminization of the professional, status, and title designations, considering the problems of the Ukrainian communicative etiquette.

The second chapter of the book deals with the study of the feminization processes and analyzing female designations within the Ukrainian grammatical tradition of the early 20th century in the dictionaries of the Ukrainianization period (20–30s of the 20th century, the so-called "shot Ukrainian renaissance"). There have been studied the grammars of the Ukrainian language of the end of 19th and beginning of 20th century, dictionaries of the living folk-conversational language by D. Yavornytsky, bilingual translation dictionaries by V. Dubrovsky, S. Ivanytsky and F. Shumlyansky, M. Kamenetsky and O. Izyumov (1918–1926), dictionary of business language by M. Doroshenko, M. Stanyslavsky and V. Strashkevych, and academic Russian-Ukrainian dictionary by A. Krymsky and S. Yefremov (1924–1933).

The third chapter of the book deals with the study of public opinion of the Ukrainians, their attitude to the issues of feminism, feminization processes and modern female designations. This chapter summarizes the results of three sociolinguistic surveys (2013, 2018/2019 and 2019); the last two surveys are interactive. The questionnaire contained questions regarding the respondents' attitude to the ideas of feminism, the need for using separate female status and title designations, the reasons for their appearance in the Ukrainian language, the active use of the female designations in the Ukrainian public discourse, the reasons for using or not using these designations by the respondents themselves,

the attitude of women and men to this phenomenon as well as the impact of the designations on the social status of women. The ordinary citizens of Ukraine were the participants of the first two surveys. The participants of the latter included also the scientists and employees of the linguistic and literary institutions of the National Academy of Sciences of Ukraine.

The last chapter of the book deals with the ways out of the situation. It analyzes the trends and activity of using the latest female designations in the Ukrainian media, substantiates both the need for a dialogue between scientists and an objective evaluation of the processes of feminization, and expresses the author's attitude to the inclusion of the issue in the new edition of the Ukrainian spelling. The directions of emergence of new female designations and peculiarities of their fixation in Czech and Ukrainian dictionaries of neologisms are also considered. Using the theories of language marketing and language management is proposed as one way to solve the problem.

The monograph deals with a view on female designations and feminization in the Czech language and the experience of the Czech language in adapting the female designations to the system and structure of the language, as feminization here is a regular process.

The references reflect the widest range of views and approaches to the study of the processes and results of feminization of the Ukrainian lexicon regarding women.

Keywords: language dynamics, feminization, female designation, stimulating factors of feminization, deterrent factors of feminization, Ukrainianization (nationalization), gender linguistics, language tradition, public opinion, language planning.

АННОТАЦИЯ

Архангельская Алла. Femina cognita. Украинская женщина в слове и словаре [монография]. Киев: Издательский дом Дмитрия Бураго 2019. 444 с.

Монография «Femina cognita. Украинская женщина в слове и словаре» посвящена неоднозначно воспринимаемому языковым сообществом процессу словообразовательной феминизации наименований женщины в украинском языке как одному из проявлений языковой динамики на рубеже тысячелетий. Книга стала результатом многолетних наблюдений и раздумий автора над процессами обновления современного украинского женского лексикона. В ней представлена попытка глубокого и максимально непредвзятого анализа и оценки всех аспектов этого сложного, многомерного и противоречивого явления, всех «плюсов» и «минусов» процесса и результатов феминизации наименований женщины, спроектированного на предыдущие этапы развития украинского языка, его современное состояние и возможные рефлексии в будущем. Осознавая дискуссионный характер обозначенной проблемы, автор пытался изучить и сопоставить различные взгляды на феминативы и феминизацию женских наименований, исследовать явление в ретроспективе, спрогнозировать возможные положительные и отрицательные влияния этого процесса на дальнейшее развитие украинского литературного языка, представить свой взгляд на данную проблему с приведением максимального количества аргументов и фактов. Книга призвана вызвать читателя на дискуссию, стимулировать его к размышлениям над необходимостью и целесообразностью новейших средств языковой идентификации женщины в украинском языке и над возможным влиянием неофеминативов на его дальнейшую судьбу.

В первом разделе монографии изучен терминологический и методологический аппарат исследования феминативов и феминизации наименований лица мужского рода в генерализирующем значении, осуществлена попытка определить все факторы и

стимулы процесса обновления украинского женского лексикона. Этот процесс рассмотрен в ключе общих процессов и тенденций языковой и социальной динамики конца XX – начала XXI века во взаимодействии и взаимовлиянии его основных векторов: национализации (украинизации) украинского языка, поисков «своего», исконного и отмежевания от «чужого» как несвойственного украинскому языку, навязанного советской системой в предыдущие периоды его развития; языкового пуризма с его борьбой за «чистоту» языка; гендерно ориентированных идей языкового равенства; мифологизации исторического и языкового прошлого; влияния диаспорного варианта украинского языка на фемининный вокабуляр современности. Явление словообразовательной феминизации рассмотрено и с точки зрения его лингвистического статуса во взаимодействии нормы и узуса, противоречий между лексической и стилистической нормой с учетом возможных «болевых точек» феминизации профессиональных, статусных и титульных наименований и проблем украинского коммуникативного этикета.

Второй раздел монографии посвящен изучению места процессов феминизации и феминативов как наименований женщины со специальным родовым маркером в украинской грамматической традиции начала XX века и словарях периода украинизации (20–30-е годы XX века) с целью выявить тенденции развития наименований лица женского пола в период, называемый «расстрелянным Украинском Возрождением». Изучены грамматики украинского языка конца XIX – начала XX века, словарь живого народно-разговорного языка Д. Яворницкого, двуязычные переводные словари В. Дубровского, С. Иваницкого и Ф. Шумлянского, М. Каменецкого и О. Изюмова, изданные между 1918 и 1926 гг., словарь делового украинского языка М. Дорошенко, М. Станиславского и В. Страшкевича, академический русско-украинский словарь в 4-х томах под редакцией А. Крымского и С. Ефремова (1924–1933). Прослежена судьба содержащихся в них феминативов в советской и современной украинской толковой лексикографии.

Третий раздел монографии посвящен изучению общественного мнения украинцев, их отношения к идеям феминизма, процессам феминизации и феминативам новейшего времени. В разделе обобщены результаты трех социолингвистических опросов (2013, 2018/2019 и 2019 гг.), два последние – интерактивные. Анкета содержала вопрос об отношении респондентов к феминизму, о необходимости отдельных женских статусных и титульных наименований, о причинах их появления в украинском языке, об отношении респондентов к активному употреблению феминативов в украинском публичном дискурсе, о причинах употребления / неупотребления таких наименований самими участниками социолингвистических опросов, об отношении к этому явлению женщин и мужчин, о влияния наименований женщины с маркером женского пола на ее общественный статус, а также об отношении к выбору возможных вариантов наименования женщины в положительно- и отрицательно-оценочном контексте. Участниками первых двух опросов стали рядовые граждане Украины, участниками последнего – ученые и сотрудники языковедческих и литературоведческих институций Национальной академии наук Украины.

Последний раздел книги посвящен путям выхода из сложившейся ситуации. В нем проанализированы тенденции и активность употребления новейших феминативов в украинских СМИ, обоснована необходимость диалога ученых и объективной оценки процессов современной феминизации, выражено отношение автора к включению вопроса о феминативах в новую редакцию украинского правописания. Рассмотрены направления и пути возникновения новых наименований женщины и особенности их фиксации в чешских и украинских словарях неологизмов. В качестве одного из путей решения проблемы предложено использование теории языкового маркетинга и языкового менеджмента.

В монографии широко представлен взгляд на феминативы и феминизацию в чешском языке, а также чешский опыт по адаптации феминативов к системе и структуре языка, поскольку в нем

феминизация мужских наименований имеет статус регулярного процесса.

Список литературы представляет максимально широкий спектр взглядов и подходов к изучению процессов и результатов феминизации украинского женского лексикона на пути к обновлению общества и языка.

Ключевые слова: языковая динамика, феминизация, феминатив, стимулирующие факторы феминизации, сдерживающие факторы феминизации, украинизация (национализация), гендерная лингвистика, языковая традиция, общественное мнение, языковое планирование.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Алла Архангельська – доктор філологічних наук, професор кафедри славістики Університету ім. Ф.Палацького в Оломоуці (Чеська Республіка). Сфери наукових зацікавлень: ономасіологія і теорія номінації, лінгвістична гендерологія, лексикологія і фразеологія, лінгвокультурологія, медіалінгвістика, зіставне слов'янське мовознавство, міжмовна та міжкультурна комунікація. Автор понад 160 праць, опублікованих у престижних наукових виданнях України, Чехії, Польщі, Німеччини, Угорщини, Росії, Болгарії, Туреччини. З-поміж них 2 монографії: «'Чоловік' у слов'янських мовах» (Рівне, 2007) та «Сексизм в языке: мифы и реальность» (Оломоуць, 2011).

Головний редактор 6 колективних монографій («Lingvokulturologický a lingvoekologický přístup ke studiu jednotek jazyka a řeči» (Olomouc, 2013), «Слово в культурі та культура в слові» (Olomouc, 2014), «Актуальні питання перекладу: міжмовний і міжкультурний вимір» (Olomouc, 2014), «XX-XXI століття: Жанрово-стильові й лінгвістичні метаморфози в українській мові та літературі» (Olomouc, 2016), «Інтертекстуальність та інтермедіальність в просторі української мови, літератури та культури» (Olomouc, 2018), «Intertextualita v prostoru slovanských jazyků a kultur» (Olomouc, 2018), співредактор колективної монографії «Kobieta. W zwierciadle języka i kultury» (Szczecin, 2017).

Співавтор численних колективних монографій, зокрема «Национальное и интернациональное в славянской фразеологии. К 15 Международному съезду славистов» (Greifswald, 2013),

«Фразеология и культура» (Olomouc, 2014), «Неологічні назви осіб у сучасних слов'янських мовах (Рівне-Оломоуць, 2011), «У просторі культури мови і стилю. Світлані Яківні Єрмоленко» (Київ, 2019), «Теорія лінгвістичних парадигм. До 65-річчя Анатолія Загнітко (Вінниця, 2019) та ін.

Автор та співавтор п'яти підручників з української мови для іноземних студентів, співавтор двох двомовних аспектних та кількамовних термінологічних словників.

Проблемам, дотичним до теми монографічного дослідження «Femina cognita. Українська жінка у слові й словнику», зокрема й образам чоловіка та жінки у мові та культурі з погляду соціокультурного складника статі присвячено близько 50-ти наукових праць, 5 з них опубліковані в журналі «Мовознавство», 3 – в журналі «Slavia».

Учасник більше п'ятдесяти престижних міжнародних конференцій в Україні, Чехії, Польщі, Німеччині, Австрії, Словаччині, Македонії, Білорусі, зокрема й 15 Міжнародного з'їзду славістів (Мінськ, 2013) та Всесвітнього конгресу україністів (Київ, 2018).

За міжнародними обмінними програмами Erasmus PLUS читала лекції у провідних університетах Бельгії (Гент), Болгарії (Софія), Німеччини (Трір, Грайфсвальд), Польщі (Вроцлав, Краків), Словаччини (Ружомберок), Росії (Кострома, Томськ), України (Львів).

Член організаційного комітету Чеської асоціації україністів.

Українка, громадянка України. Народилася у м. Острог Рівненської області в учительській родині. Випускниця Рівненського державного педагогічного інституту. З 1983 по 1986 рр. працювала вчителем в Острозькій середній школі №1. З 1986 по 2010 рр. викладала в Рівненському державному педагогічному інституті, Рівненському інституті слов'янознавства Київського славістичного університету, Національному університеті «Острозька академія». У 2005–2006 роках працювала як лектор української мови в Інституті східноєвропейських студій Карлового університету в Празі. З 2010 року – професор кафедри славістики Університету ім. Ф. Палацького в Оломоуці (Чеська Республіка).

Сфери «позанаукових» зацікавлень: хороші книги й фільми, садівництво, квітникарство, піший туризм, гірські лижі.

СТУДІЇ З УКРАЇНСЬКОГО МОВОЗНАВСТВА

28

РЕДАКЦІЙНА РАДА:

Гриценко П. Ю. (голова)
Горголюк Н. Г.
Городенська К. Г.
Єрмоленко С. Я.
Карпіловська Є. А.
Соколова С. О.
Шульгач В. П.
Яцій В. О.

СЕРІЯ
«СТУДІЇ З УКРАЇНСЬКОГО МОВОЗНАВСТВА»
28

1. **Кобиринка Г. С.** Акцентуація непохідних іменників у бойківських говірках. – К., 2009.
2. **Яценко Н. О.** Формування назв військового одягу в українській мові. – К., 2009.
3. **Сидяченко Н. Г.** Мовотворчість українських і польських письменників. – К., 2009.
4. **Сукаленко Т. М.** Метафоричне вираження концепту ЖІНКА в українській мові. – К., 2010.
5. **Городенська К. Г.** Сполучники української літературної мови. – К., 2010.
6. **Коць Т. А.** Літературна норма у функціонально-стильовій і структурній парадигмі. – К., 2010.
7. **Сюта Г. М.** Лінгвосвіт поезії авторів Нью-Йоркської групи. – К., 2010.
8. **Навальна М. І.** Динаміка лексикону української періодики початку XXI ст. – К., 2011.
9. **Габай А. Ю.** Синтаксична прислівникова транспозиція в сучасній українській літературній мові. – К., 2011.
10. **Тименко Л. О.** Лексика офіційно-ділового стилю в історії української мови (1917 – 1933 рр.). – К., 2011.
11. **Вербич Н. С.** Інтонація переконування в публічному мовленні. – К., Луцьк, 2011.
12. **Христіанінова Р. О.** Складнопідрядні речення в сучасній українській літературній мові. – К., 2012.
13. **Іщенко О. С.** Голосні звуки української мови залежно від темпу мовлення. – К., 2012.
14. **Гороф'янюк І. В.** Ботанічна лексика центральноподільських говірок: Матеріали до лексичного атласу української мови. – Вінниця, 2012.
15. **Бибик С. П.** Усна літературна мова в українській культурі повсякдення. – К., 2013.

16. Граматика сучасної української мови. Морфологія [автори: І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, А. П. Загнітко, С. О. Соколова; за ред. К. Г. Городенської]. – К., 2017.
17. **Клименко Н. Ф.** Українська біологічна термінологія кінця XX – початку XXI ст.: Монографія. – К., 2017.
18. **Кислюк Л. П.** Сучасна українська словотвірна номінація: ресурси та тенденції розвитку: Монографія. – К., 2017.
19. Вплив суспільних змін на розвиток української мови: Монографія [автори: Є. А. Карпіловська, Л. П. Кислюк, Н. Ф. Клименко, В. І. Критська, Т. К. Пуздирєва, Ю. В. Романюк; за ред. Є. А. Карпіловської]. – К., 2017.
20. **Халіновська Л. А.** Українська авіаційна термінологія: формування і функціонування: Монографія. – К., 2017.
21. Українська лексикографія та лексикологія: проблеми, завдання. – К., 2017.
22. **Сюта Г. М.** Цитатний тезаурус української поетичної мови XX століття. – К., 2017.
23. **Краєвська Г. П.** Народно-виробнича термінологія центрально-подільських говірок: Матеріали до лексичного атласу української мови. – Вінниця, 2018.
24. **Коць Т. А.** Українське слово в пресі кінця XIX – початку XXI ст.: динаміка літературної норми. – К., 2019.
25. **Данилевська О. М.** Українська мова в українській школі на початку XXI століття: соціолінгвістичні нариси. – К., 2019.
26. **Мялковська Л. М.** Мова художніх творів І. С. Нечуя-Левицького: лексикографічна і лінгвокогнітивна рецепція. – К., 2019.
27. **Сахарова О. В.** Персонажі сучасної української драматургії: лінгвістичні аспекти. К., 2019.

Наукове видання

Алла Архангельська

FEMINA COGNITA

УКРАЇНСЬКА ЖІНКА У СЛОВІ Й СЛОВНИКУ

Художнє оформлення
та комп'ютерне верстування: *О. Л. Мумінова*

Підписано до друку 12.12.2019 р.
Формат 60 х 84 1 / 16. Папір офсетний.
Гарнітура Times New Roman. Друк офсетний.
Обсяг 25,34 ум. др. арк., 18,73 обл.-вид. арк.
Наклад 300 прим. Зам. № 1852

Видавничий дім Дмитра Бураго
ФОП «Бураго Дмитро Сергійович»
Свідоцтво про внесення до державного реєстру
ДК № 4558 від 05.06.2013 р.
04080, Україна, м. Київ-80, а / с 41
Тел. / факс: (044) 227-38-28, 227-38-48;
e-mail: info@burago.com.ua, site: www.burago.com.ua